OSMANLI DÖNEMİ TRABZON YAPILARINDA DUVAR RESİMLERİ

2022
YÜKSEK LİSANS TEZİ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

Gülnur TAVUKCUOĞLU

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Tolga UZUN

OSMANLI DÖNEMI TRABZON YAPILARINDA DUVAR RESIMLERI

Gülnur TAVUKCUOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Tolga UZUN

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Sanat Tarihi Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır.

KARABÜK

Ocak 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER 1
TEZ ONAY SAYFASI 4
DOĞRULUK BEYANI 5
ÖNSÖZ 6
ÖZ 7
ABSTRACT 8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ 9
ARCHIVE RECORD INFORMATION 10
KISALTMALAR 11
ARAŞTIRMANIN KONUSU 12
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ 12
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 12
ARAŞTIRMA VE YAYINLAR 15
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER 17
GİRİŞ 18
1. OSMANLI DUVAR RESMİNİN GELİŞİMİ 22
2. TRABZON TARİHİ 35
2.1. TRABZON'UN 19- 20. YÜZYIL KÜLTÜREL ORTAMI 45
3. TRABZON İLİNDE DUVAR RESİMLİ YAPILAR 53
3.1. ORTAHİSAR 54
3.1.1. KUNDUPOĞLU KONAĞI 55
3.1.2. KOSTAKİ KONAĞI 62
3.1.3. HIZIRBEY CAMİ 90
3.1.4. HACI KASIM CAMİ 94
3.1.5. GÜLBAHAR HATUN CAMİ 97
3.1.6. BÜYÜK FATİH CAMİ 101
3.2. SÜREMENE 105
3.2.1. MEMİŞ AĞA KONAĞI 106
3.2.2. PETEKLİ KÖYÜ MEHMET ÇEBİ CAMİ 112

3.2.3. GÜLTEPE KÖYÜ KEFELİ CAMİ 118
3.2.4. GÜLTEPE KÖYÜ II. ABDÜLHAMİT CAMİ 126
3.2.5. KARACAKAYA CAMİ 132
3.2.6. AŞAĞI OVALI MAHALLE CAMİ 139
3.3.ARSİN 144
3.3.1. YOLÜSTÜ MAHALLESİ CAMİ 145
3.3.2. GÜNEYCE KÖYÜ BÜYÜK CAMİ 150
3.3.3. ATAYURT-ÇATAK MAHALLESİ CAMİ 158
3.3.4. IŞIKLI KÖYÜ CAMİ 166
3.4. ÇAYKARA 174
3.4.1. KABATAŞ KÖYÜ MERKEZ CAMİ 175
3.4.2. ŞAHİNKAYA KÖYÜ GÜLVEREN CAMİ 185
3.4.3. YUKARI KUMLU KÖYÜ CAMİ 191
3.5. ARAKLI 195
3.5.1. TURNALI MAHALLE CAMİ 196
3.5.2. ARAKLI MERKEZ CAMİ 203
3.5.3. KONAKÖNÜ CAMİ 207
3.5.4. KALECİK CAMİ 209
3.6. MAÇKA 219
3.6.1. KAYNARCA MERKEZ CAMİ 220
3.6.2. AKMESCİT KÖYÜ -ZONAL CAMİ 224
3.6.3. BAHÇEKAYA MERKEZ CAMİ 228
3.7. TONYA 231
3.7.1. KARŞULAR MAHALLE CAMİ 232
3.7.2. SAYRAÇ KÖYÜ CAMİ 238
3.8. HAYRAT 249
3.8.1. BALABAN MAHALLESİ CAMİ 250
3.8.2. KURTULUŞ MAHALLESİ CAMİ 257
3.9. AKÇAABAT 261
3.9.1. YENİ CAMİ 262
3.10. BEŞİKDÜZÜ 266
3.10.1. KOZLUCA CAMİ 267

3.11. ŞALPAZARI 273
3.11.1. DOĞANCI MAHALLE MERKEZ CAMİ 274
4. KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME 281
4.1. TRABZON DUVAR RESİMLERİNDE ÜSLUP VE SANATÇI SORUNU .. 281
4.2. OSMANLI DÖNEMİ TRABZON YAPILARINDA DUVAR RESİMLERİ ÜZERİNE İKONOGRAFİK DEĞERLENDİRME 286
4.2.1. Yapı Tasvirleri 286
4.2.2. Sembolik Tasvirler 292
4.2.3. Bitkisel Tasvirleri 301
4.2.3.1. Ağaç ve Meyve Tasvirleri 301
4.2.3.2. Çiçek Tasvirleri 306
4.2.4. Diğer tasvirler 307
4.2.5. Duvar Resimlerine Eşlik Eden Duvar Yazıları 308
SONUÇ 311
KAYNAKÇA 315
ARŞİV BELGELERİ 326
HARİTA LİSTESİ 327
RESİM LİSTESİ 328
FOTOĞRAF LİSTESİ 330
EKLER 340
ÖZGEÇMİŞ 348

TEZ ONAY SAYFASI

Gülnur TAVUKCUOĞLU tarafından hazırlanan "Osmanlı Dönemi Trabzon Yapılarında Duvar Resimleri" başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Tolga UZUN .....

Tez Danışmanı, Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği/Oy Çokluğu Seçiniz ile Sanat Tarihi Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. Savunma sınavı tarihi

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu) **İmzası**

Başkan : Prof. Dr. Lütfiye GÖKTAŞ KAYA (KBÜ) .....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Tolga UZUN (KBÜ) .....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Muhammet GÖRÜR (HBV) .....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onaylanmıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ .....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Gülnur TAVUKCUOĞLU

İmza :

ÖNSÖZ

“Osmanlı Dönemi Trabzon Yapılarında Duvar Resmi” adlı çalışmanın bütün evrelerinde bana bilgi ve tecrübesiyle yol gösteren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Tolga UZUN’a teşekkürü borç bilirim.

Çalışma esnasında benden desteklerini esirgemeyen annem Zeynep TAVUKCUOĞLU, babam Selahattin TAVUKCUOĞLU, ablam İlknur EKEMEN ve eniştem İlker EKEMEN’e minnettarım. Özellikle saha çalışmasında desteğini esirgemeyen arkadaşım Hazal Bihter BOYLU’ya, bilgi paylaşımı ve okumalarda yardımcı olan arkadaşım Büşra Nur ALTAN’a ve saha çalışmasında yardımlarını esirgemeyen Fatma AYDIN ve Kerim AYDIN’a ayrıca teşekkür etmek isterim. Saha çalışması kapsamında bizlere yardımcı olan Trabzon Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü, Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü ve Trabzon Müzeler Müdürlüğü’ne de ayrıca teşekkür ederim.

ÖZ

18. yüzyılda Osmanlı mimarisinde görülmeye başlayan duvar resimleri, başkent İstanbul'un ardından 19. yüzyıl boyunca İmparatorluk topraklarına yayılmıştır. Bu yeni resim türü, başkentte genellikle saray, köşk, konak gibi sivil yapılarda görülürken Anadolu, Balkanlar ve Ortadoğu gibi imparatorluğun diğer bölgelerinde sivil yapılara ek olarak cami, türbe ve tekke gibi dini yapılarda da uygulanmıştır. Duvar resimlerinin konularını Osmanlı resim sanatının yaygın türü olan resimli el yazmalarından farklı olarak manzara, natürmort ve sembolik (dini/tasavvufi) konular oluşturmuştur. Osmanlı duvar resmi konularını genellikle manzara, natürmort ve sembolik tasvirler oluştururken kimi zaman ise bölgeye ve hamiye göre değişiklik göstermiştir. Genellikle halk sanatçıları tarafından tasvir edilen bu resim türü, imparatorluğun farklı coğrafyalarında kimi zaman coğrafyanın özelliğine ve kimi zaman bölgenin kültürel yansımasına göre de değişiklik göstermiştir.

18-20. yüzyıllar arasında önemli bir liman kenti olan Trabzon, dışa açık yapısıyla ve ticaret merkezi oluşu ile dikkat çekmektedir. Özellikle 19. yüzyılda ekonomik, kültürel ve entelektüel siluetiyle farklı bir profil sergileyen bu kentin duvar resimlerini incelemek tezin ana konusunu oluşturmaktadır. Osmanlı duvar resmi örnekleri kentte, konak ve camilerde uygulanmış, kompozisyonlarda genellikle bitkisel, mimari ve sembolik tasvirlere yer verilmiştir. Trabzon yapılarında yer alan Osmanlı duvar resmi örneklerinin bir bölümü iki boyutlu bir bölümü ise üç boyutlu olarak betimlenmiştir. Kentte bulunan bazı duvar resimleri ise yazı-resimler şeklinde tasvir edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Duvar Resmi, Osmanlı Dönemi

ABSTRACT

Wall paintings, which started to be seen in Ottoman architecture in the 18th century, spread to the Empire's lands during the 19th century, after the capital Istanbul. While this new type of painting is generally seen in civil buildings such as palaces, mansions, and pavilions in the capital, it was also applied in religious buildings such as mosques, tombs and lodges in addition to civil buildings in other regions of the empire such as Anatolia, the Balkans and the Middle East. The subjects of the murals were landscape, still life and symbolic (religious/mystical) subjects, unlike the illustrated manuscripts, which were the common type of Ottoman painting. While the subjects of Ottoman wall painting generally consisted of landscapes, still lifes and symbolic depictions, they sometimes varied according to the region and patron. This type of painting, which was usually depicted by folk artists, also changed according to the characteristics of the geography and the cultural reflection of the region in different geographies of the empire.

Trabzon, which was an important port city between 18-20th centuries, drew attention with its open structure and being a trade center. The main subject of the thesis is to examine the wall paintings of this city, which exhibited a different profile with its economic, cultural and intellectual silhouette, especially in the 19th century. Examples of Ottoman wall paintings were applied in cities, mansions and mosques, and generally herbal, architectural and symbolic depictions were included in the compositions. Some of the Ottoman wall painting examples in Trabzon buildings were depicted as two-dimensional, and of them were depicted as three-dimensional. Some of the wall paintings found in the city were depicted in the form of pictorial writings.

Keywords: Trabzon, Wall Painting, Ottoman Period

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Osmanlı Dönemi Trabzon Yapılarında Duvar Resimleri
Tezin Yazarı	Gülnur TAVUKCUOĞLU
Tezin Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Tolga UZUN
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	19.01.2022
Tezin Alanı	Sanat Tarihi
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	348
Anahtar Kelimeler	Trabzon, Duvar Resmi, Osmanlı Dönemi

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Wall Paintings in Trabzon Buildings in Ottoman Period
Author of the Thesis	Gülnur TAVUKCUOĞLU
Advisor of the Thesis	Asst. Prof. Dr. Tolga UZUN
Status of the Thesis	Master Degree
Date of the Thesis	19.01. 2022
Field of the Thesis	Art History
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	348
Keywords	Trabzon, Wall Painting, Ottoman Period

KISALTMALAR

MÖ. **:**Milattan Önce

TSM **:**Topkapı Sarayı Müzesi

PBNF **:**Paris, Bibliothèque Nationale de France

İÜK **:**İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi

B.O.A. **:**Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Foto. **:**Fotoğraf

Zk. **:**Zemin Kat

1k. **:**1. Kat

2k. **:**2. Kat

K. **:**Koridor

T. **:**Tavan

H. **:**Harim

H.D. **:**Harim Doğu Duvarı

H.B. **:**Harim Batı Duvarı

H.K. **:**Harim Kuzey Duvarı

H.D. **:**Harim Güney Duvarı

H.T. **:**Harim Tavan-Kubbe

S.C. **:**Son Cemaat Yeri

K.M. **:**Kadınlar Mahfili

K. **:**Kubbe

M. **:**Mihrap

ARAŞTIRMANIN KONUSU

18. yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın Avrupa devletleriyle oluşan siyasi ve kültürel etkileşimler, Osmanlı resim sanatında yenilikleri beraberinde getirmiştir. Bu dönemde resim sanatında yeni bir tür olarak ortaya çıkan duvar resmi, sivil ve dini yapıların duvarlarında görülür. Trabzon kent merkezi, ilçe ve köylerinde Osmanlı dönemi duvar resimli yapıları tespit etmek ve değerlendirmek tezin ana konusunu oluşturmaktadır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmanın amacı; Trabzon il merkezi, ilçe ve köylerinde yer alan 19-20. yüzyıla tarihlenen duvar resimli yapıları tespit etmek ve duvar resimlerini üslup ve sanatçı olarak değerlendirilirken aynı zamanda ikonografik açıdan incelemektir.

Araştırmanın önemi; Trabzon'la ilgili sanat tarihi, mimari, resim ve el sanatları alanlarındaki yayınlarda genellikle kentin dini veya sivil yapıların mimari özellikleri ve ahşap bezemeleri incelenmiştir. Kentte bulunan duvar resimli yapıların toplu olarak incelendiği bir yayın bulunmamaktadır. Yapılarda yer alan duvar resimleriyle ilgili derli toplu bir çalışmanın olmayışı araştırmanın önemini oluşturmaktadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

"*Osmanlı Dönemi Trabzon Yapılarında Duvar Resimleri"* adlı çalışma için ilk olarak literatür taraması yapılmıştır. Bu aşamada kitap, dergi, sempozyum bildirileri, araştırma sonuçları ve sanat tarihi raporları incelenmiştir. Kaynaklardan yola çıkarak duvar resimli otuz yapıya ulaşılmıştır. Bir sonraki aşamada ise ulaşılan yapıları yerinde incelemek ve karşılaştırmak için yapıların bağlı olduğu Trabzon Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü, Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü ve Trabzon Müzeler Müdürlüğü'nden 28.08.2020 tarihinde gerekli izinler alınmıştır. Belirlenen yapılar 07.09.2020 ile 17.09.2020 tarihleri arasında yerinde incelenmiştir. Yapılarda yer alan duvar resimlerinin fotoğrafları çekilmiştir. Saha çalışması sonucunda kaynaklarda yer almayan fakat kurumlarda restorasyon raporları mevcut üç yeni yapı tespit edilmiştir ve toplam otuz üç yapıya ulaşılmıştır. Bu yapılar üç konak otuz camiden oluşmaktadır. Kentte cami dışında diğer dini yapılarda bu dönemde yapılan duvar resimlerine rastlanmamıştır. Konakların ikisi Trabzon'un merkezi olan Ortahisar'da yer alırken biri Sürmene ilçesinde bulunmaktadır. Camiler ise şu ilçelerde yer almaktadır; Ortahisar'da dört cami,

Sürmene'de beş cami; Araklı'da dört cami; Arsin'de dört cami, Çaykara'da üç cami, Maçka'da üç cami; Tonya'da iki cami; Hayrat'ta iki cami; Akçaabat, Beşikdüzü ve Şalpazarı'nda birer tane duvar resimli yapı mevcuttur. Bu yapıların hepsi günümüze ulaşmış fakat bir bölümünün duvar resimleri yapıların zarar görmesinin ardından yok olmuş ve duvarları beyaza boyanmıştır. Bu sebepten Araklı'da iki, Maçka'da bir olmak üzere toplamda üç camide günümüzde duvar resmi yer almamaktadır. Bu yapılara ilişkin görsel ve bilgiler için yayınlardan ve kurumlardan elde edilen belgelerden yararlanılmıştır.

Saha çalışmasının ardından yazım aşamasına geçilmiştir. Tezin birinci bölümü olan "**Osmanlı Duvar Resminin Gelişimi**"nde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeki dini ve sivil yapılarda yer alan duvar resimleri dönem özellikleri ile gelişim ve değişimi genel olarak ele alınmıştır. Bunun yanı sıra bölümde başkent, Anadolu ve balkan örneklerinin benzer ve farlı özellikleri açıklanmaya çalışılmıştır. Tezin ikinci bölümünde "**Trabzon Tarihi"** yer almaktadır. Trabzon Tarihi içerisinde kent tarihi çeşitli yazılı ve görsel kaynaklardan yararlanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Özellikle 18 ve 19. yüzyıllarda Trabzon'u ziyaret eden gezginlerin seyahat notlarından yararlanılmıştır. Trabzon Tarihi'nin alt başlığı olan "**Trabzon'un 19-20. Yüzyıl Kültürel Ortamı"**nda 19 ve 20. yüzyıllarda kentte meydana gelen sosyal, kültürel, teknolojik gelişim ve değişimler açıklanmaya çalışılmıştır. Tezin üçüncü ve asıl bölümü olan **"Trabzon İlinde Duvar Resimli Yapılar"**da yapılar inşa tarihine göre kronolojik olarak sıralanmış çünkü genel olarak yapılardaki duvar resimlerinin tarihlerine ilişkin kesin ve net bilgilere ulaşılamamıştır. Saha çalışması esnasında Ortahisar'da yer alan *Kundupoğlu* ve *Kostaki Konaklarının* restorasyonda olması görsellerinin çekimi kısıtlanmış olup geçmiş yıllarda yayınlanan kaynaklardan yararlanılarak bu yapılar değerlendirilmeye çalışılmıştır. Sürmene'de bulunan Memiş Ağa Konağı özel bir şirkete devredilerek işletme haline gelmiş, salgın döneminde bu yapı da kullanıma ve ziyarete kapatılmıştır. Yapının geçmiş yıllara ait fotoğraflarına ilgili kurumlardan ulaşılmıştır. Trabzon kentinde bulunan yapıların ilçelere göre gruplandırılarak incelendiği bu bölümde yapıların inşa tarihleri, duvar resimlerinin yapılış tarihlerine ilişkin öngörüler ile bulundukları ilçe ve köye dair bilgilere yer verilmiştir. Yapıların tam olarak yerlerinin tespit edilebilmesi için koordinatları alınarak ilgili yapının bilgilerine eklenmiştir. Yapının tarihi, banisi ve duvar resimlerini yapan sanatçılar ayrı ayrı açıklanmıştır. Plan

ve mimari özellikleri genel olarak anlatılmış, bezeme ve duvar resimleri ise ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Bu bölümde yapıların içleri, batı duvarından başlayarak (sola doğru) güney, doğu ve kuzey duvarları incelenmiştir. Ardından kubbe, mahfil bölümün batı, doğu ve kuzey duvarları sırası ile açıklanmıştır. Çalışmanın asıl konusunun duvar resmi olması sebebiyle bu konu ayrıntılı şekilde yapılarda incelenirken bezemelerde detaya inilmemiştir. Yapıların içlerinde yer alan yazılar ise ayrı bir başlıkta ele alınmıştır. Camilerde bulunan bu yazıların büyük bir çoğunluğu çözülürken bir kısmı çözümlenememiştir. Yazılar ve Türkçeye çeviriler konusunda Ayşe Nur Uysal'dan yardım alınmıştır. Yazıların Türkçe karşılığı Ayşe Nur Hanım tarafından yapılmıştır. Dördüncü bölüm olan **"Karşılaştırma ve Değerlendirme"** başlığı altında Trabzon'da yer alan Osmanlı dönemi duvar resimli yapıların üslup ve sanatçıları ile tasvirlerin ikonografilerine ilişkin değerlendirmeler ayrı başlıklar altında incelenmiştir. "**Trabzon Duvar Resimlerinde Üslup ve Sanatçı Sorunu**" bölümünde ise kentte bulunan duvar resimlerini yapan sanatçılar ve üslupları açıklanmaya çalışılmıştır. Duvar resimlerini yapan sanatçı veya sanatçılara ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Benzer üsluplara sahip olan duvar resimleri "A-B Üslubu" şeklinde gruplanarak üsluplar üzerine değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Yapılarda genel olarak aynı konuların işlenmiş olması sebebiyle tekrara düşmemek adına ikonografik çözümlemeler "**Osmanlı Dönemi Trabzon Yapılarında Duvar Resimleri Üzerine İkonografik Değerlendirme"** bölümünde topluca ele alınmıştır. Bu bölümde Trabzon duvar resimlerine konu edinilen tasvirlerin hangi yapılarda olduğu yazılmıştır. Yapıların duvar resimlerinin eklenmiş olabileceği muhtemelen tarihler ise genellenerek ifade edilirken parantez içerisinde yapıların yapım tarihlerine yer verilmiştir. Tasvirlerin hangi yapıda ve yapının neresinde yer aldıklarına dair de tablolar hazırlanmıştır. Bu tablolar da ikonografi bölümüne katkısı olmadığından "Ekler" bölümünde yer almıştır. Bu tablolar, Trabzon kentinde Osmanlı dönemi duvar resimlerine konu edinilen tasvirlerin yapılara dağılımı ve yoğunluğunun görülmesi için hazırlanmıştır. Ekler bölümünde yapı tasvirleri "Ek 1", sembolik tasvirler "Ek 2", bitkisel tasvirler "Ek 3" ve son olarak duvarlarda yer alan yazılar "Ek 4"te yer alan tablolarda bulunmaktadır.

İncelenen yapıların birçoğunun yapım tarihi bilinmektedir. Az sayıda caminin inşa tarihlerine ise ulaşılamamıştır. Yapıların inşa tarihine ilişkin net bir bilgiye

ulaşılamadığı için tarihler yüzyıl olarak genellenmiştir. Yapıların inşa ve onarımlarına ilişkin tarihler H./M. şeklinde ifade edilmiştir.

ARAŞTIRMA VE YAYINLAR

Osmanlı sınırları içerisindeki dini ve sivil yapılarda yer alan duvar resimleriyle ilgili çalışmalar 1970'li yıllarda başlamış olup günümüzde bu konuda çeşitli yayınlar yapılmıştır. Çalışmamızda yararlanılan temel kaynaklardan biri Günsel Renda'nın *"Batılılaşma Dönemi'nde Türk Resim Sanatı 1700-1850"*(1977)'de Osmanlı kitap resminden duvar resmine geçiş evresi olan 18 ve 19. yüzyılda yapılarda yer alan duvar resimleri ele alınmıştır. Osmanlı sınırları içerisinde duvar resimli yapılar bu yayın içerisinde üslup, sanatçı konusu örneklerle incelenerek değerlendirilmiştir. Temel kaynaklardan bir diğeri ise Rüçhan Arık'ın "*Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı"* (1976) adlı kitabıdır. Osmanlı toprakları içerisinde bulunan yapılardaki duvar resmi oldukça genel olarak incelenmiştir. Günsel Renda'nın "*Wall Paintings in Turkish Houses*" (1978) çalışmasında ise duvar resmiyle alakalı genel bilgiler o dönemde gelen gezginlerin yazılarıyla desteklenmiştir. Rüçhan Arık'ın "*Osmanlı Sanatında Duvar Resimleri*" (1999) yayınında ise başkent ve taşradaki duvar resimli yapılardan örneklere yer verilmiştir. Pelin Şahin Tekinalp'in "*Batılılaşma Dönemi Duvar Resmi"* (2002) çalışmasında Osmanlı duvar resimleri konu edinmiş, başkent ve Anadolu örneklerinde duvar resimlerini yapan sanatçılara ilişkin bilgeler mevcuttur.

Duvar resimlerine ilişkin tematik, kültürel ve ikonografik değerlendirmeleri konu edinen kaynaklarda mevcuttur. İnci Kuyulu Ersoy'un" *Anatolian Wall Painting and Cultural Traditions*" (2000) çalışmasında ise duvar resmi genel olarak ele alınmış bunun yanı sıra kültürel faktörlerin duvar resmine yansımalarına yer verilmiştir. Şule Yum'un "*Son Dönem Osmanlı Saray Yapılarındaki Bazı Tasvirler Üzerine Gözlemler*" (1995) çalışmasında başkent saray yapılarında bulunan duvar resimleri çeşitli etkileşim ve sanatçılar anlamında ele alınmıştır. Deniz Demirarslan'ın "*19. Yüzyıl Türk Sivil Mimarisinde Duvar Resmi Estetiği ve İstanbul Teması*" (2016) çalışmasında ise İstanbul teması niteliği taşıyan kompozisyonlar ile betimlemelere dair bilgiler verilmiştir. Banu Parlak Uğurlu'nun "*Anadolu'da Son Dönem Osmanlı Duvar Resimlerinde Kent İmgeleri*" (2019) kitabında da kent tasvirleri ile bazı kentlerin sembolü haline gelen betimlemeler örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. 19. yüzyılda kullanılan yeniliğin ve

değişimin sembolleri olan nesnelerin duvar resimlerindeki anlamsal içeriklerinin ele alındığı Tolga Uzun'un "*19. Yüzyıl Osmanlı Duvar Resimlerinde Yeniliğin ve Değişimin Sembolü Tasvirler*" (2017) kaynağından da Endüstri Devrimi sonrasına Osmanlı'da kullanılmaya başlanan araç, gereç ve eşyaların duvar resimlerine yansımaları örneklerle ele alınmıştır. Ayrıca semboller konusunda Yahya Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî'nin "Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm" (2005) kitabında dervişlerin kullanmış oldukları eşyalar ve tarikat sembolleri konusu irdelenmiştir. Nurhan Atasoy'un "*Derviş Çeyizi*" (2019) kitabında da aynı konu ve benzer içerikler yer almaktadır. Emine Gürsoy Naskali ve Dilek Herkmen'in "*Meyve Kitabı*"(2006) yayınında ise çeşitli meyve ve ağaçların Kur'an-ı Kerim ve tasavvuftaki anlamlarına göre değerlendirilerek açıklanmıştır.

Trabzon'da yer alan Osmanlı dönemi sivil ve dini yapılardaki duvar resimlerini konu alan kaynaklar sınırlı kalmıştır. Ömer İskender Tuluk ve Halil İbrahim Düzenli'nin "*Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza*" kitabında Trabzon tarihi, Osmanlı dönemine ait birçok görsel belgelerle birlikte açıklanmış ayrıca bazı duvar resimli yapıların bir bölümüne ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Bunun yanı sıra tescillenen birçok yapı Hamiyet Özen, Ömer İskender Tuluk, Hüseyin Emre Engin, Halil İbrahim Düzenli, Mustafa Reşat Sümerkan, Murat Tutkun, Fulya Üstün Demirkaya ve Servet Keleş'in " *Trabzon Kent İçi Kültür Varlıkları Envanteri*" (2010) kitabı ile Mustafa Reşat Sümerkan ve İbrahim Okman'ın " *Kültür Varlıklarıyla Trabzon Cilt* 1" (1999) de yer almıştır. Bu iki yayında da yapılara ilişkin mimari özellikler yer verilmiştir. Şâmil Horuluoğlu'nun "*Trabzon ve Çevresinin Tarihi Eserleri*" (2004) yayınında il sınırları içerisinde yer alan tarihi yapılara ve mimari içerikli bilgiler mevcuttur. Hamiyet Özen ve Zehra Aksakal'ın 2015 yılında yayınlanan "*Trabzon Kenti Kırsal Camilerinde Süsleme Programlarının İncelenmesi*" adlı makalede Trabzon'da bulunan bazı yapılardaki ahşap süsleme ile duvar resimleri incelenerek konu hakkında bilgilere yer verilmiştir. Mehmet Yavuz'un "*Doğu Karadeniz Köy Camilerinde Bezeme Anlayışı*" (2009a) çalışmasında da Doğu Karadeniz'in Samsun, Artvin illeri ile Trabzon ilinde yer alan bazı dini ve sivil mimarilerdeki ahşap süsleme ile duvar resimlerine ilişkin değerlendirmeler mevcuttur. Ayrıca Mehmet Yavuz'un "*Sürmene Gültepe Köyü Yukarı Kefeli Mahallesi Camii ve Şadırvanı*" yayınında caminin tarihi ile mimari özellikleri yer alırken ayrıca duvar resimleriyle ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Kasım İnce'nin "*Kabataş Köyü Merkez Cami/Çaykara/Trabzon*" (2004) çalışmasında ise söz konusu cami hakkında mimari ve

süsleme bilgileriyle beraber değerlendirmeler yapılmıştır. Benzer şekilde Candan Nemlioğlu'nun "*Trabzon'un Abidevi Eserlerinden Kostaki Konağı*" kitabında Kostaki Konağının tarihi, mimari özelliklerinin yanı sıra süsleme unsurlarının içerisinde duvar resimleri ile ilgili araştırmalar mevcuttur.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Araştırma, Trabzon ili sınırları içerisinde Osmanlı Dönemi'ne ait duvar resimli yapıları kapsamaktadır. Çalışma kapsamındaki yapılar cami ve konaklardan oluşmaktadır. Kentte türbe, şadırvan ve muvakkithane benzeri yapılarda duvar resmine rastlanmamıştır.

Araştırma tüm dünyayı etkileyen Covid-19 salgın süresince gerçekleştirilmiştir. Salgın süresinde seyahat kısıtlamaları, sokağı çıkma yasakları ve resmi kurum ve kuruluşlara kısıtlama getirilmesi gibi önlemler araştırılmanın sürdürülmesine ve devamlılığına kısıtlama getirmiştir. Bu durum literatür taraması sırasında araştırmanın yapılma süresinin uzamasına ve verilerin elde edilmesi hususunda resmî kurumlarda aksaklıklara sebebiyet vermiştir. Saha çalışması esnasında toplu taşıma araçları yeterli olmamış ve özel imkanlarla yapılara ulaşım sağlanmaya çalışılmıştır.

GİRİŞ

Trabzon, Anadolu'nun doğu Karadeniz bölgesinde yer alan bir liman kentidir[1] (Nemlioğlu, 2010, s. 14). Eski çağlardan itibaren kara ve deniz yolu ticaretinde etkin rol oynayan kent, Anadolu'nun transit ticaret merkezlerinden biridir. Kent, M.Ö. 7. yüzyılda Miletoslu Kolonistler tarafından kurulmuştur (Gologlu, 2013, s. 15). Sonraki süreçte Trabzon, Persler tarafından işgal edilmiş, Pontus Devleti, Roma ve Bizans İmparatorlukları tarafından hakimiyet altına alınmıştır (Karpuz, 1990, s. 6-7; Gologlu, 2013, s. 15-17). Uzun yıllar Bizans hakimiyetinde olan kent, 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmiş ve Osmanlı topraklarına katılmıştır (Baykal, 1964, s. 77-80; İnan, 2003, s. 74-77; Lowry, 2010, s. 35; Fallmerayer, 2011, s. 252-253). Şehzade sancaklarından olan Trabzon, Osmanlı döneminde ulusal ticaret merkezlerinden biriyken, 1774 Kaynarca ve 1783 Ticaret Antlaşması neticesinde Karadeniz'le birlikte ulusal ve uluslararası ticarete hizmet etmiştir. 18. yüzyıldan sonra Trabzon, doğu ile batı arasında ticaretin sağlandığı limanlardan biri olmuştur. Uluslararası ticaret güzergahlarında[2] yer alan kent vasıtasıyla doğuda üretilen malzemeler batıya taşınmış ve kıtalar arası ticaret kolaylaşmıştır (Harita 1).

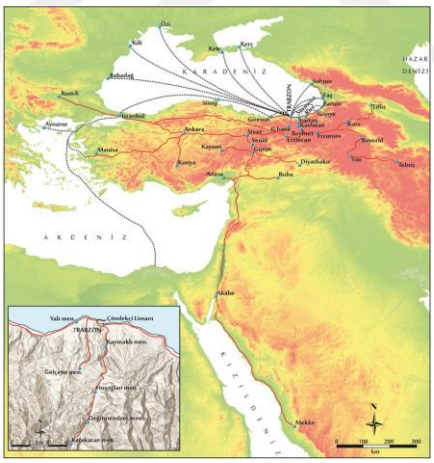

Harita 1: Trabzon 18. Yüzyıl tüccarların kullandığı ticaret güzergahları (Çiçek, 2020, s. 488)

[1] Trabzon Limanı, kuzeyde 40 50'30" enlemi, doğuda 40 02' 30" boylamı ile kuzey 41 06' 36" enlemi, doğu 39 25' 00" boylamı arasında yer almaktadır (Özdemir, 2011, s. 169).

[2] İpek Yolu, Asya ve Avrupa kıtalarındaki şehirleri, insanları birbirine bağlayan önemli kültür ve ticaret yoludur. İpek Yolu, Çin'in Loyang kentinden başlar Kaşgar, Semerkant, Buhara, Serehs Rey, Hamedan, Bağdat ve Antakya üzerinden deniz yolu ile Avrupa'ya ulaşır (Bulut, 2014, 1-2). Trabzon-Erzurum karayolu üzerindeki geçittir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Ortadoğu ülkelerini Doğu Karadeniz'e bağlayan Zigana Yolu ulusal ve uluslararası ticaret alanında önemli bir geçittir (Kadıoğlu, 2006, s. 47-48).

Uluslararası ticaret vasıtasıyla Trabzon, dış dünyada oluşan değişim ve gelişimlere açık bir kent olmuştur. Bu dönemde birçok batılı gezgin tarafından ziyaret edilen kent, gezginlerin kaleme aldığı seyahatnamelere konu edinilmiş ve ressamlar tarafında betimlenmiştir[3]. 18. yüzyıldan itibaren batıda kullanılmaya başlanan araç ve gereçler yapılan ticaret vasıtasıyla kentte de kullanılmaya başlamıştır. Bu durumun başlıca sebebi zengin tüccar ve seyyahların kente sıklıkla uğraması ve bazılarının ikamet etmesidir. 19. yüzyılda özellikle İstanbul'da[4] yaygınlaşmaya başlayan tiyatro ve opera etkinlikleri aynı yüzyılın ikinci yarısında Trabzon'da[5] da ilk örneklerini vermiştir (Özhan Koçak, 2011, s. 292). Rum ve Ermeni gibi farklı etnik kökenli bireylerin kentte ikamet ediyor olması söz konusu sanatsal etkinliklerin benimsenmesi ve yaygınlaşmasında rol oynamıştır (Özbek, 2014, s. 215).

18. yüzyılda Osmanlı resim sanatında da batı etkileri görülmeye başlamış, bu dönemde kitap resminden daha geniş kitlenin görmesine imkân sağlayan duvar resimleri, dini ve sivil yapıların duvarlarına yapılmaya başlanmıştır. İlk olarak İstanbul'da saray ve çevresindeki yapılarda yer alan duvar resmi, tüccar ve ayanların vasıtasıyla imparatorluğa yayılmıştır. Osmanlı kentlerinden biri olan Trabzon'da da bu döneme ait duvar resimli yapılar yer almıştır. Kentte bulunan duvar resimleri, konak ve camilerde bulunmaktadır. Otuz üç duvar resimli yapıya ulaşılan kentte, üç konak, otuz cami mevcuttur. Bu yapılar Ortahisar, Sürmene, Araklı, Arsin, Çaykara, Maçka, Tonya, Hayrat, Akçaabat, Beşikdüzü ve Şalpazarı ilçelerinde yer almaktadır.

---

[3] Ksenophon (MO. 400), Strabon (MS.20), Arrianus (MS. 130!), Procopius (MS. 54l), Josaphat Barbaro (1545), Aşık Mehmet Çelebi (1597), Evliyâ Çelebi (1640), Katib Çelebi (1732), Pierre Jarôme Dupré (1803), John MacDonald Kinneir (1818), Minas Bijışkyan (1819), Jean-Marie Beuscher (1826), Eli Smith (1833), Victor Fontanier (1834), William J. Hamilton (1836), Edmund Spencer (1838), Charles Texier (1839), Horatio Southgate (1840), J. Philip Fallmerayer (1840), William F.Ainsworth (1842), Karl Koch (1842), 122 Joseph Wolff (1846), Perunak Feruhan Bey (1847), Frederick Walpole (1851), Austen Henry Layard (1853), A.D.Mordmann (1853), Robert Curzon (1854), Humphry Sandwith (1856), Baron Julius Von Minutoli (1860), Théophile Deyrolle (1869), James Bryce (1871), Şakir Şevket (1874), Henry C. Barkley (1879), Gabriel Bonvalot (1889), F. Cumont-E. Cumont (1906), Ahmet Refik (1919).

[4] Osmanlı'da batı tiyatrosu 1839 yılı civarında var olmaya başlamıştır. Bu tarihte başkent İstanbul'da dört tane tiyatro açılmış ve bu durum Osmanlı'da batı tiyatrosunun kökleşmesinin bir göstergesi olmuştur. 1884-1908 yılları arasında II. Abdülhamit denetimi ve tiyatro etkinliği bir süre sekteye uğramış olsa da 1908 yılı itibariyle söz konusu etkinlikler yeni içeriklerle varlığını devam ettirmiştir (And, 1983, s. 19).

[5] Trabzon'da tiyatro; M.S. VI. yüzyılda Komnen Adrien, Kindinar civarında tiyatro yaptırır; 1404 Nisan'ında Trabzon'a gelen Clavijo R. Ganzales "Kayalar üzerinde iç kalede spor alanları, yarış yerleri, tiyatrolar ve toplantı yerleri vardır"; 1800'ün ikinci yarısında Vali Ali Bey tarafından bir tiyatro kurulmuştur. Karagöz Bahçesi Karma Ortaokulu bahçesinde 16 yıl faaliyetine devam etmiştir (Özdemir, 2011, s. 300).

Trabzon'da Osmanlı dönemi duvar resimli yapıların duvarlarına genellikle bitkisel kompozisyonlar betimlenmiştir. Bunların yanı sıra yapı ve sembolik tasvirler Trabzon duvar resimlerinde işlenen konulardır. Bitkisel kompozisyonlarda çoğunlukla çeşitli çiçeklerden meydana gelen demetler betimlenmiş, bunun yanı sıra farklı ağaç ve meyve tasvirleri bu kompozisyon içerisinde yer almıştır. Yapı tasvirleri de genellikle selatin camileri, Mekke ve Medine ve bunlardan ayrı olarak Konya Mevlâna Türbesi'dir. Sembolik tasvirler olarak terazi, kandil, Mushaf kabı, alem, tuğ, sancak-bayrak, tesbih, testi-bardak, Zülfikar, kılıç, saat, gemi, perde, sehpa, divit betimlenmiştir. Ayrıca camilerin bir bölümünde duvar resimleriyle birlikte genellikle kartuş içlerin Kur'an-ı Kerim'de yer alan surelerin bir kısmı, Hadis-i Şerifler, sahabe isimleri ve Esmâ-ül Hüsna yazılmıştır. Kentte diğer yapılardan farklı olarak Kostaki Konağında batılı teknikler olan ışık gölge ve perspektif kurallarına uygun batılı kompozisyonlar betimlenmiştir. Bu kompozisyonlar da mitolojik karakter ve yaratıklar, melekler, doğa kesitleri, bu kesitler içerisinde hayvan betimlemeleri, meyve ya da hayvanlardan oluşturulan kompozisyonlar, burçlar gibi sembolik tasvirlerdir. Genellikle Trabzon'daki duvar resimlerini yapan sanatçı ya da sanatçılar hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ermeni ve Rum asıllı azınlık bireylerin yoğun olarak yaşam sürdüğü kentteki duvar resimlerinin, diğer sanat faaliyetleri gibi azınlıklara ait sanatçılar tarafından yapılmış olması muhtemeldir. Söz konusu resimlerin iki boyutla sınırlı kalınması, genellikle çerçeve kullanılarak tasvir edilmeleri bu düşünceyi desteklemektedir. Kostaki Konağında ise batı teknik ve kompozisyonlarının işlenmiş olması bu konaktaki duvar resimlerinin batılı bir sanatçı tarafından yapılmış olabileceğini göstermektedir. Trabzon yapılarında yer alan Osmanlı dönemi duvar resimleri genel olarak "Fresko Secco[6]" tekniğinde yapılmış olup tasvirler, kuru sıva üzerine baya tabakasının sürülmesi ile uygulanmıştır (Mülayim, 1996, s. 199; Yılmaz, 2012, s. 96; Sözen ve Tanyeli, 2015, s. 111). Duvar resimlerinin yanı sıra kent yapılarında bezemelerde yer almaktadır. Bunlarda kuru sıva üzerine boya ile yapılmıştır[7] (Sözen ve Tanyeli, 2015, s. 155).

[6] Susuz Fresk (Mülayim, 1996, s. 199).

[7] Yüzeye bu teknik uygulanmadan önce kuru sıva üzerine kireç badanası yapılır ve ardından kömür tozu yardımıyla kâğıtlar üzerine iğnelerle delinerek hazırlanmış olan desenler söz konusu yüzeye geçirilir. Yüzeye geçirilen desenlerin iç bölümleri boyanır ve son olarak bu desenlerin çevresi kontürlenir (tahrirlenir) (İrteş, 1985, s. 425- 426).

Bu dönemde kent, Osmanlı toplumunda yeni yeni tanınmaya ve yaygınlaşmaya başlayan birçok batılı etkinliklerle İstanbul ile benzer zamanlarda tanışmıştır. Bu durum duvar resimlerini yaptıran kişi ve yapan sanatçıları da etkilemiş olmalıdır. Nitekim kentte üretilen çeşitli matbu ürünler, fotoğraf ve kartpostallar kent toplumu tarafından benimsenmiştir. Bu görsel ürünlerle benzer konular ve tasvirler duvar resimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla duvar resimlerinde bu görsel ürünlerden yararlanılmış olması muhtemeledir. Trabzon'daki yapılarda bulunan duvar resimleri, istisnai bir yapı dışında konu ve üslup bakımından çeşitlilik göstermemiştir. Gezginlerin, tüccarların, seyyahların sıklıkla ziyaret ettiği, ticaretin yoğun olduğu ve batılı sanatsal etkinliklerin yapıldığı kentte batı tarzı duvar resmi bir örnekle sınırlı kalmıştır. 19 ve 20. yüzyılda ticari, kültürel ve sosyal etkileşimler kentin "Küçük İstanbul" olarak anılmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum duvar resimlerinin de İstanbul örnekleriyle benzerlik gösterebileceğini işaret etmektedir. Duvar resimleri ise beklentiyi karşılamamıştır. Trabzon'da duvar resmi örnekleri halk sanatçıları tarafından yapılmış ve daha çok Anadolu örnekleri ile benzerlik göstermiştir. Genel olarak kentte yer alan duvar resimli camilerde aynı resim programı kullanılmıştır. Yapılan tasvirler muhtemelen yöreye özgü ya da Osmanlı toplumuna ait dini veya kültürel bir içeriğe sahiptir. Bu içerikler diğer yörelerde yer alan yapılarda da kullanılan ikonografi ile etkileşim halindedir. Anlamsal olarak dini yapılardan farklı bir ikonografi işlenmiş olan sivil yapılarda baninin istekleri doğrultusunda bir yol izlenmiş olması muhtemeldir. Trabzon yapılarında yer alan duvar resimlerinde farklı üsluplar mevcuttur. Bu durum kent sınırları içerisinde birden fazla sanatçı veya sanatçı grubunun duvar resmi yaptığını göstermektedir.

1. OSMANLI DUVAR RESMİNİN GELİŞİMİ

18. yüzyıl ve sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'na mensup elçilerin Avrupa'ya kısa süreliğine yaptıkları ziyaretler neticesinde batılı devletlerin sanat etkinlikleri Osmanlı tarafından tanınmaya başlanmıştır. Bu dönemde Avrupalı sanatçılar, Osmanlı'ya gelmiş, burada yapı ve resimler[8] üretmişlerdir (Renda, 1978, s. 715). Minyatür sanatından batılı resim anlayışına geçildiği bu zaman zarfında Avrupa'ya çeşitli sanat ve teknik eğitimler almak üzere öğrenciler gönderilmiştir (Renda, 1977, s. 24). İki kültür arasındaki etkileşimlerin birer yansıması olarak Osmanlı dönemi minyatürlü el yazmalarında kompozisyonlar ve birlik bozulmuş, birbirinden bağımsız sahneler işlenmeye ve batı teknikleri (perspektif, ışık-gölge) kullanılmaya başlanmıştır (Ersoy, 1991, s. 14). Osmanlı'da saray ve çevresinde tanınmaya başlanan batı resminin teknik ve konuları, ilk olarak kitap resimlerini etkilemiş ve yerini daha geniş kitlelerin görme imkânına sahip olduğu duvar resmine bırakmıştır (Renda, 1977, s. 27).

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk olarak saray ve çevresinde yapılmaya başlanan duvar resmi, sonraki zaman zarfında Osmanlı topraklarının birçok bölgesinde yaygınlaşmıştır (Renda,1977, s. 79; Arık, 1999, s. 424; Eyice, 2002, s. 473). 18. yüzyıl öncesine ait Topkapı Sarayı'nda bulunan süslemelerle ilgili görsellere minyatürlü el yazmalarında rastlamaktayız (Resim 1-2)[9]. Bu durum minyatürlerin, Osmanlı'da duvar süsleme geleneğinin varlığını ve betimleme repertuarını göstermektedir. Bu süsleme repertuarında iki boyutlu çiçekler ve stilize edilmiş bitkisel motifler yer almaktadır.

[8] İki yılda Marquis de Nointel yanında üç ressam çalıştırmıştır. İstanbul, Edirne ve İmparatorluktaki birçok bölgenin resmini yaptırmıştır. Elçilerin yanlarında ressam getirmesi bir gelenek haline gelmiş ve yapılan resimler imparatorluk hakkında bilgi verici belge niteliği taşımaktadır (Renda, 1977, s. 16).

[9] 16. yüzyıla ait olan bu minyatürlerde olayın geçtiği mekânın duvarlarında kalem işi bezemeler ile karşılaşmaktayız. Örneklere benzer nitelikte pek çok örnek bulunmaktadır. Bu örnekler saray üslubu olması ve minyatür sanatının zengin örneklerinin verildiği 16. yüzyıl içerisinde yapılması bakımından seçilmiştir. Duvarda görülen kalem işleri örnekleri genellikle bitkisel bezemeler olmasının yanı sıra çizgisel ifadelere sahiptir.

Resim 1: Sultan II. Selim'in Avusturya İmparatorluğu Elçisini Kabul Ediyor, Nüzhet el-esrar el ahbar der Sefer-i Sigetvar, 1568, TSM, H. 1339 (And, 2002, s. 211).

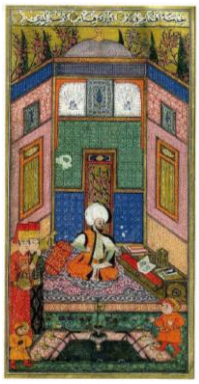

Resim 2: Sultan Murad'ın Kitabı İncelemesi, Mattali'ü's-sa'ade ve Yekabi'u's-siyâde, 1582, PBNF,Turc 242, y.7b (Bağcı, Çağman, Renda ve Tanındı, 2012, s. 191).

Saray dışında İstanbul'da duvar resimli yapıların birçoğu günümüze ulaşamamış olmasına karşın bu örneklerin varlıklarını o dönemlerde yapıları ziyaret eden gezginlerin seyahatnamelerinden öğrenmekteyiz. Örneğin Abbe Tedorini (Renda, 1977, s. 108) gitmiş olduğu evlerde genellikle çiçekler, çiçekli vazolar ve gemi betimlemelerinin duvara resmedildiğinden söz etmektedir (Toderini, 1789, s. 61-62; Renda, 1977, s. 108; Şahin Tekinalp, 2002, s. 442). Aynı dönemde gelmiş diğer bir gezgin olan D'Ohssos'da evlerin tavan eteklerinde kır manzaraları olduğundan söz etmiş ve kitabında bunlara ilişkin gravürlere yer vermiştir (Resim 3-4-5) (D'Ohssos, 1791, s. 172; Şahin Tekinalp, 2002, s. 442). Ayrıca Gouffier'ın 1842 tarihli yayınında başkente bulunan evlerin iç ve dış duvarlarından, eşya ve yapıların, duvarlarında bulunan resimlerden söz edilmiştir (Gouffier, 1842, s. 97-98; Renda, 1977, s. 109; Şahin Tekinalp, 2002, s. 442).

Resim 3: Sadrazamın akşam ya da iftar yemeği, Tabaka 41, 1790, Gravür, (D'Ohssos, 1790), Library of Gongress, 05007776

Resim 4: Apartman, Tabaka 62, 1790, Gravür, (D'Ohssos, 1790), Library of Gongress, 05007776

Resim 5: Apartman, Tabaka 83, 1790, Gravür, (D'Ohssos, 1790), Library of Gongress, 05007776

Bunların yanı sıra 1793 tarihli Zenânnâme ve Hûbannâme'de yer alan görsellerde olayın geçtiği mekânların duvarlarında çeşitli betimlemeler görülmektedir (Resim 6-7). Zenânnâme'de duvarların pencere üstlerinde vazoda çiçek betimlemeleri yer alırken Hûbannâme'de tasvir edilen mekânın üst katında küçük bir bölümü görülen figür betimlemeleri göze çarpmaktadır.

Resim 6: Doğuran Kadın, Zenânnâme, 1793, İÜK, T5502 (And, 2002, s. 457).

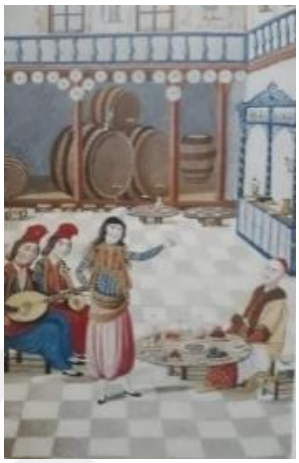

Resim 7: Mirasyedi Meyhanede Eğleniyor, Hûbannâme, 1793, İÜK, T5502 (And, 2002, s. 382).

Duvar resminin Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki gelişiminde ilk olarak yapıların duvarlarına Barok ve Rokoko üslubuna sahip kompozisyonlar, natürmort ve manzara resimleri karşımıza çıkmaktadır. Vazodan çıkan çiçekler, devrilmiş sepetler, meyve tabakları, bıçak saplanmış veya dilimlenmiş meyveler, cansız hayvanlar natürmort grubunu oluşturmaktadır (Renda, 1975, s. 18; 1985, s. 1533; Arık, 1999, s. 423; Bağcı, Çağman, Renda ve Tanındı, 2012, s. 297; Özkeçeci, Durukan ve Alacalı, 2018, s. 219). Manzara resimlerinde ise genellikle İstanbul'dan Boğaz, Haliç, Galata ve benzeri yerler tasvir edilirken hayali İstanbul ve kent tasvirleri ve aynı zamanda kent panoramaları ile de karşılaşılmaktadır. İstanbul'un simgesi haline gelen dini veya sivil yapılar, bunların dışında yöreye özgü mimariler ya da yapının kendisi duvar resimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Kız Kulesi, Göksu Kasrı, Fenerbahçe Feneri, Sultanahmet Cami, Süleymaniye Cami, Ayasofya ve selatin camileri İstanbul'un simgesi haline gelen yapılarken Edirne, Selimiye Cami de duvar resimlerinde sıklıkla karşımıza çıkan yapılar arasındadır. Bazı duvar resimlerinde ise antik kent kalıntı

tasvirlerine de yer verilmiştir. Bu betimlemelerin tamamı dönemi belgeleme niteliği taşımaktadır (Renda, 1985, s. 1532; Arık, 1999, s. 424-429; Ersoy Kuyulu, 2000, s. 8; Şahin Tekinalp, 2002, s. 444; Bağcı, Çağman, Renda ve Tanındı, 2012, s. 300). 19. yüzyılda Osmanlı'da kullanılmaya başlanan buharlı gemi, tren, saat, fayton, kupa, landon, masa, sandalye, sehpa bu dönemde bazı yapıların duvar resimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu araç ve gereçlerin, Endüstri Devrimi sonrasında Osmanlı topraklarında kullanılması, yeniliğin ve değişim sembolleri olmasıyla endüstri devriminin getirdikleri olarak anılmaktadır (Uzun, 2017, s. 853).

Osmanlı kitap resimlerinde kompozisyonların sınırlandırılması geleneği duvar resimlerinde Barok ve Rokoko kartuşlarla devam etmiştir. Resimlerin sayfa ile sınırlandırılması veya çeşitli şekillerde çerçevelenmesi batının yansıması olan C ve S kıvrımlı meşaleler, girland, deniz kabukları ve palmetlerden oluşan kartuşların içerisine kompozisyonların yapılması ile sağlanmıştır (Resim 8-9). Bu durum ile kartuşlar, yapıların içlerinde farklı alanlara açılan bir kapı gibi duvara asılan çerçevelerin yerine geçerek kalıcı resimleri nitelemektedir (Renda, 1982, s. 79; 1985, s. 153; Arık, 1999, s. 423; Eyice, 2002, s. 474; Özkeçeci, Durukan ve Alacalı, 2018, s. 222). Ayrıca C ve S kıvrımlarıyla estetik bir görünüme sahip olan bu kartuşlar, kompozisyonlara farklı bir bakış açısı katarak tasvirlere verilen değerin birer yansıması olmuştur. Tasvirlerin sınırlandırılması ilk olarak şeritlerle başlamış ve sonraki dönemlerde kartuşlar olarak devam etmiştir.

Resim 8: Yıldız Sarayı Küçük Mabeyn ve kartuşu (Şahin Tekinalp 1999, s. 97).

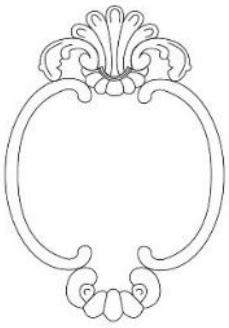

Resim 9: Yıldız Sarayı Küçük Mabeyn ve kartuşu çizimi (G. Tavukcuoğlu).

Şeritler bulundukları zaman ve alanlara göre farklılıklar göstermektedir. Topkapı Sarayı'nda daha önceki dönemlerde kitap resimlerinin duvara yansımalarıyla karşılaşılsa da (Erbil, 2020, s. 5) batılı tekniklerin kullanıldığı ilk örnekler III. Ahmet ile başlamıştır. I. Abdülhamit (1774-1784) döneminde perspektif denemeleri yapılmaya çalışılmış, tavan eteklerini dolanan dar şeritler içerisinde duvar resimleri yer almıştır (Resim 10). Barok ve rokoko üslubuna sahip kartuş örneklerinin bulunduğu bu dönemden sonra III. Selim zamanında şeritler genişlemeye başlamış, I. Abdülhamit dönemi duvar resimleri özellikleri devam edilmiş, manzara, kasır, köşk tasvirleri betimlenmiştir (Resim 11) (Renda, 1977, s. 89-98; Şahin Tekinalp, 2002, s. 442). II. Mahmud döneminde ise şeritler biraz daha genişlemiş ve son halini almıştır. Bu dönemde iç mekân betimleri ile mekan içinde mekan izlenimi verilmeye çalışılmıştır (Resim 12). Öte yandan önceki dönemler de olduğu gibi manzara ve yapı tasvirleri betimlenmiştir. Ayrıca manzara tasvirlerinin ufuk çizgisi biraz aşağıya çekilmiş ve bunun sonucunda gökyüzüne fazla alan bırakılmıştır (Renda, 1977, s. 98-108; Şahin Tekinalp, 2002, s. 442). Bunların yanı sıra kartuş betimlemelerine bakıldığında bir önceki dönemlere göre daha sade olması dikkat çekicidir. Çünkü bunlar daha çok ampir üsluba[10] yakın betimlemelerdir. 19. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru İstanbul'da Topkapı Sarayı dışında milli sarayların, köşklerin ve kasırlarının iç duvarlarında duvar resimlerine yer verilmiştir [11].

Anadolu duvar resimlerinde batılı resim teknikleriyle yapılan örnekler genel olarak C ve S kıvrımlı Barok ve Rokoko kartuşlar içerisine yapılmıştır. Betimlemeler genellikle geometrik alanlarla sınırlandırılsa da bu alanların dışı C ve S kıvrımlı bitkisel desenlerle çevrelenmiştir ve bu kartuşlar duvara asılan resimlerin çerçeve niteliğini taşımaktadır.

[10] Osmanlı Sınırları içerisinde II. Mahmut döneminde kullanılmaya başlanan ampir üslup, diğer üsluplara göre çok daha yoğun bir şekilde arkeolojik yaklaşımlara sahiptir. Hakimiyet, zafer ve imparatorluk kavramlarını vurgulayan bir sembolizm anlayışına sahiptir. Altın kaplama uygulaması da bu üslubun karakteristik özellikleri arasındadır (Oral Patacı, 2017, s. 171-172).

[11] Dolmabahçe Sarayı (1856-1857), Ihlamur Kasrı (1849-1855), Küçüksu Kasrı (1861-1876), Beylerbeyi Sarayı (1861-1865), Maslak Kasırları (1861-1876), Yıldız-Şale Köşkü (1879-1898) bunlardan bazılarıdır (Yum, 1995, s. 543; Kalender, 1999, s. 1; Şahin Tekinalp, 2002, s. 444). Yıldız Sarayı'na mensup pavyonların birçoğunun tavan ve duvarlarında da natürmort ve manzara betimlemeleri yer almaktadır. Manzaralar içerisinde en çok İstanbul betimlemelerine rastlansa da oryantalist sanatçılar tarafından sıkça resmedilen egzotik manzaralar da (örneğin Kuzey Afrika, Hint, Arap) işlenen konular arasındadır Aynı zamanda kartpostalları andıran tasvirler, av sahneleri, çeşitli insan ve hayvan figürleri betimlenmiştir. (Renda, 1985, s. 1532; Kuyulu, 2000, s. 1; Okçuoğlu, 2000, s. 35-36; Renda, 2002, s. 113; Eyice, 2002, s. 467; Bağcı, Çağman, Renda ve Tanındı, 2012, s. 299).

Resim 10: Topkapı Sarayı, Harem Dairesi- Gözdeler Dairesi Üst Kat Büyük Oda tavan şeridi içerisindeki manzara (Renda, 1977, s. 83).

Resim 11: Topkapı Sarayı, Harem Dairesi- III. Selim Meşk ve Namaz Odası (Renda, 1977, s. 90).

Resim 12: Topkapı Sarayı, Harem Dairesi- I. Abdülhamit Yatak Odasının Üst Duvarı (Renda, 1977, s. 99).

Osmanlı'da duvar resmi örnekleri Avrupa sanat anlayışının birer yansıması olmuştur. Bu örneklerin bir bölümü görünen dünyayı olduğu gibi, ışık gölge ve perspektif kurallarına uygun betimlenirken bir bölümü iki boyutlu olarak tasvir edilmiştir. Batılı teknikleri benimseyen ve figür kullanan sanatçılar Avrupalı ya da azınlık sanatçılarıdır. İki boyutlu betimlemeler ise halk sanatçıları tarafından tasvir edilmiştir. Bu üslup çeşitliliği sanatçıların farklı coğrafyalarda yaşamalarından kaynaklanmaktadır[12] (Daniels, 2004, s. 431). Bu farklılıklar yöredeki gelişimlerden ve diğer bölgelerle yapılan etkileşimlerden beslenmektedir (Mülayim, 1994, s. 264).

Işık gölge ile boyut kazandırılan kartuşların içlerindeki betimlemeler de batılı resim teknikleriyle yapılmıştır. Örneğin Edirne İlhan Koman Evi'nin duvarlarında Atina Parthenon Tapınağı, Atina Nike Tapınağı Atina-Hadriyan Kemeri gibi antik kent kalıntıları, doğa manzaraları ve figür tasvirleri geometrik çerçeveler içerisine betimlenmiş ve bu alaların çevresinde ise kıvrımlı stilize bitkilerle süslemeler mevcuttur (Resim 13)[13]. Bu bağlamda kartuşlar ile içlerinde yapılmış olan betimlemeler doğru orantılı olarak benzer teknikleri barındırmaktadır.

[12] Avrupa resminde manzara tasvirlerinin görünen gerçekliğe uygun olarak resmedilmesi benimsenirken bir süreliğine Türk resminde kalıplaşmış sembollerin kullanılarak manzaraların tasvir edilmesi eserin oluşmuş olduğu kültür ve coğrafyanın bir yansımasına örnek olarak verilebilir (Daniels, 2004, s. 431).

[13] Benzer niteliklere sahip diğer yapılar ise şunlardır; Gaziantep Güllüoğulları'nın Evi, Edirne Eski Vali Konağı, Yozgan Çapanoğlu Cami, Tokat Yağcıoğlu Konağı, Sivas Kangalağası (Feridun Kangal) Konağı, Gaziantep Mehmet Hayri Atay Evi, Nevşehir Ürgüp(Mustafa Paşa) Mustafa Savaş Evi, Kayseri Gesi Necip Özalp Evi. Benzer şekilde Manisa soma Hızır Bey Cami, Muğla Kurşunlu Cami, Amasra Merkez Gümüşlü (Defterdar Ahmet Bey) Cami'lerin duvar resimleri batılı resim teknikleriyle yapılmış ve kartuşlarla sınırlandırılmıştır.

Resim 13: Edirne İlhan Koman Evi (Şener, 2011, s. 644).

Halk sanatçılarının yaptığı duvar resimleri, iki boyutlu ve önem perspektifine "kompozisyon içerisinde vurgulanmak istenenin her zaman normalinden büyük çizilmesi" sahip olmasının yanı sıra tasvirlerin geneli çizgilerle belirginleştirilmiştir. Bu türde yer alan bitkisel tasvirlerin genelinde renklerde farklılıklar olsa da biçim olarak benzer özellikler taşımaktadır. Yapı tasvirleri ayırt edici özellikleriyle betimlenmiştir. Örneğin bu üslupta camiler, minare ve şerefe sayılarına göre ayırt edilmektedir. Ayrıca bazı kompozisyonlar yazılarla desteklenmektedir. Sultanahmet Cami altı minaresi ile son selatin camisidir. Süleymaniye Cami, ikisi iki ikisi üç şerefeli dört minaresiyle tanınmaktadır. Mescid-i Haram, yedi minaresi ve yapının merkezinde yer alan Kâbe ile tanımlanmıştır. Kent betimlemeleri ise haritalar şeklinde ya da kentin anlaşılmasını kolaylaştıran simgesel yapılar ile tasvir edilmiştir. Manzara ve yapı resimlerinin hangi yapıda olduğuna bakılmaksızın aynı konu ve niteliğe sahiptir (Renda, 1985, s. 1531; Arık, 1999, s. 434; Kuyulu, 2000, s. 1; Şahin Tekinalp, 2002, s. 442). Örneğin Anadolu'da bilinen en eski duvar resimli yapı Bursa Abdal mahallesinde yer alan evde başodanın tavan eteklerini dolanan ince şeritlerdeki manzara resimleridir (Resim 14). I. Abdülhamit zamanında yapılan Kavafyan Konağı örneğini anımsatan bu tasvirler, iki boyutlu ve kendini tekrar eden bir yapıya sahiptir. Tasvir edilen yapılar birbirinin tekrarı gibi görülmektedir.

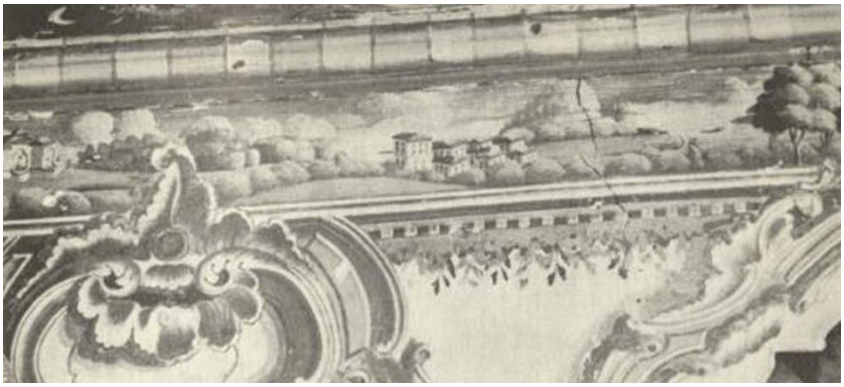

Resim 14: Bursa, Abdal Mahallesindeki Ev- Ocaklı Başoda (Renda, 1977, s. 125).

Birçok yapıda ise aynı kompozisyonun benzer teknikte betimlenmesi, tasvirlerde belli bir kalıbın kullanımı ile usta-çırak ilişkisi neticesinde Osmanlı topraklarına yayıldığı göstermektedir (Renda, 1978, s. 715; 1985, s. 1532-1533; Kalender, 1999, s. 1; Şahin Tekinalp, 2002, s. 443). Duvar resminde belli kalıpların kullanılmış olması, minyatür geleneğini hatırlatırken ayrıca usta-çırak ilişkisiyle gezgin olarak resim yapan halk sanatçılarının birer göstergesi olmuştur.

Minyatürlerin yer aldığı el yazmaları, 19. yüzyılda matbaanın kullanılmasıyla popülerliğini kaybetmiş ve bunun yerine matbu eserlerde bulunan resimler tanınmaya başlanmıştır. Örneğin Muhammediye, Mızraklı İlmihal, Marifetnâme benzeri basılı nüshalar da konuya hizmet eden tasvirlere yer verilmiştir (Harman, 2015, s. 355-356). Bu yayınlar genellikle İstanbul'da[14] basılmış ve birçok vilayetlere gönderilmiştir. Yayınların birçoğu dini eğitimlerde kullanılmış ve halk tarafından da benimsenmiştir[15]. Bu durum kitaplarda bulunan tasvirlerin halk tarafından da incelenmesine olanak sağlamıştır. Söz konusu gelişmeler basılı yayınlarda yer alan tasvirlerin duvar resimlerine yansımasına olanak sağlamıştır.

[14] Osmanlı tarafından benimsenen kitap, çeşitli öğretim kurumlarında okutulmuş ve toplumun bir bölümü tarafın dan ezberlenmiştir. Osmanlı arşivlerine göre taşrada kurulan matbaalarda mektep kitaplarının gerekli tekniklerde yapılamayacağı ve yüksek maliyetli olması sebebiyle yasaklanmıştır. Söz konusu yayınlar İstanbul'da basılıp gönderilmiştir (BOA. H-08-12-1292).

[15] Eyliya Çelebi'nin notlarında da yerini almıştır. Çelebi, Kitab-ı Muhammediyye'nin Manisa, Kütahya, Sivas, Tokat, Amasya, Ankara, Bolu ve Kayseri civar halkları tarafından ezbere bilindiğini ifade etmiştir. Ayrıca Osmanlı döneminde birçok kopyası bulunan bu yayın, medrese, cami ve köy odalarında korunmuştur. Buralarda okunmuş, dinlenmiş ve dini eğitimlerde kullanılmıştır (Uzun, 2005, 587; Çalka, 2018a, s. 34; Çalka, 2018b, s. 66; Çıtırık, 2019, s. 863).

Başkent İstanbul'da duvar resimleri saray, köşk, kasır ve evlerin duvarlarında yer alırken bu resimler genel olarak batı teknikleri ile yapılmıştır. Anadolu'da ise batı teknikleri ile yapılan duvar resimleri sayılı olmasına karşın halk sanatçıları tarafından iki boyutlu örnekler çoğunluktadır. Bu sebepten Anadolu örneklerinde duvar resimleri, dönemsel olarak farklılık göstermemiş, imkanlar dahilinde varlığını sürdürmüştür.

İlk olarak İstanbul ve çevresinde daha sonra Osmanlı kentlerinin ileri gelenleri, ayanları ve tüccarlar gibi aileler tarafından batılı tarzda duvar resimleri yaptırılmıştır. Fakat alt düzey gelir dağılımına sahip kesimlerde gezici halk sanatçıları tarafından duvar resimleri tasvir edildiği kabul görmüştür. İstisnai yapılar olsa da genel olarak 18. yüzyılın bilinen duvar resmi örneklerinde figür bulunmamaktadır[16] (Renda, 1978, s. 711; 2002, s. 99; Şahin Tekinalp, 2002, s. 441; Bağcı, Çağman, Renda ve Tanındı, 2012, s 297). Sonraki dönemde yapılan duvar resimlerinde de çok fazla figüre rastlanmamaktadır. Figür çiziminin belli bir eğitim düzeyi istemesi sebebiyle halk sanatçıları tarafında betimlenememiştir. 18. yüzyılın son yıllarından itibaren teknik resim dersi veren okullar[17] açılmış, (Renda, 1975, s. 19; 2002, s. 116; Bağcı, Çağman, Renda ve Tanındı, 2012, s. 299) fakat bu okullarda verilen eğitimler duvar resimlerinde figür kullanımını etkilememiştir.

Diğer devletlerle etkileşime açık ve İstanbul'da duvar resimleri genel olarak perspektif kurallarına uygun, batılı konuların (mitolojik karakterler, natürmortlar, doğa kesitleri vb.) işlendiği betimlemeleri barındırmaktadır. Anadolu örnekleri ise çeşitlilik göstermektedir. Anadolu'nun dış ticarete açık, sosyal ve kültürel etkileşimlere ev sahipliği yapan Trabzon, levanten kenti olan İzmir gibi kentlerde batı tarzı duvar resmi örnekleri mevcuttur. Diğer kentlerde ise iki boyutlu, ayrıntıdan uzak ve genellikle çizgilerle belirginleştirilmiş duvar resimleriyle karşılaşılmaktadır. Bu tasvirlerin bazıları yazılarla desteklenmiş bazıları sadece betimlenmiştir. Ayrıca Anadolu örnekleri çiçek, meyve, yapı ve genel olarak İstanbul'u konu alan kent betimlemelerini içermektedir. Çiçek ve meyve tasvirleri gerek biçim gerekse renk seçimleri olarak Osmanlı resim sanatı içerisinde önemli bir yere sahip olan minyatürleri anımsatmaktadır. Aynı şekilde

[16] İstanbul Bebek'te yer alan Kavafyan Konağı'nda at arabasını süren bir insan figürü yer almaktadır (Renda, 1978, s. 711; 2002, s. 99; Şahin Tekinalp, 2002, s. 441; Bağcı, Çağman, Renda ve Tanındı, 2012, s 297).

[17] Mühendishane-i Bahri-i Humayun (1773), Mühendishane-i Berri-i Humayun (1793), Sanayi-i Nefise Mektebi (1882) (Renda, 2002, s. 98).

yapı tasvirleri de minyatürleri anımsatsa da daha çok kent tasvirleri gibi Matrakçı Nasuh[18]'un harita çizimleri ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca Anadolu duvar resimlerinde tarikat sembolleri de betimlenmiştir. Kent tasvirlerine örnek teşkil eden Anadolu yapılarında Antalya Tekelioğlu Evi, misafir odasının tavan eteklerini dolanan şeritler içerisinde rokoko üslubuna sahip kartuş ve uzantıları arasında manzara resimleri (Resim 15) betimlenmiştir. Evin başodasında ise İstanbul panoraması (Resim 16) tasviri bulunmaktadır (Duymaz ve Demirci, 2014, s. 508-510). Bu kompozisyonda yer alan üç ayrı kara parçası ve Kız Kulesi'nin yer almış olması kentin tanımlanmasına olanak sağlamıştır. İstanbul tasvirlerinde kendini tekrar eden bu nitelikler kentin ayırt edici özellikleri haline gelirken tasvir ediliş üslubu, el yazmalarında yer alan kent minyatürlerini anımsatmaktadır.

Resim 15: Antalya, Tekelioğlu Evi (Şener, 2011, s. 652).

Resim 16: Antalya, Tekelioğlu Evi-Başodası (Şener, 2011, s. 653).

Başkent duvar resimleri genel olarak Barok ve Rokoko çerçevelerle sınırlandırılarak bir çerçeve içerisinde betimlenmiştir. Bu durum tasvirlere duvara asılmış tablo niteliği kazandırırken dönemin sanat beğenisini yansıtır nitelikleri taşımaktadır. Başkent duvar resimleri yapıların iç mekan duvarlarında ve tavanlarında yer almıştır. Ayrıca Başkent camilerinde duvar resimli bulunmamaktadır. Anadolu örnekleri ise kimi zaman çerçeve ile sınırlandırılmış kimi zaman düz zemin üzerine direk betimlenmiştir. Öte yandan örnekleri dini veya sivil fark etmeksizin hepsinin duvarında bulunmaktadır. Örneğin; Soma Hızır Bey Cami[19], dış revak ve iç mekân duvarlarında manzara resimleri yer almaktadır. Mekke ve Medine (Resim 17) ve cami tasvirleri, dış revakta yer alırken harim kapısı üzerinde İstanbul Sadabat Kasrı olduğu tahmin edilen hayali bir kıyı kasrı

[18] Beyan-ı Menazl-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han (Süleymannâme, TSMK, Revan Köşkü, nr. 1286).
[19] Dini yapılarda bilinen erken örneklerden birisidir. 1791-1792 yılına tarihlenmektedir.

betimlenmiştir (Resim 18). Balkon eteklerinde ise birçok yapı türü bir şerit içerisinde verilmiştir. Bu yapılar tam olarak nereye ait olduğu bilinmese de sanatçının çevresindeki yapılardan etkilendiği akla gelmektedir. Perspektif kurallarına tam uyulmasa da ufak denemelerin mevcut olduğu bu betimlemeler genellikle her iki yandan ağaçlarla sınırlandırılması bakımından III. Selim dönemi duvar resmi örneklerini anımsatmaktadır (Arık, 1974, s. 5-6; Arık, 1976, s. 32-39; Renda, 1977, s. 126-130; Arık, 1999, s. 427; Şahin Tekinalp, 2002, s. 443).

Resim 17: Muğla, Soma Hızır Bey Cami (Şener, 2011, s. 593).

Resim 18: Muğla, Soma Hızır Bey Cami (Şener, 2011, s. 594).

Başkent duvar resmi örneklerinin batı teknikleriyle yapılmış olması, Avrupalı sanatçılar tarafından yapıldığını göstermektedir. Perspektif kurallarına uyulması, ışık gölge ile tasvirlere boyut kazandırılması, 18. ve 19. yüzyılda Osmanlı toplumuna mensup sanatçılar tarafından bilinmemekteydi. Söz konusu batılı teknikler eğitimli ustaların yapacağı işler olup bu durum Başkent duvar resimlerinin bir bölümünü batılı sanatçılar tarafından yapıldığı konusunu netleştirmektedir. Öte yandan Anadolu örneklerinde ticaretin ve kültürel etkileşimlerin yoğum olduğu bölgelerde batılı sanatçılar az sayıda da olsa örnekler yapmışlardır. Çünkü bu dönemde Anadolu'da da batı teknikleri bilen yerli ustalar mevcut değildi. Bunların yanı sıra yapılan duvar resimleri iki boyutlu ve ayrıntılardan uzak, belli bir kalıp çerçevesinde birbirinin tekrarı niteliği taşıyan tasvirler Anadolu'nun birçok bölgesinde yer almaktadır.

Kütahya Tavşanlı Kurşunlu Cami mihrabının sol tarafında pencerenin üzerindeki cami tasviri, mimari betimlemelere örnek gösterilebilir. Tasvir incelendiğinde üçer şerefeye sahip dört minaresi ve biçim dağılımına bakıldığında Selimiye Cami (Resim 19) olduğu anlaşılmaktadır. Cami mihrabının sağ tarafında yer alan pencerenin üzerinde ise ikisi ikişer şerefeli, ikisi üçer şerefeli olmak üzere dört minareli Süleymaniye Cami tasviri (Resim 20) bulunmaktadır (Renda, 1977, s. 153; Şener, 2011, s. 41). Bu tasvirler

yapısal olarak söz konusu camileri yansıtmasa da minare ve şerefe sayıları yapıları ayırt edici özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Resim 19: Kütahya, Tavşanlı-Kurşunlu Cami (Şener, 2011, s. 540)

Resim 20: Kütahya, Tavşanlı-Kurşunlu Cami (Şener, 2011, s. 540)

Osmanlı İmparatorluğu'nda duvar resmi, Anadolu'yla sınırlı kalmamış başta Balkanlar olmak üzere Ortadoğu'da da örneklere rastlanmaktadır. Osmanlı sınırları içerisinde yer alan Balkanlar, Anadolu'ya çok da uzak olmasa da duvar resimlerinde üslup ve konu olarak farklılıkları barındırmaktadır. Balkan örneklerinin geneli 19. yüzyıla aittir.

Balkan duvar resimlerinde Anadolu örnekleri gibi çiçek, meyve, yapı ve kentler tasvir edilmiştir. Bu kez yapı tasvirleri çeşitlilik gösterirken bazı durumlarda yapının kendisi de betimlenmiştir. Kent tasvirleri ise başkent ve Anadolu ile sınırlı kalmamış ulusal bir yol izlemiştir.

Anadolu örnekleri kimi zaman bir çerçeve ile sınırlandırılırken Balkan örnekleri genel olarak geometrik alanlarla ya da çerçeve betimlemeleriyle sınırlandırılmıştır. Bu çerçevelerde Barok ve Rokoko üslubunu yansıtmaktadır. Bu durumun yanı sıra Balkan örnekleri duvar yüzeylerinde, tavan eteklerinde ve niş içerisinde betimlenmiştir. Bu özellikleri Balkan örnekleri ile Anadolu örneklerini birbirinden ayıran başlıca özelliklerdir.

Balkanlar konum olarak Anadolu'ya göre batıya daha yakındır. Bu durum sosyal ve kültürel etkileşimleri arttırmış olmalı ki Balkan duvar resimlerinde perspektif ve ışık gölge daha doğru şekilde uygulanmıştır. Betimlemelerde kullanılan renkler net ve kontrast renk uyumuna dikkat edilmiştir. Anadolu örneklerinde ise perspektif ve ışık gölge denemeleri yapılmış fakat bu konuda halk sanatçıları başarılı olmamıştır.

Balkan örneklerinden Filibe'de yer alan Klijanti evinin nişinde perde motifi arasında bahçe tasviri ve çevresinde çeşitli bitki betimlemeleri (Resim 21) yer almaktadır. Filibe Atamian Evi'nin tavan eteğinde bulunan kartuş içerisinde ise çeşitli konak-köşk tasviri bulunmaktadır (Resim 22). Filibe Hindlian Evi'nin de giriş kapısının alınlığında evin kendi tasvirine (Resim 23) rastlanmaktadır. Filibe Nedkovitsch Evi'nin pencere alınlıklarında dairesel madalyonlar içerisinde manzara resimleri (Resim 24) betimlenmiştir (Renda, 1977, s. 167-168; 1978, s. 718). Balkan örneklerine genel olarak baktığımızda bu betimlemelerin bazı bölümlerinde perde motifi kullanılmıştır. Osmanlı toprakları içerisinde yaygınlaşan duvar resmi, yöresel olarak farklılıklar gösterse de genel anlamda aynı özelliklere sahiptir.

Resim 21: Filibe, Klijanti Evi (Peew, 1943).

Resim 22: Filibe, Atamian Evi (Peew, 1943).

Resim 23: Filibe, Hindlian Evi (Peew, 1943).

Resim 24: Filibe, Nedkovich Evi (Renda, 1977, s. 168).

2. TRABZON TARİHİ

Trabzon, Anadolu'nun Doğu Karadeniz Bölgesinde yer almaktadır. Günümüzde kentin batısında Giresun, güneyinde Gümüşhane, doğusunda Rize bulunmaktadır. Karadeniz'e kıyısı olan Trabzon, 18 ilçeye sahiptir. Bunlar; Akçaabat, Araklı, Arsin, Beşikdüzü, Çarşıbaşı, Çaykara, Dernekpazarı, Düzköy, Hayrat, Köprübaşı, Maçka, Of, Ortahisar (Merkez) Sürmene, Şalpazarı, Tonya, Vakfıkebir ve Yomra'dır.

Trabzon'un konumu, kenti ticarete elverişli hale getirmiş ve yetiştirilen ürünlerin ulusal ve uluslararası ticarette satılmasına olanak sağlamaktadır. Karadeniz'in gemi inşa merkezlerinden biri[20]olan kentte deniz ticaretini sağlayan araçların üretim ve onarım imkânı bulunmaktadır. Ayrıca kentin kışları ılık yazları serin olması bitki çeşitliliğine olanak sağlamaktadır. Kentte yetiştirilen ürünlerden bazıları şunlardır; bakliyat, şimşir ağacı, deri, mısır, keten, fındık-ceviz, meyve-sebze, tiftik, kenevir (Akkaş, 1990, s. 1-4; Nemlioğlu Koca, 2015, s. 448, 471). Kentte hammaddesi kenevir olan keten dokuma kumaşları ve ipek kumaşlar da üretilmektedir (Aydın, 2019, s. 579-580). Bu ürünlerin denizyolu ticareti ile İstanbul, Tuna ve Rusya'ya ihracatı yapılmaktadır (Nemlioğlu Koca, 2015, s. 471).

Trabzon kentinin konumu ve ticarette etkin rol oynaması sebebiyle birçok devlete ev sahipliği yapmıştır. Milonoslu Kolonister tarafından kurulan kent, sırasıyla Pontus Krallığı, Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu tarafından hakimiyeti altına girmiştir.

İlkçağ ve Pontus Dönemi

Bir liman kenti olan Trabzon'a ait tarih öncesi bilgiler kısıtlıdır. Bilinen en eski bulgular ise Eski Tunç Çağı'na aittir (Karpuz, 1990, s. 6). Kentin ilk yerli halkına ilişkin birbirinden farklı üç bilgi yer almaktadır. Birincisi ilk yerli halkın Elizonlular olduğu bilgisidir. İkincisi Arkadialılar ve üçüncüsü M.Ö. 3000-1000 yılları arasında Oğuz kollarından olan "Gas/Kas" ile "Gud/Gutiler"in kentin ilk yerli halkı olduğudur. Kentte

[20] Milattan önceki yıllarda Ceneviz, Malta ve Venedik korsan gemileri Doğu Karadeniz Bölgesine kadar gelmişler, yöreye gelen korsanlar yeni gemi yapmak ya da bozulan gemilerini onarmak için en uygun yer ve geniş kumsala sahip "Saragona" denilen bu yöreyi seçmişlerdir. Bu yöre bugün Çamburnu ve Yeniay Beldeleridir. Bu bölgede gemi yapımı işleri başlamış ve gittikçe gelişmiştir (Yüksekyıldız, Uğurlu, Yıldırım ve Başar, 2015, s. 64-65)

Bahçecik civarında bulunan kalıntılar, balıkçılık ve tarım ile uğraşan Kafkas kabilelerinden Mosk, Tibaren ve Mar'ların Trabzon'da yaşadıklarını kanıtlamaktadır (Karpuz, 1990, s. 6; Öksüz, 2005a, s. 15).

Trabzon, Miletoslu Kolonistler tarafından M.Ö.7. yüzyılda kurulmuştur. M.Ö. 625 yıllı civarında Medler tarafından işgal edilen kent, Kapadokya[21] şehirlerinden birisini oluşturmuştur (Goloğlu, 2013, s. 15). Kent, sırasıyla Kimmerler'in, İskitler'in ve M.Ö. 547'den sonra Karadeniz kıyılarıyla birlikte Perslerin hâkimiyetine girmiştir (Karpuz, 1990, s. 6). Bu dönemden sonra ise kent tarihine ait fiziki ve kültürel bilgiler genellikle yazılı kaynaklarda yer almıştır.

Trabzon ile ilgili önemli kaynaklardan biri Ksenophon'un "Anabasis-On Binlerin Dönüşü"dir. Seyahat notlarından derleme olan kitap M.Ö. 370'li yılına aittir. Anabasis, Ksenophon[22] tarafından kaleme alınmış yedi kitaptan oluşmaktadır. Bu yayında Cyrus'un, abisi Artakserkses tarafından öldürülme girişimleri üzerine sefer düzenlemesi yer almıştır. M.Ö. 401-400 yılları arasında Ksenophon'un Cyrus'u desteklemesi üzerine sefere katılmış ve sefer esnasında söz konusu kitabı yazmıştır. Ksenophon, bu mücadele sırasında gittikleri yerleri, verdikleri mücadeleleri ve kaldıkları kentler hakkında kültürel ve sosyolojik bilgileri kaleme almıştır. Ziyaret ettikleri kentlerden birisi de Trabzon'dur. Yöre halkı tarafından oldukça dostça karşılandıklarını ifade eden Ksenophon, kendileri için kurulan pazarlardan, temin edilen gemilerden ve erzaklardan bahsetmiştir. Aynı zamanda notlarında bölgede tarım yapıldığından, sığır beslenip şarap üretildiğinden söz etmiştir. Yöre halkının balıkları küplere bastıklarını ayrıca zeytinyağı ve balıkyağı elde ettiklerini de eklemiştir. Bu yıllarda Pers hâkimiyetinde olan Trabzon, Ksenophon'dan sonra uzun bir süre yazılı kaynaklarda yer almamıştır (Bilgin, 1996, s. 27-38; Ksenophon, 2014, s. 187-212; Alşan ve Duran, 2017, s. 282-297).

[21] Medler tarafından işgal edilen Anadolu kentlerine verilen isim (Goloğlu, 2013, s. 15).

[22] Ksenophon, M.Ö. 431-354 yılları arasında yaşamış tarihçi, asker, filozof ve Yunan savaş muhabiri olarak tanınmaktadır. Sokrates'in öğrencisi olan Ksenophon ilk kitabını hocası Sokrates'in ölümü üzerine kaleme almıştır. Hayatının büyük bir bölümünü ise sürgünlerde veya seferlerde geçirmiştir (Ksenophon, 2014, s. 5; Alşan ve Duran, 2017, s. 282).

Roma Dönemi

Kentte M.Ö.334 yılında Pers hâkimiyeti İskender'in doğu seferi ile son bulmuş ve M.Ö. 312-280 yılları arasında Pontus Devleti'nin sınırları içerisinde kalmıştır. M.Ö. 63'te ise Pontus kralının Pompeius'a yenilmesi ile kent, Roma hâkimiyetine girmiştir. Bu dönemde farklı imar faaliyetlerinin görüldüğü kentte, özellikle Trayan ve Hadrian döneminde tapınak, hipodrom, tiyatro, liman yapımı ile şehir geliştirilmiştir (Karpuz, 1990, s. 6-7; Goloğlu, 2013, s. 15-16). M.S. 20 yılına gelindiğinde ise uzun bir aradan sonra Strabon[23], Karadeniz kıyı kentlerini kaleme almıştır. Bahsi geçen kentlerden biri Trabzon olmuştur. Kentte yaşayan halk hakkında bilgilere yer verilen bu kaynakta, Strabon, yüksek rakımlarda ağaç üzerindeki evlerde yaşayan ve savaşçı bir yapısı olan Tibaranlar ve Makronlar toplumuna yer vermiştir. Kıyı kenarlarda ise Khalybeslerin yaşadığını ve genellikle deniz ürünü tüketen bir toplum olduklarından bahsetmiştir (Alşan ve Duran, 2017, s. 329-331).

Bizans Dönemi

395 yıllı civarında Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesiyle Trabzon, Bizans (Doğu Roma İmparatorluğu) toprakları içerisinde kalmıştır. Bizans dönemi ile kentte yeni imar faaliyetleri yapılmaya başlamış ve özellikle faaliyetler Justinian zamanında hız kazanmıştır (Goloğlu, 2013, s. 17). Bu faaliyetler 554 yıllı civarında Procopius'un[24] yazmış olduğu "Binalar Üzerine" adlı kitapta anlatılmıştır. Yayında, Trabzon'un önemli bir liman kenti ve lejyon[25] karakolu olduğundan söz edilmiştir. Ayrıca Trabzon'da su kıtlığı çekildiğini ve bu problemin St. Eugenius adlı su kemeri ile çözüme kavuşturulduğu konusu yer almıştır (Zehiroğlu, 2000, s. 98-101; Alşan ve Duran, 2017, s. 388-394).

705 yılına gelindiğinde Trabzon bölgesine ilk defa Müslüman Arap orduları girmiş, kent toplumu İslamiyet'i tanımaya başlamıştır. Bunun üzerine 1058 yılından itibaren bölgeye Müslüman Türk orduları tarafından birçok kez sefer düzenlemiştir

[23] Strabon, M.Ö.64-3-M.S. 24 yılları arasında yaşamış bir coğrafyacıdır. On yedi kitaptan oluşan "Geographika" kitap yazmıştır. Batıda Atlas okyanusu doğuda Indus Irmağı'na kadar olan bölgeler hakkında ayrıntılı bilgileri kaleme almıştır (Doğancı ve Altın, 2018, s. 1).
[24] Procopius, Justinian dönemi olaylarına tanıklık etmiş Filistin kökenli Bizans tarihçisidir (Alşan ve Duran, 2017, s. 388).
[25] Eski Roma idaresinde piyade ve süvarilerin oluşturduğu askeri birliklere verilen ad (TDK).

(Goloğlu, 2013, s. 17-18). Trabzon kenti, Malazgirt Zaferi'nden sonra Türkler tarafından fethedilmiş fakat 1075 yılında Theadore Gavras, şehri geri almıştır. Kent bu dönemde özellikle Müslüman tüccarların Rusya'ya gitmek için kullandıkları bir merkez, Boğazlar ve Ege güzergâhı üzerinden Akdeniz ve Avrupa'ya gidilen bir kavşak ve transit ticaret merkezi olmuştur. Ayrıca 11. yüzyılda kent, askeri üst olarak kullanılmıştır (Öksüz, 2005a, 20-21). 1204 yılında ise Alexios Komnen, Trabzon'da Gürcülerden yardım alarak Trabzon Devleti'ni kurmuştur[26]. 1243 yılı Kösedağ Savaşı sonrasında Trabzon Devleti, Moğolların hâkimiyetine girmiştir. 1347 yılında artış gösteren iç ve dış tehditler Trabzon krallarını Türkmen beyleriyle dostluk kurmaya sevk etmiştir. Bunun üzerine Trabzon kralları, kızlarını eş olarak Türkmen beylerine vermişlerdir. Sözü edilen tehditler karşısında krallar, Türkmen Beylerinden yardım almışlar ve aynı politikayı Akkoyunlu Türk Devleti'ne karşı da sürdürmüşlerdir. Yaşanılan bu tehditlerin nedeni Trabzon'un ticarette etkin rol oynaması ve bu dönemde kentin "Asya'nın Gözbebeği"[27] olarak anılmasıyla ilişkilidir (Baykal, 1964, s. 70; Karpuz, 1990, s. 7-8; İnan, 2003, 73-74; Goloğlu, 2013, s. 18-19).

Trabzon'un Osmanlı Tarafından Fethi ve Osmanlı Dönemi

Osmanlı İmparatoru olan Fatih Sultan Mehmet, ticaret ağının zenginliğinden dolayı İstanbul ve Karadeniz'in kıyı kentlerini fethederek bu bölgeyi hâkimiyeti altına almak istemiştir[28]. 1453 yılında İstanbul'un fethiyle ticaret gemilerinin geçişi için Trabzon vergiye bağlanmıştır. İstanbul'dan sonra sıra Trabzon'a gelmiş ve sultan, kenti fethetmek için 1461 yılında harekete geçmiştir. Kentin fethedilmesi için Kelkit civarından gidilmesi uygun olmasına karşı padişah farklı bir yol izleyerek Kelkit civarında orduyu ikiye ayırmış ve Veziri Mahmud Paşa batıdan, kendisi ise doğudan yol

[26] Trabzon Devleti'nin kurucusu ve şehir halkının Hristiyan olması sebebi ile Trabzon Devleti başka adlarla da anılmıştır. Bazı kaynaklarda "Trabzon Rum Devleti" adı altında bahsedilen Trabzon Devleti, "Rum Pontus Devleti" olarak anılmasıyla Yunanlılarla ilgili bağlantı kurulmaya çalışıldığı düşünülmektedir (Goloğlu, 2013, s. 18).

[27] 13. yüzyılın ilk yarısında Trabzon; zenginliği, bakımlılığı büyük yapıları, ılımlı havası, bereketli toprağı, bol ve şifalı suları, sık ormanları, zeytin ağaçları ve üzüm asmaları ile "Asyanın gözbebeği" diye anılan bir yerdi. 14. yüzyılın başında ise; doğu-batı ticaretinin merkezi haline gelmiş, bilim, sanat ve ticarette ilerlemiştir. Başka ülkelere kendi ürünü olarak, şarap, tuzlu balık, işlemeli elbise, renkli kumaş, çamaşırlık bez ihraç edilmiştir (Goloğlu, 2013, s. 18).

[28] "*Ve bil-cümle birgün Hünkâr Mahmud Paşa'ya Ayitti. "Mahmud birkaç niyetim var. Umarım ki Hak Teala ben Zayıfa kuvvet verip, anı nasib ede. Evvel biri, şol İsfenfiyar vilayetidir ki, Kastamonu ve Sinob ve Koyul-Hisar'dır. Benim Huzurumu bunlar giderir. Ve biri şol Trabzon'u bir Cinib kafir yiyip yürü. El-hasıl bunlar benim maksudumdur. Gece ve gündüz hayalimdem gitmez."* (İnan, 2003, s. 74).

almıştır. İzlenilen yollar tehlikeli olması sebebi ile bu yolculuk esnasında Çepnilerden[29] yardım alınmıştır. Bu fetih girişimi zaferle sonuçlanmış ve 1461[30] yılında Fatih Sultan Mehmet önderliğindeki Osmanlı ordusu, Trabzon'u fethetmiştir (Baykal, 1964, s. 77-80; İnan, 2003, s. 74-77; Lowry, 2010, s. 35; Fallmerayer, 2011, s. 252-253).

Trabzon'un fethinden sonra valiliğe, Fatih Sultan Mehmet tarafından Kazım Bey getirilmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti, Rumeli ve Anadolu Beylerbeyi olmak üzere iki eyalete ayrılmıştır. İller ve sancaklar Beylerbeyliğine bağlanmıştır. Trabzon'da bu illerden bir tanesi olmuştur. 1465 yılında Trabzon valiliğine Hacı Hayreddin Paşa getirilmiş ve kentte ilk Osmanlı dönemi imar faaliyeti olan çeşme yapılmıştır. 1470'te ise Amasya valisi Şehzade Beyazid'ın oğlu Şehzade Abdullah yedi yaşında, Trabzon sancakbeyi olarak görevlendirilmiştir. Bu durumla beraber kent, padişahın çocukları tarafında yönetilerek şehzade sancağı haline gelmiştir. Fakat şehzadenin yedi yaşında olması sebebiyle yönetimde kendisinden çok validesi etkin rol oynamıştır. Ayrıca bu dönemde ilk kez Osmanlı madalyonları yapılmaya başlamıştır. Madalyonun arka yüzünde Trabzon'u da simgeleyen taçlar yer almıştır[31]. 1481 tarihinde Amasya valisi Şehzade Beyazid tahta geçmiştir. Bunun üzerine Trabzon Darphanesi'nde padişah adına para basılmıştır. 1489 yılından Trabzon valiliğinin Şehzade Sultan Selim (Yavuz)'e verilmiştir. Şehzade Trabzon'da, askeri birlikler kurup şehrin korunma şartlarını güçlendirmiştir. Kardeşler arasında geçen taht kavgalarının ardından Osmanlı padişahı, Yavuz Sultan Selim olmuştur. Trabzon'a da İskender Paşa vali olarak atanmıştır. Samsun (Canik), Şibinkarahisar (Şarki Karahisar) ile Trabzon sancağı Erzincan

[29] Trabzon kıyısının hemen gerisindeki bölgede ve bunun yanı sıra yaylalarda yaşayan Türk toplumudur (İnan, 2003, s. 74).

[30] 1461 yılında fethedilen Trabzon'un fethinin hangi gün veya ayda yapıldığına dair kesin bir bilgi yoktur. Kaynaklarda farklı tarihlere rastlanmaktadır. Fetih esnasında orda bulunan ve olayları kayda geçiren Mahmud Paşa ve Konstantin Mihaloviç bu konu hakkında bir ibareye ver vermemiştir. Bazı kaynaklar bu durumu Fatih Sultan Mehmet'in izledi yol göz önüne alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. 23 Mart 1461'de Edirne'den hareket edilmiş, 21 Nisan'da Bursa'ya varılmış buradan 12-21 Mayıs dolaylarında Ankara'ya ulaşılmıştır. Kasım Bey tarafından 13 Temmuz'da Trabzon kuşatılmaya başlanmıştır. 15 Ağustos'ta Trabzon Fatih Sultan Mehmet'inde Trabzon'a gelmesiyle kenti Osmanlılar teslim aldıklarını beyan etmişlerdir. Bazı araştırmacılar ise 26 Ekim 1461 olarak kabul gördükleri Trabzon'un fethi için kaynak olarak W. Miller göstererek Macaristan'daki Venedik elçisine bildiren bir Venedik vesikasının bu tarihi taşımasından hareket ederek bu sonuca varmıştır. Yakın zamanda yapılan bir araştırmada ise Osmanlı ordusunun izlediği güzergâh ve takvimi göz önüne alınarak Hanefi Bostan da Bryer ve Winfield tarafından fetih tarihi 15 Ağustos 1461'le tarihlenmesi gerektiğini savunmuşlardır (Odabaşı, 1986, s. 9-10; İnan, 2003, s. 78).

[31] Geltile Bellini tarafında 1480 yılında yapılan ilk Osmanlı madalyonun ön yüzünde Fatih Sultan Mehmet'in büstü diğer yüzünde ise fethettiği üç devleti temsil etmek amacıyla üç taç yer almaktadır. Bu üç taç, İstanbul, Konya ve Trabzon'u temsil etmektedir. 1488 yılında Berttold Giovanni tarafından yapılan ikinci madalyonda da aynı özellikler mevcuttur (Gologlu, 2013, s. 31).

Beylerbeyliğine bağlanmıştır. Daha sonra Bıyıklı Mehmet Ağa'ya Erzincan Beylerbeyliği verilmiştir. İlk nüfus sayımı da bu dönemde yapılmıştır. 1520 tarihinde ise Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta geçmesinin ardından Trabzon Darphanesi'nde padişah adına para basılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman Osmanlı idaresinde değişikler yapması üzerine Anadolu Eyaleti, Yeni ve Eski Anadolu Eyaleti[32] olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yeni Anadolu Eyaleti'nin[33] merkezi olarak Trabzon seçilmiştir. 1534 yılında Erzurum valiliğine Dulkadiroğlu Şahruhoğlu Mehmet Bey getirilmiş ve Trabzon ile Pasin, İspir, Kiğı, Artvin, Şibinkarahisar Erzurum Eyaletine bağlanmıştır. 1582 yılı civarına gelindiğinde Sultan III. Mehmet tarafından eyaletler düzenlenmiş, Trabzon ile Batum Sancakları birleştirilerek Trabzon-Batum Eyaleti kurulmuştur. Bu zaman zarfında Trabzon'dan başta saray olmak üzere birçok yere kumaş ithal edilmiştir. Aynı zamanda Trabzon, savaşlarda yiyecek stoklarının temin edildiği kentlerden biri olmuştur (Bilgin, 1996, s. 70-77; Goloğlu, 2013, s. 24-65).

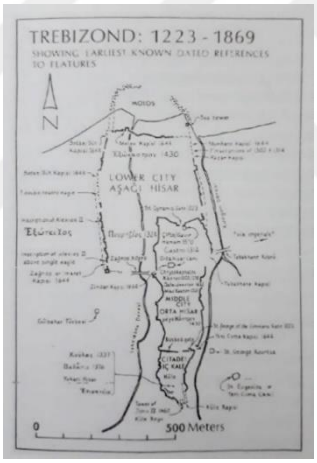

Resim 25: Trabzon Şehir Kapıları, Bryer ve Winfield, 19. Yüzyıl, Gravür (Tuluk ve Düzenli, 2010, s. 35).

Osmanlı döneminde kenti ilk olarak 1545'te Josaphat Barbaro sonrasında 1597'de Aşık Mehmet ziyaret etmiştir. Bu iki gezgin de notlarında Trabzon hakkında bilgiler yer alsa da detaylı olarak Aşık Mehmet'in notları olan *Menazıru'l-Avâlim*'de kentte yaşayan toplum ve yapılar hakkında bilgilere yer vermiştir. Yazılanlara göre Trabzon, Anadolu'ya açılan bir Karadeniz limanıdır. Lezgiler, Çepniler, Çerkezler,

[32] Merkezi, Amasya'dır. Beş sancağı mevcuttur. Bunlar, Amasya, Tokat ve Sivas, Niksar'larla Sonisa, Hasan-ı Dıraz(Uzun Hasan) ve Canik'tir (Goloğlu, 2013, s. 54).
[33] Merkezi Trabzon'dur. Beş sancağı mevcuttur. Trabzon, Kemah, Bayburt, Malatya ve Kahya ve Divriği ve Darende'dir (Goloğlu, 2013, s. 54).

Megriler, Abazalar ve Gürcüler bu kentte yaşamıştır. Fethedilmeden önce doğuda Lezgiler batıda ise Çepniler yaşamış, fetihten sonra farklı toplumlar burada iskân etmişlerdir. Kentin yüksek ve tehlikeli surları bulunmaktadır. Bunun dışında Trabzon Kalesi, Kule Hisar, Aşağı Hisar ve Orta Hisar'dan meydana gelmiştir. Orta Hisar'da Bab-ı Yeni Cuma, Bab-ı Debbağhane, Bab-ı Zindan ve Bab-ı Aşağı Hisar kapıları bulunmaktadır. Aşağı Hisar ise denize çok yakın olup burada Bab-ı Zağanos, Bab-ı Sütha, Bab-ı Moloz ve Bab-ı Mumhane kapıları mevcuttur (Resim 25) (Goloğlu, 2013, s. 62; Alşan ve Duran, 2017, s. 272-277).

17.yüzyıla ait Trabzon ile ilgili bilgilerin büyük bir çoğunluğu, Trabzon'u bu dönemde ziyaret eden Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinden yer almıştır. Trabzon'la ilgili ilk olarak kalesini anlatan Çelebi, Aşık Mehmet gibi kalenin bölümlerinden bahsetmiştir. Kaynağa göre kale, Kule Hisar, Orta Hisar ve Aşağı Hisar olmak üzere üç bölümden meydana gelmektedir. Aynı zamanda sur içindeki evlerin birçoğu kuzey ve batıda yer almaktadır ve kırmızı kiremitlerle örtülüdür. Sur dışında bulunanlar ise bahçeli evlerdir. Ayrıca Çelebi, Celali İsyanı sebebi ile Müslüman halkın bir bölümü kenti terk ettiğini ve Canik bölgesine yerleştiğini belirtmiştir. Halkın yedi sınıftan meydana geldiğini ve bunlar, ayanlar, bilginler, tüccarlar, sanayi işiyle uğraşanlar, gemiciler, bahçıvanlar ve balıkçılardır (Dağlı ve Kahraman, 2011, s. 100-115; Goloğlu, 2013, s. 75-79; Bostan, 2016, s. 663-664; Alşan ve Duran, 2017, s. 232-241). Trabzon'da Kazak akınları ile sahil kesimlerinde, etkin rol oynayan ticaretin sekteye uğramasıyla halktan alınan vergiler yarıya indirilmiştir. Bu dönemde veba salgını sebebi ile halkın bir kısmı da köylere göç etmişlerdir (Yılmaz, 2006, -; Bostan, 2016, s. 679-680). Bu kaynaklarda yer alan birçok coğrafya bilgisinde ise 16. yüzyılın ikinci yarısında Trabzonlu Mehmet Aşık'ın *Menazıru'l-Avâlim* eserinden yararlanılmıştır (Aydın, 2012, s. 445). Kent sadece yazılara değil aynı zamanda çeşitli resimlerde de işlenmiştir. 17. yüzyılın sonu 18. yüzyılın başına ait Trabzon kenti J. Pitton de Tournefor tarafından resmedilmiştir (Resim 26).

Resim 26: Trabzon, J. Pitton de Tournefor, 1701, Gravür (Bostan, 2016, s. 668).

Trabzon, 18. yüzyılla gelindiğinde kent içinde Osmanlı Devleti'nin birçok sancağında olduğu gibi ayanlarla[34] problem yaşamaya başlamıştır. Kentte asayişin oldukça bozulduğu bu dönemde valilere önem verilmeksizin ayanlar kendi aralarında mücadeleye girmiştir. Vali Hekimoğlu Ali Paşa zamanında bu sorunlar bir nebze azalmış olsa da ilerleyen zamanlarda sorunlar tekrar baş göstermiştir. Hekimoğlu Ali Paşa'ya kadar birçok vali asayiş sorunu ve savaşlar sebebi ile imar faaliyetleri yapamamıştır. Ama Hekimoğlu asayişi sağladığı zaman ilk olarak kent içi yolları düzeltmiştir. Bu dönemde Trabzon-Erzurum yolu (ticaret yolu) da onarılmıştır (Öksüz, 2006, s. 125; Goloğlu, 2013, s. 100).

1757 yılında tahta Sultan III. Mustafa'nın geçtiği dönemde Trabzon derebeylerinin başkaldırmalarıyla asayiş tekrar bozulmuştur. Bu durumu düzetmek için sonrasında birçok kez valilik görevini üstlenen Canikli Süleyman Paşa göreve getirilmiştir. Bunun üzerine kentte asayiş bir süreliğine de olsa tekrar sağlanmıştır. 1768 yılında Rusların Osmanlı ile savaş kararı alması ve gelişen olaylar sebebiyle Trabzon'da düzen tekrar bozulmaya başlamış, fakirleşen halka ayanların yardım etmesiyle birlikte ayanlar, yönetime de dâhil olmuşlardır (Öksüz, 2005b, s. 171-172; Öksüz, 2006, s. 125-126; Aygün, 2008, s. 106). Asayiş sorunu 19. yüzyılın başında gelen gezgin John MacDonald Kinneir tarafından da kaleme alınmıştır (Alşan ve Duran, 2017, s. 35).

İç sorunlar ve siyasi işleyiş sebebiyle bu dönemde olan Osmanlı da ki savaşların birçoğuna Trabzon'dan destek beklenmesine rağmen katılım olmamıştır. Bunun üzerine

[34] Osmanlı'da şehrin, zümrenin veya dönemin ileri geleni ya da gelenleri(Öksüz, 2006, s. 123).

kente sert bir buyruk gelmiştir[35]. Aynı dönemde Ruslarla 1774 Kaynarca Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma sonucunda Osmanlı döneminde ulusal ticarete açık olan Karadeniz'in yanı sıra Akdeniz'de Rus gemileri ticaret yapma fırsatı elde etmişlerdir. 1783 Ticaret Antlaşması ile Karadeniz ticareti uluslararası bir anlam kazanmış ve Rusya'ya verilen haklar biraz daha genişletilmiştir. Böylelikle Trabzon limanı da kurulmasından Osmanlı'ya kadar olan zamanındaki aktifliğine geri dönmüştür. Kent Anadolu ve Karadeniz'deki ulusal ve uluslararası ticaret ilişkilerinde önemli bir transit ticaret merkezi olmuştur[36] (Aygün, 2005, s. 116; Öksüz, 2006, s. 211-219; Yılmaz, 2007, s. 439; Yılmaz, 2009, s. 367; Çiçek, 2011, s. 432; Yılmaz, 2016, s. 151). 18. yüzyılda Trabzon Limanı, Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen savaşlarda etkin rol oynamıştır. Asker, para ve mühimmat gönderimi genellikle bu liman vasıtasıyla gerçekleşmiştir (Harita 2) (Öksüz, 2006, s. 296).

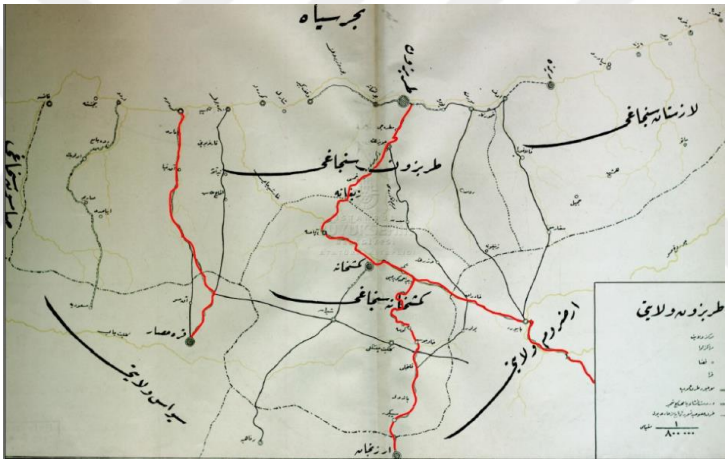

Harita 2: 1913, Trabzon Vilayet Yollar (Kısa, 2020, s. 405).[37]

[35] "Birkaç defa sefere çağırıldınız, geliyoruz diye birkaç defa bayraklarınızı açtınız, gelmediniz, yerinizde de rahat durmadınız, aranızda kavga ederek vakit geçirdiniz. Bugüne kadar ki kusurlarınız bağışlanmıştır. Şimdi gücü yetenlerden savaşa asker istiyorum. Mütesellimlerinizce gemilere bindirilip tez elden geliniz. Buyruğuma uymazsanız, Kırım fethinden sonra sizi de Moskof keferesi gibi kılıçtan geçiririm."(Gologlu, 2013, s. 105)

[36] Örneğin İngiliz İran ticaretinin gerçekleşmesinde Trabzon-Erzurum yolunun kısalığı ticarette karlı olması sebebiyle Trabzon güzergahı kullanılmıştır (Yılmaz, 2007, s. 439; Yılmaz, 2016, s. 152).

[37] Harita üzerinde kırmızı renk ile gösterilmiş olan yol güzergâhları devlet yollarını göstermektedir. Haritadan da anlaşılacağı üzere vilayette Trabzon-Erzurum, Gümüşhane- Erzincan yolu ile Giresun-Karahisar-ı Şarki yolu devlet yolu kapsamında bulunmaktadır. Ancak Gümüşhane-Erzincan yolu 1910 yılında kararlaştırılan ve 10.000 kilometre yol inşası için Fransız İnşaat Şirketi'ne ihale edilen yol programında devlet yolları kapsamından çıkarılmıştır. Bunun üzerine yolun mahalli imkânlarla inşasının mümkün olmadığı Meclis-i Vilayet tarafından tespit edilmiş, devlet yolları kapsamında inşa edilmesi gerekliliği 1912 ve 1913 yılı toplantılarında kararlaştırılmıştır (Kısa, 2020, s. 405).

Trabzon, deniz yolu dışında kara yolunda da önemli bir kavşak noktası olmuştur. Kentte üretilen tekstil, deri, boya, mum benzeri ürünlerin ulusal ve uluslararası ticareti yapılmıştır. 1797 yıllında büyük bir veba salgını olmuş ve 19. yüzyılın başına kadar bu salgın devam etmiştir (Gologlu, 2013, s. 97-119; Yılmaz, 2014, s. 121). Bu olumsuz koşullar neticesinde halkın büyük bir çoğunluğu başka yerleşim yerlerine göç etmişlerdir (Öksüz, 2006, s. 132).

19. yüzyılın başlarına gelindiğinde Trabzon'a 1810 yılı civarında Ruslar tarafından çıkartma yapılmaya çalışılmıştır. Akçaabat ilçesinin Sargana mevkiine yapılan bu harekât öncelikle yöre halkı ve vali tarafından geri püskürtülmüştür. Bu çatışmada Trabzon halkı kadın erkek demeden savaşmıştır[38](Gologlu, 2013, s. 122-125). 1811 yılı civarında kentin ağaları ve derebeyleri tekrardan ayaklanmalara başlamış ve vali, ayanların bazılarından borç almıştır. Borç alınan ayanların bir kısmı borcun ödenmesine gerek olmadığını bildirmesi üzerine bu durum ayaklanma sebebi olarak görülmüş ve ardından vali önlem almak adına harekete geçmiştir. Bu olaylardan korkan ayanlarda 1816'da Birinci Tuzcuoğlu, 1819'da Kalcıoğlu, Hacısalihoğlu, Dedeoğlu, 1821'de İkinci Tuzcuoğlu, 1832 yılında Üçüncü Tuzcuoğlu ve 1834 yılı civarında ise Dördüncü Tuzcuoğlu Ayaklanmalarını çıkarmışlardır (Gologlu, 2013, s. 129-145). Bu tarihlerde Rus-Fransız-İngiliz donanmaları Osmanlı topraklarına karşı harekete geçmiş ve 1829 yılında Ruslar Trabzon kıyılarına seferler düzenlemişlerdir. Bunun üzerine Ruslarla Edirne Antlaşması yapılmış ve Ruslar geri çekilmiştir (Gologlu, 2013, s. 142).

18 Nisan 1916 tarihine gelindiğinde Trabzon, Ruslar tarafından işgal edilmiş bu sırada şehre tarihçi ve arkeologlar gönderilmesinin üzerine araştırmalar ve kazılar yapılmıştır. Bu etkinliklerin ardından birçok eski eser ve İslami el yazmalarını Rusya'ya gönderilmiştir. 1918 yılında ise Trabzon Türk ordusu tarafından Ruslardan geri alınmıştır (Karpuz, 1990, s. 9).

[38] 921 erkek, 49 kadın şehit düşmüştür (Gologlu, 2013, s. 124).

2.1. TRABZON'UN 19- 20. YÜZYIL KÜLTÜREL ORTAMI

Karadeniz'in 1774 Kaynarca ve 1783 Ticaret Antlaşması'yla uluslararası ticarete açılması Trabzon kentini de sosyal ve kültürel alanlarda etkilemiştir. Bu durumu takiben 18. yüzyıl itibariyle kentte ticari faaliyetlerin arttırılmasına ve imkanların iyileştirilmesine yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Trabzon-Erzurum[39] gibi ticari yol güzergâhlarında şartların iyileştirilmesine yönelik projeler gerçekleştirilmiştir[40] (Gologlu, 2013, s. 151). Kara yolu haricinde ulusal imkanlara yönelik gelişmeler deniz yolunda da devam etmiş İstanbul-Trabzon arasında vapur[41] seferleri düzenlenmeye başlamıştır (Pınar, 1998, s. 107-108; Tozlu, 2002, s. 383-386; Sönmez, 2006, s. 30; Gologlu, 2013, s. 192).

Ticaret vasıtasıyla batı ile etkileşim içerisine giren kentte oluşan gelişmelerde batılının imkanlarından yararlanılmıştır. Örneğin kentte 1861'de Maden Başmühendisliği kurularak maden işleri düzene konulmuş, Avrupa'dan yabancı maden mühendisleri getirtilerek madencilik alanında ilerleme gösterilmiştir[42] (Keskin, 2007, s. 81-82). Bu durum Trabzon'un ihracat ham madenlerinden olan bakır ve gümüş madenlerinin ticaretinin gelişmesine olanak sağlamıştır. Maden haricinde kentten bakliyat, şimşir, meyve-sebze, deri, mısır, keten, fındık-ceviz, tiftik, tütün ve ceviz ağacı ihracat edilmiştir. Bu ürünlerin dışında kentte dokunan Trabzon kumaşı ve ipekli kumaşın da ticareti yapılmıştır (Nemlioğlu Koca, 2015, s. 471-472).

Ticari bağlamda yaşanılan gelişmeler farklı kültürlerin karşılaşmasına imkân sağlayarak Trabzon'da endüstriyel, eğitim ve sanat alanlarında gelişimlere zemin hazırlamıştır. Başkentte uygulanan sanatsal etkinlikler Trabzon kentinde de faaliyet göstermeye başlamış ve bu yeni sanatsal ortamına göre kent gelişim göstermiştir. Ayrıca

[39] Zigana Yolu, Trabzon-Erzurum karayolu üzerindeki geçittir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Ortadoğu ülkelerini Doğu Karadeniz'e bağlayan Zigana Yolu ulusal ve uluslararası ticaret alanında önemli bir geçittir (Kadıoğlu, 2006, s. 47-48).

[40] 1848 yılında Trabzon Bağdat arasına ulaşımı kolaylaştırmak için şoşeni projesi geliştirilmiş fakat bu proje hayata geçirilememiştir (BOA. MVL. 652. 118)

[41] Trabzon'da 1895 yılı civarında Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, Yunanistan, Belçika, İspanya ve Amerika konsoloslukları mevcuttur. Bunun yanı sıra yerli ve yabancı olmak üzere sekiz tane vapur işlemektedir (Pınar, 1998, s. 107-108; Tozlu, 2002, s. 383-386; Sönmez, 2006, s. 30; Gologlu, 2013, s. 192).

[42] 19. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda maden mühendisliği yetiştiren herhangi bir okul bulunmamaktadır. Bu nedenle zarar eden madenlerdeki bu açık, Avrupalı devletlerden getirtilen maden mühendisleri ile kapatılmıştır (Keskin, 2007, s.81,82).

kentte farklı etnik kökenlere ait toplumların yaşaması sanat alanındaki yeniliklerin sürdürülmesi ve yaygınlaşmasına yardımcı olmuştur.

Trabzon'da meydana gelen gelişimler kentin "Küçük İstanbul" olarak görülmesine zemin hazırlamıştır. Kentte konsolosluklar, okullar, kütüphaneler, matbaalar, fotoğrafçılar açılmış ve İstanbul'da[43] yaygınlaşmaya başlayan tiyatro ve opera[44] etkinlikleri aynı yüzyılın ikinci yarısında Trabzon'da[45] da ilk örneklerini vermiştir.

Uluslararası faaliyetler neticesinde Trabzon'da 1895 yılı civarında Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, Yunanistan, Belçika, İspanya ve Amerika konsoloslukları açılmıştır (Pınar, 1998, s. 107-108; Tozlu, 2002, s. 383-386; Sönmez, 2006, s. 30; Goloğlu, 2013, s. 192). Ardından 1852'de ilk kez Usûl-i Cedid'e uyumlu İptidaî ve Rüşdî (BOA. MF. İBT. 32. 136) okulları ve 1865 yılında Amerikan Okulu Trabzon'da açılmıştır. 1887 Trabzon Mekteb-i İdadidi (Trabzon Lisesi), 1890 Trabzon Darülmuallimini (Öğretmen Mektebi), 1891 Akçaabat'ta Rüştiye Mektebi ile Hacıkasım'da Kız Ortaokulu, 1896'da Fransız Misyonerleri okul açmıştır (Özdemir, 2011, s. 11). Anadolu'da futbol, atletizm ve deniz spor dallarının Osmanlı döneminde ilk uygulandığı yerlerden bir olan Trabzon'da 1913'te İdman Yurdu Spor ve Futbol Kulübü kurulmuştur (Usta, 2016, s. 5).

Kentte 1842 yılı civarında 451 kitaplı Fetvahane Kütüphanesi, 1844'te Hatuniye Medresesi içerisinde 444 kitaplı bir kütüphane kurulmuştur. Bunların yanı sıra Orta Hisar Cami'de bir oda, Ahmet Muhtar Bey tarafından onarım sırasında kitaplığa çevrilmiştir (Goloğlu, 2013, s. 149). Osmanlı padişahı Sultan Abdülaziz, yenileşme hareketleri kapsamında imparatorluğun önemli illerinde matbaa kurdurarak gazete ve

[43] Osmanlı'da batı tiyatrosu 1839 yılı civarında var olmaya başlamıştır. Bu tarihte başkent İstanbul'da dört tane tiyatro açılmış ve bu durum Osmanlı'da batı tiyatrosunun kökleşmesinin bir göstergesi olmuştur. 1884-1908 yılları arasında II. Abdülhamit denetimi ve tiyatro etkinliği bir süre sekteye uğramış olsa da 1908 yılı itibariyle söz konusu etkinlikler yeni içeriklerle varlığını devam ettirmiştir (And, 1983, s. 19).

[44] Osmanlı padişahı III. Selim, gönderdiği elçiler, sefaretnamelerinde opera oyunu hakkında bilgi vermişlerdir. Bunun üzerine padişah, İstanbul'a getirilmiş olan bir opera heyetinin temsillerini bizzat seyretmiştir. Böylelikle opera, Avrupa dansları ile Topkapı Sarayı'nda gösterilmeye başlanmıştır (Sevengil, 1969, s. 15).

[45] Trabzon'da tiyatro; M.S. VI. yüzyılda Komnen Adrien, Kindinar civarında tiyatro yaptırır; 1404 Nisan'ında Trabzon'a gelen Clavijo R. Ganzales "Kayalar üzerinde iç kalede spor alanları, yarış yerleri, tiyatrolar ve toplantı yerleri vardır"; 1800'ün ikinci yarısında Vali Ali Bey tarafından bir tiyatro kurulmuştur. Karagöz Bahçesi Karma Ortaokulu bahçesinde 16 yıl faaliyetine devam etmiştir (Özdemir, 2011, s. 300).

vilayet salnameleri bastırmıştır. Bu bağlamda Anadolu'da ilk adım H.1282/M.1865 Trabzon'da Vilayet Matbaası[46]'nın kurulması olmuştur. (Birinci, 1989, s. 174; Albayrak, 1994, 287; 2005, s. 39; Goloğlu, 2013, s. 158-161). Vilayet Matbaası'nda bölgenin ilk gazetesi ve Anadolu'da ilk salname olan Trabzon Vilayet Salnamesi[47] (Resim 27-28) yayınlanmıştır (Albayrak, 2005, s. 39).

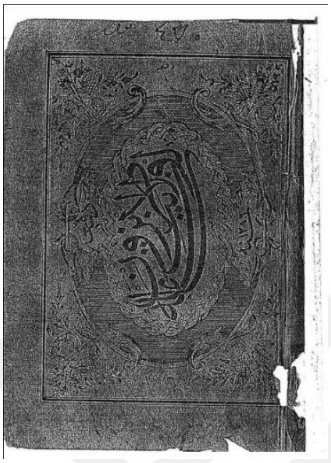

Resim 27: Trabzon Salnamesi, 1869

Resim 28: Trabzon Salnamesi, 1869

Trabzon'da Vilayet Matbaası dışında kentte Türk ve Azınlık Matbaaları faaliyet göstermeye devam etmiştir. Trabzon'da kurulan Türk matbaalardan bazıları şu şekildedir; Mücellit İsmail Efendi Matbaası (1881), İkbal Matbaası (1901), Meşveren Matbaası (1907), İstikbal Matbaası (1920). Trabzon'da Azınlıkların kurduğu bazı matbaalar da şunlardır; Serasi Matbaası (1888), Yorgi Mihalidi Matbaası (1904-1908), Mirkoviç Matbaası (1909?), Üskünar Matbaası (1909) (Albayrak, 1994, s. 292-308).

Trabzon Salnamesinin yanı sıra kentte, 1870 tarihinde "*Trabzon*" isimli bir gazete[48] yayınlanmıştır. 1910 yılında ise Anadolu'nun ilk tıp dergisi olan "*Hekim*" dergisi Trabzon'da basılmıştır (Albayrak, 1994, s. 75; Usta, 2016, s. 5). Gazete ve

[46] Trabzon'un ardından H.1283/1866'da Erzurum'da ve sonrasında Kastamonu'da matbaalar faaliyet göstermeye başlamıştır (Albayrak, 1994, 287; 2005, s. 39).

[47] Yayınlanan Salname-i Vilayet-i Trabzon adı altındaki 22 salname sırasıyla şu şekildedir; H.1289/1869, H.1287/1870, H.1288/1871, H.1289/1872, H.1290/1874, H.1290/1874, H.1292/1875, H.1293/1876, H.1294/1877, H.1295/1878, H.1296/1879, H.1298/1880, H.1305/1887, H.1309/1891, H.1311/1893, H.1313/1895, H.1316/1898, H.1318/1900, H.1319/1901, H.1320/1902, H.1321/1903, H.1322/1904 (Albayrak, 1994, s. 290)

[48] İlk Türk gazetesi olan Trabzon Gazetesi'ni Saadet Gazetesi (1906), Feyz Gazetesi (1908), Trabzon'da Meşveret Gazetesi (1908), Pulat-Hane Gazetesi (1908), Bahr-i Siyah Gazetesi (1908) takip etmektedir (Albayrak, 1994, s. 374)

Vilayet Salnamesi haricinde baskılı sigara kâğıt üretimi yapılmıştır[49]. Resimli olan bu sigara kağıtları, siyah-beyaz ya da renkli olarak üretilmişlerdir. Genellikle üzerlerinde çiçek tasvirleri ve dönemin batılılaşma araçlarının bulunduğu bu kağıtlar, muhtemelen matbu ürünlerdir (Resim 29-30) (Yeğin, 2015, s. 327).

Resim 29: Fulya ve Sümbül Sigara Kağıdı, Papdapulo ve Sandalides Biraderler, Trabzon, 19. Yy. (Yeğin, 2015, s. 197)

Resim 30: Tren Garı Kağıdı, G. E. Michalides, Trabzon, 1890 civ. (Yeğin, 2015, s. 124)

Resim 31: Trabzon Ayasofya Cami-i Şerif, Kakuli Biraderler, 1885-1890, Fotoğraf (Usta, 2016, s. 10)

Resim 32: Trabzon Vapur Limaıyla Çölekçi Derusu, Kakuli Biraderler, 1885-1890, Fotoğraf (Usta, 2016, s. 63)

Trabzon kentinde ilk fotoğraf etkinliği ise 1868 yılında başlamıştır[50]. Gürcü Armakof tarafından kentte ilk fotoğrafçı açılmıştır. Ardından Dimitri Jermakov, Jean Cazarides, Kakuli Kardeşler, Haçik Çolakyan tarafından fotoğraf etkinliği sürdürülmüştür (Karpuz, 2015, s. 115-116; Usta, 2016, s. 6). 1885-1890 yılları arasında

[49] G. E. Michailides, Papadopulo & Sandalides, Papadopulo & Şürekası, Sandalides & Biraderler Trabzon'da sigara üreten firmalardır (Yeğin, 2015, s. 327).

[50] Padişah II. Abdülhamit tarafından bu tarihsel sürece tanıklık etmesi amacıyla Osmanlı coğrafyasında yapılan imar faaliyetlerini yansıtacak fotoğrafların çekilmesi ve bunların albümleştirilmesini öngörmüştür. Bu albümler arasında Trabzon İçin en değerli fotoğraf koleksiyonu, Padişah II. Abdülhamit'in emriyle Kakuli Biraderler tarafından 1885-1890 yılları arasında çekilen ve yer alan 67 fotoğraftan oluşan Yıldız Sarayı Albümü oluşturulmuştur (Usta, 2016, s. 6).

II. Abdülhamit'in emri doğrultusunda Kakuli Biraderler tarafından Trabzon'un 67 tane fotoğraflarının yer aldığı "*Yıldız Sarayı Albümü"* hazırlanmıştır (Resim 31-32) (Karpuz, 2015, s. 115; Usta, 2016, s. 6).

Çekilen fotoğraflar Trabzon'a ait cami, okul, postane, köprü, ticaret hayatını ifade eden rıhtım gibi mekanlar olup bu mekanlardır. Kakuli Biraderler ve Haçik Çolakyan, kentin topografik özelliklerini yansıtan kartpostallar (Resim 33) üretmişlerdir (Karpuz, 2015, s. 115). Bunun yanı sıra kentte çeşitli etkinliklerin fotoğrafları çekilmiş ve bunlar kartpostal olarak üretilmiştir (Resim 34).

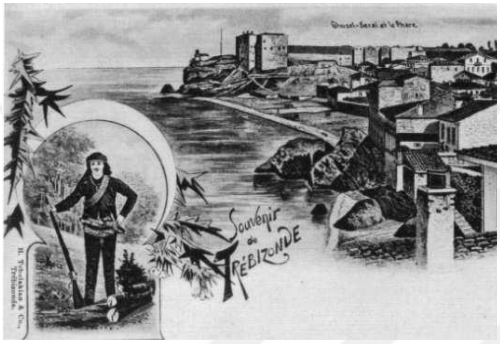

Resim 33: Çolakyan Kartpostallarından, Haçil Çolakyan, 19. Yy.. Kartpostal (Karpuz, 2015, s. 122)

Resim 34: Çolakyan Kartpostallarından, Haçil Çolakyan, 19. Yy.. Kartpostal (Karpuz, 2015, s. 122)

Trabzon'da yaşanılan tüm bu yenilikler Avrupai olarak görülen operanın, modern tiyatronun kentte faaliyet göstermesine olanak sağlamıştır (Özhan Koçak, 2011, s. 292). Bu ortamın oluşmasında kentin yöneticileri rol üstlense de şehrin zengin tüccarları da bu etkinliklere olanak sağlayacak ortamlar hazırlamışlardır. Kentte Direktör Ali Bey'in vali olması ile öncelikle tiyatro etkinlikleri yapılmaya başlanmıştır. Ermeni ve Rumlar gibi çeşitli azınlıklar tarafından ev ve sokaklarda oyunlar oynamasının ardından İstanbul, Edirne, Bursa, Samsun ve Balkanlarda kurulan kumpanyalar Trabzon kentine de gelmiş ve uzun süre bu etkinlikler yapılmaya devam etmiştir (Usta ve Tuluk, 2017, s. 30-31,37-38). İlerleyen yıllarda opera gösterileri de düzenlenmiştir. Rum asıllı banker ve tüccar olan Kostaki Teophlaktos'un[51] 1895 yılında Meydan-ı Şarkî'de tiyatro binası yaptırmaya başlanmıştır (Usta ve Tuluk, 2017, s. 26).

[51] Kostaki Teophlaktos, Trabzon'un önde gelen banker ve tüccarlarından biridir. Rum asıllıdır. Trabzon'da okul öncesi çocukların eğitimi için tiyatro salonu açmıştır (Nemlioğlu, 2008, s. 11).

Bu binanın dışında Pilosyan Sinamatografi/Tiyatrosu yapılmış, 1912 yılı civarında ise Trabzon Opera[52] binası inşa edilmeye başlanmıştır. Söz konusu mekânlarda çeşitli azınlık sanatçıları tarafından gösteriler yapılmasının yanı sıra yurtdışından gelen yabancı sanatçı grupları da tiyatro ve opera gibi etkinlikler düzenlemişlerdir (Asasoğlu, Kuloğlu, Öztürk, Bayrak ve Öztürk, 2017, 133). Öte yandan değişiklikleri özümsemeye çalışan Osmanlı toplumundaki okuma yazma oranının çok da yüksek olmaması görsel batılı etkinliklerin yapılmasında ve tanınmasında etkili olmuştur. (Özhan Koçak, 2011, s. 292). Trabzon kentinde oynanan tiyatro ve opera etkinliklerine dair de afişler de hazırlanmıştır (Resim 35).

Resim 35: "Prenses Trabzon'da" oyun afişi, 1313-1895-1896 (Özdemir, 2011, s. 300)

Trabzon'a, ticaret sirkülasyonuna sahip olmasının da etkisiyle yerli ve batılı gezginler[53] gelmiş ve kenti yazılı ve görsel olarak belgelemişlerdir. Seyahatnamelerde kentin fiziksel özelliği ve Trabzon'da yaşayan bireylerin din, dil ve ırkları hakkında da bilgilere yer verilmiştir (Tepekaya ve Çalık, 2005, s. 170; Goloğlu, 2013, s. 161-164;

[52] Turani Sinema binası olarak da bilinen yapı, 1912 yılında özel bir şirket (muhtemelen Fransa) tarafından inşa edilmiştir (Tuluk ve Düzenli, 2010, s. 282). Yapının ön taraftan iki, arka taraftan tek katlı olduğu, at nalı şeklinde, salonu bir uçtan bir uca çevreleyen 13 locası, girişte geniş bir salonu, üst locaların arka bölümünde ise balkon olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Trabzon Rus Konsolosunun daveti üzerine Şubat 1922'de bir Rus orkestra ve bale topluluğunun bu yapıda Volga'da bulunan yardıma muhtaç insanlar için konser verdiği bilgisine ulaşılmıştır (Asasoğlu, Kuloğlu, Öztürk, Bayrak ve Öztürk, 2017, 134)

[53] 19. yüzyılda Anadolu'nun birçok kenti, yerli ve batılı gezgin gruplarca ziyaret edilmiş, bu ziyaretlerde gezginler tarafından seyahatnameler kaleme alınmıştır. Kenti ziyaret eden gezginlerin bazılarının meslekleri şunlardır; misyoner, albay, devlet görevlileri, seyyah, coğrafyacı, mimar, arkeolog, jeolog, tarihçi, bilim adamı, doğa bilimci, mühendis. Gezginlerden bazıları ise şu şekildedir; John Macdonald Kinneir, Minas Bıjışkyan, Eli Smith, Edmud Spencer, William J. Hamilton, Horatio Southgate, Charles Texier, William Francis Ainsworth, J. Philip Fallmerayer, Robert Curzon, Joseph Wolff, Karl Koch, Austen Henry Layard, Frederick Walpole, Humphry Sandwith, Theophile Deyrolle, A.D. Mordmann, James Bryce, Henry C. Barkley, Şakir Şevket, Victor Fontanier, Gabriel Bonvalot'dır (Goloğlu, 2013, s. 146-148; Alşan ve Duran, 2017, s. -).

Kuş, 2016, s. 98; Alşan ve Duran, 2017, s. 170-177). Örneğin Şakir Şevket 1874-77(?)'de Trabzon hakkındaki seyahatnamesinde Gavur Meydanından ve Trabzon'un limanlarından olan Sürmene'den bahsetmiştir. Ayrıca bu yerlerin fiziksel özelliklerini de kaleme alarak savaşa elverişli olup olmadıklarına dair bilgiler vermiştir (Goloğlu, 2013, s. 171-175; Nemlioğlu Koca, 2015, s. 446; Alşan ve Duran, 2017, s. 213-227). Gezgin ressamlar ise Trabzon'a ait resimler tasvir etmiş, (Karpuz, 1990, s.8-9) bu resimlerin bir kısmı dönemin bazı yayınlarında yer almıştır. Trabzon'u ziyaret eden ve bu kentle ilgili betimlemeler yapan bazı sanatçılar şunlardır; Ivan Konstantinovic Aivazousk, Fabius Brest, Godfrey Thomas Vigne, J. Scchrooeder, William Simpson, Jules Joseph Augustin Laurens, Joseph Pitton de Tournefort, Preaulx (Michal Francois Preaulx), Adalbert de Beaumont, Johann Georg Schedler, Theophile Louis Deyrolle, Adolphe Rouargue, F. Mauil, Emile Rouargue, Jean Babtiste Tauernier, Henri Durand Braper, Leon Jean- Babtiste Sabatier, Robert M. Bryson, Charles Felix-Marie Texier, C. Laplant S.G., Fortune-Louşs Meaulle, T. Bertransc, Cornelius Pearson, Charler Baude. Sanatçılar, genellikle Trabzon'a ait önemli yapı veya mekânları eskiz, yağlı boya, sulu boya, litografi ve gravür tekniklerinde betimlemişlerdir. Gezgin ressamlar kentte Trabzon Limanı, Gürcü Kralının Mezarı, Trabzon Ayasofya, Hatuniye Cami, İskender Paşa Cami, Ahmet Bey Sarayı, Trabzon kıyı kesimi, Trabzon rıhtımı, Sumela Manastırı, Trabzon Kalesi, Kabak Meydanı Cirit Alanı, çarşı-Pazar, su kemeri, sokak, kent panoraması ve savaş zamanına ait görüntüleri betimlenmelerine konu edinmişlerdir. Çoğunlukla aynı mekânların betimlenmiş olması gelen gezgin grupların genellikle aynı yol güzergâhını kullandığı göstermiştir. Gezginlerden biri olan Charles Texier'da seyahatnamesinde Trabzon limanını betimlemiştir (Resim 36). Trabzon'un en çok betimlenen mekanlarından olan Ayasofya tasvirlerin birçoğunda aynı bakış açısıyla ve benzer biçim özelliklerine sahiptir. Jules Joseph Augustin Laurens'da Ayasofya'yı betimleyenler arasında yer alan gezginlerden biridir (Resim 37).

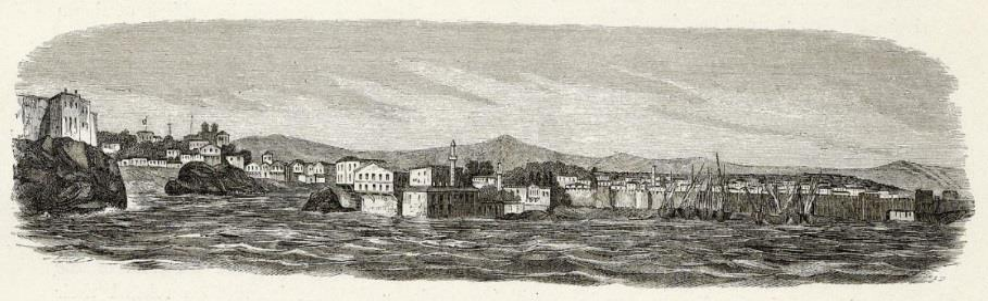

Resim 36: Trabzon, Charles Texier, 19. Yüzyıl, Gravür (Texier, 1864)

Resim 37: Trabzon Ayasofya, Jules Joseph Augustin Laurens, 1847, Sulu Boya, 30.5-44,8 cm, Paris Güzel Sanatlar Okulu Kitaplığı, EBA 2426 (Nemlioğlu, 2005, s. 34).

Trabzon'un ulusal ve uluslararası ticaret faaliyetlerinde etkin rol oynaması kenttin endüstri, eğitim ve sanat alanlarındaki gelişimde yol gösterici olmuştur. Batılı gezginlerin de sıklıkla ziyaret ettiği kentin yazılı ve görsel belgelerde yer alması Trabzon'un toplumlar tarafından önem verilen kentler arasında olduğunu göstermiştir. 18. yüzyıl itibariyle Osmanlı topraklarında yaygınlaşmaya başlayan yeniliklerin ve batılı etkinliklerin İstanbul'u takiben Trabzon'da tanınmaya başlaması ve yaygınlaşması, kenti bir adım öne çıkarmıştır.

3. TRABZON İLİNDE DUVAR RESİMLİ YAPILAR

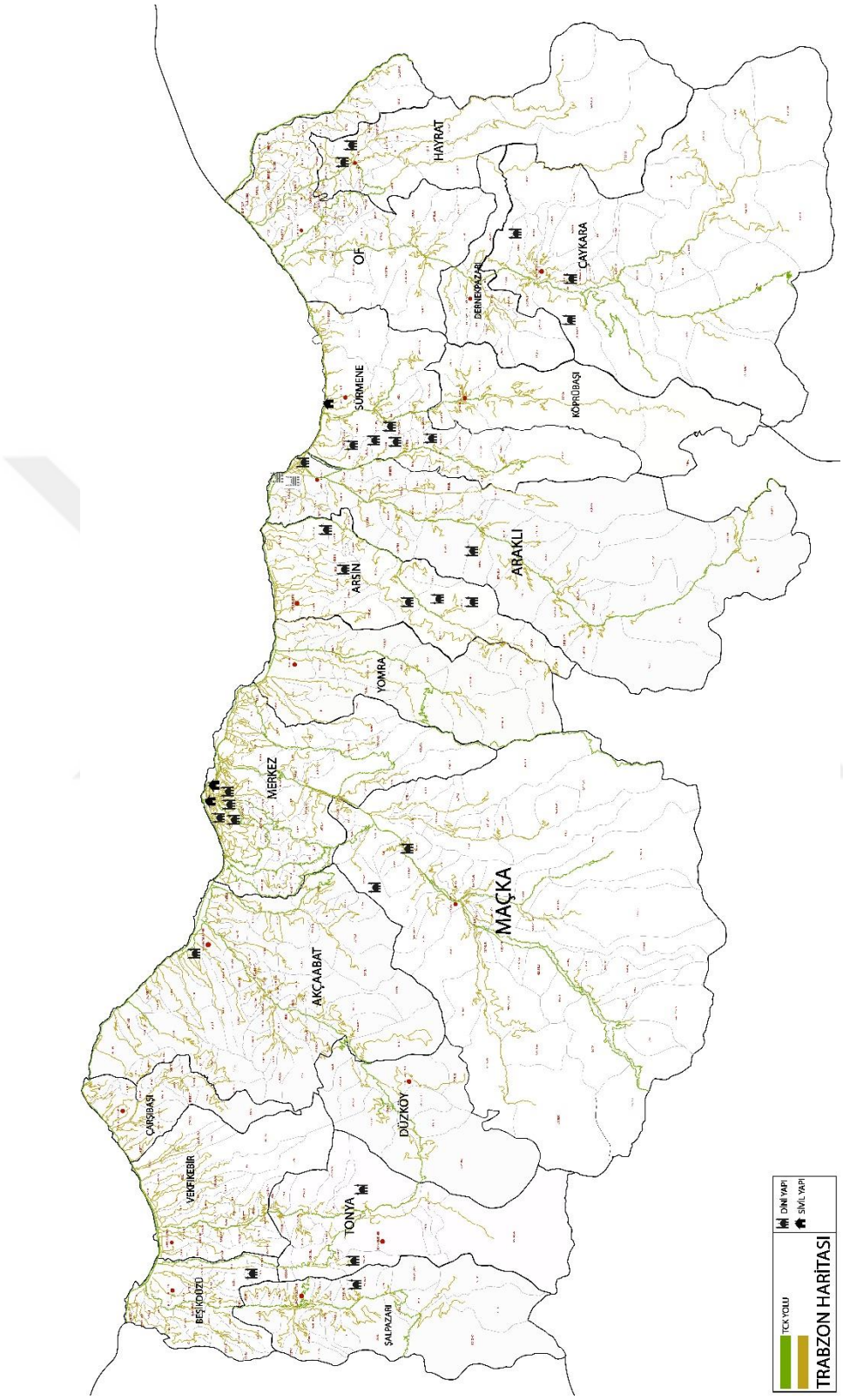

Harita 3: Trabzon Haritası

3.1. ORTAHİSAR

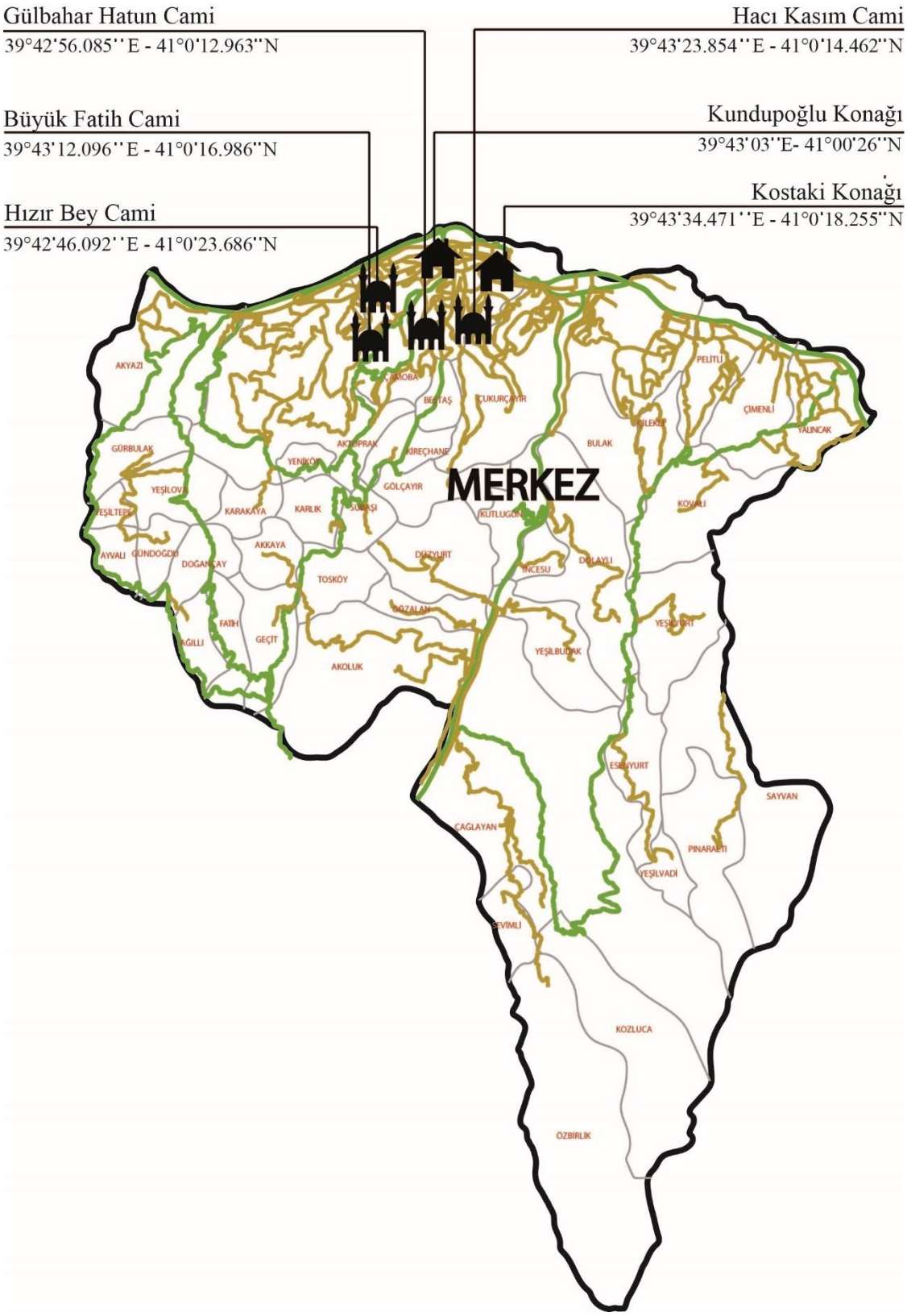

Harita 4: Ortahisar Yapı Haritası

3.1.1. KUNDUPOĞLU KONAĞI

Yapı Tarihi **:**18.yy.

Duvar Resmi Tarihi : 19. yy.

Yer **:** Trabzon ilinin merkezi Ortahisar

Konum **:** 39°43'03"E- 41°00'26"N

İnceleme Tarihi **:** 14.09.2020[54]

Tarih-Bani-Sanatçı: Yapının tarihi tam olarak bilinmemekle beraber 18. yüzyılda inşa edilmiş olmalıdır (Tuluk ve Düzenli, 2010, s. 378). Konağın banisi ve duvar resimlerini yapan sanatçı veya sanatçılarla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yapı şu anda restorasyonda olup ziyarete kapalıdır.

Plan ve Mimari Özellikler: Konak L plana sahip olup doğu yönünde yer alan bir sofası bulunmaktadır. Yapının bir bölümü hasar görmesinden dolayı tam olarak bilgi verilememektedir. Konağın içerisinde sofa olduğu düşünülen bölümde alçı şömine ve şerbetlik bulunmaktadır. Tavan çıtakari tekniğinde yapılmış olup geometrik birimlere sahiptir ayrıca yapı bir bahçe duvarı ile çevrelenmiştir (Akok, 1951, s. 114; Horuluoğlu, 2004, s. 139-140).

Bezeme ve Duvar Resmi: Konağı tez çalışması süresince restorasyonda olması sebebiyle yapıya ilişkin görseller kısıtlı kalmıştır. Restorasyon ekibinden olan Ahsen Yılmaz'dan edinilen bilgilere göre konağın başodasında duvar resmi yer almaktadır. Bu sebepten konağın sadece başodasının fotoğrafı mevcuttur. Konakta bulunan duvar resimleri 19 yüzyıl Anadolu örnekleriyle benzerlik göstermesi sebebiyle muhtemelen 19. yüzyılda yapılmış olmalıdır. Duvar resimlerinde çiçekler, meyve ağaçları ve meyve tasvirleri beyaz zemin üzerine betimlenmiştir. İki boyutla sınırlı kalan bu tasvirler, konağın başodasının duvar ve tavan eteklerine uygulanmıştır.

Başodanın giriş kapısının sol duvarının üst bölümünde yedi kemer tasviri mevcuttur. Bu betimlemelerin içlerine meyve ağaları ve çiçek tasvirleri yer almıştır. Bu tasvirlerden tespit edilenler elma, nar, hurma ve limon ağacıdır (Foto. 1-10). Odanın

[54] Restorasyonda olması sebebiyle fotoğraf çekimine izin verilmemiştir.

tavan eteklerine ise armut, nar, elma, limon meyveleri yan yana tekrarlanarak betimlenmiştir (Foto. 11-12). Tavanın sekizgen göbek eteklerine ise kartuşlar ve içlerine çiçekler betimlenmiştir. Kartuşlar beyaz zemin üzerine siyah ile tasvir edilirken çiçekler pembe ve kırmızı renklere sahiptir (Foto. 13-16).

Yazılar: Konak içerisinde herhangi bir yazı yer almamaktadır.

Foto. 1: Kundupoğlu Konağı, Başoda (Ahsen Yılmaz).

Foto. 2: Kundupoğlu Konağı, Başoda-Ağaç Tasvirleri (Ahsen Yılmaz)

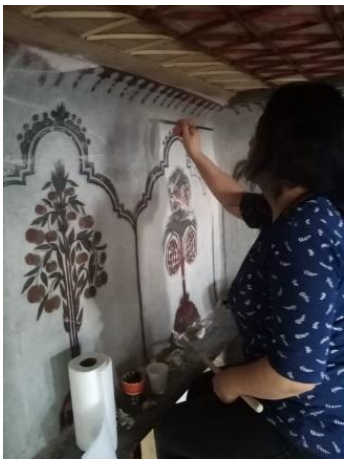

Foto. 3: Kundupoğlu Konağı, Başoda- Ağaç Tasvirleri (Ahsen Yılmaz)

Foto. 4: Kundupoğlu Konağı, Başoda- Elma Ağacı (Ahsen Yılmaz)

Foto. 5: Kundupoğlu Konağı, Başoda- Çiçek Tasviri (Ahsen Yılmaz)

Foto. 6: Kundupoğlu Konağı, Başoda-Nar Ağacı (Ahsen Yılmaz)

Foto. 7: Kundupoğlu Konağı, Başoda-Hurma Ağacı (Ahsen Yılmaz)

Foto. 8: Kundupoğlu Konağı, Başoda-Armut Ağacı (Ahsen Yılmaz)

Foto. 9: Kundupoğlu Konağı, Başoda-Limon Ağacı (Ahsen Yılmaz)

Foto. 10: Kundupoğlu Konağı, Başoda-Çiçek Tasvirleri (Ahsen Yılmaz)

Foto. 11: Kundupoğlu Konağı, Başoda- Tavan Eteği- Armut, Nar, Elma, Limon (Ahsen Yılmaz)

Foto. 12: Kundupoğlu Konağı, Başoda-Meyve Tasvirleri Genel(Ahsen Yılmaz)

Foto. 13: Kundupoğlu Konağı, Başoda (Ahsen Yılmaz)

Foto. 14: Kundupoğlu Konağı, Başoda-Tavan (Ahsen Yılmaz)

Foto. 15: Kundupoğlu Konağı, Başoda-Tavandaki Sekizgen Göbek (Ahsen Yılmaz)

Foto. 16: Kundupoğlu Konağı, Başoda-Tavandaki Sekizgen Göbek Ayrıntı (Ahsen Yılmaz)

3.1.2. KOSTAKİ KONAĞI

Yapı Tarihi **:** 1898-1913

Duvar Resmi Tarihi : 1913 civ.

Yer **:** Trabzon ili merkez Ortahisar

Konum **:** 39°43'34.471"E – 41°0'18.255"N

İnceleme Tarihi **:**15.09.2020[55]

Tarih-Bani-Sanatçı: Konak Kostaki Teophylaktos tarafından 1898-1913 yıllarında yaptırılmış olmalı çünkü 1891 yılına kadar Trabzon'u ziyaret eden arkeolog, mimar ve ressamların yazılı veya görsel belgelerinde yer almamaktadır. Bu durum yapının 1900 ile 1910 yılları arasında yapılmış olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Nemlioğlu'na göre yapının mimarı İtalyan'dır. Konak aynı dönemde inşa edilen Hidiv Kasrı ile benzer özellikleri taşıması sebebiyle kasrın mimarı olan İtalyan Delfo Seminat'ın Kostaki Konağı'nı da inşa ettiği düşünülmektedir (2008, s. 11-14). Bunların yanı sıra yapı, Rusların işgali zamanında karargâh olarak kullanılmıştır (Kuleli, 2018, s. 149). Yapının duvar resimlerini yapan sanatçı veya sanatçılarla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Konak şu anda restorasyonda olup kullanıma ve ziyarete kapalıdır.

Plan ve Mimari Özellikler: Her katın planı ayrı olarak tasarlanan yapı, dört kattan oluşmaktadır. Yapıya güney cephesinde bulunan kapısından giriş sağlanmaktadır. Giriş kapısı bir hole bağlanmakta olup bu hol ise avluya açılmaktadır. Yapının bodrum katıda olup bu katta kuzey ve güneydoğuda yer alan odalar depo olarak batıdaki oda ise çamaşırhane olarak kullanılmıştır. Asıl kullanılan alan olan zemin kata çıkış ise doğu duvarında yer alan merdivenden sağlanmaktadır. Bu katta, geniş bir salon, misafir odası, yemek odası, oturma odası, oyun odası, konser odası ve bunların yanı sıra dua odası ve tuvalet bulunmaktadır. Birinci katta, sekizgen yapıya sahip camekânlı oda bunun yanı sıra bu kattaki hole dokuz oda, bir banyo ve tuvalet bağlanmaktadır. Konağın çatı katında ise kamara odası ile üç oda ve tuvalet yer almaktadır. Yapının örtü sisteminde ahşap kullanılmış olup bağdadi tekniği uygulanmıştır.

[55] Bazı odalara giriş, Müzeler Müdürlüğü tarafından kısıtlanmış olup bu odalara ilişkin görsellerde daha önce yayınlanmış kaynaklardan yararlanılmıştır.

Konağın yapımında kullanılan bazı malzemeler yurt dışından temin edilmiş bunun yanı sıra Trabzon'da yer almayan bazı dekorasyon unsurları yapının çeşitli bölümlerinde uygulanmıştır. Birinci ve zemin katın yer döşemeleri İtalya'da getirtilmiş parkelerden yapılmıştır. Zemin katta yer alan oda ve salonun duvarları yaklaşık bir metre yüksekliğinde ahşap lambrile kaplanmıştır. Ayrıca zemin katta manzara tasvirlerine sahip buzlu ve vitraylı camlar, duvarlarda ipek kâğıtlar yer alırken tavanda alçı kabartmalar mevcuttur. Tabanda ise karo taşlar ve çiniler bulunmaktadır (Nemlioğlu, 2008, s. 17-20).

Bezeme ve Duvar Resmi: Bezemenin ağırlıkta olduğu yapının duvarlarında ve tavanında özellikle zemin katta duvar resimlerine yer verilmiştir. 1987-2001 yılları arasında restorasyonlar yapılmıştır. İçinde bulunduğumuz zaman zarfında da yeni bir restorasyon projesi devam etmektedir. Konakta bulunan duvar resimleri yapının inşa tarihinden sonra yapılmış olmalıdır. Bu durum duvar resimlerinin 1913 yılı ve sonrasında yapılmış olduğunu göstermektedir.

Yapının içerisinde genellikle zemin katta bulunan duvar resimleri giriş holü (Zemin kat 01 nolu alan) ile başlamaktadır. Holün sağ ve sol duvarları iyon başlıklı sütun betimlemeleri ile üç parçaya ayrılmıştır. Ortadaki alanda dikdörtgen kartuş içerisinde bir platform üzerinde duran Grifon figürü betimlenmiştir (Foto. 22-23). Kartuşun çevresi kıvrımlı çizgilerden oluşan bordürle çevrili kartuşun üzerinde üçgen alınlık bulunmaktadır. Ayrıca kartuşun alt bölümünde kıvrımlı şekiller mevcuttur. Tavan ise dikdörtgen düzenlemelere sahiptir. Tavanın ortasında dikdörtgen yer alırken köşelerde kareye yakın dikdörtgen birimler bulunmaktadır. Bu birimler birbirinden bordür ile ayrılmıştır. Birimlerin her birinin içerisinde de çerçeveler mevcuttur. Bu çerçevelerin ortasında ise genellikle ampir ve barok üsluba sahip kıvrımlı dallar ile büyük palmet ve yapraklar yer almaktadır. Tavanın yapıya ve iç giriş kapısına yakın kare birimlerinde ise Yunan mitolojisine ait Helmes figürüne yer verilmiştir. Büst şekilde tasvir edilen bu figür profilden betimlenmiştir (Foto. 24-26). Yapı içerisinde betimlenen figür veya nesnelerin hepsine ışık gölge ve tonlamalarla boyut kazandırılmıştır.

Yapının holünden iç avluya (Zemin kat 02 nolu alan) geçiş sağlanmaktadır. Bu bölümün tavanı da boyuna dikdörtgen formu ile üçe ayrılmıştır. Bu alanların ortasında alçı kabartmalı göbekler mevcuttur. Dikdörtgen alanlarda yuvarlak kartuşlar da

bulunmaktadır. Ortadaki dikdörtgen alan içerisinde barok kıvrımlara sahip olan kartuşlarda doğa kesiti içerisinde geyik figürleri betimlenmiştir. Kartuşların her iki tarafından C ve S kıvrımlara sahip dallar dağılmaktadır. Üstünde ise vazoda çiçek betimlenmiştir. Dikdörtgen alanın uç noktalarında ise Venüs figürü elinde meyve dallarıyla birlikte tasvir edilmiştir. (Foto. 27-30). İç avlunun sol tarafındaki dikdörtgen alanda bulunan C ve S kıvrımlara sahip yuvarlak kartuşların içlerinde ise doğa kesitleri içerisinde yapılara yer verilmiştir. Kartuşların her iki tarafında kaideler üzerinde vazolar görülürken, kartuşun altında bir portre betimlenmiştir. En altta ise deniz kabuğu görülmektedir. Nemlioğlu'na göre doğa kesinin içerisinde betimlenen köprü Trabzon Değirmendere'ye ulaşımı sağlayan Nedimoğlu/Nemlizade köprüsüdür (2008, s. 22). Kartuşların iç tarafa bakan alanında kartuştan çıkan kıvrımlı dalların bir parçası olacak şekilde Afrodit figürü betimlenmiştir. Bu figürün iki yanından göbeğe ilerleyen çiçek tasvirleri yer alır (Foto. 31-33) (Nemlioğlu, 2008, s. 21-22).

Zemin katın kuzey batı köşesindeki dua odasının tavanlarında da duvar resimleri mevcuttur. Odanın tavanlarının zemin rengi bordodur. Dikdörtgen forma sahip olan tavanın dört tarafında barok kartuşlar bulunmaktadır. Kartuşların içerisine tren, kilise ve doğa kesiti betimlemeleri mevcuttur. Bir tanesinde köprü üzerinde tren, bir tanesinde kilise ve kiliseye ulaşmaya çalışan din görevlileri ve diğerlerinde çeşitli doğa kesitleri betimlenmiştir (Foto. 34-36) (Nemlioğlu, 2008, s. 23).

Konuk odasında sekizgen forma sahip tavanın sekiz yüzeyine denk gelen alanlarda barok ve rokoko üsluba sahip yuvarlak formda kartuşlar mevcuttur. Bu kartuşlar iç içe geçmiş çizgilerle bağlanmıştır. Kartuşların üst bölümlerinde vazo benzeri şekiller yer almaktadır. Çevrelerinde ise akantus yaprakları betimlenmiştir. Yaprakların üstünde perde betimlenmeleri görülür. Bu kartuşların aralarında ise daha küçük boyutlarda yuvarlak kartuşlar mevcuttur. Bu kartuşların iki tarafında da akantus yaprakları yer alırken alt bölümünde kıvrımlı dallar betimlenmiştir. İçlerinde ise Eros figürü tasvir edilmiştir. Kartuşların büyük olanlarında İstanbul'da görüntüler yer alır. Betimlemelerden neresi olduğu anlaşılanlar Fenerbahçe Feneri, Anadolu Hisarı olup diğerleri ise tam olarak nereye ait olduğu anlaşılamamıştır (Foto. 37-38) (Nemlioğlu, 2008, s. 23-24).

Yemek odasının tavanı dikdörtgen forma sahiptir. Tavan, dört tarafında yarın daire formlarında birimler bulunan çerçeve ile çevrilidir. İç tarafta da barok ve rokoko üsluba sahip yuvarlak kartuşlar yer almaktadır. Kartuşların etrafında C ve S kıvrımlar mevcut olmasının yanı sıra kıvrık dallarla birbirine bağlıdır. Kartuşların birinde çeşitli meyvelerden oluşan kompozisyonlar betimlenmiştir. Diğer bir tanesinde ise arka planda içki şişesi ile bardak yer alan tabakta balıklar betimlenmiştir. Bu kompozisyonlar bu odanın yemek odası olduğunu ifade etmektedir (Foto. 39-41) (Nemlioğlu, 2008, s. 25-26).

Zemin katta yer alan oyun odasının tavanında da bazı tasvirler mevcuttur. Dikdörtgen forma sahip olan tavanın ortasında oval bir birim yer almaktadır. Dört köşede de üçgen alanlar mevcuttur. Oval alan içerisinde daha küçük boyutlu bir oval daha yer alır. Bu iki oval alan arasında kalan bölümün uç noktalarında dikdörtgen forma yakın kartuşlara yer verilirken aralarda betimlemeler bulunan alanlar mevcuttur. Üçgen bölümlerde kıvrımlı dalların arasında baykuş figürü betimlenmiştir. Ovalin uç noktalarındaki dikdörtgen kartuşta ise siyah zemin üzerine tahtında Zeus tören alanındadır. Yanlarda yer alan kartuşlarda ise 12 burç (Koç, Boğa, İkizler, Yengeç, Aslan, Başak, Terazi, Akrep, Yay, Oğlak, Kova ve Balık) tasvir edilmiştir. Bu tasvirlerin aralarına, karşılıklı gövdesi balığı andıran, boynuzlu ve kanatlı mitolojik karakter tasvir edilmiştir. İçerde bulunan ovalin uç noktalarında da mithraeum(İbadet yeri) benzeri sütunlu mabet tasvir edilmiştir. Mabedin ortasında su dolu vazo mevcutken altındaki kaidenin her iki tarafında ve bir üst bölümde kanatlı mitolojik figürler koruyucu gibi görülmektedir. Kompozisyonun çevresinde ise zeytin dalları betimlenmiştir. Oval alanın ortasında palmet yaprakları ve kıvrık dallar dolanmaktadır. Dışta bulunan oval alanın uç noktalarının dışında kalan alanlara yuvarlak kartuşlar eklenmiştir. Bu kartuşun içerisinde elinde haberci asası ile şapka takan Hermes figürü profilden betimlenmiştir (Foto. 42-43) (Nemlioğlu, 2008, s. 26-27).

Zemin katın geriye kalan alanlarında stilize edilmiş çiçeklerden oluşan bezemeler mevcuttur. Koridorların duvarlarında ve pencere alınlıklarında kartuş betimlemelerine yer verilirken yemek odası ve koridorun silmesinin alt bölümünde kabartma olarak stilize bitkiler ve kurdelelere rastlanmaktadır (Foto. 44-48). Zemin katın oturma odasının (Zemin kat 04 nolu oda) tavanında ve duvarlarında da stilize

bitkisel bezemeler betimlenmiştir (Foto. 88-90). Bu salonda bulunan balkonda ise kabartma bezemeler ve vazoda çiçekler mevcuttur (Resim 89).

Birinci kattın koridor ve odaları da genellikle stilize çiçeklerle bezenmiştir. Duvarlar dikine bölümlere ayrılmış, aralarda oluşan dikdörtgen alanların köşelerinde bezemeler işlenmiştir.

Birinci katta bulunan merdiven holü (Foto. 49-50), 1 kat 03nolu alan koridorda (Foto. 51) diğer koridorun (Foto. 77) yanında 1. Kat 05 nolu oda olan gardırop odası (Foto. 52-53), 1. Kat 08 nolu oda olan sergi odası (Foto. 63-64), 1. Kat 09 nolu oda olan sergi odası (Foto. 65-66), 1. Kat 10 nolu oda (Foto. 67-69), 1. Kat 12 nolu oda sergi salonu (Foto. 71-74) ve 1. Kat 19 nolu odalarda (Foto. 75-76) stilize çiçeklerden oluşturulan bezemeler yer almaktadır. Bu katta bulunan 1. Kat 06 nolu oda sergi salonu (Foto. 54-58), 1. Kat 07 nolu oda olan sergi salonunun (Foto. 59-60-61-62) duvarları da dikine alanlara bölünmüştür. Bu alanlarda oluşan dikdörtgen bölümlerde bezemelere ek olarak vazoda çiçekler betimlenmiştir. 1. Kat 06 nolu odada açık renk çiçekler görülürken 1k07'de vazo içerisinde laleler tasvir edilmiştir. 1. Kat 10 nolu odanın kapısının üzerinde bulunan dikdörtgen alanda yuvarlak kartuşun içerisinde Alaeddin lambası olarak bilinen lamba betimlenmesi görülmektedir. 1. Kat 12 nolu odanın kubbesi de alanlara ayrılmış olup duvarlarda olduğu gibi stilize bitkilerle bezenmiştir.

İkinci kattın koridor ve odaları genellikle stilize çiçeklerle bezenmiştir. Duvarlar dikine bölümlere ayrılmış, aralarda oluşan dikdörtgen alanların köşelerinde bezemeler işlenmiştir. Bu katta 2. Kat 01 nolu alan olan merdiven (Foto. 78), 2. Kat 02 nolu koridor (Foto. 79-87), 2. Kat 04 nolu oda olan müdür odası (Foto. 80-81), 2. Kat 16 nolu oda olan muhasebe odası (Foto. 82-84), 2. Kat 17 nolu oda olan müdür odası(Foto. 85-86) bulunmaktadır. Duvarlar dikey olarak dikdörtgen alanlara ayrılmış olup bu alanların köşelerinde çiçek bezemeleri betimlenmiştir. İkinci katın koridorun duvarlarında da bitkisel bezemeler yer alır (Foto. 87).

Zemin katın oturma odasının tavanında kartuşlardan oluşan bir düzenleme betimlenmiştir. Duvarlarında ise bitkisel bezemeler tasvir edilirken oturma odasında aynı zamanda çiçek kabartmalarının bulunduğu bir balkon yer almıştır (Foto. 88-90).

Foto. 17: Kostaki Konağı, Dış Görünüş

Foto. 18: Kostaki Konağı, Dış Görünüş

Foto. 19: Kostaki Konağı, Dış Görünüş

Foto. 20: Kostaki Konağı, Dış Görünüş

Foto. 21: Kostaki Konağı, Zemin kat 01 nolu alan-Giriş Kapı Ve Güvenlik Bölümü

Foto. 22: Kostaki Konağı, Zemin kat 01 nolu alan-Giriş Kapı Ve Güvenlik Bölümü-Grifon Tasviri

Foto. 23: Kostaki Konağı, Zemin kat 01 nolu alan -Giriş Kapı Ve Güvenlik Bölümü-Grifon Tasviri

Foto. 24: Kostaki Konağı, Zemin kat 01 nolu alan -Giriş Kapı Ve Güvenlik Bölümü-Tavan

Foto. 25: Kostaki Konağı, Zemin kat 01 nolu alan -Giriş Kapı Ve Güvenlik Bölümü-Tavan-Hermes Portresi

Foto. 26: Kostaki Konağı, Zemin kat 01 nolu alan -Giriş Kapı Ve Güvenlik Bölümü-Tavan-Hermes Portresi

Foto. 27: Kostaki Konağı, Zemin kat 02 nolu alan -İç Avlu-Tavan Geyik Tasviri

Foto. 28: Kostaki Konağı, Zemin kat 02 nolu alan - İç Avlu -Tavan Venüs

Foto. 29: Kostaki Konağı, Zemin kat 02 nolu alan - İç Avlu -Tavan Geyik Tasviri

Foto. 30: Kostaki Konağı, Zemin kat 02 nolu alan - İç Avlu -Tavan Venüs

Foto. 31: Kostaki Konağı, Zemin kat 02 nolu alan - İç Avlu -Tavan Kır Manzarası Tasviri

Foto. 32: Kostaki Konağı, Zemin kat 02 nolu alan - İç Avlu -Tavan Kır Manzarası İçerisinde Köprü Tasviri

Foto. 33: Kostaki Konağı, Zemin kat 02 nolu alan - İç Avlu -Tavan Afrodit

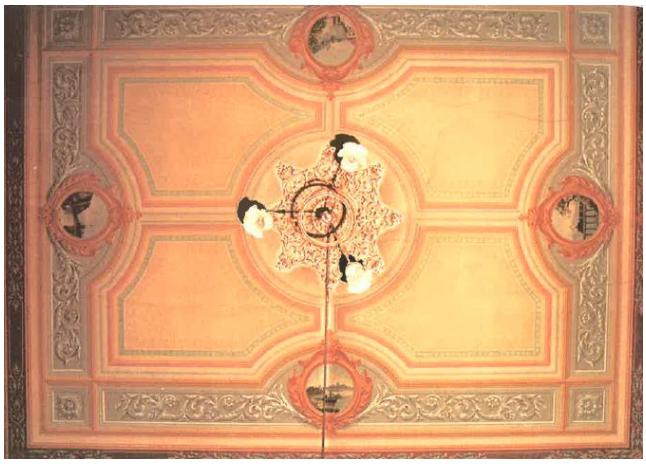

Foto. 34: Kostaki Konağı, Dua Odası (Nemlioğlu, 2008, s. 66)

Foto. 35: Kostaki Konağı, Dua Odası-Detay (Nemlioğlu, 2008, s. 67)

Foto. 36: Kostaki Konağı, Dua Odası-Detay (Nemlioğlu, 2008, s. 69)

Foto. 37: Kostaki Konağı, Konuk Odası-Detay (Nemlioğlu, 2008, s. 72)

Foto. 38: Kostaki Konağı, Konuk Odası-Deta (Nemlioğlu, 2008, s. 74)

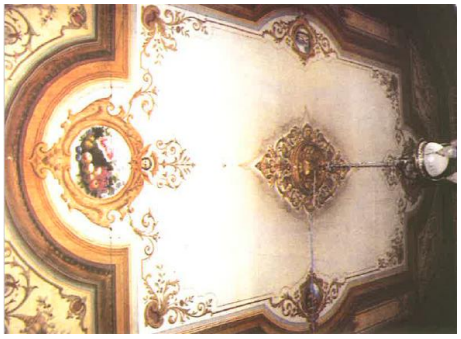

Foto. 39: Kostaki Konağı, Yemek Odası-Detay (Nemlioğlu, 2008, s. 77)

Foto. 40: Kostaki Konağı, Yemek Odası-Detay (Nemlioğlu, 2008, s. 78)

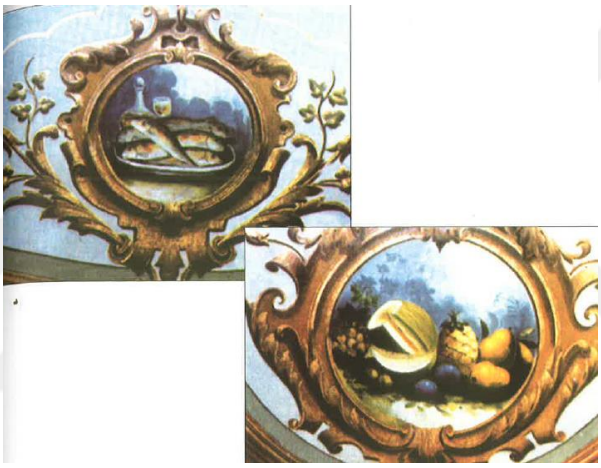

Foto. 41: Kostaki Konağı, Yemek Odası-Detay (Nemlioğlu, 2008, s. 79)

Foto. 42: Kostaki Konağı, Yemek Odası-Detay (Nemlioğlu, 2008, s. 80)

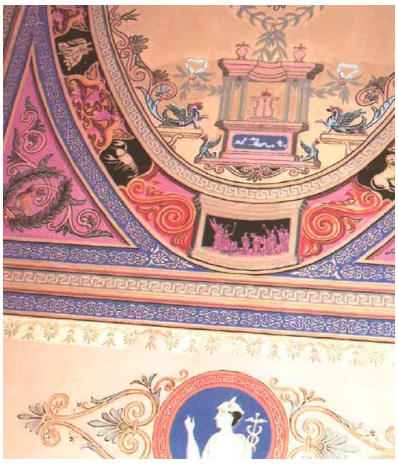

Foto. 43: Kostaki Konağı, Yemek Odası-Detay (Nemlioğlu, 2008, s. 81)

Foto. 44: Kostaki Konağı, Zemin kat 17 nolu alan-Koridor

Foto. 45: Kostaki Konağı, Zemin kat 18 nolu alan-Yemek Odası -Detay

Foto. 46: Kostaki Konağı, Zemin kat 16 nolu alan-Merdiven

Foto. 47: Kostaki Konağı, Zemin kat 16 nolu alan-Merdiven

Foto. 48: Kostaki Konağı, Zemin kat 16 nolu alan-Merdiven

Foto. 49: Kostaki Konağı, 1. Kat 01 nolu alan Merdiven Hol

Foto. 50: Kostaki Konağı, 1. Kat 01 nolu alan Merdiven Hol-Detay

Foto. 51: Kostaki Konağı, 1. Kat 03 nolu alan - Koridor

Foto. 52: Kostaki Konağı, 1. Kat 05 nolu oda -Gardırop Odası

Foto. 53: Kostaki Konağı, 1. Kat 05 nolu oda -Gardırop Odası-Detay

Foto. 54: Kostaki Konağı, 1. Kat 06 nolu oda -Sergi Odası

Foto. 55: Kostaki Konağı, 1. Kat 06 nolu oda -Sergi Odası

Foto. 56: Kostaki Konağı, 1. Kat 06 nolu oda -Sergi Odası

Foto. 57: Kostaki Konağı, 1. Kat 06 nolu oda -Sergi Odası-Detay

Foto. 58: Kostaki Konağı, 1. Kat 06 nolu oda -Sergi Odası-Detay

Foto. 59: Kostaki Konağı, 1. Kat 07 nolu oda -Sergi Odası

Foto. 60: Kostaki Konağı, 1. Kat 07 nolu oda -Sergi Odası-Detay

Foto. 61: Kostaki Konağı, 1. Kat 06 nolu oda -Sergi Odası-Detay

Foto. 62: Kostaki Konağı, 1. Kat 07 nolu oda -Sergi Odası-Detay

Foto. 63: Kostaki Konağı, 1. Kat 08 nolu oda -Sergi Odası

Foto. 64: Kostaki Konağı, 1. Kat 08 nolu oda -Sergi Odası-Detay

Foto. 65: Kostaki Konağı, 1. Kat 09 nolu oda -Sergi Odası

Foto. 66: Kostaki Konağı, 1. Kat 08 nolu oda -Sergi Odası- Detay

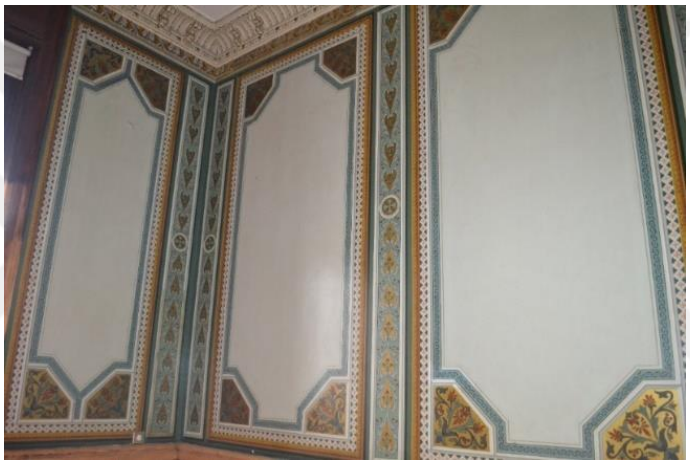

Foto. 67: Kostaki Konağı, 1. Kat 10 nolu oda

Foto. 68: Kostaki Konağı, 1. Kat 10 nolu oda -Detay

Foto. 69: Kostaki Konağı, 1. Kat 10 nolu oda -Detay

Foto. 70: Kostaki Konağı, 1. Kat 11 nolu alan -Koridor

Foto. 71: Kostaki Konağı, 1. Kat 12 nolu oda - Sergi Salonu

Foto. 72: Kostaki Konağı, 1. Kat 12 nolu oda - Sergi Salonu

Foto. 73: Kostaki Konağı, 1. Kat 12 nolu oda - Sergi Salonu -Detay

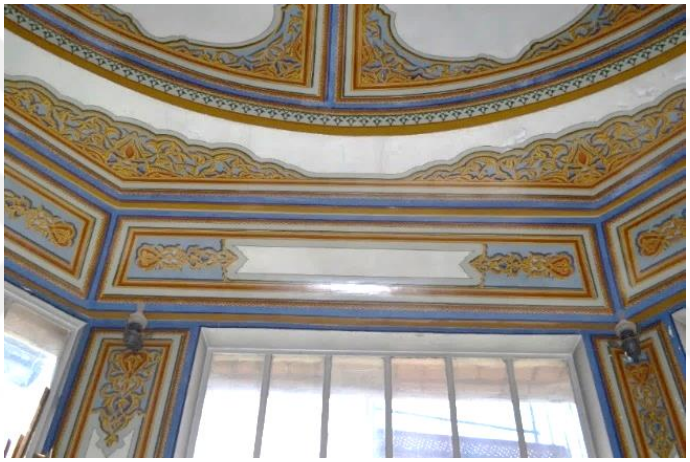

Foto. 74: Kostaki Konağı, 1. Kat 12 nolu oda - Sergi Salonu -Detay

Foto. 75: Kostaki Konağı, 1. Kat 19 nolu oda -Oda

Foto. 76: Kostaki Konağı, 1. Kat 19 nolu oda -Oda-Detay

Foto. 77: Kostaki Konağı, Koridor

Foto. 78: Kostaki Konağı, 2. Kat 01 nolu alan -Merdiven

Foto. 79: Kostaki Konağı, 2. Kat 02 nolu alan -Koridor

Foto. 80: Kostaki Konağı, 2. Kat 04 nolu oda -Müdür Odası

Foto. 81: Kostaki Konağı, 2. Kat 04 nolu oda -Müdür Odası-Detay

Foto. 82: Kostaki Konağı, 2. Kat 16 nolu oda -Muhasebe Odası

Foto. 83: Kostaki Konağı, 2. Kat 16 nolu oda -Muhasebe Odası-Detay

Foto. 84: Kostaki Konağı, 2. Kat 16 nolu oda -Muhasebe Odası-Detay

Foto. 85: Kostaki Konağı, 2. Kat 17 nolu oda -Memur Odası

Foto. 86: Kostaki Konağı, 2. Kat 17 nolu oda -Memur Odası-Detay

Foto. 87: Kostaki Konağı, 2. Kat Koridor

Foto. 88: Kostaki Konağı, Zemin kat 4 nolu oda-Oturma Odası-Detay

Foto. 89: Kostaki Konağı, Zemin kat 4 nolu oda -Oturma Odası-Detay

Foto. 90: Kostaki Konağı, Zemin kat 4 nolu oda -Oturma Odası-Detay

3.1.3. HIZIRBEY CAMİ

Yapı Tarihi **:** 1798

Duvar Resmi Tarihi : 1903 civ.

Yer **:** Trabzon ili Merkez Ortahisar

Konum **:** 39°42'46.092"E – 41°0'23.686"N

İnceleme Tarihi **:** 14.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: İskender Ağa tarafından yaptırılan caminin H.1213/M.1798 tarihinin yazılı olduğu kitabe, harimin güney duvarında yer alan pencerenin üzerindedir (Tuluk ve Düzenli, 2010, s. 432). Yapının onarımlarını gösteren üç kitabe abdestlik duvarında bulunmaktadır. Kitabelerde H.1253/M.1837, H.1276/M.1859 ve H.1321/M.1903 tarihleri yer almaktadır (Yüksel, 2000, s. 131; Özen, Tuluk, Engin, Düzenli, Sümeran, Tutku, Üstün ve Keleş, 2010, s. 32). Yapının duvar resimleri muhtemelen onarımlardan birinde yapılmıştır. Fakat duvar resimlerini yapan sanatçı veya sanatçılarla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami şu anda kullanıma açıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Kareye yakın dikdörtgen plana sahip olan yapının giriş kapısı batı duvarında yer almaktadır. Ayrıca doğu duvarında de kullanılmayan bir giriş kapısı bulunmaktadır. Harimin üzeri kubbe ile örtülü olup bu kubbe dışarıdan sağır kemerlere oturtulmuştur. (Yüksel, 2000, s. 131; Özen, Tuluk, Engin, Düzenli, Sümeran, Tutku, Üstün ve Keleş, 2010, s. 32). Caminin kuzeyinde minare konumlandırılmıştır Harimin batı ve doğu duvarlarının alt bölümlerinde üç büyük, üstte iki küçük olmak üzere beş pencere yer almaktadır (Foto. 91-92).

Bezeme ve Duvar Resimleri: Caminin duvar resimleri, inşa tarihinden sonraki zamanda yapılmış olmalıdır. H.1253/M.1837, H.1276/M.1859 ve H.1321/M.1903 yıllarında onarım geçiren camiye bu onarımlardan birinde duvar resmi yapılmış olması muhtemeldir. Kentte var olan duvar resimli yapıların büyük çoğunluğu 19. yüzyılın son yıllarına yapılmış ve sonrasında duvar resmi eklenmiş olması sebebiyle bu caminin duvar resimlerinin de H.1321/M.1903 yılında geçirmiş olduğu onarımda eklenmesi muhtemeldir. Caminin harim duvarları oldukça sadedir. Duvarlar kubbe ve mihrap dışında beyaz boyanmıştır. Kubbe eteğinde beyaz zemin üzerine perde ve püsküller

betimlenmiştir. Kubbenin içinde ise dairesel tekrarlardan oluşan ve ortalarında çiçek bezemeleri bulunan bordür yer alırken kubbenin ortasında dairesel bezemeler bulunmaktadır (Foto. 93-95). Mihrabında ise altın varakla boyanmış stilize edilmiş çeşitli bitkisel kabartmalar bulunurken mihrabın yan taraflarında yer alan sütunlara kabartma ve altın varakla boyanmış yapraklar dolanmaktadır (Foto. 96). Mihrabın hemen üstünde yatay dikdörtgen, üzerinde ufak dairesel kabartma kartuş ve etrafında bitkisel kabartma bezemeler yer almaktadır.

Kubbe eteğini dolanan perde motifi, yeşil ve koyu desenlere sahiptir. Perde motifi, birçok yerden kubbe eteğine tutturulmuş gibi betimlenmiştir (Foto. 95). Perdenin etrafımdan sarı renkli püsküller sarkmaktadır. Bu betimlemede bir perde tek başına bütün kubbe eteğini dolanmamaktadır. Onun yerine bazı bölümlerde perde eteğinin görülmesi birden fazla perdenin bu betimlemede yer aldığını gösterir.

Yazılar: Caminin harim duvarlarında çok fazla yazı bulunmamaktadır. Yer alan yazılar ise yuvarlak ve dikdörtgen kartuşların içlerinde yazılmıştır. Batı duvarının üst tarafında dairesel kartuşlar içerisinde "أبو بكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ebubekir Radıallahu Anh) ve "عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Osman Radıallahu Anh) yazarken doğu duvarında da dairesel kartuşlar içerisinde "عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ömer Radıallahu Anh) ve "ألي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ali Radıallahu Anh) yazmaktadır. Güney duvarında ise mihrabın hemen üzerinde sağ tarafta yer alan dairesel kartuş içerisinde "لا إله إلا الله محمد رسول الله" yazarken sol tarafta "مُحَمَّدُ الرَّسُولُ اللهْ" yazısı bulunur. Mihrabın üzerindeki dikdörtgen kartuş içerisinde Ali İmran Suresinin 37 ayetinin bir bölümü olan "كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابٌ" (Zekeriya, Meryem'i bulunduğu mihraba her girdiğinde) ifadesi yer alır. Bu ifadenin üstündeki dairesel kartuşta ise "الله" (Allah) yazısı bulunmaktadır.

Foto. 91: Hızır Bey Cami

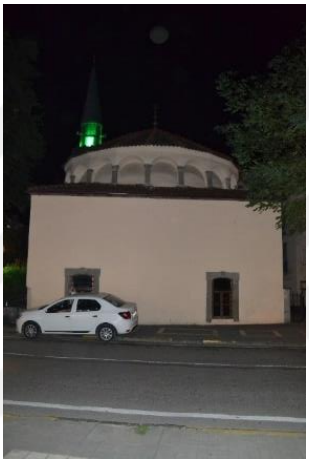

Foto. 92: Hızır Bey Cami

Foto. 93: Hızır Bey Cami-Batı Duvarı

Foto. 94: Hızır Bey Cami-Güney Duvarı

Foto. 95: Hızır Bey Cami-Doğu Duvarı

Foto. 96: Hızır Bey Cami-Mihrap

3.1.4. HACI KASIM CAMİ

Yapı Tarihi **:**1820

Duvar Resmi Tarihi : 1900-1920

Yer **:** Trabzon ili Merkez Ortahisar

Konum **:** 39°43ˈ23.854ʺE – 41°0ˈ14.462ʺN

İnceleme Tarihi **:** 14.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Hazinederzâde Osman Paşa tarafından yaptırılan caminin giriş kapısının hemen üzerinde Türkçe mermer panoda inşa tarihi olarak 1820 yazmaktadır (Tuluk ve Düzenli, 2010, s. 432). Yapının duvar resimlerini yapan sanatçı veya sanatçılarla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami şu anda kullanıma açıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Kare plana sahip harimin giriş kapısı kuzey duvarında yer almaktadır. Harim kubbe ile örtülüdür. Kubbenin iç tarafına korkuluklar yapılmış olup o bölüme çıkış sağlanabilmektedir. Bu bölümde ayrıca küçük pencereler bulunmaktadır. Yapının kuzey duvarında yer alan merdiven ile mahfil bölümüne çıkılmaktadır. Batı ve doğu duvarında altta üç büyük, üstte üç küçük olmak üzere altışar pencere yer alırken güney duvarında altta iki büyük, üstte iki küçük olmak üzere dört pencere bulunmaktadır. Ayrıca kuzey duvarında altta iki büyük pencere yer alır. Yapının kuzeybatı köşesinde ise minare bulunmaktadır (Foto. 97).

Bezeme ve Duvar Resimleri: Yapı 1820 yılında inşa edilmiştir. Duvar resimleri ise bu tarihten sonraki zamanda bir onarım sırasında eklenmiş olmalıdır. Kentte benzer tasvirler 20. yüzyılın ilk yıllarında yapılmış olması sebebiyle caminin duvar resmileri de 20. yüzyılda eklenmiş olması muhtemeldir. Harim duvarları oldukça sade olan yapının duvarları beyaza boyanmıştır (Foto. 98-100). Yapının sadece kubbe içerisinde duvar resmi yer almaktadır (Foto. 101-102). Kubbenin hemen ortasında boş daire bulunurken etrafından cam hizasının biraz üstüne kadar mavi-beyaz bölümlere ayrılmıştır. Bu bölmelerin eteklerine bitkisel bezemeler betimlenmiştir. Hemen altında ışık gölge verilerek boyut kazandırılan düz gri bordür eklenmiştir. Kubbe içerisinde kubbe izlenimi veren bu betimlemelerin altında bulunan pencerelerin etrafında da dairesel kemerler ve her iki yanında sütunlar betimlenmiştir. İki pencere arasına kalan bölümlere de iki yana

tutturulmuş ışık gölge ile boyut kazandırılan perde tasvir edilmiştir. Perdelerin arasından ise beyaz zemin üzerine yapılmış küçük bitkisel bezemeler görülmektedir.

Yazılar: Caminin harim duvarlarında herhangi bir yazı yer almamaktadır.

Foto. 97: Hacı Kasım Cami

Foto. 98: Hacı Kasım Cami-Batı Duvarı

Foto. 99: Hacı Kasım Cami-Güney Duvarı

Foto. 100: Hacı Kasım Cami-Doğu Duvarı

Foto. 101: Hacı Kasım Cami-Kubbe

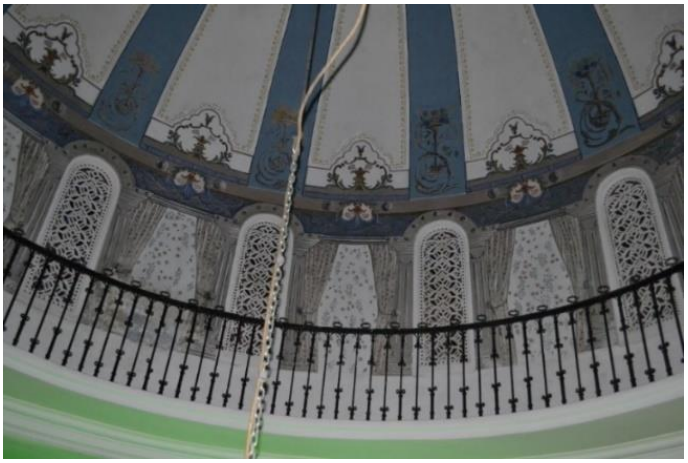

Foto. 102: Hacı Kasım Cami-Kubbe

3.1.5. GÜLBAHAR HATUN CAMİ

Yapı Tarihi **:** 1514

Duvar Resmi Tarihi : 1883-84

Yer **:** Trabzon ili Merkez Ortahisar

Konum **:** 39°42'56.085"E – 41°0'12.963"N

İnceleme Tarihi **:** 14.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Cami Yavuz Sultan Selim tarafından annesi Gülbahar Hatun için yaptırılmıştır. Yapının inşa tarihi H.950/M.1514'tür. Giriş kapısının hemen üzerindeki H.1301/M.1883-84 ibaresi ise onarım tarihidir (Yüksel, 2000, s. 85). Fakat duvar resimlerini yapan sanatçı veya sanatçılarla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami şu anda kullanıma açıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Yapı, kare bir plana sahip erken devir Osmanlı mimarisinde zaviyeli camiler grubuna girmektedir. Harim, merkezi büyük kubbe ve bu kubbeye bitişik aynı zamanda kuzey duvarına bağlı doğu ve batıda birer tane küçük kubbe ile birer zaviye odasından meydana gelmektedir. Giriş kapısı harimin kuzey duvarında yer almaktadır. Kuzey duvarında yer alan son cemaat yerinde ise beş kubbeli bir revak mevcuttur (Yüksel, 2000, s. 85; Özen, Tuluk, Engin, Düzenli, Sümeran, Tutku, Üstün ve Keleş, 2010, s. 22). Caminin minaresi kuzeybatı köşesinde bulunmaktadır (Foto. 103-104).

Bezeme ve Duvar Resimleri: Caminin inşa tarihi 1514'tür. Duvar resmi ise yapının inşa tarihi sonrası gerçekleştirilen onarımlardan birinde eklenmiş olmalıdır. Bu durum H.1301/M.1883-84 onarımda duvar resimlerinin yapıya eklenmiş olabileceğini göstermektedir. Harim duvarları oldukça sade olan caminin duvarları beyaza boyanmıştır (Foto. 104-106). Yapının büyük kubbeye bağlı iki küçük kubbe eteklerinde bitkisel bezemeleri içinde barındıran bordürler dolanmaktadır. Kubbelerin duvara bağlandığı üçgen bölümlerin ortasında da bitkisel bezemelere yer verilmiştir (Foto. 107). Mihrabın dışı kabartmalı olup içinde mukarnaslar mevcuttur (Resim 108). Mihrabın dışında beyaz zemin üzerine mavi yaprakları olan kırmızı çiçek bezemeleri yapılmıştır. İçinde ise mukarnaslı bölümün hemen altında iki tarafa tutturulmuş yeşil bir perde betimlenmiştir. Bu perde aynı zamanda üst tarafa sekiz yerinden tutturulmuştur.

Tutturulan yerlerden sarı ipleri olan kırmızı püsküller sarkmaktadır. Aynı zamanda perdenin arasından sarkan kandil betimlenmiştir (Foto. 109). Mukarnaslar ise beyaz zemin üzerine kırmızı dairesel kemerler şeklinde renklendirilmiş, mavi çizgiler ile belirginleştirilmiştir. Aralarda kalan üçgen şekillerin etrafı ise sarı ile renklendirilmiştir. Mukarnaslı bölümün alt sırasında yer alan revağı andıran alanlara bitkisel betimlemeler tasvir edilmiştir. Ortadaki alanda iki kulplu testide çiçek demeti mevcutken geriye kalan dört alanda ise vazodan çıkan çiçek demetleri betimlenmiştir (Foto. 110).

Yazılar: Caminin harim duvarların herhangi bir yazı yer almamaktadır.

Foto. 103: Gülbahar Hatun Cami

Foto. 104: Gülbahar Hatun Cami-Harim

Foto. 105: Gülbahar Hatun Cami-Harim

Foto. 106: Gülbahar Hatun Cami-Harim

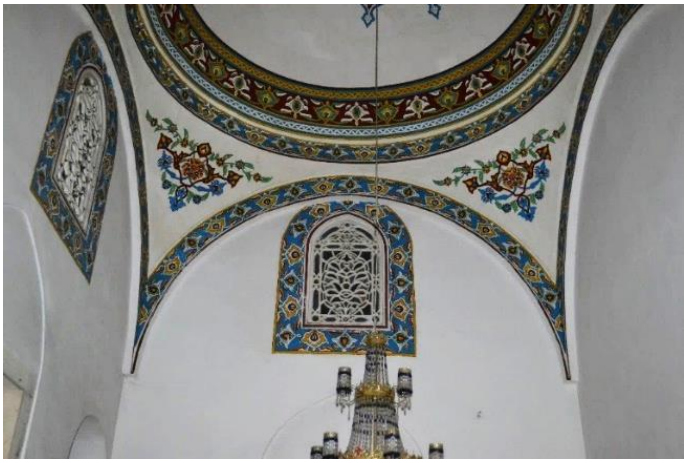

Foto. 107: Gülbahar Hatun Cami-Harim

Foto. 108: Gülbahar Hatun Cami-Mihrap

Foto. 109: Gülbahar Hatun Cami-Mihrap-Detay

Foto. 110: Gülbahar Hatun Cami-Mihrap-Detay

3.1.6. BÜYÜK FATİH CAMİ

Yapı Tarihi **:** 914

Duvar Resmi Tarihi : 1877-1901

Yer **:** Trabzon ili Merkez Ortahisar

Konum **:** 39°43'12.096"E – 41°0'16.986"N

İnceleme Tarihi **:** 14.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Yapı, Roma döneminde tapınak olarak inşa edilmiştir. Sonraki dönemde yapı, kilise olarak kullanılmıştır. Yapının, Costantin'in bölge hâkimiyetini verdiği yeğeni Hannibalianus tarafından 914 yılında inşa ettirilmiştir. Sonraki süreçte I. Andronikos tarafından yapı genişletilmiştir. Fatih Sultan Mehmet tarafından Trabzon'un 1461 yılında fethedilmesi ile yapı camiye çevrilmiştir. Yapı, 1468, 1877, 1901 ve 1971 yıllarında çeşitli onarımlar geçirmiştir (Yüksel, 2000, s. 65; Özen, Tuluk, Engin, Düzenli, Sümeran, Tutku, Üstün ve Keleş, 2010, s. 55; Çalık, Bayraktar, Türker, Hökelekli ve Ayan, 2017, s. 70). Yapının kubbe içerisinde yer alan duvar resmini yapan sanatçı veya sanatçılarla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yapı şu anda kullanıma açıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Caminin girişi kuzey duvarından sağlanmaktadır. Yapı üç nefli olup apsisi iç taraftan dairesel, dış taraftan çokgen yapıya sahiptir. Narteks bölümü sonraki yıllarda eklenmiş, neflerin üzeri beşik tonozlarla örtülüdür. On iki kenara sahip kubbe dört fil ayağı üzerine oturtulmuştur. Yapı, camiye çevrildikten sonra beş pencere eklenmiştir (Yüksel, 2000, s. 65; Özen, Tuluk, Engin, Düzenli, Sümeran, Tutku, Üstün ve Keleş, 2010, s. 55) (Foto. 111).

Bezeme ve Duvar Resimleri: Caminin eski Roma yapısı olması sebebi ile harimin bazı bölümlerinde Roma dönemine ait freskler hala varlığını sürdürmektedir (Foto. 113-115). Yapıda bulunan Osmanlı dönemine ait duvar resimleri ise 1877 veya 1901 onarımlardan birinde eklenmiş olmalıdır. Kubbenin ortasında Osmanlı döneminin 19 ve 20. yüzyılın ilk yıllarına ait olduğu düşünülen bitkisel tasvir yer almaktadır. Kubbe ortasında bulunan dairenin etrafında daireye tutturulmuş perde betimlemesi mevcuttur. Perdeden püsküller sarkmaktadır. Dairenin içerisinde ise birbirine bağlı ikişer çiçek demeti karşılıklı olarak tasvir edilmiştir. Bu çiçek demetlerinin arasına ise palmet motifini andıran dört yaprak

bulunmaktadır (Foto. 116-117). Son cemaat yerinde ise giriş kapısının üstünde yarım daire şeklindeki alanın çevresinde birçok yerden tutturulmuş perde betimlenmiştir. Perdenin tutturulan bölümlerinden ise püsküller sarkmaktadır (Foto. 112).

Yazılar: Yapının son cemaat yerinde, giriş kapısının hemen üstünde bulunan yarım daire şeklindeki alan içerisinde altıgen mavi-kırmızı-yeşil renklere sahip "Esmâ-i Hüsna"nın bir bölümü yazılmıştır (Resim 112).

Foto. 111: Büyük Fatih Cami

Foto. 112: Büyük Fatih Cami-Giriş

Foto. 113: Büyük Fatih Cami-Harim

Foto. 114: Büyük Fatih Cami-Harim

Foto. 115: Büyük Fatih Cami-Harim

Foto. 116: Büyük Fatih Cami-Kubbe

Foto. 117: Büyük Fatih Cami-Kubbe Detay

3.2. SÜREMENE

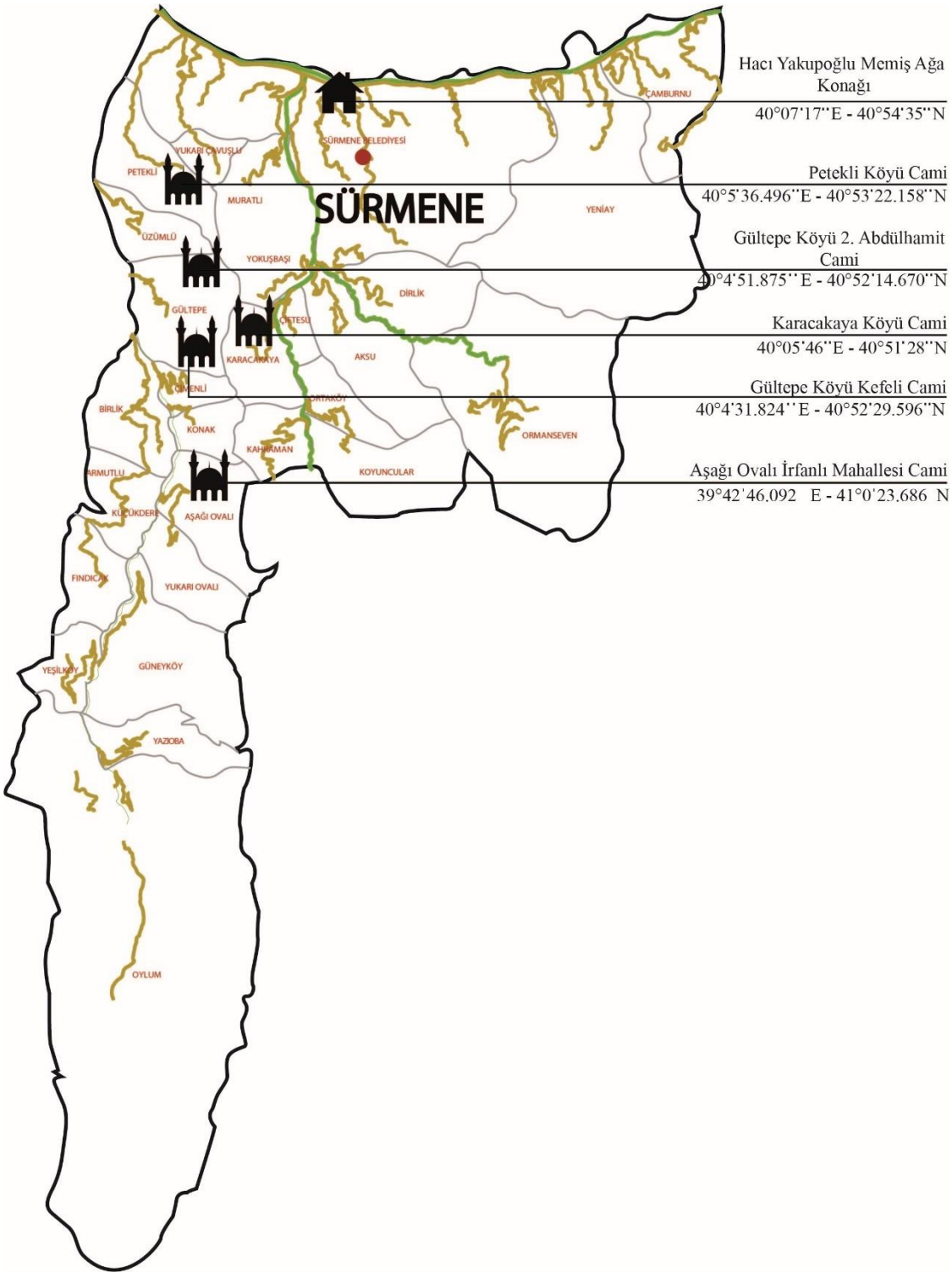

Harita 5: Sürmene Yapı Haritası

3.2.1. MEMİŞ AĞA KONAĞI

Yapı Tarihi **:** 1854-1856

Duvar Resmi Tarihi : 19. yy. ikinci yarısı

Yer **:** Trabzon iline bağlı Sürmene ilçesi

Konum **:** 40°07'17"E – 40°54'35"N

İnceleme Tarihi **:** 10.09.2020[56]

Tarih-Bani-Sanatçı: Konak, Memiş Ağa tarafından 1854-1856 yılları arasında inşa edilmiştir. İnşa edildiği yıllarda taş duvarları, yerden yüksek yapılması ve konumu itibariyle kale ev ve yönetim binası olarak kullanılmış olmalıdır (Horuluoğlu, 2004, s 140-141; Cansever, 2012, s. 83). Duvar resimlerini yapan sanatçı veya sanatçılarla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yapı şu anda "Çaykur" işletimine verilmiş olup Covid-19 salgın döneminde olunması sebebiyle kullanıma kapalıdır.

Plan ve Mimari Özellikler: Yapı kare planlı olup her duvarından çıkma yapan köşesi yer alır. Her duvarında çift kanatlı kapısı yer alan yapının zemin katı, mutfak ve kiler amacıyla kullanılırken ön bölümden merdiven ile çıkılan birinci katın ön duvarında iki oda selamlık, arka duvarındaki iki oda harem olarak kullanılmıştır. Yapıya giriş üç kapıdan sağlanmaktadır. Doğu ve batı duvarlarında yer alan kapılar giriş mekanına açılmaktadır. Bu bölümden güney ve kuzeyde yer alan dört odaya ve mutfağa geçiş sağlanmaktadır. Zemin katta yer alan kuzey kapısı ile ahır olarak kullanılan bölüme giriş bulunmaktadır. Bu alanda karşılıklı olarak ufak odalarda yer almaktadır (Horuluoğlu, 2004, s 140-141; Trabzon, 2007, s. 58) (Foto. 118).

Bezeme ve Duvar Resimleri: Yapının, saha çalışması yapıldığı dönemde Çaykur işletmesine devredilmiş olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Covid-19 salgın dönemi sebebi ile yapı bu süreçte kapatılmıştır. Bu sebepten ötürü konağa giriş sağlanamamıştır. Görseller, Trabzon Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden temin edilmiştir. Konağa giriş yapılamamış olması görsellerin hangi kata ve odaya ait olduğu hakkında bilgi eksiklerine neden olmuştur. Elde edilen görsellerin ışığında duvar resimleri değerlendirilmiştir. Yapıda bulunan duvar resimleri ise konağın inşa tarih aralığı olan

[56] Yapının özel bir şirkete işletilmek üzere devredilmesi ve salgın döneminde işletmenin faaliyet göstermemesi sebebiyle yapıya giriş sağlanamamıştır.

1854-1856'dan sonra yapılmıştır. Bu durum konağın duvar resimlerinin 19. yüzyılın ikinci yarısında yapıldığını göstermektedir.

Yapının iki odasında kabartmalı taş ocak görülmektedir. Bu ocakların yüzeylerinde de çeşitli bezemler ve tasvirlerin kabartmaları mevcuttur (Foto. 119-125). Yapı ahşap tavanlıdır. Başoda olduğu tahmin edile birimin tavanı da çeşitli renklere sahip geometrik ve kıvrımlı birimlerden oluşmaktadır (Foto. 127).

Konağın duvarlarında beyaz zemin üzerine çiçek veya meyve betimlenmeleri yapılırken aynı zamanda ağaç tasvirleriyle de karşılaşılmaktadır. Yapının pencerelerinin üstlerinde genellikle aynı resim programı uygulanmıştır. Kıvrımlı bitkisel formlara sahip gri platform üzerindeki sarı vazoda çeşitli çiçeklerden oluşan demet betimlenmiştir. Bu çiçeklerin bir bölümü aşağı eğilmiştir. Bu da vazodaki çiçeklerin solmak üzere olduğunu göstermektedir (Foto. 122-124). Bazı odaların giriş kapısının dış alınlığında beyaz zemin üzerine kırmızı dairesel kartuşlar yapılmıştır. Bu kartuşun her birinin çevresinde, alt bölümünden başlayan çiçek ve dallardan oluşan bir betimlemeye yer verilmiştir. Kartuşların içerisinde de oldukça basık ve yanlardan genişletilmiş alem hat sanatı ile tasvir edilmiştir (Foto. 119-124). Başoda olduğu tahmin edilen taş ocağı olan odanın tavan eteklerini dolanan çeşitli tasvirler yer almaktadır. Taş ocağın üzerinde de bezeme çerçeveler ve merkezde bilinmeyen bir ağaç kabarması mevcuttur. İki yanında ise kabartma kandiller yapılmıştır. Ocağın sağ tarafındaki duvarda pencereler bulunmaktadır. Bu pencerelerin üstlerinde kıvrımlı bitkisel formlara sahip kırmızı-gri platformlar üzerinde sırasıyla sarı ve kahverengi testilerde çeşitli çiçekler tasvir edilmiştir. Çiçeklerin bir bölümü diğerlerinde olduğu gibi aşağı doğru eğilmiştir. Bu duvarın karşısındaki duvarda da aynı resim programı işlenmiştir. Sadece duvarların ocak duvarına yakın alanlarında farklı ağaç tasvirleri yer almaktadır. Sağ duvarda armut, sol duvarda elma ağacı betimlenmiştir. Ocağın bulunduğu duvarın sağında ayaklı kâsede bıçak saplanmış karpuz tasvir edilmiştir. Karpuzun bir dilimi ise alınmış olup içi görülmektedir. Kâsenin iki tarafından da yapraklar sarkmaktadır. Bu kompozisyonun solunda sırasıyla kiraz, üzüm, kiraz, servi, nar, armut ve hurma ağaçları betimlenmiştir. Ağaçlarda bulunan meyvelere lekeler halindeki tonlamalar ile boyut kazandırılmaya çalışılmıştır. Duvarın solunda ise ayaklı kâse içerisinde bıçak saplanmış yarım kavun tasviri görülmektedir. Kâsenin iki tarafından da yapraklar sarkmaktadır (Foto. 125-126).

Yazılar: Yapının elde edilen görsellerinin büyük bir bölümünde yazıya rastlanmamıştır. Hangi katta ve hangi duvarda olduğu bilinmeyen odaların kapılarının üstünde dairesel kartuş içerisin hat sanatı ile oldukça yayvan ve basık âlemler yapılmıştır. Kırmızı zemine beyaz ile yapılan âlemlerin ortasında da "الله" (Allah) yazısı okunmaktadır.

Foto. 118: Memiş Ağa Konağı (Trabzon Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü)

Foto. 119: Memiş Ağa Konağı (Trabzon Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü)

Foto. 120: Memiş Ağa Konağı (Trabzon Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü)

Foto. 121: Memiş Ağa Konağı (Trabzon Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü)

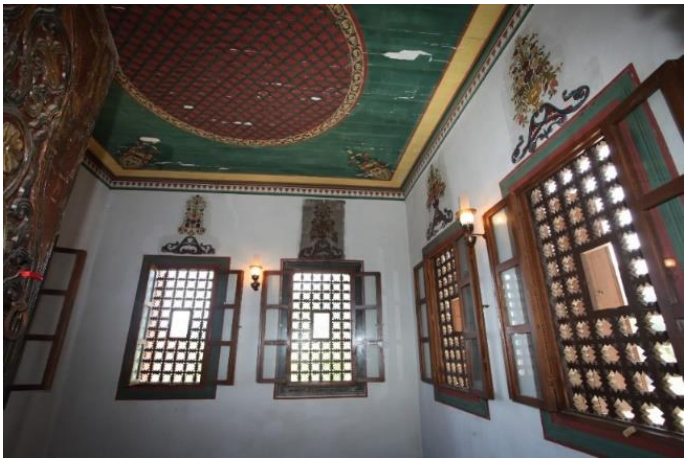

Foto. 122: Memiş Ağa Konağı (Trabzon Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü)

Foto. 123: Memiş Ağa Konağı (Trabzon Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü)

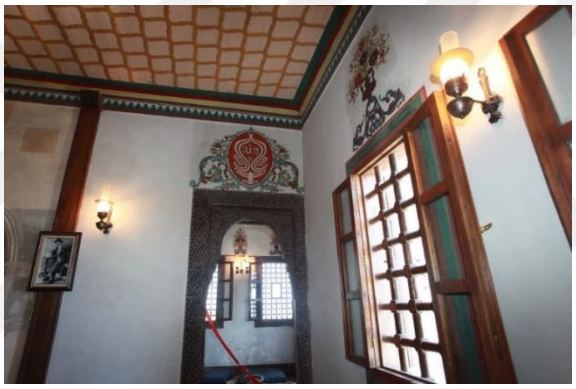

Foto. 124: Memiş Ağa Konağı (Trabzon Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü)

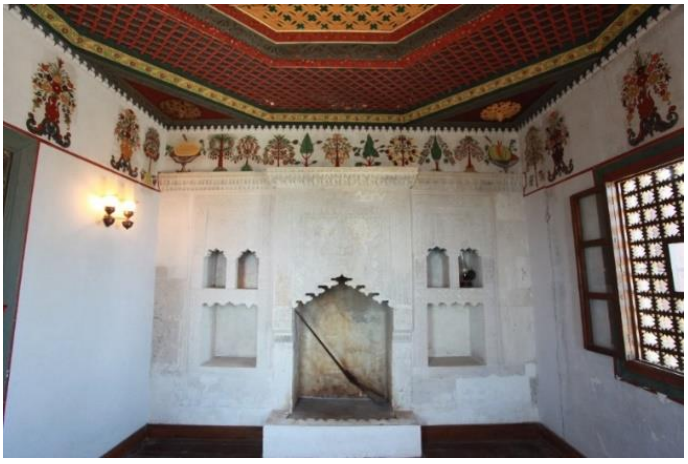

Foto. 125: Memiş Ağa Konağı (Trabzon Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü)

Foto. 126: Memiş Ağa Konağı (Trabzon Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü)

Foto. 127: Memiş Ağa Konağı (Trabzon Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü)

3.2.2. PETEKLİ KÖYÜ MEHMET ÇEBİ CAMİ

Yapı Tarihi **:**1898

Duvar Resmi Tarihi : 1900-1920

Yer **:** Trabzon iline bağlı Sürmene ilçesinin Petekli köyü

Konum **:** 40°5'36.496"E – 40°53'22.158"N

İnceleme Tarihi **:** 10.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Giriş kapısının üzerinde yer alan kitabeye göre yapının inşa tarihi H.1316/M.1898'dir. Yapının banisi ve duvar resimlerini yapan sanatçı veya sanatçılarla ilgili herhangi bilgiye ulaşılamamıştır. Yapı şu anda kullanıma açıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Kare plana sahip yapının giriş kapısı doğu duvarında yer almaktadır. Harimin tavanı düz ahşap kaplı olup merkezinde kare göbek bulunmaktadır. Harimin doğu duvarından başlayarak kuzey duvarını dolanan merdiven ile mahfil bölümüne çıkılmaktadır. Yapının batı duvarının alt bölümünde üç büyük, üstte üç küçük olmak üzere altı pencere, güney ve kuzey duvarlarının altta iki büyük, üstte iki küçük toplamda dörder pencere ve doğu duvarının altta iki büyük, üstte üç küçük olmak üzere beş pencere yer alır. Caminin kuzeydoğu köşesinde ise minare bulunmaktadır (Foto. 128).

Bezeme ve Duvar Resimleri: Yapıda bulunan duvar resimleri caminin inşa tarihi olan 1898 tarihinden sonra yapılmış olmalıdır. Bu durum yapının duvar resimlerinin 20. yüzyılın ilk yıllarında yapıldığını göstermektedir. Caminin harim duvarlarının zemin rengi beyazdır. Üzerinde ise çiçek, ağaç, yapı, sancak ve tuğra betimlemeleri bulunmaktadır. Harimin altta bulunan pencerelerin alıklarında vazoda bulunan mavi çiçekler tasvir edilmiştir. Bu tasvirlerin tamamı aynıdır. Bu durum hepsinin bir şablon kullanılarak yapılmış olabileceğini göstermektedir.

Batı duvarında sağ ile orta pencere arasında yan yana iki tane kalın çizgilerden oluşan kahverengi vazoda mavi çiçek tasvirleri yer almaktadır. Bunların yanında ise iki tane küçük sade servi ağacı betimlenmiştir. Orta ve sol pencere arasında altı minaresi ile Sultanahmet Cami'nin yazı-resim sanatı ile tasviri bulunmaktadır. Yanlarında ise ikişer servi ağacı betimlenmiştir (Foto. 129-130). Güney duvarında ise mihrabın sağındaki pencereyle arasında kalan bölümde kalın çizgilerden oluşan kahverengi vazoda

içerisinde mavi çiçek ve solunda servi ağacı yer alırken tam tersi şekilde mihrabın sol tarafındaki pencereyle arasında kalan alanda aynı şablona sahip vazoda çiçek tasviri ve sağında da servi ağacı betimlenmiştir. Mihrabın hemen üzerinde ise yuvarlak bir kartuş içerisinde açık mavi zemin üzerine açık sarı ile Osmanlı tuğrası şeklinde "بسم الله"(Bismillah) yazısı yer almaktadır. Bu tuğranın her iki tarafında da üstte yeşil altta kırmızı sancak bulunmaktadır (Foto. 131). Harimin doğu duvarında ise sağ ve orta pencere arasında çizgilerden oluşan vazoda mavi çiçek ve iki yanında küçük servi ağaçları tasviri bulunurken giriş kapısı ile orta pencere arasında da ikişer şerefeli iki minareye sahip cami yazı-resim sanatı ile betimlenmiştir (Foto. 132). Kuzey duvarında ise iki pencere arasında iki tane çizgisel vazoda mavi çiçek tasviri yer alırken aralarda üç servi ağacı betimlenmiştir. Bu pencerelerin diğer taraflarında da benzer vazolarda çiçek tasviri bulunmaktadır (Foto. 133). Harimin tavan eteklerinde yer alan "Esmâ-i Hüsna"nın yazılı olduğu şeridin altından ise çizgisel püsküller sarkmaktadır. Mahfil bölümünde bu püsküller direk tavan eteklerinde bulunmaktadır. Bu bölümde pencere aralarına diğer pencere aralarında olduğu gibi vazoda çiçekler ve servi ağaçları tasvir edilmiştir (Foto.134-137). Harim duvarlarının pencere aralarında bulunan vazodan çıkan çiçek tasvirleri de pencere alınlıklarında olduğu gibi aynı şekilde betimlenmiştir. Bu da hepsinin bir şablon kullanılarak yapılmış olabileceğini göstermektedir.

Yazılar: Caminin harim duvarlarının üst bölümlerinde yuvarlak ve dikdörtgen kartuşlar içerisinde siyah zemin üzerine beyaz yazılar yazılmıştır.

Harim duvarının tavan eteklerini dolanan sarı şeritte siyah renkte "Esmâ-i Hüsna" yazılmıştır (Yavuz, 2009a, s. 310-311). Biraz altına konumlandırılan ve harim duvarlarının üç duvarını dolanan yuvarlak kartuşlar mevcuttur. Batı duvarındaki bu kartuşlar içerinde "أبو بكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ebubekir Radıallahu Anh) "عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Osman Radıallahu Anh) ve "الحسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hüseyin Radıallahu Anh) yazmaktadır. Güney duvarında ise sağda "اللهُ" (Allah) solda "مُحَمَّد" (Muhammed) yazısı bulunmaktadır. Doğu duvarında da "عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ömer Radıallahu Anh), "رَضِيَ اللهُ أَلي عَنْهُ" (Ali Radıallahu Anh) ve "حسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hasan Radıallahu Anh) yazılmıştır.

Dikdörtgen kartuşlar içerinde ise genellikle bazı ayetlerin bir bölümü yer almaktadır. Batı duvarında sağdan solan doğru yazılar şu şekildedir; "حفظك اللهُ فى الدّارينِ" (Allah seni iki cihanda korusun.), "يا محول الحول والأحوال حول حالنا إلى أحسن حال" (Ey, her

şeyi değiştirmeye gücü yeten Allah! Bizim halimizi de en iyi olana çevir.) ve Sad Suresinin 50. Ayetinin bir bölümü olan " فَتَّحَةً لَّهُمُ الْأَبْوَابُ" (Adn cennetlerinin kapıları onlara açıktır.) yazısı yer alır. Mihrabın hemen üzerinde ise Bakara Suresi 149. Ayetinin bir bölümü olan " فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَ" (Yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir.) yazmaktadır. Doğu duvarında sağda Zümer Suresi 73. Ayetinin sonu olan " سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ" (Selâm olsun size! Ne mutlu size! Tertemiz geldiniz! Haydi, ebediyen kalmak üzere girin cennete), ortada Hud Suresi 88. Ayetini bir bölümü olan " وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ" (Başarı ancak Allah'tandır.) yazısı yer alır. Solda ise Al-i İmran suresi 39. Ayetinin bir bölümü olan "فَنَادَتْهُ الْمَلَٰئِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَ" (O mihrapta namaz kılarken melekler ona seslendi.) ifadesi bulunmaktadır.

Foto. 128: Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami

Foto. 129: Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami-Batı Duvarı

Foto. 130: Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami-Batı Duvarı

Foto. 131: Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami-Güney Duvarı

Foto. 132: Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami-Doğu Duvarı

Foto. 133: Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami-Kuzey Duvarı

Foto. 134: Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami-Mahfil

Foto. 135: Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami-Mahfil

Foto. 136: Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami-Mahfil

Foto. 137: Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami-Mahfil

Foto. 138: Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami-Mahfil

3.2.3. GÜLTEPE KÖYÜ KEFELİ CAMİ

Yapı Tarihi **:**1867 civ.

Duvar Resmi Tarihi : 1898 civ.

Yer **:** Trabzon iline bağlı Sürmene ilçesinin Gültepe köyü

Konum **:** 40°4'31.824"E – 40°52'29.596"N

İnceleme Tarihi **:** 10.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Yapının herhangi bir kitabesi bulunmamakla beraber giriş kapısının yanında yer alan Türkçe levhada 1982 tarihi bulunur. Fakat bu tarihin yapının inşa tarihi olması mümkün değildir. Bu tarihin caminin tescil tarihi olduğu düşünülmektedir. Giriş kapının üzerinde ise H.1316/M.1898 tarihi yer alır. Bu tarihte yapının onarım tarihi olması muhtemeldir. Mehmet Yavuz yapıyla ilgili araştırmasında mihrabın yanında kazıma olarak H.1284/M.1867 tarihinin yer aldığını ifade etmiştir (2009c, s. 499). Bu tarih günümüzde yer almamasına karşın söz konusu tarih mihrabın yapım tarih olmalıdır. Bu durum yapının 1867 tarihinden önce yapılmış olduğunu göstermektedir. Caminin banisi ve duvar resimlerini yapan sanatçı veya sanatçı grupları ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami, şu anda kullanıma açıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Kare bir plana sahip olan caminin giriş kapısı doğu duvarında yer almaktadır. Tavan ise ahşaptan yapılmıştır. Tavanın ortasında sekizgen yapıya sahip bir göbek ve bunun ortasında dairesel forma sahip ahşaptan bir süsleme bulunmaktadır (Foto. 140-141). Göbeğin çevresinde ise kare forma sahip bir çerçeve yer alır. Tavanın geri kalan kısmı küçük formların tekrarından oluşma bir düzenlemeye sahiptir. Harimin içinde kuzey duvarında yer alan merdiven ile mahfil bölümüne çıkılmaktadır. Mahfil bölümünün tavan kısmı yine ahşap olup düz yapıdadır. Batı duvarının alt bölümünde üç büyük, üstte üç küçük olmak üzere altı pencere yer alırken güney duvarında altta iki büyük, üstte iki küçük pencere ve doğu duvarında altta iki büyük, üstte üç küçük olmak üzere beş pencere yer alır.

Bezeme ve Duvar Resimleri: Yapının duvar resimleri caminin inşa tarihi olan 1867 den sonra yapılmıştır. Caminin kapısının üzerinde H.1316/M.1898 tarihinin yer alması yapının bu tarihlerde onarım geçirmiş olabileceğini göstermektedir. Bu durum neticesinde duvar resimlerinin 1898 civarında yapılmış olması muhtemeldir. Caminin

harim duvarlarının zemin rengi beyazdır. Üzerinde ise vazo ya da ibrikte bulunan çiçekler, yapı, saat, perde, kandil tasvirleri yer alır. Harimin tavan eteklerinde perde tasviri dolanmaktadır. Yarım daire şeklinde görülen perde tasvirinin aralarından da kandiller sarkmaktadır.

Harimin batı duvarının mahfilin altına denk gelen bölümünde biraz zarar görmüş olsa da saksı içerisinde bulunan ibrikte çiçekler bulunmaktadır. Sağ pencere ile orta pencere arasındaki alanda aynı şekilde saksı içerisinde yer alan ibrikte çiçekler betimlenmiştir. Bu tasvirin sağ üst köşesinde krem rengi ve mavi çerçeveli bir masa saati tasvir edilmiştir. Krem rengi zemininde çiçekler betimlenmiş olan saattin akrebi 6'yı gösterirken yelkovanı da 6'yı göstermektedir. İbrikteki çiçeklerin sol üstünde saksıda mavi çiçekler görülmektedir. Orta ve sol pencere arasında kalan alanda da altı minaresi ile Sultanahmet Cami yazı-resim sanatı ile bir platform üzerinde tasvir edilmiştir. Her iki tarafında da ikişer servi ağacı camiye doğru eğilmiş şekilde biri küçük biri büyük olarak betimlenmiştir. Bu ağaçların arasında da birer kapı görülmektedir. Cami tasvirinin sağ ve sol üstünde ise saksıda renkli çiçekler betimlenmiştir (Foto. 142-143) Güney duvarında mahfilin her iki tarafında benzer betimlemelere yer verilmiştir. Altta saksıda çiçek ve ortasında ibrik içerisinde bulunan çiçekler tasvir edilmiştir. Hemen üstlerinde de saksı içerisine konulmuş vazoda çiçekler görülmektedir. Bu duvarın en solunda da saksıdaki vazoda çiçekler betimlenmiştir. Üstte yer alan dikdörtgen kartuştan da sarı renkli üç tane kandil sarkmaktadır. Mihrabın hemen üstünde ise yuvarlak kartuş içinde mavi zemin üzerine beyaz ile Osmanlı tuğrası şeklin "بسم الله"(Bismillah) yazısı yer almaktadır. Etrafında da çiçekler bulunur. Tuğranın bulunduğu bu kartuşun her iki tarafında da üstte kırmızı altta yeşil sancak betimlenmiştir. Kartuşun üzerinden de ışın benzeri çizgiler çıkmaktadır. En üstünde ise bir alem yer alır (Foto. 144). Doğu duvarında ise vaaz kürsüsünün hizasında ve solunda saksı içerisine konulan ibrikte çiçekler görülmektedir. Vaaz kürsüsünün hemen üstüne denk gelen alanda ise karşılıklı iki tane saksıda çiçekler betimlenmiştir. Altta yer alan pencerelerin arasında ise ikişer şerefeli iki minareli bir cami yazı-resim sanatı ile yapılmış tasviri yer alırken iki tarafında camiye doğru eğilmiş birer servi ağacı betimlenmiştir. Bu ağaçlarla yapı arasında birer kapı bulunmaktadır. Üstünde ise saksıda çiçekler görülmektedir. Giriş kapısı ile pencere arasında kalan alanda da saksı içerisine yerleştirilen ibrikte çiçek tasvirleri yer almaktadır (Foto. 145). Kuzey duvarının mahfil bölümünün alt kısmına

denk gelen alanda ise beş tane yan yana saksı içerisindeki ibrikte çiçekler betimlenmiştir. Bunlardan iki tanesi de ayakkabı dolabının arkasında kalmıştır (Foto. 146). Mahfil bölümünde batı ve doğu duvarlarının tavan eteklerinde sarı-mavi renklere sahip perde tasvir edilmiş (Foto.147-149), yukarıya tutturulan bölümlerden de ikişer püskül sarkmaktadır. Kuzey duvarının tavan eteklerinden ise sarı-mavi kandiller sarkmaktadır (Foto. 150-151).

Yazılar: Caminin harim duvarlarının üst bölümlerinde yuvarlak ve dikdörtgen kartuşlar içerisine siyah zemine beyaz yazılar yazılmıştır. En üstte yer alan yuvarlak kartuşların her iki tarafında bitkisel bezemler bulunmaktadır.

Batı duvarında bulunan yuvarlak kartuşlarda "عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ömer Radıallahu Anh), "ألي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ali Radıallahu Anh) ve "الحسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hüseyin Radıallahu Anh) yazmaktadır. Doğu duvarındakilerde ise "أبو بكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ebubekir Radıallahu Anh), "عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Osman Radıallahu Anh) ve "حسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hasan Radıallahu Anh) yazısı yer alır. Güney duvarında da mihrabın sağında "الله" (Allah), solunda "مُحَمَّد" (Muhammed) yazısı bulunur.

Harim duvarlarında yuvarlak kartuşların alt taraflarında dikdörtgen kartuşlar bulunmaktadır. Siyah zemin üzerine beyaz yazıların yer aldığı bu kartuşlarda genellikle Kur'an-ı Kerim'den bazı surelerin ayetlerinden bir bölümü yazılıdır. Batı duvarında yer alan bu kartuşlarda sağdan sola doğru şu ifadeler yer almaktadır: Hud Suresi 88. Ayetinin bir bölümü olan "وَمَا تَوْفِيقِي اِلَّا بِاللّٰهِ" (Başarım ancak Allah'tandır.), "يا محول الحول والأحوال حول حالنا إلى أحسن حال" (Ey, her şeyi değiştirmeye gücü yeten Allah! Bizim halimizi de en iyi olana çevir.) ve "حفظك اللهُ فى الدّارين" (Allah seni iki cihanda korusun.) yazısı yazmaktadır. Güney duvarında mihrabın sağ tarafındaki kartuş içerisinde Sad Suresinin 50. Ayetinin bir bölümü olan "فَتَّحَةً لَّهُمُ الْأَبْوَابُ" (Adn cennetlerinin kapıları onlara açıktır.) ifadesine benzese de tam olarak çözümlenememiştir. Mihrabın hemen üzerinde ise Al-i İmran suresinin 37. Ayetinin bir bölümü olan " كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَازَكَرِيَّا الْمِحْرٰبَ" (Zekeriya mihraba her girdiğinde), solunda ise "Ali" ve iki Zülfikar ile bir düzenleme mevcuttur. En soldakinde ise Tevbe Suresi 18. Ayetini başı olan " اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ" (Allah'ın mescidini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman edenler imar eder.) ifadesi yer alır. Doğu duvarının sağda bulunan kartuşunda Al-i İmran suresi 39. Ayetinin bir bölümü olan "فَنَادَتْهُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَهُوَ قَآئِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَ" (O mihrapta namaz kılarken

melekler ona seslendi.), ortada ise Sad Suresinin 50. Ayetinin bir bölümü olan “ فَتَّحَةً لَّهُمُ الْأَبْوَابُ” (Adn cennetlerinin kapıları onlara açıktır.) yazısı yer alırken sol taraftaki kartuşta Zümer Suresi 73. Ayetinin sonu olan “سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ” (Selâm olsun size! Ne mutlu size! Tertemiz geldiniz! Haydi, ebediyen kalmak üzere girin cennete) yazılmıştır.

Foto. 139: Gültepe Köyü Kefeli Cami

Foto. 140: Gültepe Köyü Kefeli Cami-Tavan

Foto. 141: Gültepe Köyü Kefeli Cami-Tavan-Detay

Foto. 142: Gültepe Köyü Kefeli Cami-Batı Duvarı

Foto. 143: Gültepe Köyü Kefeli Cami-Batı Duvarı

Foto. 144: Gültepe Köyü Kefeli Cami-Güney Duvarı

Foto. 145: Gültepe Köyü Kefeli Cami-Doğu Duvarı

Foto. 146: Gültepe Köyü Kefeli Cami-Kuzey Duvarı

Foto. 147: Gültepe Köyü Kefeli Cami-Mahfil

Foto. 148: Gültepe Köyü Kefeli Cami-Mahfil

Foto. 149: Gültepe Köyü Kefeli Cami-Mahfil

Foto. 150: Gültepe Köyü Kefeli Cami-Mahfil

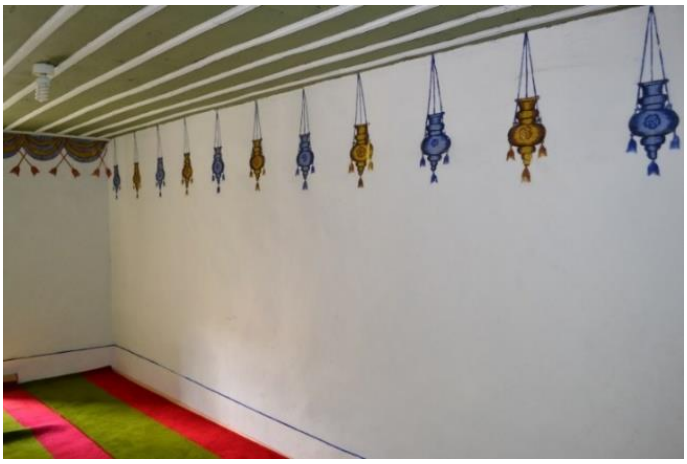

Foto. 151: Gültepe Köyü Kefeli Cami-Mahfil Detay

3.2.4. GÜLTEPE KÖYÜ II. ABDÜLHAMİT CAMİ

Yapı Tarihi : 1901

Duvar Resmi Tarihi : 1901-1920

Yer : Trabzon iline bağlı Sürmene ilçesinin Gültepe Köyü

Konum : 40°4'51.875"E – 40°52'14.670"N

İnceleme Tarihi : 10.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Giriş kapısının sağında yer alan Türkçe levhaya göre yapının inşa tarihi 1901'dir. Caminin banisi ve duvar resmini yapan sanatçı veya sanatçılar hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami, şu anda kullanıma kapalıdır.

Plan ve Mimari Özellikler: Harimin batı duvarında giriş kapısı yer almaktadır. Dikdörtgen yapıya sahip olan caminin tavanı düz ahşaptan yapılmıştır. Harimin içinde batı duvarından başlayıp kuzey duvarına devam eden merdiven ile mahfile çıkılmaktadır. Batı duvarında aşağıda iki büyük pencere yer alırken güney ve kuzey duvarlarında üstte iki küçük, altta iki büyük pencere olmak üzere dörder pencere bulunmaktadır (Foto. 152).

Bezeme ve Duvar Resimleri: Caminin duvar resimlerinin tam olarak ne aman yapıldığı bilinmemektedir. Yapının inşa tarihi olan 1901'den sonra duvar resimlerinin eklenmiş olması 1901-1920 tarihleri arasında duvar resimlerinin yapıldığını göstermektedir. Caminin harim duvarları restorasyonda beyaza boyanmıştır. Daha öncesinde de muhtemelen duvarların zemin rengi beyazdır. Çünkü duvarda bulunan betimlemelerin etrafında hala eski zemin rengi kirli beyaz olarak görülmektedir. Harim duvarları beyaz zemin üzerine vazoda çiçekler, yapılar, çeşitli ağaç, gemi, perde, kandil ve kartuşların çevresinde çiçek ve yaprak tasvirleri yer almaktadır. Genel olarak bakıldığında duvarlarda tasvir edilen saksıda bulunan ibrikteki çiçeklerin saksıları, sarı, ibrikleri ise mavi renkli olurken çiçekler birden fazla renge sahiptir. Harim duvarlarının üst bölümlerinde yer alan yuvarlak kartuşların iki tarafında kıvrılan dallar yer alır. Bu dalların üst bölümlerinde çiçek demetleri betimlenmiştir. Ayrıca dallardan kandiller sarkmaktadır. Harimin duvarlarının orta bölümünde bulunan küçük dikdörtgen kartuşların her iki tarafına da kanadı andıran kıvrık yapraklar tasvir edilmiştir.

Harimin batı duvarında giriş kapısı ile pencere arasında kalan bölümde saksının içerisindeki testide çiçekler yer alır. Hemen üstünde ise yazı-resim sanatı ile Eshâb-ı Kehf Gemisi tasvir edilmiştir. İki pencere arasında ise altı minareli yazı-resim sanatı ile yapılmış Sultanahmet Caminin alt bölümünde dört kubbeyle kapalı revaklı bölümden geçiş sağlanan avlu duvarları perspektif verilerek çizilmeye çalışılmıştır. Her iki tarafında ise camiye doğru eğilmiş servi ağacı betimlenmiştir. Batı duvarının en solunda ise saksı içerisindeki ibrikte nar ağacı bulunmaktadır. (Foto. 153). Harimin güney duvarında da sağ üstte saksı içerisinde yapraklardan oluşan bir bitki bulunmaktadır. Mihrabın her iki tarafında da benzer olsa da boyut farklılıkları olan saksıda çıkan çiçekler tasvir edilmiştir. Bu çiçekler yapısal olarak laleye benzemektedir. Mihrap ise taştan yapılmış olup sekiz katlı, yukarı doğru gitgide küçüklen yapıya sahiptir. Üstte yer alan son kat, ışınları andıran çizgilerden meydana gelmiştir. Mihrap ile dışındaki çerçeve arasında kalan alanda ise iki yana ve üstte tutturulan perde betimlenmiştir. Yan taraflardan tutturulan yerlerinden püsküller sarkan perdeye özenli olmasa da ışık gölge uygulanarak boyut kazandırılmıştır. Güney duvarının en solunda vaaz kürsüsünün hizasında saksıda hurma ağacı tasvir edilmiştir. Onun hemen üzerinde ise gri renkli sarı çerçeveli sarkaçlı muhtemelen masa saati betimlenmiştir. Saatin gri alanında da çiçekler yer almaktadır. Saatin akrebi 6'yı gösterirken yelkovanı 49'u göstermektedir. Saatin biraz üst tarafında da saksıda yapraklı bir bitki betimlenmiştir (Foto. 154). Doğu duvarında ise vaaz kürsüsünün sol tarafında iki şerefeli iki minareli cami yazı-resim ile betimlenmiştir. Yapı, Sultanahmet Cami'nin altında olduğu gibi dört kubbe ile örtülü revaklı avlu kapısının ardında betimlenmiştir. Her iki tarafında biri daha küçük iki servi ağacı yer alırken solda ağaçla yapı arasında kapı bulunmaktadır. Caminin sol tarafında saksıda nar ağacı, bu betimlemenin solunda bir platform üzerinde saksı içerisindeki ibrikte çiçekler ve onun da solunda saksıda bir nar ağacı daha betimlenmiştir. Mahfil bölümünün altına kadar iki tane daha saksıda yer alan ibrik içerindeki çiçekler yapılmıştır. Mahfil bölümün altında ise sağda saksı içerisindeki ibrikte nar ağacı bulunurken solda benzer şekilde çiçekler tasvir edilmiştir (Foto. 155). Kuzey duvarının alt bölümünde pencerenin en sağında saksıda nar ağacı görülürken iki pencere arasında da benzer şekilde iki tane çiçek tasviri betimlenmiştir (Foto. 156). Mahfil bölümünün tavan eteklerinde ise yukarıdan tutturulan perdeler sarkmaktadır. Yukarı tutturulan alanlardan püskülleri sarkan perdelere acemi şekilde ışık gölge ile boyut kazandırılmaya

çalışılmıştır. Perdenin yarım daire şekillerinin her birinden de kandil sarkmaktadır (Foto. 157-160).

Yazılar: Caminin harim duvarlarının üst taraflarında yuvarlak ve bir altta dikdörtgen kartuşlar içerisinde bazı yazılar yazmaktadır. Genellikle siyah ve mavi zemin üzerine beyaz yazılar yazılmıştır. Harimin tavan eteğini dolanan şeritte beyaz zemin üzerine mavi ile "Esmâ-i Hüsna" bulunmaktadır.

Batı duvarında yer alan yuvarlak kartuşlar içerisinde "أبو بكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ebubekir Radıallahu Anh) ve "عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Osman Radıallahu Anh) yazarken güney duvarında mihrabın sağında "Allah", solunda ise "مُحَمَّد" (Muhammed) yazısı yazılıdır. Doğu duvarındaki yuvarlak kartuşlar içerisinde de "عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ömer Radıallahu Anh) ve "ألي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ali Radıallahu Anh) yazılmıştır.

Harim duvarlarında bulunan dikdörtgen kartuşlarda ise genellikle Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetlerin bir bölümü yazılmıştır. Siyah zemin üzerine beyaz yazıların yer aldığı bu kartuşların batı duvarının en sağıda Zümer Suresi 73. Ayetinin sonu olan "سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ" (Selâm olsun size! Ne mutlu size! Tertemiz geldiniz! Haydi, ebediyen kalmak üzere girin cennete) ifadesi yer alırken soldakinde Hud Suresi 88. Ayetini bir bölümü olan " وَمَا تَوْفِيقِي اِلَّا بِاللّٰهِ" (Başarı ancak Allah'tandır.) yazımaktadır. Batı ve güney duvarının birleştiği bölümde yer alan kartuşta ise "Ali" ve iki Zülfikar ile bir düzenleme, İnfitar Suresinin 11. Ayeti olan "كِرَاماً كَاتِبِينَ" (Oysa sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var.) ve 12. Ayeti "يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ" (Şerefli yazıcılar yaptığınız şeyleri bilirler.) yazmaktadır. Güney duvarında ise mihrabın hemen üzerinde Al-i İmran suresinin 37. Ayetinin bir bölümü olan " كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَ" (Zekeriya mihraba her girdiğinde) yazılıdır. Doğu duvarında sağdaki kartuşta ise "يا محول الحول والأحوال حول حالنا إلى أحسن حال" (Ey, her şeyi değiştirmeye gücü yeten Allah! Bizim halimizi de en iyi olana çevir.) ifadesi bulunur. Fakat geriye kalan kartuşlarda yazan yazılar çözümlenememiştir.

Foto. 152: Gültepe Köyü II. Abdülhamit Cami

Foto. 153: Gültepe Köyü II. Abdülhamit Cami-Batı Duvarı

Foto. 154: Gültepe Köyü II. Abdülhamit Cami-Güney Duvarı

Foto. 155: Gültepe Köyü II. Abdülhamit Cami-Doğu Duvarı

Foto. 156: Gültepe Köyü II. Abdülhamit Cami-Kuzey Duvarı

Foto. 157: Gültepe Köyü II. Abdülhamit Cami-Mahfil

Foto. 158: Gültepe Köyü II. Abdülhamit Cami-Mahfil

Foto. 159: Gültepe Köyü II. Abdülhamit Cami-Mahfil

Foto. 160: Gültepe Köyü II. Abdülhamit Cami-Mahfil

3.2.5. KARACAKAYA CAMİ

Yapı Tarihi **:** 1879

Duvar Resmi Tarihi : 19. yy. son çeyreği

Yer **:** Trabzon iline bağlı Sürmene ilçesinin Karacakaya köyü

Konum **:** 40°05'46"E – 40°51'28"N

İnceleme Tarihi **:** 10.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Yapı, çeşme duvarına monte edilmiş kitabeye göre H.1297/M.1879 yılında inşa edilmiştir. Caminin banisi ve duvar resimlerinin yapan sanatçı veya sanatçılarla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami şu anda kullanıma açıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Dikdörtgen plana sahip olan caminin giriş kapısı yapının doğu duvarında yer almaktadır. Harimin tavanı ahşaptan olup ortasında kenarları sarkıtlı, dışta kare içinde sekizgen bir göbek yer almaktadır. Mahfile harimin içinde doğu duvarında başlayıp kuzey duvarına doğru devam eden merdiven ile çıkılmaktadır. Son cemaat yeri ise yapının doğu duvarında bulunmaktadır. Bu bölümde taştan dört sütun kullanılmış olup iki katlı olarak inşa edilmiştir. Mahfilin doğu duvarında son cemaat yerinin ikinci katına açılan bir kapı yer almaktadır. Yapının kuzey ve batı duvarında altta üç büyük, üstte üç küçük olmak üzere altışar pencere yer alırken güney duvarı, iki büyük altta iki küçük üstte olmak üzere dört pencereye sahiptir. Doğu duvarında ise üç küçük üstte, iki büyük altta olmak üzere beş pencere bulunmaktadır. Caminin kuzeydoğu köşesinde minare yer alır (Foto. 161).

Bezeme ve Duvar Resimleri: Caminin duvar resimlerinin yapılış tarihleri tam olarak bilinmemektedir. Öte yandan yapının inşa tarihi olan 1879 yılından sonra duvar resminin yapılmış olması caminin duvar resimlerinin 19. yüzyılın son yirmi yılı içinde yapılmış olabileceğini göstermektedir. Caminin harim duvarlarının zemin rengi beyazdır. Üzerinde ise saksı ve ibrikte çiçek ya da ağaçlar, yapılar, saat, kandil, sancak, tuğra betimlemelerine yer verilmiştir. Alt katta pencere aralarında yer alan çiçek betimlemeleri de genellikle bir platform üzerinde saksı bulunan ibrikteki çiçeklerdir. Saksılar genellikle sarı, ibrikler de mavi renge sahiptir. Çiçek demetleri ise farklı türden çiçeklerden oluşmaktadır. Bu tasvirlerin bir üst bölümünde tabakta çiçekler yer alırken

onların da üstünde batı, güney ve doğu duvarlarında tabak içerisinde vazoda çiçekler betimlenmiştir. Harimin tavan eteklerinde yer alan "Esmâ-i Hüsna"nın yazılı olduğu şeritten kandiller sarkmaktadır. Harimin üst bölümlerinde bulunan yuvarlak kartuşların her iki tarafında da kıvrık dal ve yapraklardan oluşan bezemeler yer almaktadır.

Harimin batı duvarının alt bölümünde yer alan pencerelerin aralarında saksıdan çiçek ve nar ağacı tasvirleri bulunmaktadır. Sağ pencerenin sağında saksı içerisindeki testide nar ağacı görülürken diğer tarafında da aynı şekilde saksıda bulunan ibrikte iki çiçek tasvirine yer verilmiştir. Diğer iki pencere aralarında da benzer çiçek tasvirlerine yer verilmiştir. Sağ ve ortada pencere arasında çiçek tasvirlerinin sağ üst köşesinde krem rengi açık mavi çerçeveli, masa saati tasvir edilmiştir. Krem renkli alanında çiçek betimlemeleri yer alırken saatin akrebi 6'yı, yelkovanı 14'ü göstermektedir (Foto. 162-163). Güney duvarında pencerelerin aralarında ve üst bölümlerde saksıda çiçekler betimlenmiştir. Mihrabın her iki tarafında da cami tasvirleri yer almaktadır. Sağında ikişer şerefeli iki minaresi ile bilinmeyen bir cami yazı-resim sanatı ile betimlenirken mihrabın solunda altı minaresi ile Sultanahmet Cami de yazı-resim sanatı ile betimlenmiştir. Sol üstte ise krem renkli açık mavi çerçeveli masa saati tasvir edilmiştir. Krem renkli alanda çiçeklerin bulunduğu bu tasvirdeki saatin akrebi 6'yı gösterirken yelkovanı 14'ü göstermektedir. Mihrabın hemen üzerinde yer alan dikdörtgen kartuşun üzerindeki yuvarlak kartuş içerisinde Osmanlı tuğrası şeklinde "بسم الله"(Bismillah) yazısı yer almaktadır. Hemen üzerinden de ışınlara benzeyen çizgiler çıkmaktadır. Bu kartuşun her iki tarafında da üstte yeşil, altta kırmızı renkte sancak bulunur (Foto. 164). Harimin doğu duvarında da iki pencereler arasında ve üst bölümlerde batı duvarındaki çiçek tasvirlerini barındıran resim programı işlenmiştir. Giriş kapısının sağında krem renkli açık mavi çerçeveli bir masa saati betimlenmiştir. Krem renkli alanda çiçekler yer almaktadır. Saatin akrebi 6'yı gösterirken yelkovanı 14'ü göstermektedir (Foto. 165). Kuzey duvarında altta yer alan pencere aralarında ikişer tane platform üzerinde saksıda bulunan ibrikte nar ağaçları betimlemeleri yer almaktadır (Foto. 166). Mahfil bölümünde ise tavan eteklerinden kandiller sarkmaktadır. Pencere aralarında ise tabak içerisindeki vazolardan bol yapraklı çiçekler betimlenmiştir (Foto. 167-171).

Yazılar: Caminin harim duvarlarının üst taraflarında yuvarlak ve dikdörtgen yapılara sahip kartuşlar yer almaktadır. Yuvarlak kartuşlarda yeşil zemin üzerine beyaz yazılar yazılırken dikdörtgen olanlarda siyah zemin üzerine beyaz yazılar bulunmaktadır.

Harimin tavan eteklerini dolanan şeritte beyaz zemin üzerine "Esmâ-i Hüsna" yazmaktadır (Yavuz, 2009a, s. 310-311).

Harimin batı duvarında bulunan yuvarlak kartuşlarda "أَلي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ali Radıallahu Anh) ve "الحسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hüseyin Radıallahu Anh) yazılırken güney duvarında mihrabın sağında "الله" (Allah) solunda "مُحَمَّد" (Muhammed) ifadeleri yer alır. Ayrıca "أبو بكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ebubekir Radıallahu Anh) ve "عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ömer Radıallahu Anh) yazıları yer alır. Doğu duvarında ise "عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Osman Radıallahu Anh) ve "حسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hasan Radıallahu Anh) yazmaktadır.

Yuvarlak kartuşların altında bulunan dikdörtgen kartuşların içerisinde ise Kur'an-ı Kerim'de yer alan surelerin ayetlerinin bir bölümlerine yer verilmiştir. Bu kartuşların iki yanında da yuvarlak eklentiler yapılmıştır. Harimin batı duvarında bulunan kartuşların en sağdakinde Zümer Suresi 73. Ayetinin sonu olan " سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ" (Selâm olsun size! Ne mutlu size! Tertemiz geldiniz! Haydi, ebediyen kalmak üzere girin cennete), ortadakinde Sad Suresinin 50. Ayetinin bir bölümü olan " فَتَّحَةً لَّهُمُ الْأَبْوَابُ" (Adn cennetlerinin kapıları onlara açıktır.) yazarken soldaki kartuşta "يا محول الحول والأحوال حول حالنا إلى أحسن حال" (Ey, her şeyi değiştirmeye gücü yeten Allah! Bizim halimizi de en iyi olana çevir.) yazmaktadır. Güney duvarında ise mihrabın sağında "لَا اِلَهَ اِلَّا اللهْ" (Allah'tan başka ilah yoktur.) ve "Ali" ve iki Zülfikar ile bir düzenlemesi yer alırken solunda " مُحَمَّدُ الرَّسُولُ اللهْ" (Hazreti Muhammed (s.a.s.) Allah'ın Resulüdür) yazılıdır. Mihrabın hemen üstünde de Al-i İmran suresinin 37. Ayetinin bir bölümü olan " كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَٰبَ" (Zekeriya mihraba her girdiğinde) yazmaktadır. Duvarın en solundaki kartuşta da Al-i İmran suresi 39. Ayetinin bir bölümü olan "فَنَادَتْهُ الْمَلَٰئِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَ" (O mihrapta namaz kılarken melekler ona seslendi.) yazısı yer alır. Doğu duvarında bulunan kartuşlardan sağdakinde Tevbe Suresi 18. Ayetini başı olan "اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ" (Allah'ın mescidini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman edenler imar eder.) yazılıyken, ortadakinde " حفظك الله فى الدّارين" (Allah seni iki cihanda korusun.) ve soldakinde Hud Suresi 88. Ayetinin bir bölümü olan "وَمَا تَوْفِيقِي اِلَّا بِاللّٰهِ" (Başarı ancak Allah'tandır.) yazıları yazmaktadır.

Foto. 161: Karacakaya Cami

Foto. 162: Karacakaya Cami-Batı Duvarı

Foto. 163: Karacakaya Cami-Batı Duvarı

Foto. 164: Karacakaya Cami-Güney Duvarı

Foto. 165: Karacakaya Cami-Doğu Duvarı

Foto. 166: Karacakaya Cami-Kuzey Duvarı

Foto. 167: Karacakaya Cami-Mahfil

Foto. 168: Karacakaya Cami-Mahfil

Foto. 169: Karacakaya Cami-Mahfil

Foto. 170: Karacakaya Cami-Mahfil

Foto. 171: Karacakaya Cami-Mahfil

3.2.6. AŞAĞI OVALI MAHALLE CAMİ

Yapı Tarihi **:** 1845-49

Duvar Resmi Tarihi : 19. yy. ikinci yarısı

Yer **:** Trabzon iline bağlı Sürmene ilçesinin Aşağı Ovalı köyü

Konum **:** 39°42'46.092"E – 41°0'23.686"N

İnceleme Tarihi **:** 10.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Giriş kapısının hemen üzerindeki kitabede H.1345/M.1926 tarihi yazmaktadır. Türkçe levhada ise 1935 ibaresi yer alır. Fakat bu iki tarihin de yapının inşa tarihi olma ihtimali çok düşüktür. Muhtemelen bu tarihler onarım tarihleridir. Çünkü mihrabın üzerinde H.1266/M.1849 ve 1845 tarihleri boya ile yazılmıştır. Bu durum yapının 1845-1849 yılları arasında ya da daha öncesinde yapıldığını göstermektedir. Mihrapta aynı zamanda "Sahibül Hayrat vel hasenat el hac Mahmut ibni Ali" ibaresi de yer alır. Bu yazıdan yola çıkarak kesin olmamakla beraber yapının banisinin Mahmut Bin Ali olabileceği söylenebilir. Duvar resimlerini yapan sanatçı veya sanatçılarla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami şu anda kullanıma açıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Dikdörtgen plana sahip olan yapının giriş kapısı batı duvarındadır. Harim iki dairesel sütun ile üç sahına ayrılmıştır. Tavan düz ahşaptan olup ortasında sekizgen göbek mevcuttur. Onun çevresinde ise kare çerçeve bulunur. Sekizgen göbekten aşağıya her bir köşesinden uzantılar sarkmaktadır. Harimin içinden batı duvarında başlayıp kuzey duvarına devam eden merdiven ile mahfil bölümüne çıkılmaktadır. Yapının batı duvarının altta iki büyük, üstte iki küçük ve mahfil bölümünde bir büyük olmak üzere beş pencere yer alırken güney duvarının altta iki büyük, üstte iki küçük toplamda dört pencere bulunmaktadır. Doğu duvarında ise altta üç büyük, üstte iki küçük ve bir de mahfil bölümünde büyük olmak üzere beş pencere yer alırken kuzey duvarının altta üç büyük, mahfil bölümünde üç büyük toplamda altı pencere yer alır. Caminin kuzeybatı köşesinde minare yer alır (Foto. 172).

Bezeme ve Duvar Resimleri: Yapı 1845-49 tarihleri arasında inşa edilmiştir. Duvar resmi ise bu tarihlerden sonra yapılmıştır. Bu durum neticesinde yapının duvar resimlerinin 19. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış olmalıdır. Caminin harim duvarlarında herhangi bir duvar resmi bulunmamakla beraber mihrabın hemen üzerinde

yer alan yuvarlak kartuşun her iki tarafından yükselen çiçek demetleri betimlenmiştir. Bu tasvirin dışında duvarlar beyaza boyanmış olup üzerinde pencere kenarlarına denk gelen alanlarda bitkisel bezemelere yer verilmiştir (Foto.173-176). Mahfil bölünde de herhangi bir duvar resmine rastlanmamıştır (Foto.177-180).

Yazılar: Harim duvarları genellikle düz beyazdır. Harimin tavan eteklerini "Esma-i Hüsna" yer alırken duvarlarda beyaz zemin üzerine batıda "أبو بكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ebubekir Radıallahu Anh), "عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Osman Radıallahu Anh) ve "حسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hasan Radıallahu Anh) yazıları bulunur. Güneyde mihrabın sağında "الله" (Allah) solunda "مُحَمَّد" (Muhammed) yazmaktadır. Doğu duvarında ise "عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ömer Radıallahu Anh), "ألي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ali Radıallahu Anh) ve "الحسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hüseyin Radıallahu Anh) ifadeleri yer alır.

Foto. 172: Aşağı Ovalı Mahalle Cami

Foto. 173: Aşağı Ovalı Mahalle Cami- Batı Duvarı

Foto. 174: Aşağı Ovalı Mahalle Cami- Batı Duvarı

Foto. 175: Aşağı Ovalı Mahalle Cami- Güney Duvarı

Foto. 176: Aşağı Ovalı Mahalle Cami-Mihrap Üstü

Foto. 177: Aşağı Ovalı Mahalle Cami- Mahfil

Foto. 178: Aşağı Ovalı Mahalle Cami- Mahfil

Foto. 179: Aşağı Ovalı Mahalle Cami- Mahfil

Foto. 180: Aşağı Ovalı Mahalle Cami- Mahfil

3.3.ARSİN

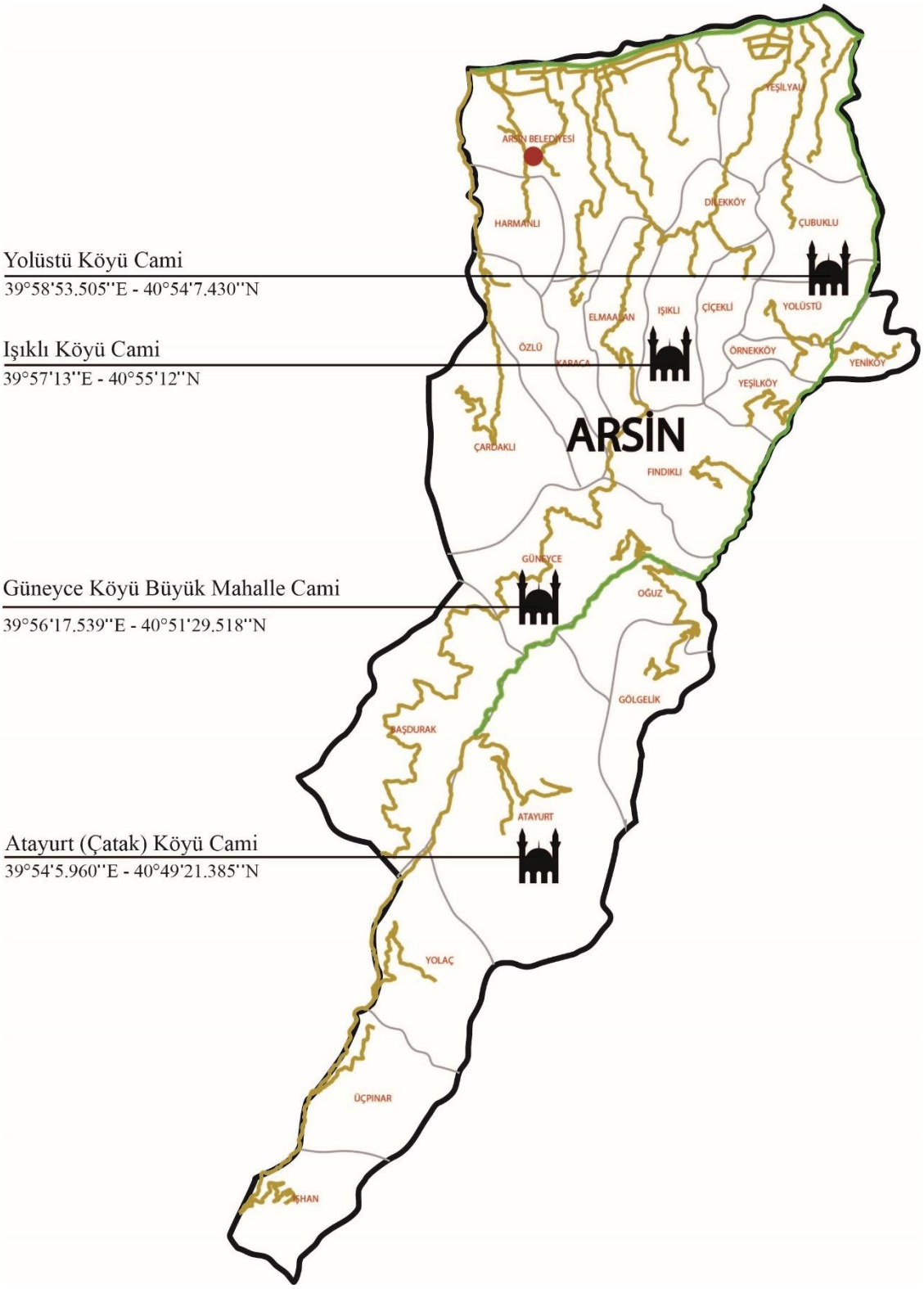

Harita 6: Arsin Yapı Haritası

3.3.1. YOLÜSTÜ MAHALLESİ CAMİ

Yapı Tarihi **:**1864

Duvar Resmi Tarihi : 19. yy. son çeyreği

Yer **:** Trabzon iline bağlı Arsin ilçesinin Yolüstü köyü

Konum **:** 39°58'53.505"E – 40°54'7.430"N

İnceleme Tarihi **:** 09.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Etrafı kapalı son cemaat yerinin içerisinde yer alan harim kapısının üzerinde "بسم الله الرحمن الرحيم" (Bismillâhirrahmânirrahîm) ve altında yapının inşa tarihi olan 1864 ibaresi yer almaktadır. Banisi ve duvar resimlerini yapan sanatçı veya sanatçılar ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami şu anda kullanıma açıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Kare plana sahip olan yapının giriş kapısı kuzey duvarında yer alır. Harimin tavanı düz ahşap ile kaplı olup ortasında sekizgen göbeğe sahiptir. Mahfil bölümüne son cemaat yerinde bulunan merdiven ile çıkış sağlanmaktadır. Bütün duvarları kapalı olan son cemaat yeri ise kuzeyde bulunmaktadır. Batı, güney ve doğu duvarlarında altta iki, üstte iki olmak üzere dörder pencere yer alırken kuzey duvarının altta giriş kapısının solunda tek bir cam bulunmaktadır. Caminin güneydoğu köşesinde minare yer alır (Foto. 181).

Bezeme ve Duvar Resimleri: Yapıda bulunan duvar resmi caminin inşa tarihi olan 1864 yılından sonra yapılmıştır. Bu durum duvar resimlerinin 19. yüzyılın son çeyreğinde yapılmış olabileceğini göstermektedir. Caminin harim duvarları genel olarak beyaza boyanmış ve üzerine geometriksel bezemeler yapılmıştır. Duvarların alt bölümlerinde, tavan eteklerinde, pencere kenarlarında ve giriş kapısının çevresinde bu bezemelerden mevcuttur (Foto. 182-188). Sadece giriş kapısının iç duvarının alınlığında gül benzeri bordo bir çiçek dallarıyla birlikte betimlenmiştir. Görünüşte herhangi bir dikeni olmayan bu çiçeğin yaprakları gül yapraklarına benzer niteliklere sahiptir (Foto. 189). Giriş kapısının dışa bakan tarafının kenarlarında da kabartmalı şekilde üzüm ve bağ tasvir edilmiştir (Foto. 190).

Yazılar: Harim duvarlarının üst bölümlerinde yer alan yuvarlak kartuşlar içerisinde siyah zemin üzerine sarı ile bazı yazılar yazılmıştır. Batı duvarında yer alan kartuşlarda "أبو بكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ebubekir Radıallahu Anh), "عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Osman Radıallahu Anh) ve "حسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hasan Radıallahu Anh) yazısı yer alırken güney duvarında sağda "الله" (Allah) solda "مُحَمَّد" (Muhammed) yazılmıştır. Doğu duvarında ise "عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ömer Radıallahu Anh), "ألي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ali Radıallahu Anh) ve "رَضِيَ الحسين اللهُ عَنْهُ" (Hüseyin Radıallahu Anh) yazıları bulunur.

Foto. 181: Yolüstü Mahallesi Cami

Foto. 182: Yolüstü Mahallesi Cami-Kuzey Duvarı

Foto. 183: Yolüstü Mahallesi Cami-Batı Duvarı

Foto. 184: Yolüstü Mahallesi Cami-Batı Duvarı

Foto. 185: Yolüstü Mahallesi Cami-Güney Duvarı

Foto. 186: Yolüstü Mahallesi Cami-Doğu Duvarı

Foto. 187: Yolüstü Mahallesi Cami-Kuzey Duvarı

Foto. 188: Yolüstü Mahallesi Cami-Doğu Duvarı

Foto. 189: Yolüstü Mahallesi Cami-Giriş Kapısı

Foto. 190: Yolüstü Mahallesi Cami-Giriş Kapısı

3.3.2. GÜNEYCE KÖYÜ BÜYÜK CAMİ

Yapı Tarihi **:**1882

Duvar Resmi Tarihi : 19. yy. son çeyreği

Yer **:** Trabzon iline bağlı Arsin ilçesinin Güneyce köyü

Konum **:** 39°56'17.539"E – 40°51'29.518"N

İnceleme Tarihi **:** 12.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Giriş kapısının sağında yer alan kitabede yapının inşa tarihi olarak H.1300/M.1882 ibaresi yer almaktadır. Banisi ve duvar resimlerini yapan sanatçı veya sanatçılarla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami şu anda kullanıma acıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Dikdörtgen plana sahip olan harimin giriş kapısı kuzey duvarında yer almaktadır. Aynı zamanda doğu duvarında de bir kapı bulunmaktadır. Harimin tavanı düz ahşap ile kaplı olup ortasında dairesel bir göbek bulunur. Bu göbeğin çevresinde dikdörtgen bir çerçeve onun çevresinde ise oldukça kalın bir dikdörtgen çerçeve daha yer alır. Son çerçevenin üzerinde küçük dairesel göbekler yapılmıştır. Harimin içinde doğu duvarından doğru kuzey duvarına dolanan merdiven ile mahfil bölümüne çıkılmaktadır. Yapının kuzey duvarında kare biçiminde dört sütunun yer aldığı son cemaat yeri bulunmaktadır. Batı ve doğu duvarlarının altta üç, üstte üç olmak üzere altışar pencere yer alırken güney ve kuzey duvarlarının altta iki, üstte iki olmak üzere dörder pencere bulunmaktadır (Foto. 191-192).

Bezeme ve Duvar Resimleri: Caminin duvar resimlerinin ne zaman eklendiği tam olarak belli değildir. Öte yandan yapı, 1882'de inşa edilmiş, duvar resimleri de sonraki zaman zarfında eklenmiş olmalıdır. Bu durum neticesinde yapının duvar resimleri 19. yüzyılın son çeyreğinde eklenmiş olmalıdır. Caminin harim duvarlarının zemin rengi beyazdır. Beyaz zemin üzerine perde, kandil, yapı, vazoda çiçek, keşkül, ibrik tasvirlerine yer verilmiştir. Harimin tavan eteklerini dolanan şeridin hemen altında da şeritle beraber dolanan yarım daire şeklinde yukarı tutturulan perde betimlenmiştir. Perdenin tutturulan yerlerinden ise kandiller sarkmaktadır. Pencerelerin etrafı da sarı şeritler çerçevelemektedir. Harimin üst bölümlerinde yer alan yuvarlak kartuşların iki yanında, dikdörtgen kartuşların altında ve üstünde bitkisel bezemelere bulunmaktadır.

Ayrıca dikdörtgen kartuşların her iki tarafında dairesel parçalar eklenip ortalarına bezeme yapılmıştır.

Harimin batı duvarının mahfilin altına denk gelen bölümünde platform üzerinde yer alan vazoda çiçek tasvir edilmiştir. Sol ve orta pencere arasındaki boşlukta ise alt minaresi ile Sultanahmet Cami tasvir edilmiştir. Cami mavi, yeşil, sarı ve kırmızın tonlarıyla renklendirilmiştir. Yapının beş revaklı son cemaat yeri, beş kubbe ile örtülüdür. Üç kubbeye sahip olan camini minareleri iki tarafa eşit olarak dağıtılmıştır. Üç kattan oluşan yapını son cemaat yerinde dört pencere, bir üst katta dört ve kubbelerin alt platformlarında da üçer pencere yer almaktadır. Yanlarda bulunan iki küçük kubbenin alt platformunda ise üçer tane yuvarlak kartuş bulunmaktadır. Bunlarda sağda "الله" (Allah), "ميخائيل" (Mikail), "جبرائيل" (Cebrail) okunurken, solda "مُحَمَّد" (Muhammed), "ميخائيل" (Mikail), "جبرائيل" (Cebrail) yazılıdır. Son cemaat yerinde yer alan orta revağın dış duvarında "لَا اِلَهَ اِلَّا اللهْ مُحَمَّدُ الرَّسُولُ اللهْ" (Allah'tan başka İlah yoktur. Hazreti Muhammed (s.a.s.) Allah'ın Resulüdür.) ve üstünde de "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ" (Rahmân ve Rahîm olan Allâh'ın ismiyle!) yazmaktadır. Caminin giriş kapısının üstünde de "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ" (Rahmân ve Rahîm olan Allâh'ın ismiyle!) ifadesine yer verilmiştir. Duvarın en solunda ise platform üzerindeki vazoda çiçek tasviri bulunmaktadır (Foto. 193-194) Harimin güney duvarında ise sağ pencerenin sağında Mevlâna Türbesi olduğu düşünülen yapı tasviri yer almaktadır. Yeşil bir alan içerisinde bulunan bu yapının sağında bir, solunda iki dağ tepeciği görülmektedir. Soldaki iki dağın arasında da egzotik bir ağaç tasvir edilmiştir. Yeşil alanın etrafında ise otlar mevcuttur. Yeşil kubbeli pembe türbenin sağında iki şerefeli minare yer alırken iki revaklı giriş kapısının üzerinde "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ" (Rahmân ve Rahîm olan Allâh'ın ismiyle!) yazısı ve revakların üç sütunun yuvarlak birimlerinde "مولانا" (Mevlâna) yazılmıştır. Minberin altında olan bölümde de Mescid'i Haram içerisinde Kâbe tasviri yer almaktadır. Yeşil ve kırmızı renklerin hâkim olduğu bu kompozisyonda perspektif kuralları uygulamıştır. Mescid'i Haram'ın üç revağının arkasından görülen Kabe'nin arka planında dört minare mevcuttur. Revakların üstünde "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ" (Rahmân ve Rahîm olan Allâh'ın ismiyle!) yazmaktadır. Dikdörtgen alan içerisinde betimlenen bu kompozisyonun solundan tek şerefeli bir minare yükselmektedir. Mihrabın üstünde ise yuvarlak kartuşun içerisinde Osmanlı tuğrası şeklinde "بسم الله" (Bismillah) yazısı yer almaktadır. Her iki tarafında sancak bulunan kartuşun üzerinde ise alem bulunmaktadır. Mihrabın solunda soğan kubbeye sahip ikişer şerefeli iki minaresiyle muhtemelen bir selatin cami tasvir

edilmiştir. Üç kubbeli caminin son cemaat yeri beş revaklıdır. Kırmızı, mavi ve sarı tonları kullanılan yapının arkasında servi ağacı olduğu düşünülen iki ağaç tasviri yer alır. Küçük kubbelerin üzerinde bulunduğu platformların sağdakinde "الله" (Allah), soldakinde ise "مُحَمَّد" (Muhammed) yazmaktadır. Giriş kapısının üstünde de " بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ" (Rahmân ve Rahîm olan Allâh'ın ismiyle!) ifadesine yer verilmiştir. Güney ve doğu duvarının birleşim yerinde bulunan vaaz kürsüsünün üstünde mavi bir halı betimlenmiştir. Halının üzerinde biri doğuda biri güneyde saksı içerisindeki ibrik tasvir edilmiştir. Güneydeki ibriğin sağında bir tane yeşil Mushaf kabı betimlenmiştir (Foto. 195). Doğu duvarında ise sağ ve orta pencerenin arasında ikişer şerefeli dört minareye sahip soğan kubbeli cami tasviri yer almaktadır. Şerefe ve minare sayısına göre bu yapının Selimiye veya Süleymaniye Cami olduğu düşünülmektedir. Pembe, mavi, sarı ve yeşilin kullanıldığı yapının beş revaklı son cemaat yeri iki kattan oluşmaktadır. Alt katta dört, üst katta beş pencerenin yer aldığı son cemaat yerinin üzerindeki kubbelerin oturtulduğu platformda ise ortada beş, yanlarda üçer pencere bulunmaktadır. Son cemaat yerinin üst katının pencere aralarında da kartuşları içerisinde "ميخائيل " (Mikail), "مُحَمَّد" (Muhammed), "الله" (Allah), "جبرائيل" (Cebrail) yazarken biraz aşağıda "لَا اِلَهَ اِلَّا اللهْ مُحَمَّدُ الرَّسُولُ اللهْ"(Allah'tan başka İlah yoktur. Hazreti Muhammed (s.a.s.) Allah'ın Resulüdür.) yazılmıştır. Duvarın giriş kapısının sağında vazo içerisinde yuvarlak çiçeği veya meyvesi olan bir bitki tasviri yer alırken solunda bitkisel bezeme bulunmaktadır (Foto. 196-197). Kuzey duvarının giriş kapısının her iki tarafında vazoda çiçek betimlenmiştir (Foto. 198). Mahfilin tavan eteklerinde de şeritle beraber perde dolanmaktadır. Perdenin aralarında da kandiller sarkmaktadır. Kuzey duvarındaki üç pencerenin aralarına da çeşitli çiçekler vazoda tasvir edilmiştir (Foto. 199-202).

Yazılar: Harim duvarların üst bölümlerinde yuvarlak ve biraz daha aşağıda bulunan dikdörtgen yapıya sahip kartuşların içerisinde siyah ve mavi zemin üzerine beyaz ile yazılar yazılmıştır. Yuvarlak kartuşlarda isimler yazarken diğer kartuşlarda Kur'an-ı Kerim'de yer alan surelerin bazı ayetlerinin bir bölümü yazılıdır. Harimin tavan eteklerini dolanan şeritte ise beyaz zemine siyah ile "Esmâ-i Hüsna" yazılmıştır.

Harimin batı duvarında yer alan yuvarlak kartuşlarda mavi zemin üzerine beyaz ile "عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Osman Radıallahu Anh), doğuda ise, "ألي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ali Radıallahu Anh) yazılıdır. Güney duvarında ise mihrabın sağında "الله" (Allah) solunda "مُحَمَّد" (Muhammed) ile "أبو بكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ebubekir Radıallahu Anh), "عمر رَضِيَ اللهُ

عَنْهُ” (Ömer Radıallahu Anh) isimleri de bulunur. Mahfil bölümünün batı duvarında ise “حسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ” (Hasan Radıallahu Anh), doğu duvarında “الحسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ” (Hüseyin Radıallahu Anh) yazılmıştır.

Harimde yer alan dikdörtgen kartuşlarda da siyah zemine beyaz ile yazıların batı duvarında olanlarında Nisa Suresi 80. Ayetinin başı olan “مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ” (Kim Rasule itaat ederse Allah’a itaat etmiş olur.), batı ile güney duvarının birleşimindeki kartuşta Ala Suresi 14. Ayeti “قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى” (Doğrusu arınan kimse kurtuluşa ermiştir.) ve “حفظك الله فى الدّارين” (Allah seni iki cihanda korusun.) ifadeleri yazılıdır. Güneyde mihrapta Bakara Suresi 149. Ayetinin bir bölümü olan “ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَ” (Yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir.) yazılıyken üstündeki kartuşta Al-i İmran suresinin 37. Ayetinin bir bölümü olan “ كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرٰبَ” (Zekeriya mihraba her girdiğinde) ifadeleri yer alır. Mihrabın soluna Duha Suresi 9. Ayeti “فَاَمَّا الْيَتِيْمَ فَلَا تَقْهَرْ” (Allahu Teala dediki; el açıp isteyeni de azarlama), güney ve doğu duvarının birlerşiminde yer alan kartuşta ise Al-i İmran suresi 39. Ayetinin bir bölümü olan “فَنَادَتْهُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَهُوَ قَآئِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَ” (O mihrapta namaz kılarken melekler ona seslendi.) yazmaktadır. Doğu duvarında ki diğer kartuşta da İnfitar Suresi 11-12. Ayetleri olan “ كِرَامًا كَاتِبِيْنَۙ” يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ“ (Şerefli yazıcılar yaptığınız her şeyi bilirler.) ifadesi yer alır.

Foto. 191: Güneyce Köyü Büyük Cami

Foto. 192: Güneyce Köyü Büyük Cami

Foto. 193: Güneyce Köyü Büyük Cami-Batı Duvarı

Foto. 194: Güneyce Köyü Büyük Cami-Batı Duvarı

Foto. 195: Güneyce Köyü Büyük Cami-Güney Duvarı

Foto. 196: Güneyce Köyü Büyük Cami-Doğu Duvarı

Foto. 197: Güneyce Köyü Büyük Cami-Doğu Duvarı

Foto. 198: Güneyce Köyü Büyük Cami-Kuzey Duvarı

Foto. 199: Güneyce Köyü Büyük Cami-Mahfil

Foto. 200: Güneyce Köyü Büyük Cami-Mahfil

Foto. 201: Güneyce Köyü Büyük Cami-Mahfil

Foto. 202: Güneyce Köyü Büyük Cami-Mahfil

3.3.3. ATAYURT-ÇATAK MAHALLESİ CAMİ

Yapı Tarihi **:** 1899

Duvar Resmi Tarihi : 1900-1920

Yer **:** Trabzon iline bağlı Arsin ilçesinin Atayurt (Çatak) köyü

Konum **:** 39°54'5.960"E – 40°49'21.385"N

İnceleme Tarihi **:** 12.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Giriş kapısının üzerinde yer alan kitabede yapının inşa tarihi olarak H.1317/M.1899 yazmaktadır (Foto. 203-204). Yapının banisi ve duvar resimlerinin yapan sanatçı veya sanatçılar hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami şu anda kullanıma açıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Dikdörtgen planlı olan caminin harimi iki sütun ile üç sahına ayrılmıştır. Harimin kuzey duvarından başlayarak batı duvarına devam eden merdivenle mahfile çıkılmaktadır. Tavan ahşaptan yapılmış olup orta göbeği bulunmaktadır. Tavan göbeğinin etrafı kare ile çerçevelenmiştir. Çerçevenin etrafını dolanan sekiz küçük göbek daha bulunmaktadır (Foto. 216). Harimin kuzey duvarında giriş kapısı yer alırken doğu duvarında de bir kapı daha vardır. Son cemaat yerinde ise dört sütun bulunmaktadır. Bu bölgenin tavanı da ahşaptan yapılmış olup üç adet göbek yer alır. Harimin batı duvarında altta dört üstte dört olmak üzere sekiz, güney duvarında altta iki üstte iki olmak üzere dört, doğu duvarında altta üç üstte dört olmak üzere yedi, kuzey duvarında ise altta iki mahfilde iki olmak üzere dört pencere bulunmaktadır. Caminin kuzeybatı köşesinde minare yer alır.

Bezeme ve Duvar Resimleri: Cami, 1899 yılında inşa edilmiş, duvar resimleri ise sonrasında yapılmıştır. Bu durum neticesinde yapının duvar resimleri 1900 ile 1920 yılları arasında eklenmiş olmalıdır. Caminin harim duvarlarının zemin rengi beyazdır. Beyaz zemin üzerine sancak, Mushaf kabı, tesbih, bardak, ibrik, vazo ve saksıda çiçek ile ağaç, kandil, terazi, bıçak, çeşitli yapı tasvirleri yer almaktadır. Harimin tavan eteklerinin dolanan şeridin hemen altında kandiller sarkarken batı, güney ve doğu duvarlarının üst bölümlerinde bulunan yuvarlak kartuşlarında altından birer tane kandil sarkmaktadır. Harim duvarların alttaki pencerelerin üstlerinde ise iki tarafa doğru açılan

yeşil dallarda sarı armut betimlenirken üst pencerelerin yeşil dallarında kırmızı çiçekler görülmektedir. Ayrıca yuvarlak kartuşların iki yanında kıvrımlı bezemeler yer alır.

Harimin batı duvarının mahfilin altında bulunan pencerenin sağında saksıda yapraklı bir bitki tasvir edilirken solunda saksıdaki yeşil dalların uçlarında armutlar betimlenmiştir. Ortadaki iki pencere arasında kalan alanda da merkezde saksıda yuvarlak çiçekli ya da meyveli bitki tasviri yer alırken her iki tarafında ise platform üzerindeki saksıda çiçek betimlenmiştir. Aynı alanın üst bölümünde ortada dikdörtgen hatlara sahip saksıda çiçek tasvir edilirken iki yanında saksıda uzun yapraklı çiçekler betimlenmiştir. Soldaki iki pencere arasında platform üzerindeki saksıda çiçek betimlemeleri yer alırken üst bölümünde saksıda uzun yapraklı çiçekler bulunmaktadır. Duvarın en solunda ise ayaklı saksıda yeşil dallardan çıkan sarı çiçekli bitki tasviri yer alır. Hemen üst tarafta sarı çerçeveli, mavi zemin üzerine beyaz ile "Ali" ve iki zülfikarla bir düzenleme yapılmıştır (Foto. 205-206). Güney duvarının sol alanında iki kattan oluşan ikişer şerefeye sahip dört minaresi ile cami tasviri bulunmaktadır. Yedi revaklı son cemaat yeri olan yapı da mavi ve sarı tonları kullanılmıştı. Beş soğan kubbeye sahip olan cami, her katta altı olmak üzere on iki penceresi bulunmaktadır. Yapının ikinci katının ortasında siyah ile "شفاعة القديسين، أو يا رسول الله" (Allah Şefaat ya Resullah) ve altında "لَا اِلَهَ اِلَّا اللهْ" (Allah'tan başka ilah yoktur.) yazılıdır. Dört minaresi ve şerefe sayısına bakılacak olursa muhtemelen Selimiye veya Süleymaniye Cami temsili olarak betimlenmiştir. Yapın her iki tarafında da mavi ufak bir kap içerisinden yapraklı bitki yükselmektedir. Mihrabın üzerinde bulunan yuvarlak kartuşun iki tarafında da altta yeşil üstte kırmızı sancak betimlenmiştir. Mihrabın solundaki boşlukta ise altta ibrik biraz üstte tesbih ve onun da üstünde yeşil Mushaf kabı, kapaklı bir bardak tasviri yer almaktadır. Mihrabın sol üst köşesinde de iki bayrak çapraz olarak yerleştirilirken arasında iki bıçak karşılıklı olarak betimlenmiştir. Dikdörtgen kartuşun üzerinde de iki tarafa doğru uzanan ufak çiçek demetleri görülmektedir. Vaaz kürsüsünün sağ altında saksıda servi ağacı bulunurken kürsünün üstünde altı minaresi ile Sultanahmet Cami betimlenmiştir. Sarı, mavi ve kırmızın tonları kullanılan yapı, dört kattan oluşmaktadır. Dokuz revaklı son cemaat yeri iki kattan meydana gelirken her katta altı olmak üzere on iki pencere yer alır. Örtü sistemi olan beş soğan kubbe de küçükten büyüğe farklı platformların üzerinde konumlandırılmıştır. Orta kubbenin altında hat sanatı ile oluşturulmuş bir yazı düzenine yer verilmiştir. Güney duvarının üst bölümlerinde

yuvarlak kartuşların iki tarafından çiçekler çıkmaktadır. (Foto. 207-208). Harimin doğu duvarının vaaz kürsüsünün üstünde saksıda uzun yapraklı çiçekler tasvir edilmiştir. Sağ ve orta pencere arasında ise batı duvarında karşısına denk gelen alanda olduğu gibi platform üzerinde saksıda duran çiçekler bulunmaktadır. Üzerinde ise saksıda uzun yapraklı çiçek tasviri yer alır. Doğu duvarında geriye kalan pencere aralarında ve üst bölümlerde batı duvarındaki resim programının aynısı işlenmiştir (Foto. 209-210). Kuzey duvarında ise sağ ve solda saksıda nar ağacı görülürken giriş kapısının solunda saksıdaki çiçek tasviri ve üzerinde terazi tasvir edilmiştir. (Foto. 211). Mahfil bölümünde de batı ve doğu duvarlarında karşılıklı olarak aynı betimlemelere yer verilmiştir. Batı ve doğu duvarında kuzey tarafında saksıda dallarında kırmızı çiçek betimlenirken balkon tarafında saksıda yapraklarında kırmızı çiçeklerin yer aldığı bitki tasvir edilmiştir (Foto. 212-213). Kuzey duvarında da sol ve sağda saksıda uzun gövdeli yuvarlak kırmızı çiçekli bitki bulunmaktadır. Ortada, her iki tarafına da saksıda lale benzeri bir çiçek tasviri betimlenmiştir (Foto. 214-215).

Yazılar: Harimin batı, güney ve doğu duvarının üst bölümlerinde yuvarlak ve dikdörtgen yapıya sahip kartuşların içlerinde yazılar yazmaktadır. Siyah, mavi ve kırmızı zemin üzerine beyaz yazılardır. Yuvarlak kartuşlarda sahabe isimleri ve Hadis-i Şerifler bulunur. Dikdörtgenlerde ise genellikle Kur'an-ı Kerim'de yer alan surelerin ayetlerinden bölümler yazılıdır. Harimin tavan eteklerini dolanan şeritte beyaz zemin üzerine siyah ile "Esmâ-i Hüsna" yazılıdır.

Yuvarlak kartuşlarda batı duvarındakilerde "أبو بكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ebubekir Radıallahu Anh), güneyde mihrabın sağında "الله" (Allah) solunda "مُحَمَّد" (Muhammed) ile "عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Osman Radıallahu Anh) ve "عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ömer Radıallahu Anh) yazarken doğuda "ألي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ali Radıallahu Anh) yazılıdır.

Harim duvarında bulunan dikdörtgen yapıya sahip siyah üzerine beyaz ile yazılan yazılardan batı duvarında olanlarında "يا محول الحول والأحوال حول حالنا إلى أحسن حال" (Ey, her şeyi değiştirmeye gücü yeten Allah! Bizim halimizi de en iyi olana çevir.) ifadesi yer almaktadır. Güney duvarının sağında bulunan kartuşta İnfitar Suresi 11-12. Ayetleri olan "كِرَامًا كَاتِبِينَ" يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ" (Şerefli yazıcılar yaptığınız her şeyi bilirler.), mihrabın solunda ile "شفاعة القديسين، أو يا رسول الله" (Allah Şefaat ya Resullah), mihrabın üzerindeki yazı ise çözülememiştir. Doğu duvarında Nebe Suresinin 40. Ayetinin bir

bölümü olan "قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابً" (Allahu Teala buyurdu ki; Kafir keşke toprak olsaydım diyecektir.) yazılmıştır.

Foto. 203: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami

Foto. 204: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami

Foto. 205: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami-Batı Duvarı

Foto. 206: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami-Batı Duvarı

Foto. 207: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami-Güney Duvarı

Foto. 208: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami-Güney Duvarı

Foto. 209: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami-Doğu Duvarı

Foto. 210: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami-Doğu Duvarı

Foto. 211: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami-Kuzey Duvarı

Foto. 212: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami-Mahfil

Foto. 213: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami-Mahfil

Foto. 214: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami-Mahfil

Foto. 215: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami-Mahfil

Foto. 216: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami-Tavan

3.3.4. IŞIKLI KÖYÜ CAMİ

Yapı Tarihi **:**1899-1900

Duvar Resmi Tarihi : 1901-1920

Yer **:** Trabzon iline bağlı Arsin ilçesinin ışıklı köyü

Konum **:** 39°57'13"E – 40°55'12"N

İnceleme Tarihi **:** 09.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Caminin kapısının üzerindeki Türkçe levhaya göre yapının inşa tarihi 1902'dir (Foto. 217-218). Fakat mihrabın üzerindeki kitabe de "Küllema Dehale Aleyha Zekeriyy.e'l-mihrab Sahibü'l Hayrat Ali oğlu Şeyh Hacı Hasan Efendi sene 1317 (Zekeriya aleyhisselam) mihraba girdiği zaman Hayrat sahibi Ali oğlu Şeyh Hacı Hasan Efendidir.)" ifadesi yer almaktadır. Bundan dolayı yapının inşa tarihi 1902 olması mümkün değildir. Yapı mihrapta yer alan H.1317/H.1899-1900 tarihinde ya da daha öncesinde yapılmış olmalıdır. Caminin banisine ilişkin bir bilgiye ulaşılamamakla beraber mihrapta bulunan kitabedeki "Hayrat Ali oğlu Şeyh Hacı Hasan Efendi" belki de yapıyı yaptıran kişidir. Duvar resimlerini yapan sanatçı veya sanatçılar hakkında da herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami şu anda kullanıma açıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Dikdörtgen planlana sahip olan cami düz tavanlıdır. Yapı bağdadi kubbeye sahiptir. Kuzey duvarında giriş kapısı bulunan yapının son cemaat yeri mevcut değildir. Harimin içinden kuzey duvarında başlayıp doğu duvarından devam eden merdivenle mahfile çıkılmaktadır. Tavanın kadınlar mahfili bölümü farklıdır. Yapının doğu ve batı duvarında üst üste altışar pencere bulunmaktadır. Güney duvarında ise dört pencere yer alır. Kuzey duvarında giriş kapısının iki tarafında bire tane pencere bulunmaktadır. Caminin kuzeydoğu köşesinde minare yer alır.

Bezeme ve Duvar Resimleri: Yapının duvar resimlerinin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Öte yandan cami 1899-1900 tarihleri arasında inşa edilmiş bu durum duvar resimlerinin 1901-1920 yılları arasında yapılmış olduğunu göstermektedir. Caminin harim duvarlarının zemin rengi beyazdır. Beyaz zemin üzerine ise ağaç, vazodan-ibrikte çiçekler, Zülfikar, sancak, tesbih, ibrik, bardak ve kandil tasvirleri yapılmıştır. Bu betimlemeler dışında kubbe eteğinde ve harimin pencereleri arasında

kalan alanların köşelerinde bitkisel bezemeler bulunmaktadır. Kubbede bulunan bu bezemelerin aralarında ise stilize çiçek tasviri yer alır. Duvarların üst bölümlerindeki yuvarlak ve dikdörtgen yapıya sahip kartuşların altında ve üstünde üçgen yapıya sahip bitkisel bezemeler yer alırken dikdörtgen kartuşların iki tarafında içlerinde bezeme olan dairesel formlar eklenmiştir. Harimin tavan eteklerini dolanan şeridin hemen altında yukarı tutturularak yarım daire formuna sahip perde tasvir edilmiştir. Mavi ve yeşil renklere sahip olan bu perdenin tutturulan yerlerinden ikişer püskül sarkmaktadır.

Harimin batı duvarının en sağında saksıdaki ibrikte çiçek tasvirleri yer alırken betimlemenin solundaki ve orta pencere arasında bulunan alanda saksıda yuvarlak çiçek ya da meyvesi olan bir bitki tasvir edilmiştir. Orta ile sol pencere arasında kalan bölümde saksı içerisinde uzun yapraklara sahip bir çiçek tasviri mevcuttur. Duvarın en solunda ise platform üzerinde duran saksıda çiçekler betimlenmiştir (Foto. 219-220). Harimin güney duvarının solunda saksıda çiçek tasviri yer alırken içi yedi katlı yukarı doğru daralan yapıya sahip mihrabın iki tarafında yeşil küçük sancaklar betimlenmiştir. Mihrabın solunda ise çok büyük olmayan ibrikte çiçekler tasvir edilmiştir. Bu çiçeğin üstünde içi boş bir çerçeve çizimi bulunmaktadır. Güney duvarının vaaz kürsüsünün üst tarafında ise aynalama tekniği ile yapılmış iki Zülfikar betimlenmiştir. Zülfikarların iki yanında da aynalama ile yazılmış "Ali" yazısı bulunmaktadır (Foto. 221). Doğu duvarının vaaz kürsüsünün üstünde ibrik ve bardak yer alırken solda Mushaf kabı, onun solunda da bir tane tesbih tasvir edilmiştir. Sol ve orta pencere arasında kalan alanda batı duvarında olduğu gibi saksı içerisinde uzun yapraklı çiçek tasviri bulunurken diğer iki pencere arasında da batı duvarında karşısında yer alan tasvire benzer saksıda bitkiler betimlenmiştir (Foto. 222-223). Kuzey duvarında kapının iki tarafında bulunan boşlukların saksıda çiçek tasvirleri yapılmıştır. Sol taraftaki elektrik tesisatının altında kalmıştır. Solda yer alan pencerenin solunda da benzer şekilde saksıda yer alan ibrik içerisinde çiçek betimlenmiştir (Foto. 224-225). Benzer resim programının işlediği mahfil bölümünün batı duvarında platform üzerinde yer alan ibrik içerisinde çiçek demeti yer almaktadır. Çiçek tasvirinin karşına denk gelen diğer çiçek tasviri doğu duvarındadır (Foto. 226-227). Kuzey duvarında ise iki pencerenin yan duvarlara bağlantı köşelerinde stilize servi ağacı tasvirleri betimlenirken iki pencere arasında kalan alana ortada platform üstünde saksıda çiçek tasvir edilmiştir. Bu çiçeğin iki tarafında da ibrikte çiçekler tasvir edilmiştir (Foto. 228-230).

Yazılar: Harim duvarların üst bölümlerinde yuvarlak ve biraz daha aşağıda bulunan dikdörtgen yapıya sahip kartuşların içerisinde siyah zemin üzerine beyaz ile yazılar yazılmıştır. Kubbenin merkezinde de sarı zemin üzerine siyah ile yazılar bulunmaktadır. Yuvarlak kartuşlarda isimler yazarken diğer kartuşlarda Kur'an-ı Kerim'de yer alan surelerin bazı ayetlerinin bir bölümü ya da Hadis-i Şerifler yazılıdır. Harimin tavan eteklerini dolana şeride ise beyaz zemine siyah ile "Esma-i Hüsna" ismi yazılmıştır.

Harimin batı duvarında bulunan yuvarlak kartuşlarda "أبو بكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ebubekir Radıallahu Anh), "عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Osman Radıallahu Anh) ve "حسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hasan Radıallahu Anh) ifadeleri yer alırken güney duvarında mihrabın sağında "الله" (Allah) solunda "مُحَمَّد" (Muhammed) yazmaktadır. Doğu duvarında ise "عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ömer Radıallahu Anh), "ألي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ali Radıallahu Anh) ve "رَضِيَ اللهُ الحسين عَنْهُ" (Hüseyin Radıallahu Anh) yazılmıştır.

Harim duvarlarında bulunan dikdörtgen kartuşlardan batıda yer alanda solda Ala Suresi 14. Ayeti "قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى" (Doğrusu arınan kimse kurtuluşa ermiştir.) , ortadaki kartuşta İnfitar Suresi 11-12. Ayetleri olan "كِرَامًا كَاتِبِينَ" "يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ" (Şerefli yazıcılar yaptığınız her şeyi bilirler.) yazılıdır. Güney duvarında ise mihrapta Al-i İmran suresinin 37. Ayetinin bir bölümü olan "كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرٰبَ" (Zekeriya mihraba her girdiğinde) ifadeleri yer alırken mihrabın üstünde mihrabın üstündeki kartuşta Bakara Suresi 149. Ayetinin bir bölümü olan "فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَ" (Yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir.) yazılıdır. Solda bulunanda ise "حفظك اللهُ فى الدّارين" (Allah seni iki cihanda korusun.) yazılıdır. Doğu duvarının sağda bulunan kartuşta Nisa Suresi 80. Ayetinin başı olan "مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ" (Kim Rasule itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur.), solda ise Kalem Suresi 4. Ayeti "وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ" (Gerçekten sen büyük bir ahlak üzeresin) yazılmıştır. Duvarlarda yer alan diğer yuvarlak karuşlarda da Hadis-i Şeriflerin yazılı olduğu düşünülmektedir fakat bu yazılar çözümlenememiştir. Kubbenin ortasında ise Ayetel Kürsi yazılmıştır:

اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ اَلْحَيُّ الْقَيُّومُۚ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌۚ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُٓ اِلَّا بِاِذْنِهِۜ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْۚ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِٓ اِلَّا بِمَا شَآءَۚ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَۚ وَلَا يَؤُدُهُ حِفْظُهُمَاۚ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ ﴿٢٥٥﴾

(Allah, O'ndan başka tanrı yoktur; diridir, her şeyin varlığı O'na bağlı ve dayalıdır. Ne uykusu gelir ne de uyur. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. O'nun izni

olmadıkça katında hiçbir kimse şefaat edemez. Onların önlerinde ve arkalarında olanları O bilir. O'nun ilminden hiçbir şeyi -dilediği müstesna- kimse bilgisi içine sığdıramaz. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine almıştır. Onları korumak kendisine zor gelmez. O yücedir, mutlak büyüktür.)

Foto. 217: Işıklı Köyü Cami

Foto. 218: Işıklı Köyü Cami

Foto. 219: Işıklı Köyü Cami-Batı Duvarı

Foto. 220: Işıklı Köyü Cami-Batı Duvarı

Foto. 221: Işıklı Köyü Cami-Güney Duvarı

Foto. 222: Işıklı Köyü Cami-Doğu Duvarı

Foto. 223: Işıklı Köyü Cami-Doğu Duvarı

Foto. 224: Işıklı Köyü Cami-Kuzey Duvarı

Foto. 225: Işıklı Köyü Cami-Kuzey Duvarı

Foto. 226: Işıklı Köyü Cami-Mahfil

Foto. 227: Işıklı Köyü Cami-Mahfil

Foto. 228: Işıklı Köyü Cami-Mahfil

Foto. 229: Işıklı Köyü Cami-Mahfil

Foto. 230: Işıklı Köyü Cami-Mahfil

3.4. ÇAYKARA

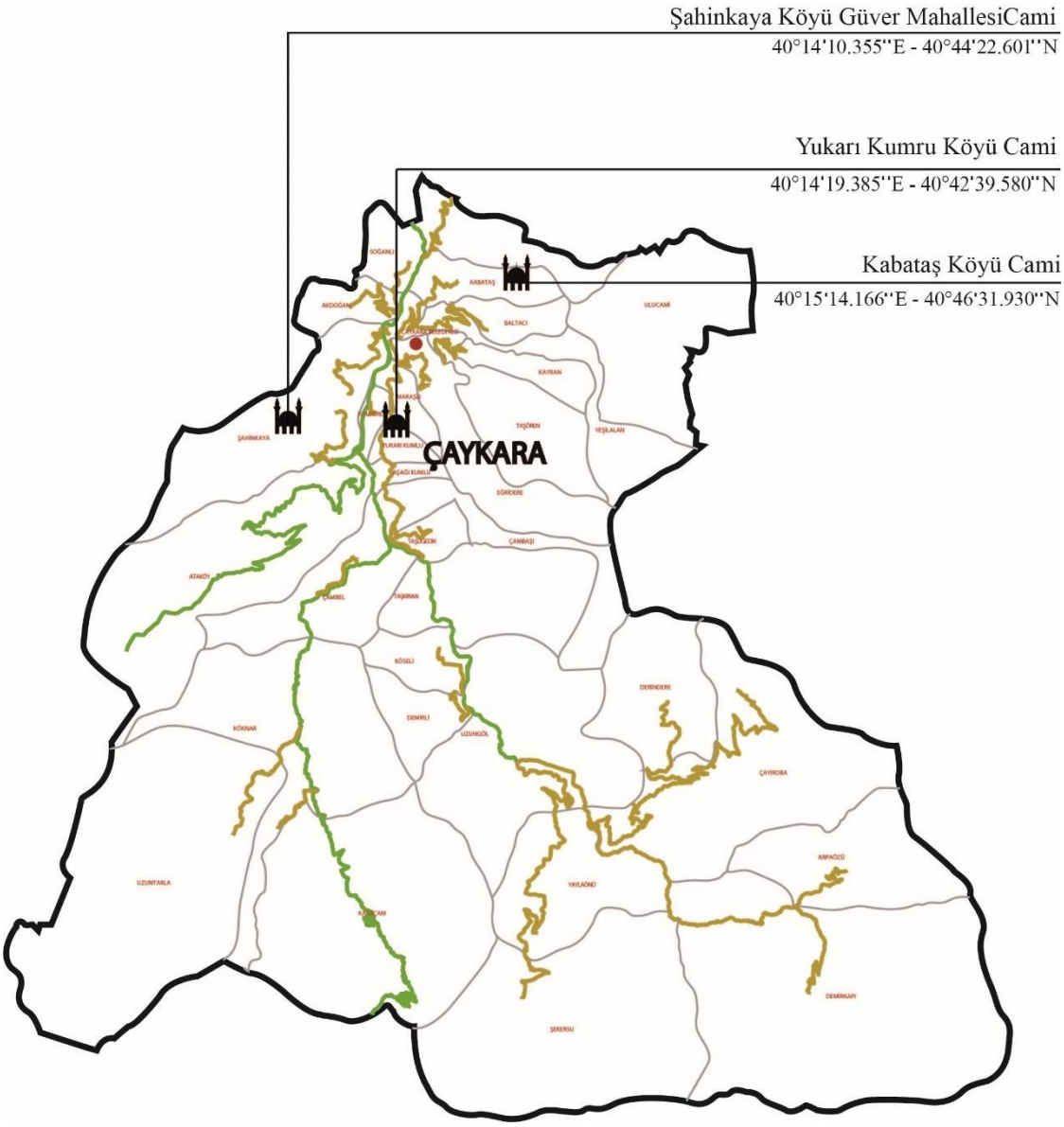

Harita 7: Çaykara Yapı Haritası

3.4.1. KABATAŞ KÖYÜ MERKEZ CAMİ

Yapı Tarihi **:**1811

Duvar Resmi Tarihi : 1872-73

Yer **:** Trabzon iline bağlı Çaykara ilçesinin Kabataş köyü

Konum **:** 40°15'14.166"E – 40°46'31.930"N

İnceleme Tarihi **:** 11.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Yapının içinde üç, dışında bir tane olmak üzere dört adet kitabesi mevcuttur. İkisi minberin üzerinde; batı tarafında H.1229/H.1813, doğu tarafında ise H.1239/M.1823-24 tarihleri bulunur. Üçüncü kitabe H.1289/M.1872-73 tarihli olup ahşap giriş kapısının üzerinde yer alırken dördüncü kitabe mihrabın doğu köşesinde elektrik tesisatının altında kalmıştır (Sümerkan ve Okman, 1999, s. 18-19; İnce, 2004, s. 227). Giriş kapısını yanındaki Türkçe levhada ise inşa tarihi olarak H.1226/M.1811 ibaresi yer almaktadır (Yavuz, 2009, s. 9) (Foto. 231-232). Fakat yapının banisi ve duvar resimlerini yapan sanatçı veya sanatçılar hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami şu anda kullanıma kapalıdır.

Plan ve Mimari Özellikler: Kare plana sahip olan yapının giriş kapısı kuzey duvarında yer almaktadır. Tavan ise düz ahşaptan yapılmıştır. Son cemaat yeri yapının kuzey duvarında bulunmakta ve altı sütunun yerleştirildiği bu bölüm iki katlı olarak inşa edilmiştir. Mahfil kısmına yapının batı duvarının dışında yer alan merdivenle çıkış sağlanmaktadır. Yapının batı ve doğu duvarlarında altta iki üstte iki olmak üzere dörder pencere yer alırken güney duvarında altta iki üstte iki olmak üzere dört pencere bulunmaktadır. Kuzey duvarında ise altta iki pencere yer alır. Mahfil kısmında ayrıca son cemaat yerinin ikinci katına açılan bir kapı bulunmaktadır. Caminin kuzeybatı köşesinde minare yer alır.

Bezeme ve Duvar Resimleri: Yapının duvar resimlerinin tarihi tam olarak bilinmemekle beraber caminin dört tane kitabesi yer almaktadır. 1811 yapının inşa tarihidir, 1813, 1823-24 ve 1872-73 ise muhtemelen yapının onarım tarihleri olmalıdır. Kentte bulunan duvar resimleri genel olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında yapılmıştır. Bu durum 1872-73 yılı onarımında duvar resminin yapıya eklenmiş olabileceğini göstermektedir. Yapının duvarlarının zemin rengi beyazdır. Zemin üzerine perde,

kandil, çeşitli ağaç, çiçek, yapı, alem, sandık, divit ve ucu, saat ve planlar betimlenmiştir. Harimin tavan eteklerinde yarım daire formunda ve yukarı tutturulmuş şekilde betimlenmiş perde yer almaktadır. Perdenin birleşim yerlerinden ikişer püskül sarkmaktadır. Harim duvarını ikiye bölen ve içinde "Esmâ-i Hüsna"nın yazılı olduğu şeritten de yanan kandiller sarkmaktadır. Harimin alt seviyedeki pencerelerinin iç paylarında geometrik düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin iç ve dış sınırında bordürler çizilmiştir. Pencerelerin iç alınlıklarında da çiçek demetleri mevcuttur. İçe doğru derinliği olan bu pencerelerin dış tarafının üstünde kıvrık dallarla çiçeklerin yer aldığı bezemelerin hâkim olduğu kemer betimlenmiştir. Kemerlerin alt bölümlerinde ise kıvrılan dallarda yapraklar görülmektedir. Üst pencerelerin iç payları da geometrik alanlara bölünmüştür. Baklava dilimi şeklindeki bölümlere farklı çiçek türlerinden oluşan demetler betimlenmiştir. Bu alanın dışa bakan sınırında üzümlerin tekrarından oluşan bir bordür mevcuttur. İçte bulunan pencerenin alınlığında da çiçeklerden meydana gelen düzenlemeler betimlenmiştir. Pencerelerin iki tarafına da korint sütunların üzerinde ve aynı zamanda pencerenin üst bölümüne denk gelen kemer yer almaktadır. Kemerin içerisinde yapraklı çiçek dalları betimlenmiştir. Bu kemerin hemen üzerinde ise kıvrılan çizgiler bulunurken üst noktasında bir alem betimlenmiştir. Batı, güney ve doğu duvarlarının üst bölümlerinde çeşitli kartuşlarda yazılar mevcuttur. Bu kartuş genellikle yatay dikdörtgen formlara sahip olup bordürlerle çevrilidir. Tavana yakın olan uzun kartuşların her iki tarafına yuvarlak birimler eklenerek içlerine çiçekler betimlenmiştir. Biraz aşağıda konumlanan dikdörtgen kartuşların üstlerinde, ortada kubbe ve kubbenin üstünde alem tasvir edilmiştir. Kubbenin her iki tarafında ise kıvrılan dallar ve stilize çiçekler bulunmaktadır. Batı ve doğuda orta bölümdeki kartuşlarda ek olarak iki tarafında yapraklı çiçek demetleri betimlenmiştir. Mihrabın üzerinde bulunan kartuşun üstünde de üst üste daireler yer almaktadır. Üsttekinin daha küçük olduğu bu dairelerin içerisinde stilize çiçeklerin tekrarlarından oluşan bezemeler mevcuttur. En üstte ise alem konumlandırılmıştır. Bu dairelerin her iki tarafından da kıvrılan dalları olan yapraklı çiçekler çıkmaktadır. Kartuşun altından ise mihrabın sağ ve soluna denk gelen kıvrılan dallarda çiçekler betimlenmiştir.

Harimin batı duvarının mahfilin alt bölümüne denk gelen alanının sağında kiraz, solunda ise armut ağacı betimlenmiştir. Önlerinde dolap olması sebebi ile tam olarak nasıl betimlendiği hakkında bilgi verilememektedir. İki pencere arasında kalan alanın

ortasında ise altı minaresi ile Sultanahmet Cami tasvir edilmiştir. Her iki tarafında da saksı içerisindeki testide çeşitli çiçeklerin oluşturduğu demet yer almaktadır. Camiye bitişik şekilde, iki tarafta yapıya doğru eğilmiş servi ağaçları mevcuttur. Cami iki boyutlu olarak betimlenmiştir. Belli bir yükseklikteki duvarın üstünde yer alan camiye dört basamaklı merdivenden çıkış sağlanmaktadır. Beş revaklı son cemaat yerinde bulunan üç kapı ile harime geçiş yapılmaktadır. Bir tane merkezde olmak üzere toplamda beş kubbeye sahip olan yapıda mavi ve beyaz renkler hakimdir. Derinliği olmayan tasvirde bazı alanlarda kırmızı ve sarı renkleri de kullanılmış olup yapı siyah çizgi ile belirginleştirilmiştir. Tasvirin üstünde bulunan pencerelerin arasında ise yazı yazan kartuşun iki tarafında, ortaya doğru eğilmiş servi ağaçları betimlenmiştir. Duvarın en solunda da beyaz zemin üzerine hurma ağacı yer almaktadır (Foto. 233-235). Harimin güney duvarında ise mihrabın solunda kalan alanda yazı-resim ile betimlenmiş ikişer şerefeli iki minareye sahip cami mevcuttur. Bu tasvirin hemen üzerinde bir el yazması sayfasını andıran dikdörtgen formda şematik olarak caminin planı çizilmiştir. Duvarın en solunda ise aynı niteliklere sahip dikdörtgen form içerisinde şematik olarak caminin duvar resmi programına dair çizim yer almaktadır (Foto. 236-238). Doğu duvarının sağında vaaz kürsüsünün bulunduğu köşenin hemen üstünde iki boyutlu betimlenmiş üç tarafı kapalı sehpa yer alır. Sehpanın üstünde ise sarı ve mavi renklerde divit ve uçları bulunmaktadır. Sehpada ise sarı, kırmızı, yeşil ve mavi renkler kullanılmıştır. Bu betimlemenin solunda sarkaçlı bir saat tasviri bulunur. Saatin her iki tarafında ise saate doğru eğilmiş serviler yer alır. Sarı rengin hakim olduğu saat tasvirinin üstü yarım daire şeklinde olup yeşil renktedir. Üzerinde ise alem mevcuttur. Yapının restorasyonda olması sebebi ile saatin içi çizim şeklindedir. Fakat saatin akrebi 12'yi, yelkovanın ise 30'u gösterdiği belli olmaktadır. Duvarda yer alan iki pencere arasındaki alanda da ikisi üç, ikisi iki şerefeye sahip dört minaresi ile Süleymaniye Cami tasviri yer alır. Tasvirin hemen karşısında batı duvarındaki Sultanahmet Cami betimlemesi ile aynı özellikleri gösteren yapıdaki tek fark minare sayısıdır. Yapının her iki tarafında da saksı içerisindeki ibrikte çeşitli çiçeklerin oluşturduğu demet bulunur. Duvarın en solunda ise saksıda limon ve armut ağacı betimlenmiştir. Ağaçların arasında ve en solda da armut ağacına doğru eğilmiş servi ağaçları yer almaktadır (Foto. 239-240). Harimin kuzey duvarının sağında bulunan pencerelerin iki tarafında farklı tipteki saksılarda çeşitli çiçeklerin oluşturdukları demetler betimlenmiştir. Giriş kapısının iki tarafında da korint sütunlar yer alır. Giriş kapısının solunda ise kaide içine oturtulmuş testide farklı

çiçeklerden meydana gelen demet tasvir edilmiştir. En solda ise benzer nitelikte çiçek demeti betimlenmiştir (Foto. 241-242).

Yapının mahfil bölümünün tavan eteğinde perde betimlemelerine yer verilmiştir. Batı ve doğu duvarlarının yüzeylerinin bir kısmı dört bölüne ayrılmış olup her birinin içerisinde kıvrılan dalların oluşturduğu platform üzerindeki saksıda çiçek demetleri betimlenmiştir. Kuzey duvarının sağında ise iki tane tam olarak hangi ağaç olduğu çözümlenemeyen betimlemeler yer alır. Kuzey duvarında pencere açıklığı olduğu tahmin edilen alan kapatılmış olmalıdır ve iki dikdörtgen alana ayrılmıştır. Bu dikdörtgenlerin solunda nar yer alırken dışında limon ağaçları tasvir edilmiştir. Aradaki kapının solunda armut ağacı betimlenirken bir pencere açıklığı daha görülmektedir. Sağdaki alanda nar ağacı yer alırken soldaki ağacın türü belirlenememiştir. En solda ise ağaçta muzlar görülmektedir (Foto. 243-246).

Y**azılar:** Harimin batı, güney ve doğu duvarında çeşitli yazılar yer almaktadır. Bu yazılar genellikle dikdörtgen forma sahip kartuşlar içindedir. Ayrıca harimi yatayda ikiye ayıran şerit bulunmaktadır. Bu şerit içerisinde, farklı renk zeminler üzerine "Esmâ-i Hüsna" yazılmıştır (Yavuz, 2009, s. 310-311). Diğer kartuşlarda ise Kur'an-ı Kerim'de yer alan surelerin bir bölümü veya Hadis-i Şerifler yazılıdır.

Batı duvarında mavi üzerine beyaz ile iki pencere arasındaki kartuşa İnfitar Suresinin 11. Ayeti olan "كِرَاماً كَاتِبِينَ" (Oysa sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var.) ve 12. Ayeti "يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ" (Şerefli yazıcılar yaptığınız şeyleri bilirler.) yazmaktadır. Altta yer alan kartuşta ise siyah üzerine beyaz ile Zümer Suresi 73. Ayetinin sonu "سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ" (Selâm olsun size! Ne mutlu size! Tertemiz geldiniz! Haydi, ebediyen kalmak üzere girin cennete) yazılmıştır. Duvarın solunda mavi üzerine beyaz yazının yer aldığı kartuşta ise Bakara Suresi 158. Ayetinin başı olan "اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ" (Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın nişanelerindendir. Her kim Beytullah'ı ziyaret ederse (onları tavaf etmesinde bir günah yoktur.) ifadesine yer verilmiştir. Altta bulunan kartuşta da siyah üzerine beyaz ile hat sanatıyla çözümlenemeyen yazı yer alır. Mihrabın üzerindeki kartuşta da Al-i İmran suresinin 37. Ayetinin bir bölümü olan " كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ" (Zekeriya mihraba her girdiğinde) yazılıdır. Doğu duvarının sağında mavi üzerine beyaz ile Tevbe Suresi 18 . ayetin bir bölümü olan "اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِر"(Allah'ın mescidlerini

ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan kimse imar eder.) ve altında Cin Suresi 18. Ayetinden "وَاَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّٰهِ اَحَداًۙ" (Mescidler yalnız Allah'ındır. O halde Allah'ın yanına katarak hiçbir kimseye yalvarmayın.) yazısı yer alır. İki pencere arasında akalna alandaki kartuşalarda ise mavi üzerine beyaz ile üstte Bakara Suresi 183. Ayetinin" يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَا " (Ey iman edenler! Oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı.), altta Ahzab Suresinin 71. Ayteinin " وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزاً عَظِيماً(Kim Allah'a ve Peygamber'ine itaat ederse büyük bir kurtuluşa ermiş olur.) yazılmıştır. Geriye kalan yazılar ise çözümlenemeiştir.

Foto. 231: Kabataş Köyü Merkez Cami

Foto. 232: Kabataş Köyü Merkez Cami-Kitabesi

Foto. 233: Kabataş Köyü Merkez Cami-Batı Duvarı

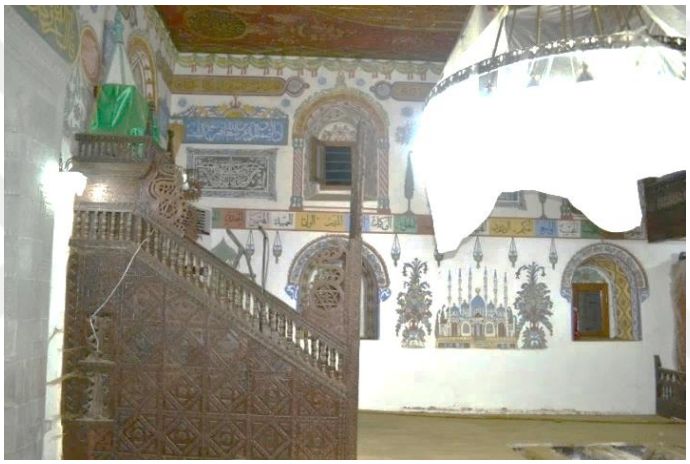

Foto. 234: Kabataş Köyü Merkez Cami-Batı Duvarı

Foto. 235: Kabataş Köyü Merkez Cami-Batı Duvarı

Foto. 236: Kabataş Köyü Merkez Cami-Güney Duvarı

Foto. 237: Kabataş Köyü Merkez Cami-Güney Duvarı

Foto. 238: Kabataş Köyü Merkez Cami-Güney Duvarı

Foto. 239: Kabataş Köyü Merkez Cami-Doğu Duvarı

Foto. 240: Kabataş Köyü Merkez Cami-Doğu Duvarı

Foto. 241: Kabataş Köyü Merkez Cami-Kuzey Duvarı

Foto. 242: Kabataş Köyü Merkez Cami-Kuzey Duvarı

Foto. 243: Kabataş Köyü Merkez Cami-Mahfil

Foto. 244: Kabataş Köyü Merkez Cami-Mahfil

Foto. 245: Kabataş Köyü Merkez Cami-Mahfil

Foto. 246: Kabataş Köyü Merkez Cami-Mahfil

3.4.2. ŞAHİNKAYA KÖYÜ GÜLVEREN CAMİ

Yapı Tarihi : 1876

Duvar Resmi Tarihi : 1900-1903

Yer : Trabzon iline bağlı Çaykara ilçesinin Şahinkaya köyü

Konum : 40°14'10.355"E – 40°44'22.601"N

İnceleme Tarihi : 12.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Giriş kapısının her iki tarafında Türkçe levha yer almaktadır. Sağda bulunanın üzerinde H.1293/M.1876 ile H.1304/M.1886 tarihleri yapının inşa yılını göstermektedir (Foto. 247-248). Hemen altında ise "Boya ve Yazı İşleri" adı altında H.1318/M.1900 ve H.1320/M.1903 tarihleri yazılıdır. Sol taraftaki levhada ise "Kapının Mimarı Şaban Kahveci, Mihrabın mimarı Mahmut Ustamahmutoğlu" yazısı yer alır (Yavuz, 2009, s. 42) (Foto. 248). Yapının banisi ve duvar resimlerinin sanatçısı veya sanatçıları hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami şu anda kullanıma açıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Dikdörtgen plana sahip olan caminin harimi iki yuvarlak sütun ile üç sahına ayrılmıştır. Ahşaptan yapılan tavanda bağdadi kubbe yer almaktadır. Ahşap tavanı ise harimi üçe bölen sütunlar ve duvarlar taşımaktadır. Yapının kuzey duvarında giriş kapısı yer almaktadır. Kuzey ve batı duvarlarının birleştiği kesimden mahfile çıkan merdiven bulunmaktadır. Mahfilin tavanı ise düz ahşaptan yapılmıştır (Sümerkan ve Okman, 1999, s. 20). Yapının doğu ve batı duvarlarında altta beş büyük pencere, üstte beş küçük pencere yer almaktadır. Güney duvarında ise iki büyük, iki küçük pencere bulunur. Caminin güneydoğu köşesinde minare yer alır.

Bezeme ve Duvar Resimleri: Yapının girişinde iki levha bulunmaktadır. Bunlardan biri inşa tarihini gösterirken diğeri boya ve yazı işleri tarihini vermektedir. Bu sebepten 1900-1903 yılları arasında yapıya duvar resmi eklenmesi muhtemeldir. Caminin harim duvarlarının zemin rengi beyazdır. Beyaz zemin üzerine bitkisel bezemeler ve yazı-resim ile yapılmış yapı ve ibrik çizimleri yer almaktadır. Harim duvarlarının üst bölümlerinde bulunan yuvarlak kartuşların altından başlayarak iki tarafından yukarı doğru çıkan renkli çiçek demetleri tasvir edilmiştir (Resim 249-256). Aynı çiçek betimlemeleri bağdadi kubbenin içerisindeki yuvarlak kartuşların etrafında da

betimlenmiştir. Bu çizimler ve betimler dışında pencere aralarında kalan alanların, ortasında dairesel şekil bulunan ve etrafında bitkisel bezemelerin yer aldığı düzenlemeler mevcuttur (Foto. 257-258). Güney duvarının en sağ bölümünde yazı-resim olarak tek şerefeli dört minareli cami tasvir edilmiştir. Bu caminin minare ve şerefe sayısına bakılırsa eğer Ayasofya olmalıdır. Mihrabın sağında ise yazı-resim olarak ibrik yer alırken sol tarafında birer şerefeli dört minareye sahip Ayasofya betimlenmiştir. Mihrabın hemen üstünde de yuvarlak kartuş içerisinde Osmanlı tuğrası şeklin "بسم الله" (Bismillah) yazısı yer almaktadır. Kartuşun her iki tarafında ise bitkisel bezemeler ve aralara serpiştirilmiş çiçekler tasvir edilmiştir. Kartuşun en üstünde ise alem betimlenmiştir. Güney duvarının en solunda ise yazı-resim olarak ibrik bulunmaktadır (Resim 269).

Yazılar: Caminin harim duvarlarının üst bölümlerinde ve bağdadi kubbenin içerisinde yuvarlak kartuşlar yer alırken tavan eteklerini dolanan şerit bulunmaktadır. Aynı zamanda harim duvarını yatayda iki parçaya bölen kalın bir şerit daha yer almaktadır. Bu şerit ve kartuşların içerisinde isimler ve Kur'an-ı Kerim'den ayetlerinin bir bölümü yazılmıştır. Harimin tavan eteklerini ise beyaz zemin üzerine siyah ile "Esmâ-i Hüsna" yazılmış şerit dolanmaktadır (Yavuz, 2009a, s. 310-311).

Harimin batı duvarındaki yuvarlak kartuşta "حسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hasan Radıallahu Anh) yazarken güney duvarında mihrabın sağında "الله" (Allah) solunda "مُحَمَّد" (Muhammed) yazılmıştır. Doğu duvarında ise "الحسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hüseyin Radıallahu Anh) yazmaktadır.

Mihrabın üzerinde yer alan dikdörtgen kartuş içerisinde ise Al-i İmran suresinin 37. Ayetinin bir bölümü olan " كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرٰبَۙ" (Zekeriya mihraba her girdiğinde) ifadesine yer verilmiştir. Bağdadi kubbe içerisinde de "أبو بكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ebubekir Radıallahu Anh), "عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Osman Radıallahu Anh), "عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ömer Radıallahu Anh) ve "ألي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ali Radıallahu Anh) yazılmıştır. Kubbenin ortasındaki altı kartuşta da "سعد بن أبي وقاص" (Sad Bin Ebi Vakkas), "عبد الرحمن بن عوف" (Abdurrahman Bin Avf), "بكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ زُبَيْر" (Zübeyr Radiyallahu Anh), "أبو عبيد" (Ebu Ubeyd), "سعيد بن زيد" (Said Bin Zeyd) ve "طلحة رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Talha Radiyallahu Anh) isimleri yer alır.

Foto. 247: Şahinkaya Köyü Gülveren Cami

Foto. 248: Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-Kitabeleri

Foto. 249: Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-Batı Duvarı

Foto. 250: Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-Güney Duvarı

Foto. 251: Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-Doğu Duvarı

Foto. 252: Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-Kuzey Duvarı

Foto. 253: Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-Mahfil

Foto. 254: Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-Mahfil

Foto. 255: Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-Mahfil

Foto. 256: Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-Mahfil

Foto. 257: Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-Kubbe

Foto. 258: Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-Kubbe

3.4.3. YUKARI KUMLU KÖYÜ CAMİ

Yapı Tarihi **:**1914

Duvar Resmi Tarihi : 1915-1920

Yer **:** Trabzon illine bağlı Çaykara ilçesinin Yukarı Kumlu köyü

Konum **:** 40°14'19.385"E – 40°42'39.580"N

İnceleme Tarihi **:** 12.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Giriş kapısının hemen üzerinde yer alan Türkçe bakır levhada yapının inşa tarihi olarak 1914 yazmaktadır (Yavuz, 2009, s. 72) (Foto. 259-260). Banisi ve duvar resimlerini yapan sanatçı veya sanatçılarla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami şu anda kullanıma uygun olmadığı için kapatılmıştır.

Plan ve Mimari Özellikler: Dikdörtgen plana sahip olan yapının giriş kapısı kuzey duvarındandır. Harim düz ahşap tavan ile kapatılmıştır. Mahfil bölümüne çıkılamamıştır. Yapının kuzey duvarında ayrıca sütunların yer aldığı ahşaptan son cemaat yeri bulunmaktadır. Batı ve güney duvarlarında ikişer pencere yer alır.

Bezeme ve Duvar Resimleri: Yapıda yer alan duvar resimlerinin tarihleri tam olarak belli olmamakla beraber yapı 1914 yılında inşa edilmiştir. Duvar resimleri ise yapıya sonraki tarihlerde eklenmiş olmalıdır. Bu durum duvar resimlerinin yapıya 1915-1920 yılları arasında uygulandığını göstermektedir. Caminin harim duvarlarının zemin rengi beyazdır. Zemin üzerine yazılar ve yazı-resim olarak yapı, testi ve ibrik tasvirleri yapılmıştır (Yavuz, 2009, s. 73). Genellikle beyaz zemine siyah renk kullanılırken bazı yerlerde mavi renkte kullanılmıştır. Harimin batı duvarının sağında yazı-resim olarak bir ibrik yer almaktadır. İbriğin ağzında yaprak benzeri çizgiler görülmektedir. Pencerelerin her iki tarafında da ikişerli olmak üzere altı kollu yıldız yer almaktadır. Duvarın sol tarafında ise birbirine bakan yazı-resim olarak düzenlenen ibrikler bulunmaktadır (Foto. 261). Güney duvarında da sağ pencerenin iki tarafında altı kollu yıldız yer alırken mihrabın sağında ibrik tasvir edilmiştir. Mihrabın solunda ikisi iki şerefeli ikisi tek şerefeli yazı-resim olarak düzenlenmiş cami tasviri bulunmaktadır. Bu tasvir Selimiye ya da Süleymaniye Cami olmalıdır. Temsili olarak yapılan bu tasvirin minare ve şerefelerine bakılarak büyük ihtimalle Süleymaniye Cami'dir (Foto. 262-263). Doğu duvarının sağında da birbirine bakan iki ibrik tasviri yer alırken yazıların

arasında ve ibriklerin arasında olmak üzere dört tane altı kollu yıldız bulunmaktadır (Foto. 264). Kuzey duvarı ise tamamen ahşaptır (Foto. 265).

Yazılar: Caminin harim duvarlarında genellikle yazılar bulunmaktadır. Beyaz zemin üzerine yazılan bu yazılar hep aynı olup harimin batı ve doğu duvarında olmak üzere iki kere yazılmıştır. Hadis-i Şerif olan bu yazı "عجلوا بالصلاة قبل الفوت ، و عجلوا بالتوبة قبل الموت" (Vakti geçmeden namaz kılmakta acele edin ve ölüm gelmeden önce tevbe etmekte acele edin.) şeklindedir.

Foto. 259: Yukarı Kumlu Köyü Cami

Foto. 260: Yukarı Kumlu Köyü Cami

Foto. 261:Yukarı Kumlu Köyü Cami-Batı Duvarı

Foto. 262: Yukarı Kumlu Köyü Cami-Güney Duvarı

Foto. 263: Yukarı Kumlu Köyü Cami-Güney Duvarı

Foto. 264: Yukarı Kumlu Köyü Cami-Doğu Duvarı

Foto. 265: Yukarı Kumlu Köyü Cami-Kuzey Duvarı

3.5. ARAKLI

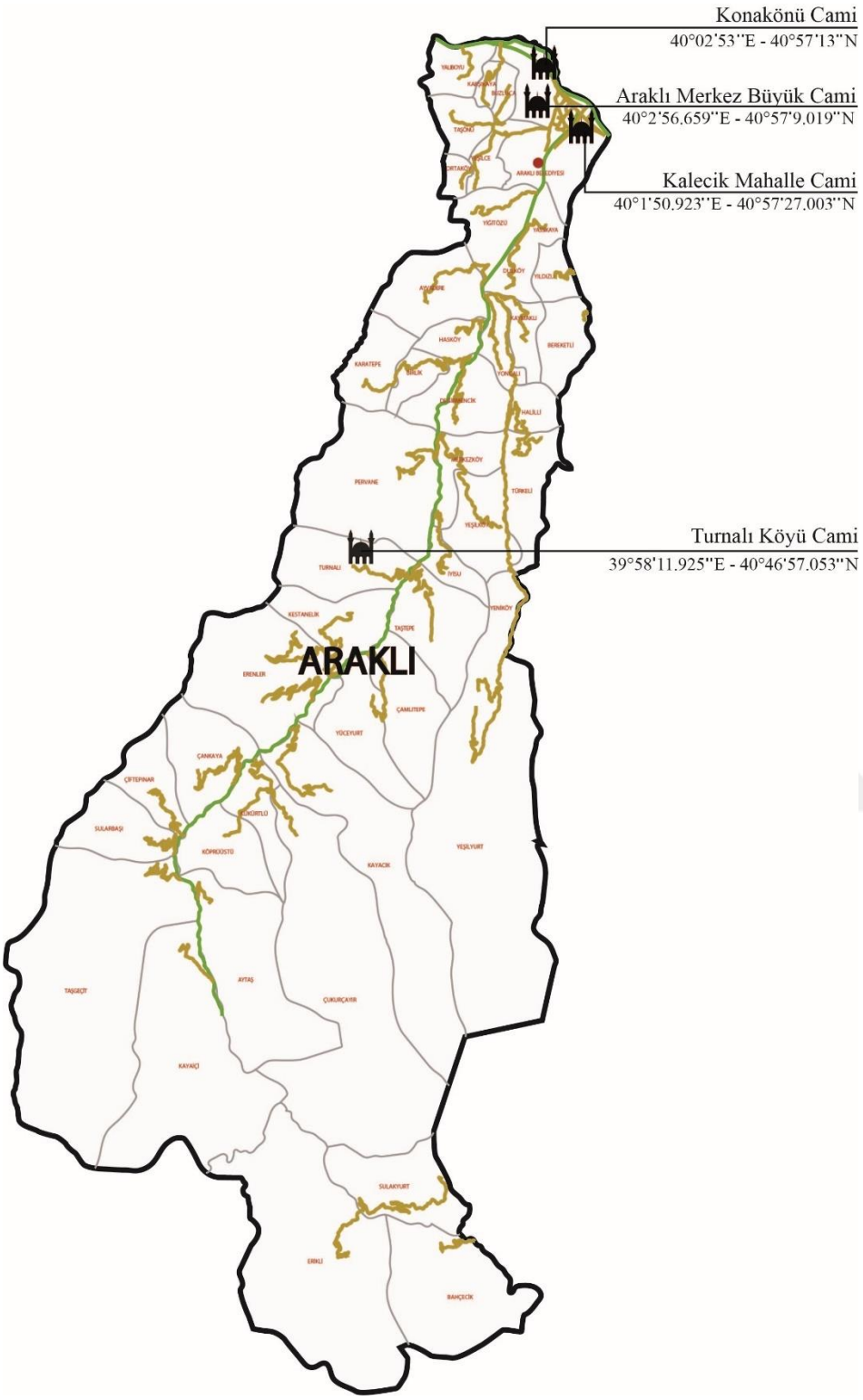

Harita 8: Araklı Yapı Haritası

3.5.1. TURNALI MAHALLE CAMİ

Yapı Tarihi **:** 1841

Duvar Resmi Tarihi : 19. yy. ikinci yarısı

Yer **:** Trabzon iline bağlı Araklı ilçesinin Turnalı köyü

Konum **:** 39°58'11.925"E – 40°46'57.053"N

İnceleme Tarihi **:** 10.09.2020

Tarih-Bani Sanatçı: Giriş kapısının hemen üzerinde yer alan yirmi satırlık kitabede yapının inşa tarihi olarak H.1257/M.1841 yazmaktadır. Yapının banisi Os'lu Hacı Hasan Efendi kabul edilmektedir. Bunun başlıca sebebi kapının üzerinde yer alan kitabede Bayburtlu şair İrşadi'nin kaleme aldığı Hacı Hasan Efendi'ye ithafen yazılmış dokuz beyitlik metindir (Foto. 266-267). Kitabi ise İsmail Efendidir (Yavuz, 2009b, s. 266). Caminin duvar resimlerinin yapan sanatçı veya sanatçılar hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami şu anda kullanıma açıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Kare plana sahip caminin giriş kapısı harimin batı duvarında yer almaktadır. Tavan ahşaptan yapılmış olup iç içe dört sekizgen göbekten oluşmasının yanı sıra ortada ahşaptan yapılmış dairesen forma sahip bir aparat yer almaktadır. Harimin içinde batı duvarından kuzey duvarına uzanan merdiven ile mahfil bölümüne çıkılmaktadır. Mahfil bölümünün tavanı ise düz ahşaptandır. Yapının güney duvarının altta iki büyük, üstte iki küçük olmak üzere dört pencere yer alırken doğu duvarının altta bir büyük, üstte iki küçük olmak üzere üç pencere bulunmaktadır. Yapının kuzeybatı köşesinde minare yer almaktadır.

Bezeme ve Duvar Resimleri: Yapı 1841 yılında inşa edilmiş duvar resimleri ise sonraki tarihlerde eklenmiş olmalıdır. Bu durum caminin duvar resimlerinin 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde eklenmiş olabileceğini göstermektedir. Caminin harim duvarlarının zemin rengi beyazdır. Üzerinde ise testi, saksı ve saksı içerisindeki ibrikte çiçek ve ağaç, yapı, sancak, terazi, kandil, saat, perde tasvirleri yer almaktadır. Pencerelerin iç paylarının iki kanadına saksıda yapraklı bir bitki tasvir bulunmaktadır. Harimin duvarlarında yazıların yer aldığı dikdörtgen kartuşlarda halıya benzemektedir. Dış çerçeveleri geometriksel düzenlemelere sahip bu kartuşların her iki tarafında da püsküller görülmektedir.

Harimin batı duvarında yer alan giriş kapısının sağında testiden çıkan hangi meyve ya da çiçek olduğu belirlenemeyen tasvir yer almaktadır. Bu tasvir, meyve ağacı ise küçük meyveleri olan, çiçek ağacı ise tomurcuk halinde bir bitki olmalıdır. Kapının solunda ise bir platform üzerinde saksıdaki ibrikte iki çiçeğin ortalarında ise nar ağacı betimlenmiştir. Duvarın üst bölümlerinde bulunan yuvarlak kartuşların iki yanında da bitkisel bezemeler ve betimlemelere yer verilmiştir (Foto. 268). Güney duvarında da alttaki pencerenin iç paylarının iki tarafında farklı saksıda çiçek tasvirleri görülürken pencerenin üst payında çeşitli çiçeklerle yapılmış bir düzenleme betimlenmiştir. Minber ile pencere arasında kalan alanda ise saksıda yuvarlak çiçekli ya da meyveli bir bitki betimlenmiştir. Mihrabın her iki tarafında da cami tasvirleri bulunmaktadır. Her ikisinin de altı minaresi olması sebebi ile yazı-resim sanatı ile betimlenen Sultanahmet Cami olduğu söylenebilir. Sadece sağdaki soldaki tasvire göre daha küçük betimlenmiştir. Mihrabın sağ tarafında caminin hemen üzerinde terazi tasvir edilirken mihrabın her iki tarafında kırmızı sancaklar betimlenmiştir. Üzerinde dikdörtgen kartuşun her iki tarafında da küçük yeşil ve kırmızı sancaklar görülmektedir. Üstte bulunan yuvarlak kartuşta da içerisinde Osmanlı tuğrası şeklinde "بسم الله"(Bismillah) yazısı ve etrafında bitkisel bezemeler ile çiçekler tasvir edilmiştir. Mihrabın solunda da gri renkli sarı ve mavi çerçeveli sarkaçlı saat yer almaktadır. Saatin gri alanında çiçekler betimlenmiş ve akrebi 6'yı gösterirken yelkovanı 6'yı göstermektedir. Alttaki pencerenin iç paylarının iki tarafında da farklı saksılarda çiçekler betimlenmiş olup tavan eteğinden ise iki kandil sarkmaktadır (Foto. 269). Harimin doğu duvarında ise genellikle bitkisel tasvirler bulunur. Vaaz kürsüsünün arkasında kalan alan da yuvarlak meyvesi ya da çiçeği olan bir bitki tasviri görülürken solunda ikişer şerefeli iki minareli yazı-resim sanatı ile bir cami tasvir edilmiştir. Alttaki pencerenin iç paylarının iki kanadında da farklı saksılardaki çiçek betimlemelerine yer verilmiştir. Pencerenin sağında bir platform üzerinde yer alan saksıdaki ibrikte bir çiçek tasvir edilirken benzer nitelikteki ibriklerde üç tane bitki de pencerenin solunda yer almaktadır. Bu bitkilerden iki tanesi nar ağacıyken ortadaki çiçek tasviridir. Tavan eteklerinden de iki kandil sarkmaktadır (Foto. 270). Mahfil bölümünde tavan eteklerinden yukarı tutturularak yarın daire şeklinde görülen perde tasvir dolanmaktadır. Perdelerin tutturulan bölümlerinden de iki püskül sarkmaktadır. Mahfilin batı duvarında saksıda oldukça büyük bir çiçek demeti betimlenmiştir (Foto. 271-272). Benzer nitelikteki bir çiçek tasviri mahfilin doğu duvarında da yer almaktadır (Foto. 273-274). Kuzey duvarında ise sırasıyla sasıda nar,

limon ve üzüm ağacı görülürken solda batı ve doğu duvarında yer alan çiçek demetine benzer bir tasvir betimlenmiştir (Foto. 275-276). Mahfilin batı ve doğu duvarındaki pencerelerin iç paylarının iki kanadında da saksıda çiçek tasvirleri yer alır.

Yazılar: Caminin harim üç duvarının üst bölümlerinde yuvarlak ve biraz altında dikdörtgen kartuşlar yer almaktadır. Bu kartuşlara mavi veya yeşil zemin üzerine bazı yazılar yazılmıştır. Duvarların üst bölümlerinde yer alan yuvarlak kartuşların batı duvarındakilerinde "أبو بكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ebubekir Radıallahu Anh), "عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Osman Radıallahu Anh) ve "حسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hasan Radıallahu Anh) yazmaktadır. Güney duvarında mihrabın sağında "الله" (Allah) solunda "مُحَمَّد" (Muhammed) yazarken doğu duvarında "عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ömer Radıallahu Anh), "ألي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ali Radıallahu Anh) ve "الحسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hüseyin Radıallahu Anh) ifadeleri yer alır. Harimin tavan eteklerini dolanan şerit içerisinde beyaz zemin üzerine mavi renkle "Esmâ-i Hüsna" yazılıdır (Yavuz, 2009a, s. 310-311).

Yuvarlak kartuşların biraz altında yer alan büyük dikdörtgen kartuşlarda ise Kur'an-ı Kerim'de yer alan surelerin ayetlerinin bir bölümüne yer verilmiştir. Batı duvarında Tevbe Suresinin 18. Ayetinin bir bölümü olan " إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللهِ مَنْ أَمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ" (Allah'ın mescidini ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan kimseler imar edebilir) ifadesi yer alırmaktadır. Güney duvarının sağ bölümündeki kartuşta ise Sad Suresinin 50. Ayetinin bir bölümü olan " فَتَّحَةً لَّهُمُ الْأَبْوَابُ" (Adn cennetlerinin kapıları onlara açıktır.) yazmaktadır. Mihrabın hemen üzerinde ise Al-i İmran suresinin 37. Ayetinin bir bölümü olan " كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرٰبَ" (Zekeriya mihraba her girdiğinde) ve "Ali" ve iki Zülfikar ile bir düzenleme yer alırken sol taraftaki kartuşta Hud Suresi 88. Ayetini bir bölümü olan "وَمَا تَوْفِيقِي اِلَّا بِاللّٰهِ" (Başarı ancak Allah'tandır.) İfadesine yer verilmiştir. Doğu duvarında yer alan kartuşta ise "يا محول الحول والأحوال حول حالنا إلى أحسن حال" (Ey, her şeyi değiştirmeye gücü yeten Allah! Bizim halimizi de en iyi olana çevir.) yazmaktadır. Harim duvarlarında yer alan diğer yazılar ise çözümlenememiştir.

Foto. 266: Turnalı Mahalle Cami

Foto. 267: Turnalı Mahalle Cami-Kitabesi

Foto. 268: Turnalı Mahalle Cami-Batı Duvarı

Foto. 269: Turnalı Mahalle Cami-Güney Duvarı

Foto. 270: Turnalı Mahalle Cami-Doğu Duvarı

Foto. 271: Turnalı Mahalle Cami-Mahfil

Foto. 272: Turnalı Mahalle Cami-Mahfil

Foto. 273: Turnalı Mahalle Cami-Mahfil

Foto. 274: Turnalı Mahalle Cami-Mahfil

Foto. 275: Turnalı Mahalle Cami-Mahfil

Foto. 276: Turnalı Mahalle Cami-Mahfil

3.5.2. ARAKLI MERKEZ CAMİ

Yapı Tarihi **:**1907

Duvar Resmi Tarihi : 1908-1920

Yer **:** Trabzon iline bağlı Araklı ilçesi Merkez

Konum **:** 40°2'56.659"E – 40°57'9.019"N

İnceleme Tarihi **:** 09.09.2020

Tarih-Bani Sanatçı: Son cemaat yerinde bulunan giriş kapının hemen üzerindeki pano içerisinde H.1325/M.1906-7 yazmaktadır. Yapının, müftülükte inşa tarihi olarak 1905 olarak kayıtlıdır (Tuluk ve Düzenli, 2010, s. 206). Kurumlardan elde edilen belgelere ışığında 1987[57] 1989[58], 1996[59] ve 1999[60] yıllarında yapı restore edilmiştir. Caminin banisi ve duvar resimlerini yapan sanatçı veya sanatçılar hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami şu anda kullanıma açıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Dikdörtgen plana sahip olan yapı iki katlıdır. Harimin kuzey duvarında giriş kapısı bulunmaktadır. Tavan ise bağdadi küçük kubbeli olup mahfil kısmı farklı olarak yapılmıştır. Basık kemerlerle birbirine bağlı dört adet sekizgen yapılı sütun harimi ve tavanı dokuz eş parçaya bölünmüştür. Geçişlerde pandantif kullanılmıştır. Son cemaat yerine de iki yönlü merdiven ile çıkılmaktadır. Mahfil ise harimi "u" şeklinde sarmaktadır. Mahfilin olduğu bölümün tavanı ise ahşaptan yapılmış ve düzdür (Tuluk ve Düzenli, 2010, s. 207-208) (Foto. 277).

Bezeme ve Duvar Resimleri: Günümüzde harim duvarları beyaza boyanmış (Foto. 278-279-280-281) olan caminin 1989 onarımından önce duvarlarında duvar resmi olduğunu gösteren fotoğraflar bulunmaktadır. Duvar resimlerinin ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemekle beraber yapının inşa tarihi olan 1907 tarihinden sonra yapılmış olmalıdır. Bu durum neticesinde yapının duvar resimleri 1908-1920 yılları arasında eklenmiş olması muhtemeldir. Bu fotoğraflarda beyaz zemin üzerine vazodan çıkan

[57] Kültür Ve Turizm Bakanlığı Taşınmaz Kültür Ve Tabiat Varlıkları Ankara Bölge Kurulu 1987/1429 nolu raporu
[58] Kültür Bakanlığı Trabzon Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu 1989/448 nolu raporu
[59] Kültür Bakanlığı Trabzon Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu 1996/2524 nolu raporu
[60] Kültür Bakanlığı Trabzon Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu 1999/3581 nolu raporu

çiçekler harim duvarlarına betimlendiği görülmektedir. Harim duvarlarının üst bölümlerinde kandil betimlemeleri sıralanmıştır. Kubbelerin harim duvarları ile birleşim alanın olan üçgen alanlarda da bitkisel bezemeler mevcuttur. Mihrabın sağında altı minaresi ile Sultanahmet Cami solunda ise iki minareli selatin cami tasviri yer alır (Foto. 282-284). Bu betimlemelere ilişkin ayrıntılı bilgi günümüzde mevcut değildir.

Yazılar: Günümüzde duvarları beyaza boyandığı için herhangi bir yazı bulunmayan harim duvarlarında 1989 restorasyonundan önde kartuş içerinde yazılar bulunmaktadır. Bu yazılar kentte bulunan diğer yapılarda olduğu gibi Kur'an-ı Kerimden Ayetler, sahabe isimleri ve Hadis-i Şerifler olmalıdır.

Foto. 277: Araklı Merkez Cami

Foto. 278: Araklı Merkez Cami, Batı Duvarı

Foto. 279: Araklı Merkez Cami, Güney Duvarı

Foto. 280: Araklı Merkez Cami, Doğu Duvarı

Foto. 281: Araklı Merkez Cami, Kadınlar Mahfili Duvarları

Foto. 282: Araklı Merkez Cami, Batı Duvarı (Şahin, 2016, s. 88)

Foto. 283: Araklı Merkez Cami Doğu Duvar (Şahin, 2016, s. 87)

Foto. 284: Araklı Merkez Cami Mihrabı (Şahin, 2016, s. 87)

3.5.3. KONAKÖNÜ CAMİ

Yapı Tarihi **:** 19.yy.

Duvar Resmi Tarihi : 19.yy.

Yer **:** Trabzon iline bağlı Araklı ilçesi Merkez

Konum **:** 40°02'53"E – 40°57'13"N

İnceleme Tarihi **:** 09.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Yapıyla ilgili herhangi bir kaynağa ulaşılamamıştır. Trabzon Müzeler Müdürlüğü tarafından alınan bilgiye göre yapı 19. yüzyıla tarihlenmektedir. Caminin banisi ve mihrapta yer alan bezemeleri yapan sanatçı hakkında da herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Plan ve Mimari Özellikler: Dikdörtgen plana sahip olan yapı tek katlıdır. Yapının kuzeyinde son cemaat yeri bulunmaktadır. Harimin kuzey duvarında giriş kapısı yer alır. Tavan, düz ahşap olarak yapılmıştır. Yapının batı ve doğu duvarlarında dört, kuzey ve güney duvarlarında iki pencere bulunmaktadır (Foto. 285).

Bezeme ve Duvar Resimleri: Yapının duvar resimlerinin tam olarak tarihi belli değildir. Yapı 19. yüzyılda inşa edilmiş duvar resmi de aynı yüzyılda eklenmiş olmalıdır. Günümüzde duvarları beyaza boyanmış olan yapının 2008 yılında yapılan onarımda mihrapta bulunan ateş betimlemesi kapatılmıştır. Mihrap kabartma olarak yapılmıştır. Yukarı doğru küçülen parçalardan oluşan mihrabın her katı farklı bir renge boyanmıştır. En alt katta ise ateş betimlemesi yer alır. Bu tasvirlerle muhtemelen Cennet tasviri yapılmıştır (Foto. 286).

Yazılar: Yapının duvarlarında herhangi bir yazı yer almamaktadır.

Foto. 285: Konakönü Cami

Foto. 286: Konakönü Camileri mihrabı, 2008 (Trabzon Müzeler Müdürlüğü)

3.5.4. KALECİK CAMİ

Yapı Tarihi **:** 1910 civ.

Duvar Resmi Tarihi : 1911-1920

Yer **:** Trabzon iline bağlı Araklı ilçesi merkez

Konum **:** 40°1'50.923"E – 40°57'27.003"N

İnceleme Tarihi **:** 09.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Yapının dışında veya içinde inşa tarihine ilişkin bir ibare yer almamaktadır. 19. yüzyılın sonu veya 20. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş olmalıdır. Caminin imamından alınan bilgilere göre ise yapı yaklaşık 1910 yılında yapılmıştır. Cami şu anda kullanıma açıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Dikdörtgen plana sahip olan yapının harim bölümü dört sekizgen sütun ile üç sahına ayrılmıştır. Bu sütunlara bağlı dokuz kubbe yer almaktadır. Giriş kapısı ise yapını kuzey duvarında bulunurken aynı duvardan başlayıp doğu duvarına devam eden merdiven ile mahfil bölümüne çıkılmaktadır. Mahfil bölümünün tavanı ise düz ahşaptan yapılmıştır. Yapının kuzey duvarında son cemaat yeri bulunmaktadır. Bu bölümün batı cephesi duvar ile kapatılmış olup üç sütun ahşap tavanın taşıyıcılığını yapmaktadır. Son cemaat yerinin geri kalan iki duvarı ise cam ile kapatılmıştır. Harimin batı ve doğu duvarlarının altta üç büyük, üstte üç küçük ve mahfil bölümünde birer tane küçük olmak üzere beşer pencere yer almaktadır. Güney duvarında altta iki büyük, üstte iki küçük olmak üzere dört pencere bulunurken kuzey duvarında altta iki büyük, mahfil bölümünün de iki küçük olmak üzere dört pencere bulunmaktadır. Caminin kuzeybatı köşesinde minare yer alır (Foto. 287).

Bezeme ve Duvar Resimleri: Yapı 1910 yılı civarında inşa edilmiştir. Bu durum duvar resimlerinin sonraki bir tarihte eklendiğini göstermektedir. Netice itibariyle duvar resimleri yapıya 1911-1920 yılları arasında uygulanmış olmalıdır. Yapının harim duvarlarının zemin rengi beyazdır. Zemin üzerine yapı, kandil, çiçek, ağaç, saat, perde betimlemeleri mevcuttur. Harimin pencerelerinin tamamı sarı renkli şeritlerle çevrilidir. Üst camların alınlıklarında ise kıvrımlara sahip stilize çiçeklerden oluşan sarı renkli bir bezeme yer alır. Bu ve buna benzer nitelikteki kandil ve bezemelerde de ışık gölge kullanılarak tasvirlere boyut kazandırılmıştır. Harimin örtü sistemi olan dokuz kubbenin

ortasında daire formunda bitkisel düzenlemeler ve hat sanatı ile oluşturulmuş yazı düzenlemeleri mevcuttur. Dairenin etrafında içlerinde yapraklı çiçeklerin tekrarından olan bordür çerçeve yer alır. Bordürün dış çemberinden ise farklı uzunluklara sahip sarı renkte ışını andıran çizgiler görülmektedir. Kubbelerin sütunlara bağlandığı bölümlerdeki üçgen alanların bazılarında yuvarlak kartuşların içlerinde yazılar ve iki yanında çiçekler yer alırken bazılarında kıvrımlı yaprakların aralarında ve çevresinde çiçekler betimlenmemiştir. Kartuşlar, mavi zemin üzerine beyaz yazılar yazıyken sarı çerçeveye sahiptir. Berkler ise sarı renktedir. Ortak özellikleri ise her ikisinin de altında birer sarı kandil sarkmaktadır. Kandillerin ağız kısımlarında ışık gölge uygulanırken alt bölümünde bu uygulama görülmemektedir. Sütunların her birinin bu üçgen alanlara bağlanan bölümlerinin hemen altında ters hayat ağacı ve berklerden oluşturulan bir düzenleme tekrarı mevcuttur. Genellikle kubbe etekleri sadedir. Sadece orta kubbenin eteklerinde deniz kabuğu ve berk motifinden meydana gelen mavi, sarı renklerin hakkim olduğu bezemeler dolanmaktadır. Ayrıca harimin batı, güney ve doğu duvarlarında içlerinde yazıların yer aldığı kartuşlar mevcuttur. Bu kartuşların siyah ve mavi üzerine beyaz ile yazılar sarı çerçeve ile çevrilidir. Bir de pencere aralarında beyaz zemine mavi ile "Esmâ-i Hüsna"nın yazılı olduğu dikdörtgen alanlar ise sadece kırmızı çizgi ile sınırlandırılmıştır. Beyaz zemine mavi yazıların olduğu kartuşların altlarından ise sarı ve mavi renklere sahip kandiller sarkmaktadır. Bu kandillere ışık gölge kullanımı ile boyut kazandırılmıştır. Harim duvarlarının alt pencerelerinin aralarında yer yer bulunan çiçekler genel anlamda benzer özellikler taşımaktadır. Çeşitli çiçeklerin bir araya gelmesiyle oluşturulan demetler iki tarafından tutma yeri olan saksının içerisinde betimlenmiştir. Sarı renge sahip olan saksılara ışık gölge kullanımı ile boyut kazandırılmıştır. Mavi, sarı ve pembe renklere sahip olan çiçeklerde de ışık gölge kullanımı mevcuttur. Duvarların kubbe ile birleştiği kemerli alanların iki tarafında da saksı içerisinde sarı çiçekler betimlenmiştir.

Harimin batı duvarının üst bölümünde bulunan sağ pencerenin sağında iki tane saksı içerisindeki vazoda farklı çiçekler betimlenirken pencerenin hemen yanında sararmış servi ağacı görülür. Orta pencerenin sağ tarafında iki tane saksıdaki vazoda çiçek tasvir edilirken bir de servi ağacı yer alır. Solunda ise aynı nitelikteki çiçek tasviri bulunmaktadır. Duvarın sol penceresinin sağında servi ağacı ve benzer bir çiçek bulunur. Pencerenin solunda ise saksıda yuvarlak çiçeği olan bir bitki bulunmaktadır (Foto. 288-

289). Güney duvarında ise sağ pencerenin sağında saksıda yapraksı bir bitki betimlenmiştir. Mihrabın her iki tarafında da cami tasviri bulunmaktadır. Sağda ikişer şerefeye sahip dört minaresi ile muhtemelen Süleymaniye Cami betimlenmiştir. Sarı ve mavinin hakim olduğu caminin beş revaklı son cemaat yeri mevcuttur. Biri ortada olmak sureti ile üç kubbesi olan caminin orta kubbenin altı hat sanatında aynalama ile Ali yazılıyken, son cemaat yerinde hat sanatı ile ne yazıldığı çözümlenememiştir. Mihrabın solunda da sarı ve mavi kullanılarak betimlenen altı minaresi ile Sultanahmet Cami yer alır. Bu caminin beş revaklı son cemaat yeri mevcuttur. Biri merkezde olmak suretiyle dokuz kubbesi olan yapının minarelerinin alt bölümünde hat sanatı ile bir yazı düzenlenmiştir. Caminin hemen üzerinde sarı tonların sarkaçlı küçük bir saat betimlenmiştir. Işık gölge ile boyut kazandırılan saat ya ahşap ya da metaliktir. Dış çerçevelerinde çiçek ve yapraklarından oluşan bezemeler yer alan saatin içinde ise zeytin dalı betimlenmiştir. Saatin akrebi 6 ile 7 arasında yer alırken yelkovanı 19'u göstermektedir. Sekiz kattan oluşan mihrabın yedinci katında sekizinci katan sarkan, iki yandan tutturulmuş kırmızı kenarları olan mavi bir perde betimlenmiştir. Üst katlar ise iç içe kıvrılan çizgiler ve ton geçişlerinden oluşmaktadır. Bir katta mavi kullanılmış ise diğer katta kırmızı tonları kullanılmıştır. En üst katta da sarı zemin üzerine mavi berkler betimlenmiştir. Mihrabın en dış çerçevesinde üzüm ve dallarından oluşan kabartmalar yer alırken iç tarafta çiçeklerden oluşan bir düzenleme yapılmıştır. Mihrabın hemen üzerinde de yuvarlak içerisinde kırmızı tonlara sahip bir çiçek tasvir edilmiştir. Mihrabın üst bölümündeki kubbe kemerinin iki tarafında da yaprakları olmayan ağaçlar bulunmaktadır. Duvarın sol tarafında yer alan pencerenin her iki tarafında da saksı içerisinde çiçek betimlemeleri ile sararmış servi ağacı tasvir edilmiştir (Foto. 290-292). Harimin doğu duvarında ise kubbe kemerlerinin olduğu yerlerde ağaç ve çiçek tasvirleri mevcuttur. Sağ pencerenin sağında, yapraksız bir ağaç ile servi ağacı arasında saksı içerisindeki vazoda çiçekler yer almaktadır. Ortadaki pencerenin sağında servi ağacı ile saksıda çiçek, solunda da saksıda çiçekler betimlenmiştir. Sol pencerenin iki tarafında da aynı niteliklere sahip saksıda çiçekler yer alır (Foto. 293-295). Kuzey duvarında ise pencere aralarında saksıda çiçekler betimlenmiştir (Foto. 296-297).

Mahfil bölümünün duvarlarında da genellikle çiçek betimlemeleri bulunmaktadır. Batı duvarında bir kapı bulunan mahfilin bu duvarında sağda saksı içerisinde yuvarlak çiçekleri olan bitki yer alırken aynı çiçek sol tarafta saksı içerisindeki

vazoda betimlenmiştir. Doğu duvarında ise bir pencere bulunur. Pencerenin solunda saksıda çiçek varken solda saksı içerisindeki vazoda aynı çiçeklerden tasvir edilmiştir. Kuzey duvarında ise sağ tarafta yer alan pencerenin sağında saksı içerisindeki vazoda nar ve dalları görülürken bir de sararmış servi ağacı betimlenmiştir. Solda ise saksı içerisindeki vazoda uçlarında tomurcuklar olan yaprakları oldukça uzun bir bitki tasvir edilmiştir. Arada kalan alanda da ortada saksıdaki vazodan çıkan çiçek yer alırken her iki yanında saksıda yapraksı bir bitki betimlenmiştir. Soldaki pencerenin sağında saksı içerisindeki vazoda yapraksı bitki solunda saksı içerisindeki vazoda nar ve dalları ile sararmış servi ağacı yer alır. Mahfilin güney tarafında kubbe kemerleri görülmektedir. Kubbe kemerlerinin üçgen alanlarında da çiçek demetleri betimlenmiştir (Foto. 298-302).

Yazılar: Yapının batı, güney ve doğu duvarlarının üst bölümlerindeki dikdörtgen ve kubbede yer alan yuvarlak kartuşta yazılar yazmaktadır. Kartuşların içerisinde sahabe isimleri, Esmâ-i Hüsna, Hadis-i Şerifler ve Kur'an-ı Kerimden bazı ayetlerin bölümleri bulunur. Orta kubbenin üçgen alanlarında "الله" (Allah) ve "مُحَمَّد" (Muhammed), batıda yer alan kartuşların üçünde "أبو بكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ebubekir Radıallahu Anh), "عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ömer Radıallahu Anh) ve "حسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hasan Radıallahu Anh) yazılıdır. Doğu kubbesinde bulunan kartuşlarda ise "ألي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ali Radıallahu Anh), "عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Osman Radıallahu Anh) ve "الحسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hüseyin Radıallahu Anh) isimleri yer alır. Harimin duvarlarında yer yer bulunan dikdörtgen formda kırmızı çizgi ile sınırlandırılmış beyaz zemin üzerine mavi ile yazılan yazılarda ise "Esmâ-i Hüsna" yazılmıştır. Batı duvarının sağındaki dikdörtgen form içerisinde beyaz zemine mavi ile Haşr Suresi 22. Ayeti "هُوَ اللهُ الَّذِي لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِۚ هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ"(Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla; O kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah'tır. O Rahman'dır ve Rahim'dir.) yazılmıştır. Sağ ve orta pencere arasındaki mavi zemine beyaz ile "الحفظ" (Hafız –Koruyup gözeten ve dengede tutan)(Özözder, 2003, s. 51) yazısı yer alır. Harim duvarlarını ikiye bölen sarı çerçeveli yan yana dizilmiş kartuşların içlerinde siyah üzerine beyaz ile bazı ayetlere yer verilmiştir. Bu yazıların bazıları çözümlenememiştir. Batı duvarının solunda sağına şu ifadeler yer alı; Zümer suresi 73. Ayetinin sonu "عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ" (Selâm olsun size! Ne mutlu size! Tertemiz geldiniz! Haydi, ebediyen kalmak üzere girin cennete), "يا محول الحول والأحوال حول حالنا إلى أحسن حال" (Ey, her şeyi değiştirmeye gücü yeten Allah! Bizim halimizi de en iyi olana

çevir.), "حفظك الله فى الدّارين" (Allah seni iki cihanda korusun.) yazılmıştır. Güney duvarında ise İnfitar Suresinin 11. Ayeti olan "كِرَاماً كَاتِبِينْ" (Oysa sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var.) ve 12. Ayeti "يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ" (Şerefli yazıcılar yaptığınız şeyleri bilirler.), "لا إله إلا الله" (Allah'tan başka İlah yoktur.), "محمد رسول الله" (Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah'ın Peygamberidir.) ifadeleri yer alır. Mihrabın üzerinde ise Al-i İmran suresinin 37. Ayetinin bir bölümü olan " كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرٰبَ" (Zekeriya mihraba her girdiğinde) ve üstündeki yuvarlak kartuşta da tuğra şeklinde "بسم الله" yazılıdır. Doğu çephesinde ise "Çok geç olmadan dua et, acele et.) arapça yazılmıştır. Fakat burada sadece anlamı verilebilmektedir.)", Tevbe Suresi 18. Ayetinin başı " اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ"(Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimse imar eder.), Hud Suresi 88. Ayetinin bir bölümü olan "وَمَا تَوْفِيقِي اِلَّا بِاللّٰهِ" "(Başarım ancak Allah'tandır.), Saf Suresi 13. Ayetin sonu "وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ"(İnananlara müjdele Ey Muhammet!), Sad Suresinin 50. Ayetinin bir bölümü olan " فَتَّحَةً لَّهُمُ الْأَبْوَابُ" (Adn cennetlerinin kapıları onlara açıktır.) yazılmıştır. Diğer yazılar ise çözümlenememiştir.

Foto. 287: Kalecik Cami

Foto. 288: Kalecik Cami, Batı Duvarı

Foto. 289: Kalecik Cami, Batı Duvarı

Foto. 290: Kalecik Cami, Güney Duvarı

Foto. 291: Kalecik Cami, Güney Duvarı

Foto. 292: Kalecik Cami, Güney Duvarı

Foto. 293: Kalecik Cami, Doğu Duvarı

Foto. 294: Kalecik Cami, Doğu Duvarı

Foto. 295: Kalecik Cami, Doğu Duvarı

Foto. 296: Kalecik Cami, Kuzey Duvarı

Foto. 297: Kalecik Cami, Kuzey Duvarı

Foto. 298: Kalecik Cami, Mahfil

Foto. 299: Kalecik Cami, Mahfil

Foto. 300: Kalecik Cami, Mahfil

Foto. 301: Kalecik Cami, Mahfil

Foto. 302: Kalecik Cami, Mahfil

3.6. MAÇKA

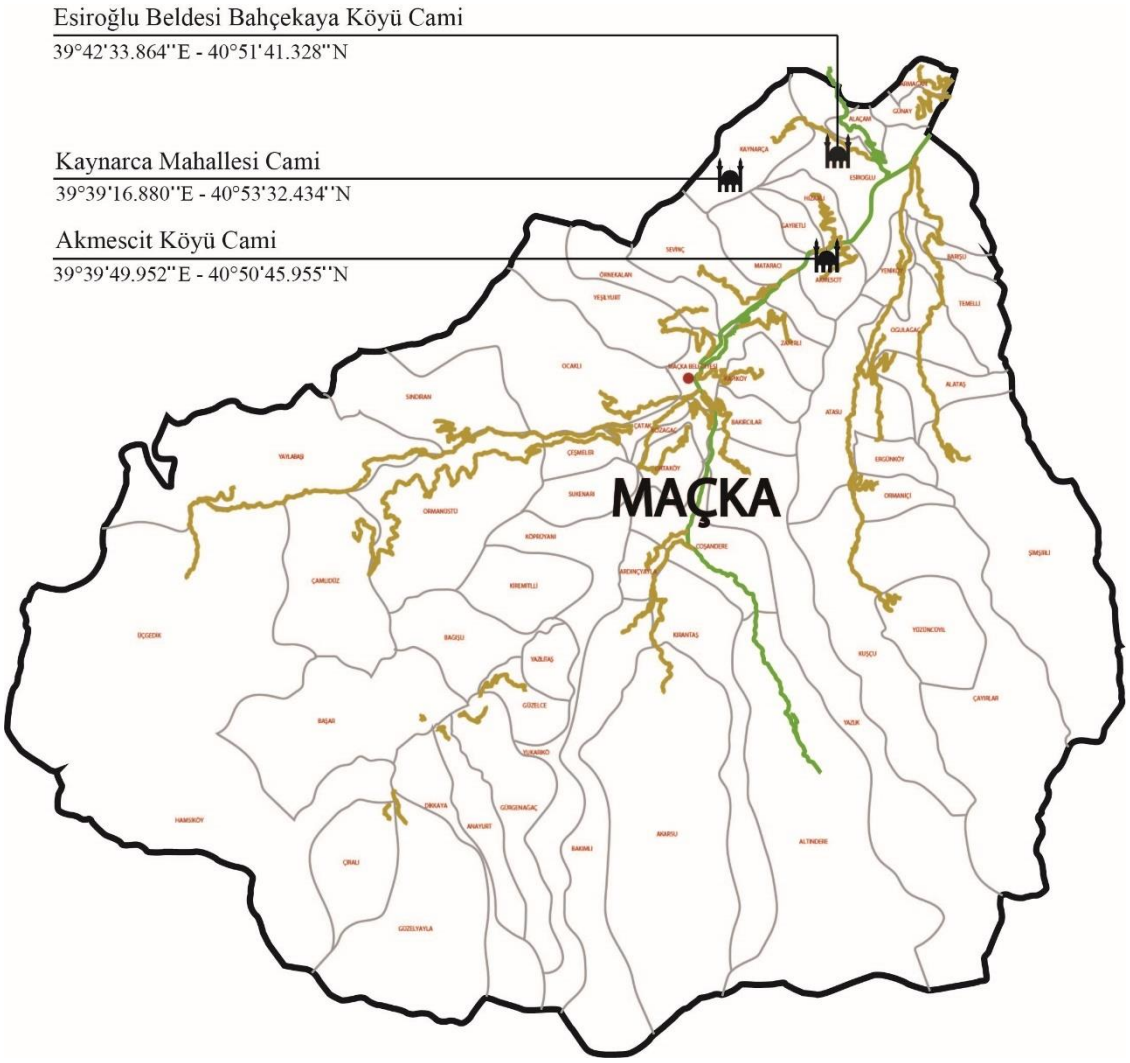

Harita 9: Maçka Yapı Haritası

3.6.1. KAYNARCA MERKEZ CAMİ

Yapı Tarihi **:**1848

Duvar Resmi Tarihi : 19. yy. ikinci yarısı

Yer **:** Trabzon iline bağlı Maçka ilçesinin Kaynarca Köyü

Konum **:** 39°39'16.880"E – 40°53'32.434"N

İnceleme Tarihi **:** 15.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Yapının giriş kapısının üzerindeki tabelada inşa tarihi olarak 1848 ibaresi yer almaktadır. Banisi ve duvar resimlerini yapan sanatçı veya sanatçıları hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami, 2012 yılında bir restorasyon geçirmiş olup şu anda kullanıma açıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Harimi dikdörtgen plana sahip olan yapının kuzey duvarına sonradan son cemaat yeri eklenmiştir. Harime giriş kapısı kuzey duvarında yer alır. Yapının tavanı düz ahşaptır. Mahfil bölümüne son cemaat yerinin sağında yer alan bir merdivenle çıkış sağlanmaktadır. Harimin batı ve doğu duvarlarında altta dört üstte dört olmak üzere sekizer tane pencere bulunmaktadır. Güney duvarında ise altta iki üstte iki olmak üzere dört pencere vardır. Caminin kuzeyinde bir minare yer alır (Foto. 303).

Bezeme ve Duvar Resimleri: Yapının duvar resimlerinin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir fakat yapı 1948 yıllında inşa edilmiştir. Caminin duvar resmi ise bu tarihten sonra yapılmıştır. Bu durum yapının duvar resimlerinin 19. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış olduğunu göstermektedir. Caminin harim duvarlarının zemin rengi beyazdır. Harimdeki pencerelerin etrafında şeritler yer almaktadır. Bu şeritler içerisinde farklı iki tür çiçek stilizesi ile oluşturulan bezemeler ile oluşmaktadır. Pencere ve kapıların arasında kalan alanlarda ise bitkisel stilizasyonlardan oluşan bezeme kartuşlar yerleştirilmiştir (Foto. 304-307). Güney duvarının sağındaki bölümde Osmanlı tuğrası şeklinde "بسم الله" (Bismillah) yazısı yer almaktadır. Harimin güney ve doğu duvarının birleşim yerinde dikdörtgen kartuşta Mescid'i Haram içerisinde Kâbe betimlenmiştir. Merkezde Kabe'nin görüldüğü Mescid-i Haram'ın revaklı bölümü ve arka planda iki minaresi tasvir edilmiştir. Tüm ayrıntılarıyla betimlenen yapılara ışık gölge kullanımıyla boyut ve derinlik verilmiştir (Foto. 308). Perspektif kurallarına uygun şekilde tasvir

edilen kompozisyonun oldukça yeni görülmesi bazı tereddütlere yol açmaktadır. Yapı Osmanlı dönemine aittir. Fakat bu betimlemenin daha yakın tarihte yapılıp yapılmadığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Yazılar: Harim duvarların üst bölümlerinde yer alan yuvarlak kartuşların içlerinde bazı ifadelere yer verilmiştir. Bu kartuşların etrafında da pencere ve kapıların arasında kalan bölümlerde yer alan bezemelerden bulunmaktadır. Siyah üzerine sarı renk yazıların yer aldığı bu kartuşların batı duvarındakinde "أبو بكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ebubekir Radıallahu Anh), "عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Osman Radıallahu Anh) ve "الحسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hüseyin Radıallahu Anh) yazarken güneyde mihrabın sağında "الله" (Allah) solunda "مُحَمَّد" (Muhammed) yazmaktadır. Doğu duvarında ise "عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ömer Radıallahu Anh), "رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ألي" (Ali Radıallahu Anh) ve "حسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hasan Radıallahu Anh) yazılmıştır. Mihrabın hemen üzerinde de dikdörtgen kartuş içerisinde ise Bakara Suresi 149. Ayetinin bir bölümü olan " فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَ" (Yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir.) yazmaktadır.

Foto. 303: Kaynarca Merkez Cami

Foto. 304: Kaynarca Merkez Cami-Batı Duvarı

Foto. 305: Kaynarca Merkez Cami-Batı Duvarı

Foto. 306: Kaynarca Merkez Cami-Güney Duvarı

Foto. 307: Kaynarca Merkez Cami-Doğu Duvarı

Foto. 308: Kaynarca Merkez Cami-Doğu Duvarı

3.6.2. AKMESCİT KÖYÜ -ZONAL CAMİ

Yapı Tarihi **:** 1873

Duvar Resmi Tarihi : 19. yy. son çeyreği

Yer **:** Trabzon iline bağlı Maçka ilçesinin Akmescit köyü

Konum **:** 39°39'49.952"E – 40°50'45.955"N

İnceleme Tarihi **:** 15.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Yapının giriş kapısının yanında yer alan Türkçe levhada inşa tarihi olarak 1873 yazılıdır. Caminin banisi ve duvar resimlerini yapan sanatçı veya sanatçılarla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami şu anda kullanıma açıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Dikdörtgen plana sahip olan yapının giriş kapısı kuzey duvarında yer almaktadır. Tavan düz ahşaptan yapılmış olup bazı geometriksel birimleri içerisinde barındırmaktadır. Harimin içinde kuzey duvarından başlayarak batı duvarınea devam eden merdiven ile mahfil bölümüne çıkılmaktadır. Son cemaat yeri de yapının kuzey duvarında yer almaktadır. Dört ince sütunun yerleştirildiği bu bölüme merdiven ile çıkılmaktadır. Yapının batı ve doğu duvarlarında altta üç büyük, üstte üç küçük olmak üzere altışar pencere, güney duvarında üstte yer alan iki küçük pencere ve kuzey duvarında altta iki büyük, üstte iki küçük olmak üzere dört pencere yer almaktadır. Caminin minaresi kuzeybatı köşesindedir (Foto. 309).

Bezeme ve Duvar Resimleri: Yapı 1873 yılında inşa edilmiş olup duvar resmi ise sonraki tarihlerde eklenmiş olmalıdır. Bu durum caminin duvar resimlerinin 19. yüzyılın son çeyreğinde eklendiğini göstermektedir. Caminin harim duvarlarının zemin rengi beyazdır. Beyaz zemin üzerinde meyve, çiçek, perde ve ağaç tasvirleri bulunmaktadır. Genellikle aynı kompozisyonun uygulandığı harim duvarlarında pencerelerin etrafında ve yuvarlak kartuşların çevresinde bazı betimlemeler yer alırken doğu duvarının mahfilin altına denk gelen alanda karpuz, armut ve servi ağacı tasvir edilmiştir. Harimin tavan eteklerini yarım daire şeklinde perde betimlenmesi dolanmaktadır. Perde motifi, tavana belli aralıklarla tutturulmuştur. Koyu mavi renge sahip olan perdenin aralarından sarı püsküller sarkmaktadır. Harimin alt bölümünde bulunan pencerelerin iki tarafı ve üst bölümünde çiçek betimlemelerine yer verilmiştir. Pencerelerin her iki tarafında yapraklardan oluşan dallar mevcuttur. Pencerenin üst bölümünde ise iki tarafa uzanan

sarı tomurcuğu olan dallar ve kurdelenin ortasından yukarı doğru üç kanat olarak açılan bir şekil bulunmaktadır. İki tarafa doğru açılan kanat formunun uçundan çiçek demetleri çıkarken ortadaki şeklin arkasından merkeze doğru yuvarlak bir formda olan yapraklar çıkmaktadır. Harim duvarlarını üst bölümlerinde bulunan "الحسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hüseyin Radıallahu Anh) ve "حسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hasan Radıallahu Anh) isimlerinin yazılı olan yuvarlak kartuşların iki tarafı ve altını kapsayacak betimlemeler mevcuttur. Kartuşun altında sarı kurdele betimlenirken, kurdeleden bir çiçek demeti sarkmaktadır. Yukarı doğru kartuşu çevreleyen sarı üçgenimsi çiçek paketi tarzındaki betimlemelerden çiçek demeti tasvir edilmiştir. Kartuşlar daha çok çelenkleri andırmaktadır. "الله" (Allah) ve "مُحَمَّد" (Muhammed) yazan kartuşların çevresinde de ufak çiçeklere sahip yapraklar bulunmaktadır. Diğer yuvarlak kartuşlar ise iki sıradan oluşan, içlerinde çiçeklerin betimlendiği çerçevelere sahiptir. Kartuşun içinden, dış çerçevenin alt bölümüne sarkan kurdele yer alır. Harimin doğu duvarının en solunda ise ince bir platform üstünde bir kâse içerisinde karpuz tasviri yer almaktadır. Her iki tarafında da küçük kâselerde yarısı kahverengi yarısı sarı olarak betimlenmiş ikişer armut tasvir edilmiştir. Bu kompozisyonun sağında ise güneye doğru eğilmiş servi ağacı betimlenmiştir (Foto. 310-313).

Y**azılar:** Harimin batı, güney ve doğu duvarında yer alan yuvarlak kartuşlarda sahabe isimleri ve Kur'an-ı Kerim'de yer alan bazı surelerin ayetlerine yer verilmiştir. Batı duvarında, "ألي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ali Radıallahu Anh) ve "الحسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hüseyin Radıallahu Anh) yazarken güneyde mihrabın sağında "الله" (Allah) solunda "مُحَمَّد" (Muhammed) ile bu duvarde "أبو بكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ebubekir Radıallahu Anh) ve "عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ömer Radıallahu Anh) yazılıdır. Doğu duvarında ise "عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Osman Radıallahu Anh) ve "حسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hasan Radıallahu Anh) yazısı yer almaktadır. Batı ve doğu duvarlarında mahfile yakın olan kartuşta ise karşılıklı olarak Cin Suresi 18. Ayeti "وَاَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّٰهِ اَحَدًاۙ" (Mescitler şüphesiz Allah'ındır, öyleyse oralarda Allah'a yalvarırken başkasını katmayın.) ifadesi yer alır. Mihrabın üstünde de "لَا اِلَهَ اِلَّا اللهْ مُحَمَّدُ الرَّسُولُ اللهْ" (Allah'tan başka İlah yoktur. Hazreti Muhammed (s.a.s.) Allah'ın Resulüdür.) ve Al-i İmran suresinin 37. Ayetinin bir bölümü olan " كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرٰبَۙ" (Zekeriya mihraba her girdiğinde) yazılıdır.

Foto. 309: Akmescit Köyü -Zonal- Cami

Foto. 310: Akmescit Köyü -Zonal- Cami-Batı Duvarı

Foto. 311: Akmescit Köyü -Zonal- Cami-Güney Duvarı

Foto. 312: Akmescit Köyü -Zonal- Cami-Doğu Duvarı

Foto. 313: Akmescit Köyü -Zonal- Cami-Doğu Duvarı

3.6.3. BAHÇEKAYA MERKEZ CAMİ

Yapı Tarihi **:**1887

Duvar Resmi Tarihi : 1892 civ.

Yer **:** Trabzon iline bağlı Maçka ilçesinin Bahçekaya köyü

Konum **:** 39°42ˈ33.864"E – 40°51ˈ41.328"N

İnceleme Tarihi **:** 15.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Giriş kapısının üzerindeki kitabede yapının inşa tarihi olarak H.1305/M.1887 ibaresi yer almaktadır. Mihrabın üzerinde de on satırlık kitabe içerisinde H.1310/M.1892 tarihi yer almaktadır (Sümerkan ve Okman, 1999, s. 44-45). Tam olarak bilinmemekle beraber bu tarih duvar resimlerinin tarihi olabilir. Yapının banisi ve duvar resimlerinin yapan sanatçı veya sanatçılarla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami şu anda kullanıma açıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Dikdörtgen plana sahip olan yapının giriş kapısı kuzey duvarında yer almaktadır. Harim dört sütun ile üç sahına ayrılmıştır. Kuzey duvarında aynı zamanda revaklı son cemaat yeri bulunmaktadır. Giriş kapısının sağında buluna başka bir kapıdan mahfil bölümüne giriş yapılabilmektedir. Batı ve doğu duvarlarında altta üç büyük, üstte üç küçük olmak üzere altışar pencere yer alırken güney duvarında altta iki büyük, üstte iki küçük olmak üzere dört pencere bulunur (Foto. 314). Caminin kuzeybatı köşesinde minare bulunmaktadır.

Bezeme ve Duvar Resimleri: Cami, 1887 yılında inşa edilmiştir. Caminin mihrabında 1892 tarihi yer almakta olup bu tarihin mihrabın duvar resimlerinin yapılmış olduğu tarih olması muhtemeldir. Günümüzde duvarları tamamen beyaza boyanmış (Foto. 315-317) olan caminin geçmiş yıllara ait yayınlarda duvar resimli fotoğrafları mevcuttur (Sümerkan ve Okman, 1999, s. 44-45). Cami mihrabının çevresinde bitkisel bezemeler ve püsküllü perde motifi yer almaktadır. Perde, mihrabın her iki tarafına betimlenmiştir (Foto. 318). Yeşil, kırmızı, pembe ve mavi tonlarının kullanıldığı bu betimlemelerin ne zaman beyaza boyandığı bilinmemektedir. Caminin diğer duvarlarında duvar resmi olup olmadığı konusunda bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Yazılar: Günümüzde harim duvarlarında beyaz zemin üzerine siyah kartuşlar yer almaktadır. Bu kartuşların içerisinde sarı ile isimler yazılıdır. Batı duvarında "أبو بكر

رَضِيَ اللهُ عَنْهُ” (Ebubekir Radıallahu Anh), güney duvarında “الله” (Allah), “مُحَمَّد” (Muhammed), doğu duvarında “عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ” (Ömer Radıallahu Anh) yazılıdır.

Foto. 314: Bahçekaya Merkez Cami

Foto. 315: Bahçekaya Merkez Cami, Batı Duvarı

Foto. 316: Bahçekaya Merkez Cami, Güney Duvarı

Foto. 317: Bahçekaya Merkez Cami, Doğu Duvarı

Foto. 318: Bahçekaya Merkez Cami, Güney Duvarı (Sümer ve Okman, 1999, s. 45)

3.7. TONYA

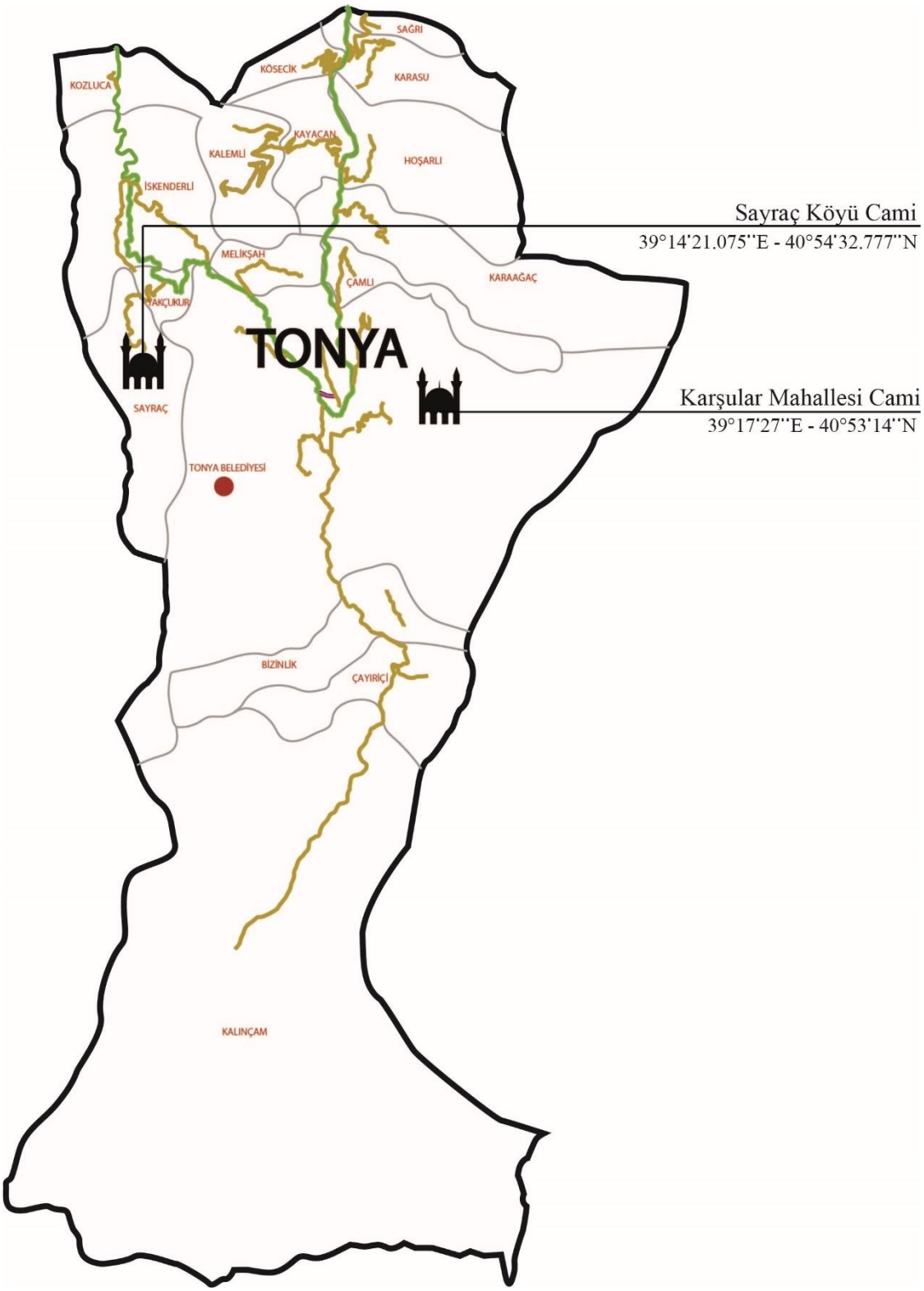

Harita 10: Tonya Yapı Haritası

3.7.1. KARŞULAR MAHALLE CAMİ

Yapı Tarihi **:** 1862

Duvar Resmi Tarihi : 19. yy. son çeyreği

Yer **:** Trabzon iline bağlı Tonya ilçesi merkez

Konum **:** 39°17'27"E – 40°53'14"N

İnceleme Tarihi **:** 08.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Caminin giriş kapısının hemen üzerindeki Türkçe levhada inşa tarihi olarak 1862 ibaresi yer almaktadır. Yapının banisi ve duvar resimlerinin yapan sanatçı veya sanatçılarla ilgili herhangi bir kaynağa ulaşılamamıştır. Cami şu anda kullanıma açıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Yaklaşık kare plana sahip olan yapının giriş kapısı kuzey duvarında bulunmaktadır. Harim, düz ahşap tavanla örtülüdür. Mahfil bölümüne harimin içinde kuzey duvarında yer alan merdiven ile çıkılmaktadır. Yapının kuzey duvarında aynı zamanda üç revaklı son cemaat yeri bulunmaktadır. Batı ve doğu duvarları da revaklı olan son cemaat yerinin tavanı düz ahşaptandır. Harimin batı ve doğu duvarlarında altta iki, üstte biri mahfil bölümünde olmak üzere iki, toplamda dört pencere yer almaktadır. Güney duvarında ise altta iki, üstte iki, olmak üzere dört pencere yer alırken kuzey duvarında altta iki pencere mevcuttur. Caminin kuzeybatı köşesinde minare yer alır (Foto. 319).

Bezeme ve Duvar Resimleri: Yapıda bulunan duvar resimleri caminin inşa tarihi olan 1862 yılından sonra yapılmış olmalıdır. Bu durum duvar resimlerinin yapıya 19. yüzyılın son çeyreğinde eklendiğini göstermektedir**.** Caminin harim duvarlarının zemin rengi beyazdır. Beyaz zemin üzerine saksıda çiçek, ağaç, bitki, saat, yapı, Mushaf kabı ve alem tasvir edilmiştir. Harim duvarlarının üst bölümlerinde yer alan yuvarlak kartuşların altından yukarı tomurcuklarla yapraklar ya da nar betimlemesi gelmektedir. Bu yaprakların alt merkezinde çiçek tasvir edilmiştir. Doğu duvarının üst bölümünde yer alan üçgen yapıya sahip "Allah" yazılı küçük kartuşun etrafında da yapraklar ve tomurcuk yer alırken altından üç tane üzüm salkımı görülmektedir.

Harimin batı duvarının mahfilin altında kalan bölümünde kitaplığın arkasına denk gelen alanda topraktan çıkan bir çalılık ya da bitki tasvir edilmiştir. Batı duvarının altta bulunan iki pencere arasında sağda sarkaçlı sarı renkli mavi çerçeveli bir saat betimlenmiştir. Saatin akrebi 1'i gösterirken yelkovanı 20'i göstermektedir. Saatin solunda mavi testide tomurcuklu çiçek tasviri yer alırken onun da solunda saksıda bulunan çiçekler betimlenmiştir. Duvarın sağ üst bölümündeki kartuşun sağında kapağı açık olan ibrik betimlenirken ağzından ve emziğinden çiçekler çıkmaktadır. Minberin sağ tarafının arkasında kalan bölüm de ise iki ayrı testiden çıkan tomurcuklu çiçek tasvirler yer almaktadır. Üst pencerenin biraz altından sarkan tomurcuklu bitki tasvir edilmiştir. Üst pencerenin iç payının üste gelen bölümünde de çiçek betimlenmiştir (Foto. 320-321). Güney duvarında da minberin arkasında kalan alanda tomurcuklu çiçeğin bir bölümü görülmektedir. Mihrabın solunda da testiden çıkan çiçek tasvir edilirken onun üstünde ise biri küçük iki Mushaf kabı yan yana ve arada tam olarak ne olduğu çözülemeyen ayaklı, üstünde çivi benzeri ayrıntıları olan topuzu ile bir tasvir bulunmaktadır. Duvarın en solunda da saksıda tomurcuklu bitki tasvir edilmiştir. Mihrabın üstünde ise alem betimlenmiştir (Foto. 322). Harimin doğu duvarının sağında bir yapı tasviri yer alır. Tek şerefeli dört minaresi ile Ayasofya'nın her iki tarafında da yapıya doğru eğilmiş farklı boyutlarda sağda altı, solda beş servi ağacı betimlenmiştir. Yapını altında ise iki tomurcuklu dal görülmektedir. Duvarın alt bölümünde bulunan iki pencerenin arasındaki alanın sağında sepet benzeri bir kabın içinde çiçek tasviri yer alırken solda sarı renkli mavi çerçeveye sahip saat betimlenmiştir. Saatin akrebi yaklaşık 1'i gösterirken yelkovanı yaklaşık olarak 21'i göstermektedir. Bu tasvirlerin üstünde ise ibrikten çıkan tomurcuklu çiçek betimlenmiştir. Doğu duvarının mahfilin altında kalan bölümünde eşyaların arkasından servi ağacı görülmektedir (Foto. 323-324). Harimin kuzey duvarının merdivenin altında kalan alanda üç servi ağacı betimlenirken duvarın sol tarafında topraktan çıkan çalılık ya da bitki tasviri yer almaktadır (Foto. 325).

Mahfil bölümünün doğu duvarında birbirine doğru eğilmiş iki meyvesiz ağaç tasviri bulunmaktadır. Batı duvarında da pencerenin hemen üstünde tomurcuklu dallar görülürken sol tarafta sola doğru eğilmiş ağaç betimlenmiştir (Foto. 326-327). Kuzey duvarında merdivenin hemen üst bölümünde de tomurcuklu dallar sarkmaktadır. Sol tarafta ise bilinmeyen bir ağaç tasvir edilirken duvarın sol bölümde biri küçük iki ağaç betimlenmiştir (Foto. 328-329).

Yazılar: Caminin harim duvarlarının üst bölümlerinde yuvarlak kartuşlar içerisinde yazılar yazmaktadır. Beyaz zemin üzerine siyah renge sahip bu yazıların batı duvarında olanlarında, "عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Osman Radıallahu Anh) ve "الحسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hüseyin Radıallahu Anh) yazarken güney duvarında mihrabın sağında "الله" (Allah) solunda "مُحَمَّد" (Muhammed) ve "أبو بكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ebubekir Radıallahu Anh) ile "عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ömer Radıallahu Anh) yazmaktadır. Doğu duvarında ise "رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ألي" (Ali Radıallahu Anh) ve "حسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hasan Radıallahu Anh) ifadeleri yer alır. Harimin tavan eteklerinde de beyaz zemin üzerine siyah ile "Esma-i Hüsna " yazılmıştır. Bu yazılar mahfil bölümünü de dolanmaktadır.

Taş mihrabın üzerinde ise Al-i İmran suresinin 37. Ayetinin bir bölümü olan "كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرٰبَ " (Zekeriya mihraba her girdiğinde) ifadesine yer verilmiştir.

Foto. 319: Karşular Mahalle Cami

Foto. 320: Karşular Mahalle Cami-Batı Duvarı

Foto. 321: Karşular Mahalle Cami-Batı Duvarı

Foto. 322: Karşular Mahalle Cami-Güney Duvarı

Foto. 323: Karşular Mahalle Cami-Doğu Duvarı

Foto. 324: Karşular Mahalle Cami-Doğu Duvarı

Foto. 325: Karşular Mahalle Cami-Kuzey Duvarı

Foto. 326: Karşular Mahalle Cami-Mahfil

Foto. 327: Karşular Mahalle Cami-Mahfil

6

Foto. 328: Karşular Mahalle Cami-Mahfil

Foto. 329: Karşular Mahalle Cami-Mahfil

3.7.2. SAYRAÇ KÖYÜ CAMİ

Yapı Tarihi **:** 1906

Duvar Resmi Tarihi : 1907-1920

Yer **:** Trabzon illine bağlı Tonya ilçesinin Sayraç köyü

Konum **:** 39°14'21.075"E – 40°54'32.777"N

İnceleme Tarihi **:** 08.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Yapının sonradan inşa edilen son cemaat yerinin ikinci katında bulunan yapı kitabesinde inşa tarihi olarak H.1325/M.1906 tarihi yazmaktadır. Ayrıca iki satırlık bir yazıda yer almaktadır. İlk satırda Zümer Suresinin 73 ayetinin sonu "سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ" (Anlamı ise "Selâm olsun size! Ne mutlu size! Tertemiz geldiniz! Haydi, ebediyen kalmak üzere girin cennete), ikinci satırda yapının banisi olduğunu düşündüğümüz "En nazır hacı Mustafa" yazmaktadır (Foto. 332). Caminin duvar resimlerini yapan sanatçı veya sanatçılarla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami şu anda kullanıma açıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Cami dikdörtgen planlı olup giriş kapısı kuzey duvarındadır. Harim düz ahşap tavan ile örtülüdür. Mahfil bölümüne harimin içinden kuzey duvarında yer alan merdiven ile çıkılmaktadır. Batı ve doğu duvarlarında altta üç, üstte üç olmak üzere altışar pencere yer alırken güney duvarında altta iki, üstte iki olmak üzere dört pencere bulunmaktadır. Kuzey duvarında ise altta iki pencere yer almaktadır. Sonradan eklenen son cemaat yerinin tüm duvarları kapatılmış olup iki katlı olarak inşa edilmiştir. İkinci katta bir merdiven ile çıkılmaktadır. Burada caminin kitabesi bulunur. Caminin kuzeybatı köşesinde minare yer alır (Foto. 330-331).

Bezeme ve Duvar Resimleri: Camide bulunan duvar resimlerinin ne zman yapıldığı belli değildir fakat yapının inşa tarihi olan 1906 tarihinden sonra yapılmış olmalıdır. Bu durum duvar resimlerinin 1907-1920 yılları arasında yapıya eklenmiş olmalıdır. Yapının harim duvarlarının zemin rengi beyazdır. Zemin üzerine çiçek, ağaç, saat, kandil, perde, kılıç, sancak, sehpa, Cennet, Cehennem, terazi ve yapı tasvirleri yer almaktadır. Harimin tavan eteklerini, yukarıdan sarkıyormuş izlemini veren yarım daire şeklinde sıralanmış perde betimlenmesi dolanmaktadır. Perdelerin arasından da püsküller sarkmaktadır. Harimin duvarlarının üst bölümlerinde bulunan yuvarlak kartuşları alt taraflarından

yukarı doğru saran yaprak ve çiçekli dallar görülmektedir. Bu çiçeklerin renkleri farklılık göstermektedir. Alt ve üst pencerelerin aralarına konumlandırılan dikdörtgen kartuşların her iki tarafında kıvrımlı kalın çizgilerden oluşan motifler yapılmıştır. Bu motifler kartuşların sarı çerçeveleriyle aynı renk ve kalınlığa sahiptir. Yapının duvarlarında betimlenen kompozisyonların birçoğu da sarı dikdörtgen çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Mahfili tutan sütunların baş kısımlarında ise püsküllü perde betimlemelerine yer verilmiştir. Yapının ceplerinde yer alan pencerelerin etrafı, içlerinde geometrik ya da kıvrık yapraklardan oluşan bezemeler bulunan şeritlerle çevrilidir. Pencerelerin iç paylarının üç yüzeyinde de çeşitli betimlemelere yer verilmiştir. Sağ ve soldaki yüzeylerde çeşitli çiçek ve tomurcuklar betimlenirken üstte bulunan alanda ise daire içinde çizgisel olarak çiçek bulunur. Fakat yüzey incelemesinde bu betimlemelerin değiştirilmiş olabileceği görülmektedir. Özellikle üstte yer alan betimlenmelerin altında benzer tasvirler bulunmaktadır.

Harimin batı duvarında orta ve sol pencerenin arasında kalan alanda beyaz zemin üzerine sarkaçlı saat betimlenmiştir. İki ana parçadan oluşan saatin alt bölümünde aşağıdan yukarı doğru daralan parça ve içerisinde sarkaç yer almaktadır. Bu alana ahşap görünümü vermek için kahverengi tonları kullanılmıştır. Saatin diğer parçasının üstüne ve altına yarım daire formunda birim eklenmiştir. Bunların ortasında yer alan ana birim olan kareden, içleri farklı olarak düzenlenmiştir. Alttaki birim sarı zemin üzerine çizgilerle betimlenmiş taş görüntülerinden oluşmaktadır. Üstteki birimde ise ortada büyük, çevresinde tomurcuklar olarak çiçek betimlenmiştir. Ana birimin ortasında da daire şeklindeki saat yer alır. Saatin merkez dairesinin üstünde dalda çiçek betimlenirken akrep 9 ile 10 arasında ve yelkovan 24'tü göstermektedir. Saatin dış dairesinin etrafında ise bakır görümüne sahip 10 kenarı olan bir levha yer alır. Birimin köşelerinde ise kıvrımlı bitkisel bezemeler bulunmaktadır. Duvarın sol üst bölümünde sarı çerçeve ile sınırlandırılmış Cehennem tasviri yer alır. Sırat köprüsü ve altında kayalıklar arasındaki duman çıkan ateş görünümüne sahip olan kompozisyon da sırat köprüsü yukarı doğru kavisli forma sahiptir. Köprünün üzerinde de 9 tane sancak konumlandırılmıştır. Işık gölge ve ton geçişleri ile boyut kazandırılan kayalık alanın ortasında duman çıkan ateş ve hemen üzerinde ise "جحيم" (Cehennem) ifadesi yer alırken sırat köprüsünün üzerinde "صراط" (Sırat) yazısı bulunur (Foto. 334-335). Batı ve güney duvarının kesişim köşesinde üzüm ağacı betimlenmiştir. Oldukça büyük bir alanı kaplayan tasvirde siyah

üzümlerin dallardan sarkan ağaca ışık gölge ve ton geçişleriyle boyut kazandırılmıştır. Güney duvarında üzüm ağacının üstündeki bölümde ise kahverengi çerçeve ile sınırlandırmış Livâü'l-hamd tasvir edilmiştir. Önünde akarsu alan dört tepe görüntüsünün betimlendiği kompozisyonda sancak ön plandaki toprağın üzerinde bulunmaktadır. Işık gölge ve ton geçişleri ile derinlik verilen kompozisyonun ortasındaki sancağın alt bölümü kılıç kınını andırmaktadır. Beyaz ve kahverengi alanlardan oluşan bu parçanın üzerinde stilize bitkisel ifadeler yer almaktadır. Üst kısmında ise bronş ya da nişanı andıran parçanın ortasında "Muhammed" ifadesi bulunmaktadır. Bu parçanın etrafından ise üç tane üzerinde "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ", "العَالَمِينَ" ve "لَا اِلَهَ اِلَّا اللهْ مُحَمَّدُ الرَّسُولُ اللهْ" yazan sancaklar mevcuttur. İki bölümden oluşan mihrabın üst bölümü alt bölümden sarı kabartma bir çerçeve ile ayrılmıştır. Çerçeve içerisinde gittikçe küçüklen üç katın üstünde minare külahı ve alem yer alır. Külahın üstünde üç tane püskül görülmektedir. Mihrabın alt kısmının üst bölümünde iki tarafa açılmış püsküller dolanan perde betimlenmiştir. Işık gölge ve ton geçişleriyle boyut kazandırılan perdenin alt bölümünde iki köşede biri ortada olmak üzere üç çiçek betimlenmiştir. Mihrabın iki tarafında bulunan alanların zeminine tepelik alanda bulunan irili ufaklı servi ağaçları tasvir edilmiştir. Derinliğe sahip bu kompozisyonların hemen üstlerinde ise yüksekçe bir kaide üzerinde duran vazolarda çiçekler betimlenmiştir. Birçok birimden oluşan kaide oldukça detaylı olarak betimlenmiştir. Fakat iki boyutludur. Çiçek tasvirleri ise renk olarak oldukça solgundur. Etraflarında ise ayrıca dış kontur çizilmiştir. Bu çizgiler muhtemelen resmin orijinal halidir. Çünkü bazı bölümlerde çizgiler beyaz ile yanlışlıkla kapatılmıştır. Mihrabın üst bölümünde de kıvrık dal ve çiçeklerden meydana gelen düzenlemeler yer alır. Mihrabın solunda tavana tutturulmuş olarak betimlenmiş bir kandil sarkmaktadır. Oldukça büyük olan sarı kandil çok özenli yapılmasa da ışık gölge ile boyut kazandırılmaya çalışılmıştır. Sol tarafta ise dikdörtgen alan içerisinde sekiz katlı cennet tasviri yer alır. Merkezde kemer içerisinde betimlenen cennetin dış çerçevesinde bitkisel bezemeler mevcuttur. Sekiz kat, sekiz kapının bulunduğu bir yapı üzerinden yükselmektedir. Gittikçe daralan yapıya sahip, beyaz zeminli sarı çerçeveli bu katların üstünde dış bölümde yer alan dairenin merkezindeki çiçekten çıkan yoğun yapraklı ve çiçekli dallar aşağı doğru inmektedir. Sol tarafta ise sancak olduğu düşünülen tasvir mevcuttur. Sekiz kapının üzerinde oval bir alan içerisinde tahrip olması sebebiyle tam olarak çözümlenemeyen yazıda muhtemelen "اَلرَّحْمَنُ"(Er rahman) ifadesi yer alır. Kemerin altındaki ovalin içerisindeki yazı da ise

“Cennet Bahcesi” yazmaktadır (Foto. 336). Harimin doğu duvarında yer alan vaaz kürsüsünün hemen üzerindeki alanda, ışık gölge ile boyut kazandırılan sehpa, üzerinde iki kılıç görülmektedir. Bu iki kılıç muhtemelen Hz. Muhammed’in iki kılıcını temsilen yapılmıştır. Bu tasvirlerin hemen üzerinde köşede ise bir su kenarında bilinmeyen bir ağaç muhtemelen Şeceretül-hund temsilen yapılmış olmalıdır. Sol ve orta pencerenin arasındaki alanda üst üste duran iki kompozisyon yer alır. Her ikisi de dikdörtgen bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Altta Mescid-i Nebevi tasviri görülür. İki birim olarak betimlenen yapının etrafında birbirinden farklı yapıya ve renge sahip beş minare yer alır. Yeşil kubbe ile örtülü olan yapının kubbe altında muhtemelen mimarinin iç düzeni betimlenmiştir. Bu yapının yerleştirildiği alanın iki tarafında ise kapı görülmektedir. Sağdaki kapı kapalıdır ve yanında “باب اك ين”(Bab-ı Kapı) ibaresi ver alır. Soldaki kapı açıktır ve içinde üç kandil ile altında “Muhammed’in Kapısı” ifadesi yer alır. Ayrıca kubbenin üzerinde beyaz ile “Muhammed” yazılıdır. Üst pencerelerin arasında kalan kahverengi dikdörtgen içerisinde ise üstünde iki kitap bulunan terazi yer alır. Altta ise birtakım yapılar mevcuttur. Işık gölge ve tonlama ile boyut kazandırılan terazinin ortasında kalan alanda “میزان” (Miktar) yazısı bulunmaktadır. Doğu duvarının en solunda ise bilinmeyen bir ağaç tasviri yer alır (Foto. 337-338). Kuzey duvarının mahfile çıkan merdivenin bulunduğu alanda iki tane türü belirlenemeyen ağaç tasvir edilmiştir. Giriş kapısının solunda ise alt tarafı ahşap döşeme ile kapatılmış bir limon ağacı betimlenmiştir. (Foto. 333,339). Mahfil bölümünde ise batı ve doğu duvarlarına benzer resim programı hakimdir. Alt bölümde irili ufaklı basit formlara sahip servi ağaçları tasvir edilmiştir. Kuzey duvarında ise merdiven bölümünde bilinmeyen bir ağaç ve sol tarafta şuandaki haliyle herhangi ağaca ya da bitkiye bağlı olamayan çiçekler açmış bir dal görülmektedir. Bu dalın etrafı da siyah çizgiyle çevrilidir (Foto. 340-341). Bu duvarda üç tane yuvarlak kartuş yer alır. Bu kartuşların aralarında ise saksıda çiçekler oldukça büyük şekilde betimlenmiştir. Benzer olsa da aynı olmayan bu çiçek tasvirlerinin etrafında da siyah çizgiler mevcuttur (Foto. 342-346).

Yazılar: Harim duvarlarının üst bölümlerinde yuvarlak ve pencerelerin üst bölümlerinde dikdörtgen kartuşlar yer alır. Yuvarlak kartuşlarda genel olarak sahabe isimleri yazılıyken dikdörtgen olanlarında dua ve Kur’an-ı Kerim’den ayetlere yer verilmiştir.

Harimin batı duvarındaki yuvarlak kartuşlarda "أبو بكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ebubekir Radıallahu Anh) ve "عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ömer Radıallahu Anh) güney duvarında mihrabın sağında "الله" (Allah) solunda "مُحَمَّد" (Muhammed) ile bu duvarde "عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Osman Radıallahu Anh) ve "ألي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ali Radıallahu Anh) yer alır. Doğu duvarında ise "الحسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hüseyin Radıallahu Anh) ve "حسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hasan Radıallahu Anh) yazılmıştır. Mahfil bölümde batıda "أبو عبيد" (Ebu Ubeyd), doğuda "طلحة رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Talha Radiyallahu Anh) ve kuzeyde sağdan sola sırasıyla "عبد الرحمن بن عوف" (Abdurrahman Bin Avf), "سعد بن أبي وقاص" (Sad Bin Ebi Vakkas), "زيد بن صوحان" (Zeyd bin Suhan) yazılmıştır.

Dikdörtgen formlu kartuşlar genel itibari ile duvarların alt bölümünde bulunan pencerelerin üstlerinde konumlandırılmıştır. Batı duvarının orta penceresinin üstündeki kartuşta Enbiya Suresinin 87. Ayetinin bir bölümü olan "لَّا إِلَهَ إِلَّا أَنتَ سُبْحَانَكَ" (Senden başka ilah yoktur.Sen her türlü noksanlıktan, eşi ortağı olmaktan uzaksın.), sol pencerenin üstünde ise devamı olan "اِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِيْنَ" (Şüphesiz ben kendine yazık edenlerden oldum.) yazılıdır. Güney duvarının sol penceresinin üstünde ise Ayetel Kürsi Suresinin sonu "هُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ"(Allah diridir ve kimseye ihtiyaç duymaz.) ifadesi yer alır. Mihrabın üzerinde ki kartuşta Al-i İmran suresinin 37. Ayetinin bir bölümü olan " كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ" (Zekeriya mihraba her girdiğinde) yazılıyken soldaki pencere üstünde "يا محول الحول والأحوال حول حالنا إلى أحسن حال" (Ey, her şeyi değiştirmeye gücü yeten Allah! Bizim halimizi de en iyi olana çevir.) benzer bir ifade yer alır. Doğu duvarının sağ penceresini üzerindeki kartuşta ise "فَتَبارك اللهُ"(Allah ne yücedir.) yazılıyken sol pencerenin üstünde (Allah ne yücedir.) Müninun Suresi 14. Ayetinin bir bölümü olan "فَتَبَارَكَ اللهُ"(Allah ne yücedir.) ifadesi bulunmaktadır.

Foto. 330: Sayraç Köyü Cami

Foto. 331: Sayraç Köyü Cami

Foto. 332: Sayraç Köyü Cami-Kitabesi

Foto. 333: Sayraç Köyü Cami-Kuzey Duvarı

Foto. 334: Sayraç Köyü Cami-Batı Duvarı

Foto. 335: Sayraç Köyü Cami-Batı Duvarı

Foto. 336: Sayraç Köyü Cami-Güney Duvarı

Foto. 337: Sayraç Köyü Cami-Doğu Duvarı

Foto. 338: Sayraç Köyü Cami-Doğu Duvarı

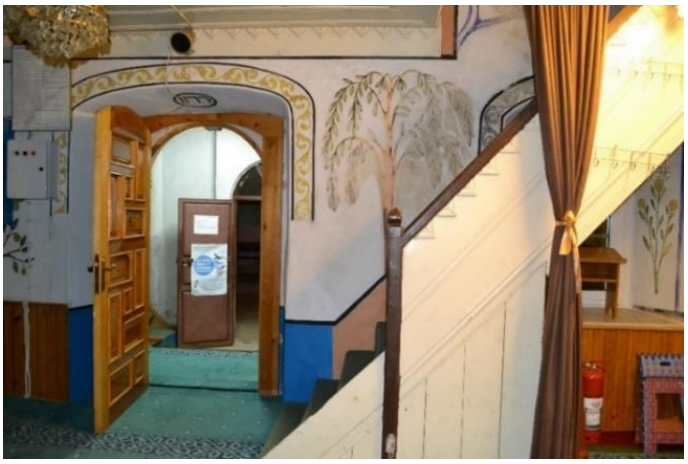

Foto. 339: Sayraç Köyü Cami-Kuzey Duvarı

Foto. 340: Sayraç Köyü Cami-Mahfil

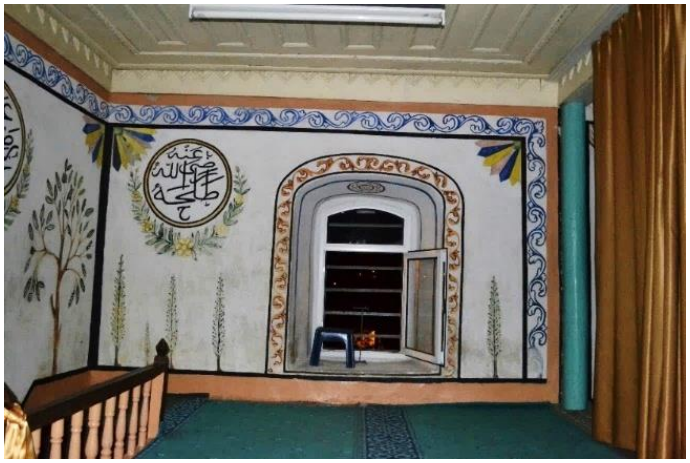

Foto. 341: Sayraç Köyü Cami-Mahfil

Foto. 342: Sayraç Köyü Cami-Mahfil

Foto. 343: Sayraç Köyü Cami-Mahfil

Foto. 344: Sayraç Köyü Cami-Mahfil

Foto. 345: Sayraç Köyü Cami-Mahfil

Foto. 346: Sayraç Köyü Cami-Mahfil

3.8. HAYRAT

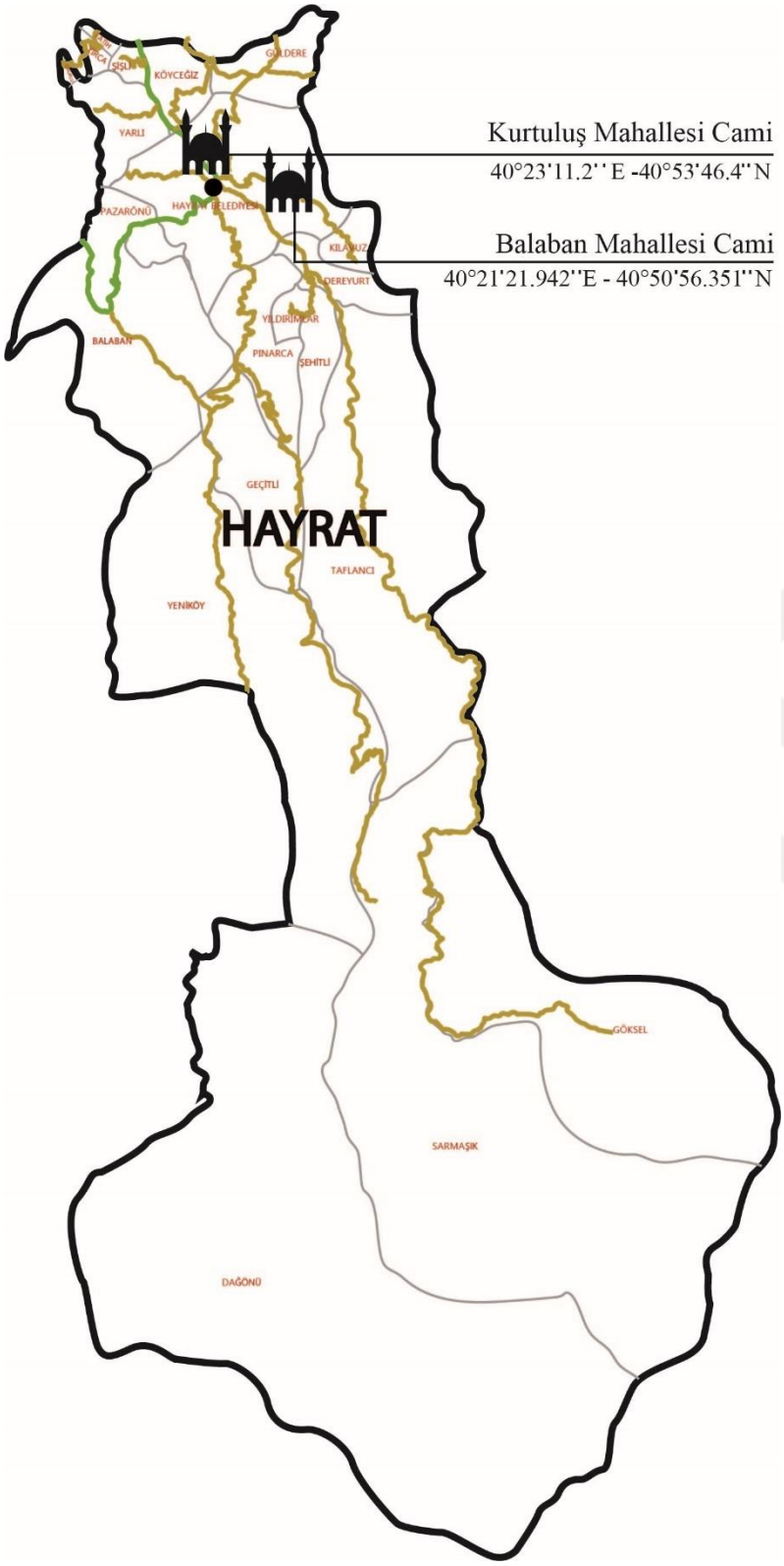

Harita 11: Hayrat Yapı Haritası

3.8.1. BALABAN MAHALLESİ CAMİ

Yapı Tarihi **:**19. yy.

Duvar Resmi Tarihi : 1919 civ.

Yer **:** Trabzon iline bağlı Hayrat ilçesinin Balaban köyü

Konum **:** 40°21'21.942"E – 40°50'56.351"N

İnceleme Tarihi **:** 11.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Yapının girişinde veya herhangi bir yerinde inşa tarihine ulaşılamamıştır. Caminin banisi ve duvar resimlerini yapan sanatçı veya sanatçılar hakkında da herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami şu anda kullanıma açıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Dikdörtgen plana sahip olan yapının giriş kapısı kuzey duvarındandır. Harimin tavanı düz ahşaptan olup bağdadi kubbesi mevcuttur. Mahfil bölümüne kuzey duvarının dışında yer alan merdivenle çıkılmaktadır. Sonradan eklenen son cemaat yeri iki katlı olarak inşa edilmiştir. Yapının batı, güney ve doğu duvarlarında altta ve üstte ikişer olmak üzere dörder pencere yer alırken kuzey duvarında altta ikişer pencere bulunur. Mahfil bölümünde ise batı duvarındaki pencere kapatılırken doğu duvarındaki pencere halen varlığını sürdürmektedir. Caminin kuzeybatı köşesinde ise minare yer alır (Foto. 347).

Bezeme ve Duvar Resimleri: Caminin duvar resimlerinin ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemektedir. Bunun yanı sıra ilçede yer alan başka bir duvar resimli yapı ile bu yapıda yer alan örnekler birbirine oldukça benzerdir. Bu durum neticesinde yapıda yer alan duvar resimleri diğer yapının inşa tarihine yakın zamanlarda yapılmış olmalıdır. Caminin duvar resimleri 1919 civarında yapıya eklenmiş olması muhtemeldir. Caminin harim duvarlarının zemin rengi beyazdır. Oldukça sade olan duvarlarda çiçeklerden meydana gelen betimlerin olduğu çerçeveler ile beyaz zemin üzerine çiçek, Mushaf kabı ve Amentü Gemi tasviri betimlenmiştir. Yapının bağdadi kubbesinin içinde de çiçek tasvirlerine yer verilmiştir. Harimin alttaki pencereleri mavi zemin üzerine yapraklar ile stilize edilmiş lale tasvirinin tekrarından oluşan şeritler ile çevrelenmiştir. Duvarların üst bölümlerinde ise içlerinde yazı yazan yuvarlak kartuşların etrafı da yeşil şeritle çevrilidir. Sadece güney duvarında "Allah" ve "Muhammed Resulullah" yazan kartuşların üst bölümlerine kadar çerçeve çizilmiş olup boş kalan alana da her iki uçunda

lale bulunan yapraklardan oluşan iki dal betimlenmiştir. Batı ve doğu duvarının iki pencere arasında ise kirli kırmızıya sahip, yukarı doğru hafif sivrilen bir oval ve ortasında da siyah noktalara sahip beyaz bir daire daha bulunmaktadır. Bu şekil daha çok meyveyi andırsa da ne olduğu hakkında bilgi verilememektedir. Harimin batı duvarının sağında ayaklı vazodan iki dala ayrılan siyah noktalı sarı çiçekler betimlenmiştir. Güney duvarının vaaz kürsüsünün üzerinde ise benzer bir çiçek tasviri daha yer alırken kabartma olarak yapılan Mushaf kabı da kahverengi olarak renklendirilmiştir. Doğu duvarının vaaz kürsüsünün üzerinde de vazoda tek dallı çiçek tasvir edilirken hemen altında sarı bir kılıç betimlenmiştir. Doğu ve batı duvarlarında karşılıklı olarak güney yönünde bulunan pencerelerin üstlerinde altıgen formdaki alan içerisine Amentü Gemisi tasvir edilmiştir (Foto. 348-350). Mahfil bölümünde ise sadece kartuş içerisine yazılmış yazılar mevcuttur (Foto. 353-357).

Yapının bağdadi kubbesinin içerisinde ayaklı vazoda çiçek ve çiçek tasvirleri betimlenmiştir. Kubbenin ortasında daire formu yer alırken etrafında da sekiz yaprak benzeri form bulunmaktadır. Bu formların uç noktalarından kubbe eteklerine kadar uzanan kıvrımlı gri ve beyaz renkte kartuşlar tasvir edilmiştir. Bu kartuşların içlerine de dairesel formlar yerleştirilmiştir. Beyaz olanların merkezindeki dairesel formların içlerinde çiçek tasviri yer alırken gri kartuşlar da sarı zemin üzerine mavi ile yazılar yapılmıştır. Kubbe eteklerinde, sarı bordüre siyah ile Kur'an-ı Kerim'den birkaç ayet yer almakta ve kartuşların aralarında kalan bölümlerinde vazoda çiçek betimlenmiştir (Foto. 351-352).

Yazılar: Harim duvarlarında ve kubbe içerisindeki kartuşlarda çeşitli yazılar bulunmaktadır. Bunlar sahabe isimleri, Kur'an-ı Kerim'den bazı ayetlerin bölümleri ve Hadis-i Şeriflerdir. Yazıların tamamı çözülememiştir.

Yuvarlak kartuşların batı duvarında olanlarında "عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Osman Radıallahu Anh) ve "حسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hasan Radıallahu Anh) yazılıdır. Güneyde mihrabın sağında "الله" (Allah) solunda "مُحَمَّد" (Muhammed) ile bu duvarda "أبو بكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ebubekir Radıallahu Anh) ve "عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ömer Radıallahu Anh) yazıları yer alır. Doğu duvarında ise "أَلي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ali Radıallahu Anh) ve "رَضِيَ اللهُ عَنْهُ الحسين" (Hüseyin Radıallahu Anh) ifadesine yer verilmiştir. Mihrabın üzerinde de Al-I İmran Suresi 37. Ayetinin bir bölümü olan "Al-I İmran suresinin 37. Ayetinin bir bölümü olan " كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرٰبَ" (Zekeriya mihraba her girdiğinde) ifadesi bulunur.

Mahfildekilerin birçoğu çözülememiştir. Çözülebilenler, kuzey duvarında sağdan ikici kartuş A'raf Suresi 31. Ayetinin sonu "أَ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ" (Şüphesiz Allah israf edenleri sevmez.) yazılmıştır. Güney duvarında bulunan sol pencerenin üzerindeki küçük kartuşun içerisinde ise Al-i İmran Suresi Sonu "ا رَيْبَ فِيهِّ اِنَّ اللهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ" (Allah asla sözünden dönmez.) ifadesi yer alır.

Kubbenin ortasındaki dairede sarı zemin üzerine İhlas Suresi " قُلْ هُوَ اللهُ اَحَدٌّ ﴿١﴾ اَللهُ الصَّمَدُّ ﴿٢﴾ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدُّ ﴿٣﴾ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُواً اَحَدٌ ﴿٤﴾" (De ki: "Allah tek'dir "Ehad"dır. Allah, O eksiksiz Samed'dir. Doğurmadı ve doğurulmadı. O'na Bir den de olmadı.) yazılıdır. Kubbe içerisindeki dairesel kartuşlar da ise Ahzab Suresi 5. Ayetin sonu "اللهُ غَفُوراً رَحِيم" (Allah çok bağışlayıcıdır.), Al-i İmran Suresi 74. Ayet sonu "وَاللهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ" (Allah büyük lütuf sahibidir.) ve En'am Suresi 58. Ayetinin sonu "وَاللهُ اَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ" (Allah zalimleri iyi bilir.) yazılmıştır. Kubbe eteğini dolanan şeritte ise "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ" (Bismillahirrahmanirrahim), Haşr Suresi 21. Ayetin başı " لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ لَرَاَيْتَهُ خَاشِعاً مُتَصَدِّعاً مِنْ خَشْيَةِ اللهِّ" (Bu Kur'an-I bir dağa indirmiş olsaydı O'na baş eğmiş, çatlamış, yarılmış görürdün.), Haşr Suresi 21. Ayetin sonu "وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ" لَعَلَّهُمْيَتَفَكَّرُون" (Bu misalleri düşünmeleri için insanlara anlatıyoruz.), Haşr Suresi 22. Ayet " هُوَ اللهُ الَّذِي لَّا اِلٰهَ اِلَّا هُوَّ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِّ هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ" (O Allah'tır ki O'ndan başka ilah yoktur, görülen ve görünmeyen her şeyi bilir, O rahmetin ve merhametin kaynağıdır.), Haşr Suresi 23. Ayetin başı "هُوَ اللهُ الَّذِي لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَّ اَلْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِن" O Allahtır ki kendisinden başka ilah yoktur. O her şeyin sahibidir, her kusurdan pak, her şey düzen ve selametini sağlar.), Haşr Suresi 23. Ayetin sonu " سُبْحَانَ اللهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرّ" (Görüp gözeten ve yönetendir, üstündür, iradesine sınır yoktur, büyüklükte eşi olmayandır. Allah onların yakıştırdıkları ortaklardan tamamıyla münezzehtir.), Haşr Suresi 24. Ayet başı " هُوَ اللهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰىّ يُسَبِّحُ" (O Allah yaratan, yoktan var eden ve yarattıklarına şekil verendir, en güzel isimler O'nundur.) ve Haşr Suresi 24. Ayet sonu "لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِّ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ" (Göklerde ve yerde ne varsa O'nu yüceltir, O üstündür, bilgedir.) yazılmıştır.

Foto. 347: Balaban Mahallesi Cami

Foto. 348: Balaban Mahallesi Cami-Batı Duvarı

Foto. 349:Balaban Mahallesi Cami-Güney Duvarı

Foto. 350: Balaban Mahallesi Cami-Doğu Duvarı

Foto. 351: Balaban Mahallesi Cami-Kubbe

Foto. 352: Balaban Mahallesi Cami-Kubbe

Foto. 353: Balaban Mahallesi Cami-Mahfil

Foto. 354: Balaban Mahallesi Cami-Mahfil

Foto. 355: Balaban Mahallesi Cami-Mahfil

Foto. 356: Balaban Mahallesi Cami-Mahfil

Foto. 357:Balaban Mahallesi Cami-Mahfil

3.8.2. KURTULUŞ MAHALLESİ CAMİ

Yapı Tarihi **:**1919

Duvar Resmi Tarihi : 1919 civ.

Yer **:** Trabzon iline bağlı Hayrat ilçesinin Kurtuluş Mahallesi

Konum **:** 40°23'11.2"E -40°53'46.4"N

İnceleme Tarihi **:** 11.09.2020

Tarih-Bani Sanatçı: Harime giriş kapısının üstünde ve sağında olmak üzere iki kitabe yer almaktadır (Foto. 358-359-360). Bu kitabelerde H.1338/M.1919, inşa yılı kabul edilmektedir. Çünkü belgelerde yapım yılı hakkında bir bilgiye rastlanamamıştır. Kapının sağında yer alan kitabede ise ayrıca "La ilahe illallah, Muhammeden Resulullah Sene 1338" ifadesi bulunur. Kapının üzerindeki yazı ise tarih haricinde çözümlenememiştir. Yapının banisi ve duvar resimlerini yapan sanatçı veya sanatçılar hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami şu anda kullanıma açıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Harimi kare plana sahip olan cami, son cemaat yeri ile dikdörtgen planlıdır. Giriş kapısı harimin kuzey duvarında yer almaktadır. Ahşap tavanda bağdadi kubbe yer alırken mahfilin tavanı düz ahşaptır. Son cemaat yerinin batısındaki merdivenden mahfil bölümüne çıkılmaktadır. Son cemaat yerinin üç tarafı ise ahşapla kapatılmıştır. Harimin batı, güney ve doğu duvarlarında iki altta, iki üstte olmak üzere dört pencere yer alır. Caminin kuzeybatı köşesinde minare bulunmaktadır.

Bezeme ve Duvar Resimleri: Cami 1919 yılında inşa edilmiş olup duvar resimlerinde bu tarihlerde eklenmiş olmalıdır. Caminin harim duvarlarının zemin rengi beyazdır ve oldukça sadedir. Duvarlarda herhangi bir tasvire yer verilmemiştir (Foto. 361-363) Yapının bağdadi kubbesinin içerisinde farklı şekillerde çiçek tasvirleri bulunur. Kubbenin ortasında daire formu yer alırken etrafında da sekiz yaprak tarzı form bulunmaktadır. Bu formların uç noktalarından kubbe eteklerine kadar uzanan kıvrımlı gri ve beyaz renkte kartuşlar çizilmiştir. Bu kartuşların içlerine de dairesel formlar yerleştirilmiştir. Beyaz kartuşlarda bulunan dairesel formların içlerinde çiçek tasviri yer alırken gri olan dairelerin içlerinde sarı zemin üzerine mavi ile yazılar yazılmıştır. Kubbe

eteklerini bir bordür dolanırken kartuşların aralarında kalan bölümlerde vazoda çiçekler betimlenmiştir (Foto 364).

Yazılar: Caminin harim duvarlarının üst bölümlerinde bulunan kabartmalı çerçeveye sahip yuvarlak kartuşların içlerinde siyah zemine beyaz ile sahabe isimleri yazılmıştır. Kubbenin içindeki dairesel alanlara da sarı zemine mavi ile Kur'an-ı Kerim'de yer alan bazı surelerin bir bölümüne yer verilmiştir.

Yuvarlak kartuşların batı duvarında olanlarında "عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Osman Radıallahu Anh) ve "حسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hasan Radıallahu Anh) yazılıdır. Güneyde mihrabın sağında "الله" (Allah) solunda "مُحَمَّد" (Muhammed)" ile bu duvarda "أبو بكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ebubekir Radıallahu Anh) ve "عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ömer Radıallahu Anh) yazısı yer alır. Doğu duvarında ise "ألي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ali Radıallahu Anh) ve "رَضِيَ اللهُ عَنْهُ الحسين" (Hüseyin Radıallahu Anh) isimlerine yer verilmiştir. Kubbenin içerisinde ise Ahzab Suresi 5. Ayetin sonu "اللهُ غَفُوراً رَحِيم" (Allah çok bağışlayıcıdır.), Al-i İmran Suresi 74. Ayet sonu "وَاللهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ" (Allah büyük lütuf sahibidir.) ve En'am Suresi 58. Ayetinin sonu "وَاللهُ اَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ" (Allah zalimleri iyi bilir.) yazılmıştır.

Foto. 358: Kurtuluş Mahallesi Cami

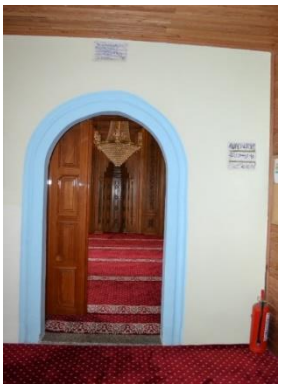

Foto. 359: Kurtuluş Mahallesi Cami

Foto. 360: Kurtuluş Mahallesi Cami-Kitabeleri

Foto. 361: Kurtuluş Mahallesi Cami-Batı Duvarı

Foto. 362: Kurtuluş Mahallesi Cami-Güney Duvarı

Foto. 363: Kurtuluş Mahallesi Cami-Doğu Duvarı

Foto. 364: Kurtuluş Mahallesi Cami-Kubbe

3.9. AKÇAABAT

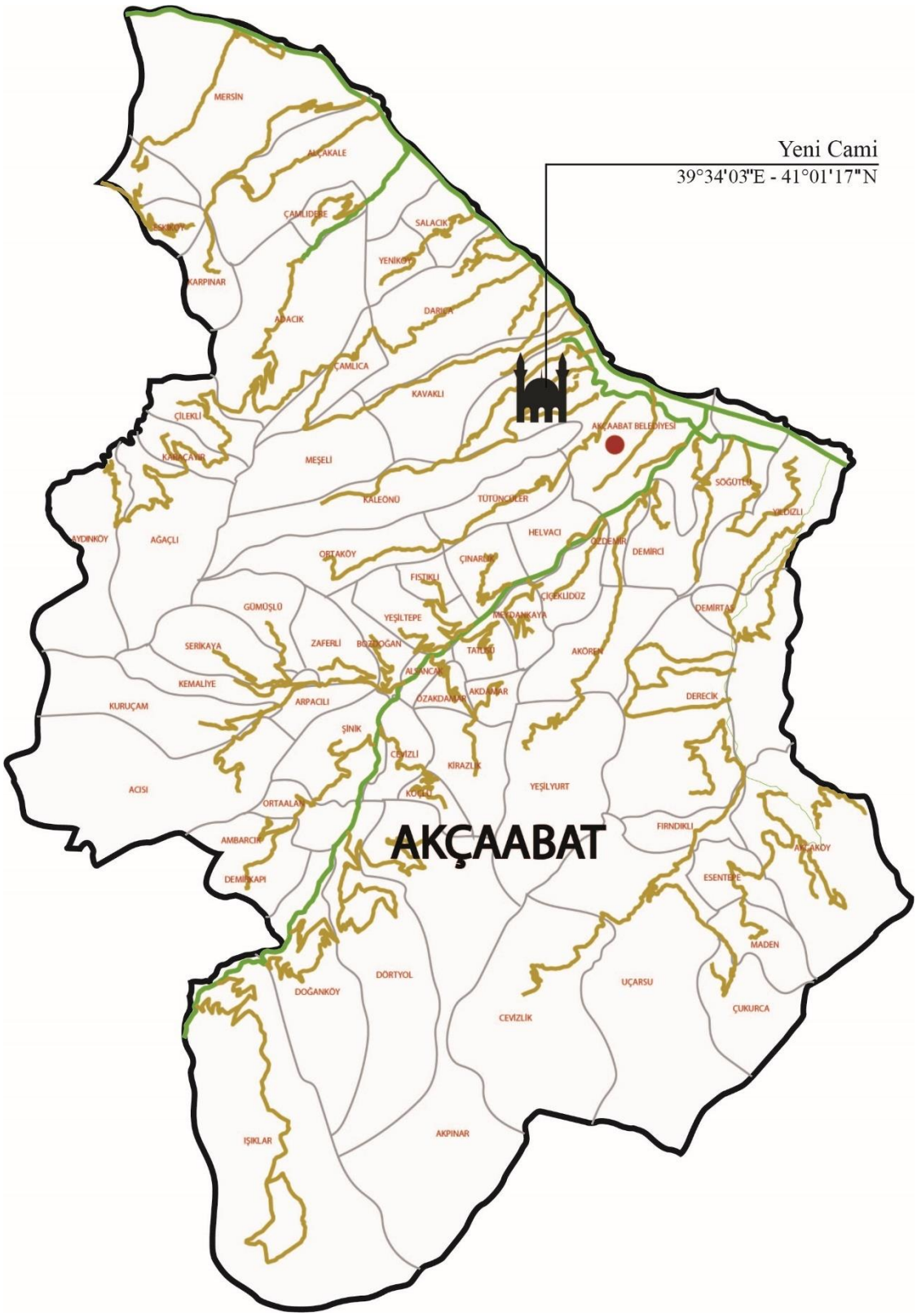

Harita 12: Akçaabat Yapı Haritası

3.9.1. YENİ CAMİ

Yapı Tarihi **:** 1908

Duvar Resmi Tarihi : 1909-1920

Yer **:** Trabzon iline bağlı Akçaabat ilçesi merkez

Konum **:** 39°34'03"E- 41°01'17"N

İnceleme Tarihi **:** 07.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Giriş kapısının hemen üzerindeki kitabedeki H.1327/M.1908, muhtemelen yapının inşa tarihi olmalıdır. Kitabede ayrıca Tevbe Suresinin 18. Ayeti olan

"إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللهِ مَنْ آمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلٰوةَ وَآتَى الزَّكٰوةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللهَ فَعَسٰى أُولٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ" (Anlamı ise "Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah'tan korkup çekinen kimseler imar edebilirler. İşte bunların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur.) yazılıdır. Fakat yapının banisi ve duvar resmini yapan sanatçı veya sanatçılarla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami şu anda kullanıma açıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Dikdörtgen plana sahip olan yapının giriş kapısı kuzey duvarında yer almaktadır. Dört sütun ile üç sahına ayrılan harimin tavanı orta kubbesi ve köşelerinde yer alan dört küçük kubbesiyle merkezî planlıdır. Kuzey duvarında bulunan son cemaat yeri üç revaklı olup üç kubbe ile örtülüdür. Batı ve doğu duvarları ise kapıdır. Caminin kuzeybatı köşesinde minare yer alır (Foto. 365).

Bezeme ve Duvar Resimleri: Caminin duvar resimlerinin tarihi bilinmemektedir. Öte yandan yapı 1908 yılında inşa edilmiş, duvar resimleri ise bu tarihten sonra eklenmiş olmalıdır. Bu durum neticesinde yapıya duvar resimleri 1908-1920 yıllarında uygulanmış olmalıdır. Caminin harim duvarları beyaz boyanmıştır. Yapının duvarlarında ve kubbelerinde geometriksel ve bitkisel bezemeler yer almaktadır. Bunların yanı sıra caminin son cemaat yerinin kubbelerinde saksıda çiçek ve perde betimlemeleri bulunmaktadır. Son cemaat yerinin sol ve sağ kubbeleri birbirinin neredeyse aynısıdır. Bu bölümlerin kubbelerinin ortasında yuvarlak bir alan belirlenmiş olup içerisinde dört tarafa su damlaları şeklinde bölmelere ayrılmış, bitkisel bezemeleri içinde barındıran çerçeve ilçe çevrelenmiştir. Kubbeler, merkezdeki bu yuvarlak alandan

başlayarak kubbe eteğine kadar yeşil ve krem rengi dikey alanlara bölünmüştür. Krem rengi alanlar alttan ve üstten çerçevelenirken krem rengi alanların alt taraflarına saksıda çiçekler betimlenmiştir. Kubbe eteğini de beyaz zemin üzerine mavi renk içerisinde bitkisel bezemelerin yer aldığı şerit dolaşmaktadır. Kubbenin duvar ve sütunların birleştiği alanlarında yer alan yuvarlak kartuşların da üç tarafından yayılan çiçek ve yapraklar betimlenmiştir (Foto. 366-368). Son cemaat yerinin orta kubbesinin merkezinde de bir daire formu yer almaktadır. Bu dairenin ortasında yapraklarla yuvarlak bir düzenleme bulunur. Çevresinde ise laleye benzer şekilde sekiz parçaya bölünmüş bir alan yer almaktadır. Bu alanlar hardal sarısına yakın renklendirilirken aralarda kalan bölümler krem rengine boyanmıştır. Zemin rengi de açık mavidir. Parçaların üst ve yan bölümlerinde ise çeşitli çiçek tasvirleri dağılmaktadır. Ortalarında da çiçeğe benzer tasvirler yer alır. Kubbenin merkezinde bulunan dairenin etrafında ise kubbe eteğine kadar uzanan sütunlar tasvir edilmiştir. Her sütunun iki yanına birer krem rengi perde püsküllerle tutturulmuştur. Her iki sütunun arasında kalan alanda ise saksı içerisinde iki tarafa sarkan çiçekler betimlenmiştir. Kubbe etiğini ise sekiz parçadan oluşan içlerinde bitkisel bezemelerin yer aldığı şeritler dolanmaktadır. Diğer kubbelerde olduğu gibi orta kubbenin de duvar ve sütunların birleştiği alanlarda bulunan yuvarlak kartuşların da üç tarafından yayılan çiçek ve yapraklar betimlenmiştir (Foto. 367).

Yazılar: Duvar resimlerinin yer aldığı son cemaat yerinin, kubbenin duvar ve sütunlarla birleştiği bölümlerde yuvarlak kartuşlar yer almaktadır. Bu kartuşlarda siyah zemin üzerine beyaz yazılar yazılmıştır. Sol kubbede yer alan kartuşlarda "أبو بكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ebubekir Radıallahu Anh), "عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Osman Radıallahu Anh) ve "حسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hasan Radıallahu Anh) yazarken sağ kubbede "ألي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ali Radıallahu Anh) ve "الحسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hüseyin Radıallahu Anh) yazmaktadır. Orta kubbede ise "الله" (Allah) ve "مُحَمَّد" (Muhammed) yazılarına yer verilmiştir.

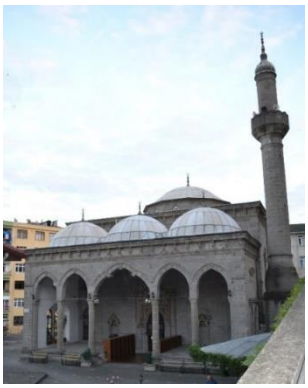

Foto. 365: Yeni Cami

Foto. 366: Yeni Cami-Son Cemaat Yeri Sol Kubbe

Foto. 367: Yeni Cami- Son Cemaat Yeri Orta Kubbe

Foto. 368: Yeni Cami- Son Cemaat Yeri Sağ Kubbe

3.10. BEŞİKDÜZÜ

Harita 13: Beşikdüzü Yapı Haritası

3.10.1. KOZLUCA CAMİ

Yapı Tarihi **:**1861

Duvar Resmi Tarihi : 19. yy. son çeyreği

Yer **:** Trabzon iline bağlı Beşikdüzü ilçesinin Dağlıca köyü

Konum **:** 39°13'53.572"E- 40°57'8.646"N

İnceleme Tarihi **:** 15.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Yapının giriş kapısının olduğu cephede mermer bir levhada 1861 yılı görülmektedir. Bu tarih yapının inşa tarihi olmalıdır. Girişi kapısının hemen üzerinde ise kabartma şeklinde H.1282/M.1865 tarihi yer almaktadır. Muhtemelen bu tarih yapının kapısının yapılış tarihi olmalıdır. Fakat yapının banisi ve duvar resimlerini yapan sanatçı ya da sanatçılar ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami şu anda kullanıma açıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Dikdörtgen plana sahip olan yapının giriş kapısı doğu duvarında yer almaktadır. Harim düz ahşap tavan kaplıdır. Mahfil bölümüne ise harimin kuzey duvarında yer alan kapıdan çıkılarak ulaşılan bir bölümden merdivenle çıkılmaktadır. Yapının güney duvarında iki pencere yer alırken doğu duvarında de iki pencere bulunmaktadır. Mahfil bölümünde ise batı duvarında bir, doğu duvarında iki ve kuzey duvarında bir pencere yer almaktadır. Caminin güneydoğu köşesinde minare bulunmaktadır (Foto. 369).

Bezeme ve Duvar Resimleri: Yapının inşa tarihi 1861'dir. Yapının inşa tarihinden sonra eklenmiş olan duvar resmi muhtemelen 19. yüzyılın son çeyreğinde yapıya uygulanmıştır**.** Caminin harim duvarlarının zemin rengi beyazdır. Zemin renginin üzerine çeşitli ağaçlar, saat, alem, kandil ve çiçekler tasvir edilmiştir. Harim duvarlarının üst bölümlerinde yer alan yuvarlak kartuşların iki tarafına da her birinde farklı renklere sahip çiçek demetleri tasvir edilmiştir. Bu kartuşların en üst noktasında da alem tasvirleri bulunmaktadır. Harimin tavan eteklerinde üstünde mum yanan kandiller sarkmaktadır. Aynı zamanda çiçek tasvirlerinin yer aldığı ince bir şerit, harim eteklerini dolanmaktadır. Benzer şeritler pencereleri de çevrelemektedir.

Harimin batı duvarının mahfilin alt bölümüne denk gelen alanında çeşitli ağaç tasvirleri yer almaktadır. Sağdan sola doğru kiraz, elma, muhtemelen siyah hurma, armut ve onun yanında bilinmeyen bir ağaç yer alırken onun solunda da hurma ağacı betimlenmiştir. Hurma ağcının solunda ise oldukça uzun bir saat tasviri bulunmaktadır. Saatin akrebi 12'i gösterirken yelkovanı 15'i göstermektedir. Alt bölümü uzun olana saatin üst bölümü üç katlı bir platform üzerine yerleştirilmiş. Renklendirilmeye göre saat ahşaptan yapılmış olmalıdır ve bu bölümde bir hayat ağacı tasviri bulunur (Foto. 370-371). Güney duvarında ise bir bölümü minberin arkasında kalmış, bir platform üzerinde yer alan yassı saksıda çiçek demeti betimlenmiştir. Mihrabın sol tarafında da benzer şekilde platform üzerindeki saksıda çiçek demeti yer alır (Foto. 372). Harimin doğu duvarında vaaz kürsüsünün üst bölümünde iki sütun üzerine yerleştirilmiş kemer içerisinde asılı, yanan bir kandil bulunmaktadır. Zeminde ise büyümüş birkaç çiçek görülmektedir. Kemerin üstünde ise alem bulunur. Bu kompozisyonun sol arkasında servi ağacının bir bölümü görülmektedir. Giriş kapısının sağındaki elektrik şartelinin altında bir armut ağacı betimlenmiştir. Kapının solunda ise elma ağacı tasvir edilmiştir (Foto. 373-374). Kuzey duvarında da mahfile çıkan kapının sağında ayakkabılığın arkasında kalsa da sağda sola elma, bilinmeyen ve servi ağaçları tasvirleri yer almaktadır. Kapının solunda sırasıyla servi, bilinmeyen ve armut ağaçları betimlenmiştir (Foto. 375-376). Mahfil bölümünde, batı ve doğu duvarında ağaç tasvirleri yer almaktadır. Batı duvarında sağda kiraz, solda nar ağacı yer alırken doğu duvarında sağda muhtemelen zeytin, solda üzüm ağacı betimlenmiştir (Foto. 377-378).

Yazılar: Caminin harim duvarlarının üst bölümlerinde yuvarlak kartuşlarda beyaz zemine siyah yazılar yazmaktadır. Harimin batı duvarında yer alan kartuşta "عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ömer Radıallahu Anh) yazarken güney duvarındaki kartuşlar, sonradan yapılan mihrabın arkasında kalmıştır. Sadece sol tarafta bir kısmı görülen "مُحَمَّد" (Muhammed) yazısı görülmektedir. Doğu duvarında ise "عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Osman Radıallahu Anh), "ألي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ali Radıallahu Anh) ve "حسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hasan Radıallahu Anh) yazıları okunur. Mahfilin batı duvarında "أبو بكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ebubekir Radıallahu Anh), doğu duvarında "الحسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hüseyin Radıallahu Anh) yazılmıştır.

Foto. 369: Kozluca Cami

Foto. 370:Kozluca Cami-Batı Duvarı

Foto. 371: Kozluca Cami-Batı Duvarı

Foto. 372: Kozluca Cami-Güney Duvarı

Foto. 373: Kozluca Cami-Doğu Duvarı

Foto. 374: Kozluca Cami-Doğu Duvarı

Foto. 375: Kozluca Cami-Kuzey Duvarı

Foto. 376: Kozluca Cami-Kuzey Duvarı

Foto. 377: Kozluca Cami-Mahfil

Foto. 378: Kozluca Cami-Mahfil

3.11. ŞALPAZARI

Harita 14: Şalpazarı Yapı Haritası

3.11.1. DOĞANCI MAHALLE MERKEZ CAMİ

Yapı Tarihi **:** 1871 civ.

Duvar Resmi Tarihi : 19. yy. son çeyreği

Yer **:** Trabzon iline bağlı Şalpazarı ilçesinin Doğancı Köyü

Konum **:** 39°12'40.213"E- 40°53'036"N

İnceleme Tarihi **:** 15.09.2020

Tarih-Bani-Sanatçı: Yapıya giriş bölümünde yer alan Türkçe levhada 1873 tarihi yazmaktadır. Fakat aynı zamanda iç giriş kapısının sağ dikeyinin üzerindeki dikdörtgen şekle sahip yüksekçe alanda H.1288/M.1871-72 ibaresi yer almaktadır. Bu tarihin kapı üzerinde yer alması kapının yapılış tarihi olabileceğini akıllara getirse de yapı da yakın tarihlerde inşa edilmiş olmalıdır. Yapının banisi ve duvar resimlerini yapan sanatçı veya sanatçılar ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami şu anda kullanıma açıktır.

Plan ve Mimari Özellikler: Dikdörtgen plana sahip olan caminin giriş kapısı kuzey duvarında yer almaktadır. Tavanı ise ahşaptan olup sekizgen yapıda göbek mevcuttur. Bu göbeğin çevresinde kare bir çerçeve yer alırken gittikçe büyüyen üç kare çerçeve tavanı kaplamaktadır. Harimin içerisinde kuzey duvarından başlayarak doğu duvarına devam eden merdiven ile mahfil bölümüne çıkılmaktadır. Aynı zamanda dışarıdan mahfilin doğu duvarından giriş yapılabilmektedir. Bu bölümün tavanı da düz ahşaptandır. Harimin batı ve doğu duvarlarının altta üç büyük, mahfil bölümünde iki küçük olmak üzere dörder pencere yer alırken güney duvarında altta iki büyük, üstte iki küçük olmak üzere dört pencere bulunmaktadır. Caminin kuzey batı köşesinde minare yer alır (Foto. 379-380).

Bezeme ve Duvar Resimleri: Caminin duvar resminin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Öte yandan duvar resmi yapıya inşa tarihinden sonra eklenmiş olmalıdır. Bu durum duvar resimlerinin yapıya 19. yüzyılın son çeyreğinde uygulandığını göstermektedir**.** Yapının harim duvarlarının zemin rengi beyazdır. Zemin üzerine ise çeşitli ağaç, çiçek, saat, kandil, perde, sehpa, divit ile ucu ve yapı tasvirleri betimlenmiştir. Yapını duvarlarında neredeyse hiç yer kalmayacak şekilde tasvirler yerleştirilmiştir. Dolayısıyla muhtemelen burada geniş çaplı bir restorasyon yapılamamıştır. Harim duvarlarının alt bölümlerinde yaklaşık 40-50 cm yüksekliğinde

ahşap lambiri kaplanmıştır. Tasvirlerin bir bölümü bu alanın altında kalmış olmalıdır. Betimlemelerin bazı yerleri deformasyona uğramış ve renkleri solmuştur. Genel olarak duvar rengi ara ara grileşen kirli bir beyaza sahiptir fakat bazı alanların zemin rengi ise beyazdır. Bu durum, yapıdaki resimlerin orijinal ya da orijinale çok yakın olduklarını göstermektedir. Harimin tavan eteklerini krem renge sahip yukarıya asılarak küçük parçalar halinde görülen püsküllü perde dolanmaktadır. Duvar köşelerinde ise perde, kenardan sarkıyor gibi görülmektedir. Harim duvarları yatayda ikiye ayrılmış gibidir. Duvarlar, yatayda ortada yer alan, içe kıvrılan dallar arasında çiçeklerin tekrarından oluşan şerit ile resim programı olarak da ikiye ayrılmıştır. Alt tarafta ağaç, çiçek, saat, kandil, sehpa, divit ve ucu gibi çeşitli tasvirler yer alırken üst bölümde çiçek ve yazılar bulunmaktadır. Üst bölümde kartuşların aralarında ibrikte çeşitli çiçeklerden oluşan demetler betimlenmiştir. Bu çiçeklerin dalları birleşerek kartuşların dışında kalan boş alanları doldurmaktadır. Harimin batı ve doğu duvarında yer alan yuvarlak kartuşların çevresinde, içe kıvrılan yaprak ve kıvrım yerlerinde çiçeklerin tekrarlarından oluşan bir düzenleme bulunmaktadır. Kartuşların da alt ve üst bölümde çiçek ve dallar betimlenmiştir. Güney duvarında mihrabın üzerinde konumlandırılan kartuşların çevresi ise yaprak ve tomurcuklardan oluşan birer dalla çevrilidir. Kartuşların üst bölümlerinde ise alem bulunurken içlerinin alt ve üst bölümünde de çiçek ve dallar betimlenmiştir. Harimin duvarlarında yer alan pencerelerin etrafı çeşitli bezeme ve betimlemeler ile çevrilidir. Pencereler kemerli bir alanın iç bölümüne yerleştirilmiş olup yapısal olarak aynıdırlar. Fakat pencere açıklıklarının dışı bazılarında benzer olsa da farklılıklar görülür. Batı ve doğu duvarlarında mahfilin at bölümünde kalan pencerelerin çevresi, çeşitli çiçek ve yapraklardan oluşan bir bordür bulunmaktadır. Üzerinde ise ortada çiçekler ve yanlara doğru dağılan dallar betimlenmiştir. Diğer pencerelerin çevresinde ise dikdörtgen form ile sınırlandırılmış alan içerisinde bitkisel bezemeler yapılmıştır. Yedi birimden oluşan bu alanın içerisinde çeşitli çiçeklerden meydana gelen bezemeler yer alırken bu pencerelerin üstünde mavi bir vazoda çeşitli çiçeklerin oluşturduğu bir demet betimlenmiştir. Bu betimlenme pencerenin üst bölümüne üçgen formu kazandırmıştır. Çiçekler altta yer alan dikdörtgenin köşelerine doğru belli bir açı yapacak şekilde yerleştirilmiştir. Ayrıca etrafında farklı çiçeklerden oluşan dalları ile çevrilidir. Vazodaki çiçeklerin oluşturduğu üçgen alınlığa sahip pencerelerin bir benzerleri mahfil pencerelerine de yapılmıştır. Bu pencerelerin dış formu kemerli yapıya sahip değildir. Dolayısıyla pencere etrafında bordür yapılması dikdörtgen formunu elde

etmek için yeterli olmuştur. Ayrıca üçken alınlık eklenmiş ve içerisinde saksıda çiçekler betimlenmiştir. Çiçekler bu üçgen alanın her köşesine ulaşan dallara sahiptir. Güney duvarının üst bölümündeki pencereler de mahfildekilere benzerdir. Sadece üçgen alıklıkta yer alan vazo ve çiçekler farklıdır. Ayrıca pencerelerin iç alanlarının sağ ve solunda çeşitli çiçek tasvirleri yer alırken üst bölüme çarkıfelek motifi yapılmıştır. Güneyde yer alan alt pencerelerde ise üçgen alıklık yerine yarın daire şeklinde sarı, kırmızı ve yeşil renkleri içinde barındıran çarkıfelek motifi bulunmaktadır.

Harimin batı duvarının mahfilin alt bölümünde kalan alanında iki pencere arasında iki ağaç tasviri bulunmaktadır. Sağda limon, solda incir ağacı yer alırken alt tarafta bir bölümü lambirin altında kalan bir bitki görülmektedir. Pencerelerin solunda da iki farklı vazo içerisinde farklı iki çiçek tasvir edilmiştir. Deformasyona uğramaları sebebi ile vazolar tam olarak anlaşılamamaktadır. Çiçeklerden soldaki sarı sağdakinin ise kırmızı tonlarda olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca her iki çiçeğin dalları aşağıya doru oldukça sarkmaktadır. Duvarın solunda bulunan pencerenin sağında ise bu çiçeklerle beraber bir sarkaçlı saat betimlenmiştir. Saat iki birimden oluşmaktadır. Alt birim sarıdır ve saatin silikte olsa sarkaçları görülmektedir. Üst bölüm ise saat ve onun üstünde de yuvarlatılmış bir bölümü mevcuttur. Bu bölümde mavi tonları kullanılmıştır. Saatin bulunduğu alanda ise kırmızı kullanılmıştır. Saat ise beyaz zemine siyah ile betimlenmiştir. Sadece akrep ve yelkovan farklı renktedir. Saatin akrebi 6'yı gösterirken yelkovanı 3'ü göstermektedir. Minberin sol tarafının duvarla birleşik olduğu bölümde bir üzüm ve bilinmeyen bir ağaç betimlemesi yer alır (Foto. 381-382). Harimin güney duvarında minberin sağ tarafında kalan bölümde ise saksıda kırmızı tonlarda çiçek tasviri yer alırken pencere ile mihrabın arasında servi ağacı betimlenmiştir. Mihrabın solunda ise farklı boyutlara sahip üç servi ağacı yer alır. Mihrabın iç ve dışında da çeşitli bezeme ile tasvirler mevcuttur. Dış tarafta genel olarak stilize bitki ve çiçeklerden oluşan bezemelerin yer aldığı mihrap 8 kattan oluşmaktadır. Yukardan aşağı katlar genellikle kırmızı ve mavi renklerde boyanmış kabartmalar hakimdir. 6. Katta ise dört kemer arasında yerden büyüyen çiçekler betimlenmiştir. Sekizinci kat tamamen deformasyon olmuştur. 7. Kattın üstünden üç kandil sarkmaktadır. Aralarında ise çarkıfelek motifleri yer alır. Yerde ise yanlarda büyük olmak üzere dört servi ağacı ortada iki mum ve onların arasında bir alem betimlenmiştir. Bu betimlerin hepsi sarı bir zemin üzerine yapılmıştır. Vaaz kürsüsüne ait merdiveninin arkasında ise iki ağaç betimlenmiştir. Sağda dallarında

sarı yaprakları olan bilinmeyen bir ağaç yer alırken solda hurma ağacı bulunur (Foto. 383). Doğu duvarının vaaz kürsüsün üst bölümünde yan yana iki kemer mevcuttur. Bunlarında kalan boşluklarında bir yere kadar yükselen demir parmaklıklar yer alır. Üstlerinden de kandiller sarkmaktadır. Kompozisyonun solunda ise sehpa üzerinde divit tasvir edilmiştir. Sehpanın üzerinde geometrik düzenleme yapılmıştır. Kürsünün sağ pencere ile arasında kalan alanda ise farklı boyutlara sahip dallarında damla şeklinin tersi formuna sahip meyvesi olan bir ağaç türü betimlenmiştir. Pencerenin solunda ise tek bir sarı minare görülmektedir. Minarenin iki şerefesi mevcuttur. Solunda da üç tane farklı saksıda yer alan çiçek betimlemeleri vardır. Mahfil bölümünün altında da bir tane armut ağacı tasvir edilmiştir (Foto. 384-386).

Mahfil bölümünün batı ve doğu duvarlarında sadece bazı tasvirler mevcuttur. Batı da sağda kiraz solda armut ağacı, doğuda ise muhtemelen kayısı ve zeytin ağaçları betimlenmiştir (Foto. 387-388).

Yazılar: Harim duvarlarının üst bölümlerinde yuvarlak kartuşlarda sahabe isimleri görülmektedir. Bu isimler beyaz zemin üzerine siyah ile yazılmıştır. Batıda "عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Osman Radıallahu Anh), "عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ömer Radıallahu Anh), güneyde mihrabın sağında "الله" (Allah) solunda "مُحَمَّد" (Muhammed) ve doğuda "ألي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ali Radıallahu Anh), "حسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hasan Radıallahu Anh) ile "الحسين رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Hüseyin Radıallahu Anh) yazmaktadır. Mahfil bölümünün batısında ise "أبو بكر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" (Ebubekir Radıallahu Anh) yazarken doğu duvarındaki kartuşta "Allah Celle Celalu" ifadeleri yer almaktadır.

Foto. 379: Doğancı Mahalle Merkez Cami

Foto. 380: Doğancı Mahalle Merkez Cami

Foto. 381: Doğancı Mahalle Merkez Cami-Batı Duvarı

Foto. 382: Doğancı Mahalle Merkez Cami-Batı Duvarı

Foto. 383: Doğancı Mahalle Merkez Cami-Güney Duvarı

Foto. 384: Doğancı Mahalle Merkez Cami-Doğu Duvarı

Foto. 385: Doğancı Mahalle Merkez Cami-Doğu Duvarı

Foto. 386: Doğancı Mahalle Merkez Cami-Doğu Duvarı

Foto. 387: Doğancı Mahalle Merkez Cami-Mahfil

Foto. 388: Doğancı Mahalle Merkez Cami-Mahfil

4. KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Trabzon yapılarında Osmanlı dönemi duvar resmi örnekleri genel olarak cami ve konak duvarlarında izlenmektedir. Üslup açısından farklı eğilimlerin belirlendiği tasvirleri üç ana gruba ayırmak mümkündür. Birinci grup: iki boyutlu ve çizgilerle kontürlenmiş betimlemeler ki bunlar daha çok camilerde görülmektedir. İkinci grup: yazı-resim şeklinde vücuda getirilmiş örneklerdir ve üçüncü grup ise ışık, gölge, perspektif gibi batı resmi teknik özelliklerini barındıran gruptur. Osmanlı dönemi duvar resimlerinin diğer Anadolu örneklerinin çoğunda olduğu gibi Trabzon örneklerinde de resimleri yapan sanatçıların kimlikleri hakkında bir bilgiye ulaşmak oldukça zordur. Kimi zaman belirli bölgeler arasında dolaşan gezgin sanatçılar tarafından yapılan resimlerin yanı sıra özel olarak davet edilen belirli sanatçı ya da sanatçı grupları da söz konusudur. Bu anlamda başkentte çalışan sanatçılar ile imparatorluğun diğer bölgelerinde duvarları resimleyen sanatçılar arasında önemli farklar oluşmaktadır. Bu ikinci grup yani taşra vilayetlerinde çalışan gezgin sanatçıların kimlikleri belirli sanatçıların dışında bilinmemektedir. Ancak kimlikleri belli olmasa da duvar resimlerinde kullandıkları kimi renkler, çizgi kullanımı, tasvir anlayışı gibi unsurlar resimlerin aynı sanatçı ya da sanatçı grubunun elinden çıktığını göstermektedir. Dönemin duvar resimlerinin ikonografik özellikleri ise oldukça geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. Anadolu'da dönemin duvar resimlerinde mimari, sembolik, bitkisel, kent panoramaları gibi pek çok tasvir türünden söz edilebilmektedir. Bunların yanı sıra figürlerin görüldüğü ve genellikle azınlık evlerinde rastladığımız tasvir türleri de mevcuttur. Trabzon da karşılaştığımız tasvirler ise genellikle mimari, sembolik ve bitkisel betimlemelerden oluşmaktadır.

4.1. TRABZON DUVAR RESİMLERİNDE ÜSLUP VE SANATÇI SORUNU

Trabzon yapılarında karşılaştığımız duvar resimlerini yukarıda da söz edildiği gibi 3 ana grupta toplamak mümkündür. Bunlardan iki boyutlu ve çizgilerle kontürlenmiş betimlemeler genellikle mimari, sembolik ve bitkisel tasvirlerden oluşmaktadır. Cami ve konaklarda rastladığımız bu tür, düz ve ışık-gölge, perspektif gibi batı tekniklerinden uzak taşra vilayetlerinde en sık rastladığımız türdendir ve çevresinde kalın bir kontür yer almaktadır. Dolayısıyla Anadolu örnekleriyle biçim ve konu bakımında da benzerlik taşımaktadır. İkinci grupta ise Malik Aksel'in yazı-resim olarak

tanımladığı, genellik kûfi ve sülüs yazı çeşitlerinden oluşturulmuş yapı betimlemeleridir (2015, s. 13-21). Cami formunda yapılan bu betimlemeleri genellikle Kur'an-ı Kerim'den ayetler, hadisler ya da dualardan oluşturmaktadır. Bu tasvirler duvarlarda aynalı şekilde betimlenmiştir. Üçüncü grupta bulunan tasvirler ışık, gölge ve perspektif uygulanarak boyut kazandırılmış örneklerden oluşmaktadır. Mimari, sembolik, bitkisel ve figüratif tasvirlerin konu edinildiği bu tür ise dönemin azınlık konutlarında yer almaktadır. Trabzon da ise tek bir örnekle bir azınlık konağı olan Kostaki konağında yer almaktadır.

Kentte bulunan Osmanlı dönemi duvar resimlerinin hiçbirinde sanatçı adına rastlanmamıştır. Taşrada dönemin duvar resimlerinde geleneksel olarak sanatçı imzası görülmemesi bu resim türünün en büyük problemlerinden birini oluşturmaktadır. Çok az sayıda bilinen sanatçı isimleri ise belirli bölge ya da şehirlerde faaliyet göstermiştir. Sanatçı adları bilinmese de Trabzon ilinde tespit edilen yapıların üslup özelliklerine göre sanatçı ve sanatçı grupları hakkında fikir verebilecek çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Buna göre kimi resimlerde görülen üslup birliği ve farklılıkları bu sanatçı ve sanatçıları gruplamaya olanak sağlamıştır. Kentte bulunan yapılardaki duvar resimleri bu şekilde gruplandığında ondan fazla farklı elin varlığı gözlenir.

Trabzon'da yer alan duvar resimli konaklar Kundupoğlu Konağı, Kostaki Konağı ve Memiş Ağa Konağı'dır. Bu üç konaktan Kundupoğlu Konağı ve Memiş Ağa Konağı'nın duvar resimlerinde meyve ve meyve ağaçları ile çiçek betimlemeleri biçim özellikleri ve renkler kullanımı bakımından benzer nitelikleri taşımaktadır. Bu durum duvar resimlerinin aynı sanatçı veya sanatçı grubu tarafından yapıldıklarını göstermekte olup konakların duvar resmi üslubu "A Üslubu"nu oluşturmaktadır. Kostaki konağı ise kentte yer alan duvar resmi örnekleriyle konu ve üslup olarak benzerlik göstermemektedir. Konağın duvar resimlerinde mitolojik karakter ve yaratıklar, melekler, doğa kesitleri, meyve ve hayvanlardan oluşturulan kompozisyonlar ile burçlar gibi sembolik tasvirlere yer verilmiş bunların yanı sıra vazo içerisinde çiçek tasvirleri de konağın bazı odalarına betimlenmiştir. Kostaki Konağı'nda bulunan bu tasvirlere ışık, gölge ve perspektif gibi batı teknikleriyle boyut kazandırılması konağın duvar resimlerinin batılı bir sanatçı tarafından yapılmış olduğunu göstermektedir. Söz konusu bu üslup ise "B Üslubu"nu oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra yapıda bulunan duvar resimleri daha çok 19. yüzyıl İstanbul, İzmir'de bulunan duvar resmi örnekleriyle üslup

ve konu bakımından benzerlik göstermektedir. Araştırma kapsamındaki Trabzon ilinde bulunan diğer yapıların tamamı se camidir.

Kent camilerinde bulunan duvar resimlerinde de konaklarda olduğu gibi faklı üsluplarla karşılaşılmaktadır. Sürmene'de yer alan Petekli Köyü Mehmet Çelebi Cami, Gültepe Mahallesi Kefeli Cami, Gültepe Mahallesi II. Abdülhamit Cami ve Karacakaya Mahallesi Cami'nin harim duvarlarındaki resim programı ve bunun yanı sıra duvarlarda yazan ayetler birbirine benzerlik göstermektedir. Söz konusu yapılarda genel olarak Sultanahmet Cami, iki minareli selatin camileri, saat, kandil, sancak, tuğra ve bunların yanı sıra vazo içerisinde çiçek betimlemeleri biçim özellikleri bakımından aynı nitelikleri taşımaktadır. Bu yapıların duvarlarında ise genel olarak Sad Suresi 50. Ayet, Zümer Suresi 73. Ayet, Hud Suresi 88. Ayet ile Al-i İmran Suresi 37 ve 39. Ayetleri yazılmış ve bu ayetler siyah zemin üzerine açık tonlarla duvarlarda yer almıştır. Yapılardan özellikle Petekli Köyü Mehmet Çelebi Cami, Gültepe Mahallesi Kefeli Cami ve Gültepe Mahallesi II. Abdülhamit Cami'sinde bulunan Sultanahmet Cami yazı-resim olarak harimin batı duvarında iki minareli yazı-resim selatin camisi ise doğu duvarında konumlandırılmıştır. Ayrıca bu yapılarda vazo içerisinde çiçek betimlemeleri renk olarak farklılık gösterse de biçim özellikleri bakımından benzerdir. Bu durum söz konusu yapılarda bulunan duvar resimlerini aynı sanatçı veya sanatçı gurubunun yapmış olabileceğini göstermektedir. Bu benzerlikler ise "C Üslubu" olarak adlandırılmaktadır. Sürmene'nin diğer duvar resimli yapısı olan Aşağı Ovalı Mahalle Camisi'nin duvarları ise genellikle boştur, sadece mihrabın üzerinde çiçek betimlemesi yer almaktadır. Bu tasvir ise Araklı'nın Turnalı Mahalle Cami'sinin çiçek betimlemeleriyle biçim özellikleri olarak oldukça benzerdir. Söz konusu benzerlik her iki yapıda yer alan duvar resimlerinin aynı sanatçı veya sanatçı grupları tarafından yapıldığını göstermektedir. Bu grup ise "D Üslubu"nu oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra Turnalı Cami'nin resim programı oldukça geniştir. Bu yapıda çeşitli ağaçlar, yapılar, endüstri devrimi sonrası kullanılan araç ve gereçlerle birlikte tasavvufun yansımaları olan sembolik tasvirler duvar resimlerine konu edinilmiştir. Benzer şekilde Araklı Kalecik Mahallesi Cami, Araklı Merkez Cami, Arsin Güneyce Köyü Büyük Cami, Işıklı Köyü Merkez Cami ve Çatak Köyü Cami'nin de resim programları oldukça zengindir. Ayrıca bu dört yapıda farklı tasvirler yer alsa da vazodan çıkan çiçek betimlemeleri biçim olarak aynı özellikleri taşımaktadır. Bu grup ise "E Üslubu"nu oluşturmaktadır. Hayrat'ın Balaban

Mahallesi Cami ve Kurtuluş Mahallesi Camilerinin kubbelerinde birbirine benzer tasvirler yer almaktadır. Bu tasvirler, kubbeyi dikey dilimlere bölmüş alanlar içerisinde aynı renk ve biçim özelliklerine sahip vazodan çıkan çiçeklerden oluşmaktadır. Bu da her iki yapıda yer alan tasvirlerin aynı sanatçı veya sanatçı grubu tarafından yapılmış olabileceğini akla getirdiğinden bu iki yapı "F Üslubu" olarak adlandırılmaktadır. Çaykara'nın Şahinkaya Köyü Gülveren Cami ile Yukarı Kumlu Köyü Cami'sinin de resim programları benzerlik gösterir. Her ikisinde de genel olarak yazı-resim olan mimari tasvirlere yer verilmiştir. Bu durum da iki yapının harim duvarlarında bulunan tasvirlerin aynı dönemde ve aynı sanatçı veya sanatçı grubu tarafından yapılmış olabileceğini akla getirdiğinden üslupları "G Üslubu" olarak adlandırılmıştır. Bir başa benzer nitelikleri taşıyan yapılar Ortahisar Hacı Kasım Camisi ve Akçaabat Yeni Cami'dir. Ortahisar Hacı Kasım Camisi'nin kubbesinde yer alan perde ve bitkisel betimlemeler Akçaabat Yeni Cami'nin son cemaat yeri kubbelerinde bulunan betimlemelerle biçim özellikleri bakımından oldukça benzerdir. Her iki yapıda yer alan duvar resimleri kubbe içine yapılmış ve bu alan dikey dilimlere bölünmüştür. Bölünmüş alanlarda vazo içerisinde çiçekler ile stilize bitkilerden oluşturulmuş kartuş düzenlemesi mevcuttur. Ayrıca her iki örnekte perde kullanılmış ve bu tasvirler iki boyutlu olmasının yanı sıra biçim özellikleri olarak da benzerlik taşımaktadır. Söz konusu benzerlikler bu iki yapıdaki tasvirleri yapan sanatçı veya sanatçı gruplarını "H Üslubu" olarak nitelendirmemize olanak sağlamıştır. Bu yapıların yanı sıra Beşikdüzü Kozluca Cami ve Şalpazarı Doğancı Mahallesi Merkez Cami'sinde bulunan duvar resimlerin aynı resim programı kullanılmıştır. Her iki yapıda çeşitli meyve ağaçları, vazo içerisindeki çiçek demetler, saat, kandil ve kartuşların üzerinde yer alan alem tasvirleri biçim ve renk kullanımı bakımından benzer nitelikleri taşımaktadır. Bunların yanı sıra her iki yapıda harim duvarları boş alan kalmayacak şekilde tasvirlerle doldurulmuştur. Bu durum neticesinde söz konusu iki yapıdaki benzer nitelikler "I Üslubu"nu oluşturmaktadır.

Trabzon ili sınırları içerisinde bulunan yapılarda Osmanlı dönemine ait duvar resimlerinin çoğu iki boyutla sınırlı kalan ve çizgilerle desteklenmiş tasvirlerdir. Bu örneklerin yanı sıra yazı-resim ve ışık, gölge ve perspektif ile boyut kazandırılmış duvar resmi örnekleri de mevcuttur. Üç grupta karşımıza çıkan Trabzon duvar resmi örneklerinde konu ve biçim özelliklerinde benzerlik ve farklılıklar gözlemlenmektedir. Bu benzerlik ve farklılıklar kent sınırları içerisinde bulunan duvar resimlerinin birçok

sanatçı veya sanatçı grubu tarafından yapılmış olabileceğini göstermektedir fakat yapılarda sanatçı isimlerine rastlanmamıştır. Trabzon duvar resimlerinde gözlemlenen benzerlik ve farklılıklar üslupların gruplanmasına olanak sağlamış bunun sonucunda kentte ondan fazla üslubun var olduğu tespit edilmiştir. Duvar resmi örneklerinin büyük bir bölümü Anadolu örnekleriyle benzerlik göstermiş bu durum halk sanatçılarının kentte duvar resmi faaliyetlerinde bulunduğunu sonucunu bizlere sunmuştur. Trabzon halkından edinilen bilgilere göre 19-20. yüzyıllarda yapılan bu duvar resimleri Rum sanatçılar tarafından yapılmıştır. Fakat sanatçıların isimleri hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamadığından isimleri bilinmemektedir. Kentte diğer yapılardan farklı olan Kostaki Konağı'nda ise batılı resim programı ve teknikleri kullanılmıştır. Bu durum konakta batılı bir sanatçının çalıştığını göstermektedir.

4.2. OSMANLI DÖNEMİ TRABZON YAPILARINDA DUVAR RESİMLERİ ÜZERİNE İKONOGRAFİK DEĞERLENDİRME

Osmanlı duvar resmi ilk olarak başkent İstanbul, zamanla Anadolu, Balkanlar ve Ortadoğu gibi imparatorluğun diğer bölgelerine yayılmış ve bu yeni resim türü sivil ve dini yapıların duvarlarına uygulanmıştır. Mimari, sembolik, bitkisel ve figüratif konuların yer aldığı duvar resimleri çeşitli ikonografik anlamları da içerisinde barındırmıştır. Dönemin bu moda akımı kimi zaman bulundukları mekanın fonksiyonu ile uyumlu kimi zaman ise farklı amaçlar ile vücuda getirilmiştir. Özellikle taşra vilayetlerinde İslam kültürü, tarikat sembolizmi, endüstri devrimi yansımalarını ve kimi zaman ise başkente olan özlemi simgeleyen betimlemelerle donatılmıştır. Trabzon kent yapılarında ise taşra repertuarı ile paralele olarak mimari, sembolik, bitkisel ve figüratif tasvirlere yer verilmiştir.

4.2.1. Yapı Tasvirleri

Yapı tasvirleri, Osmanlı duvar resminde tek başına ya da kompozisyonun bir parçası olarak betimlenen yapılardır. Duvar resimlerine konu edinilen yapılar, dini, sivil ve savunma yapıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Dini yapılar olarak genellikle Sultanahmet, Selimiye, Süleymaniye ve selatin camileri, Ayasofya, Mescid-i Nebevi, Mescid-i Haram tasvir edilmiştir. Ev, köşk, konak, saray, fener, köprü, kule tasvirleri ise sivil, kale benzeri yapılar ise savunma yapıları grubunda yer almıştır. Yapı tasvirleri, iki boyutlu ve çizgilerle kontürlenmiş, yazı-resim ya da ışık gölge ve perspektif uygulanarak boyut kazandırılan betimlemeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazı-resim olarak oluşturulan yapılarda aynalama önemli bir yere sahipken bu tasvirler Kur'an-ı Kerim'den ayetler, hadisler ya da dualar yazılarak oluşturulmuştur (Aksel, 2015, s. 12-21). Trabzon kentinde Ortahisar başta olmak üzere Sürmene, Araklı, Arsin, Çaykara, Tonya ve Şalpazarı ilçelerinde yer alan yapıların bir bölümünde mimari tasvirler bulunmaktadır.

Anadolu'da bulunan Osmanlı duvar resmi örnekleri içerisinde tasvir edilen yapıların başında camiler gelmektedir. Cami, Allah'ı hatırlatmak ve yaradana sevgi, şükran ve hürmet ifadesi olarak kullanılmıştır. Cami tasviri yapmak kimi zaman ibadet olarak görülmüş ve bu sebepten camilerde sık kullanılan tasvirlerden olmuştur (Aksel, 2015, s.

15-16). Cami tasvirlerinin başında ise başkent İstanbul yapıları olan selatin camileri gelmektedir. Bu camiler hem Allah'ı hatırlatmak hem de İstanbul'a öykünmek maksadı ile yapılmış olmalıdır. Camiler genel olarak minare ve şerefe sayısından tanınmaktadır. Sultanahmet Cami altı minareye sahip tek selatin camisi olmasıyla tanınır[61]. Trabzon'da duvar resimleri 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Turnalı Mahalle Cami (1841), Kabataş Köyü Merkez Cami (1811), Karacakaya Mahallesi Cami (1879), Güneyce Köyü Büyük Cami (1882), Gültepe Mahallesi Kefeli Cami (1867 civ.) ve duvar resmi 20. yüzyılın ilk yıllara tarihlenen Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami (1898), Gültepe Mahallesi II. Abdülhamit Cami (1901), Kalecik Mahallesi Cami (1910 civ.), Çatak Köyü Cami (1899) Sultanahmet Cami tasviri de mevcuttur. Anadolu'da ise Tokat Madımağın Celal'in Evinde (19. yy.), Nevşehir Gümüşkent Köy Odasında (-), Karaman Hacı Sami Evinde (19. yy.) ve Afyon Sandıklı Ulu Cami'de (1338) altı minaresi ile Sultanahmet Cami tasviri 19. yüzyılda tasvir edilmiştir.

Mimar Sinan'ın 1550-1557 yılları arasında yapmış olduğu Süleymaniye Cami[62] ise ikisi iki şerefeli, ikisi üç şerefeli olmak üzere dört minaresi ile tanınmaktadır. Cami, on şerefesi ile Osmanlı'nın onuncu padişahı olan Kanuni Sultan Süleyman'ı temsil etmektedir (Mülayim, 2010, s. 115; 2011, s. 30-31; Uzunaksu, -, s. 17). Bu yapı da başkente öykünmek ve Allah'ı hatırlatmak maksadı ile yapılmış olmalıdır. Trabzon'da duvar resimleri 19. yüzyılın son çeyreğinde eklenen Kabataş Köyü Merkez Cami (1811), Güneyce Köyü Büyük Cami (1882), 20. yüzyılın ilk yıllarında eklenen Şahinkaya Köyü Gülveren Cami (1876), Çatak Köyü Cami (1899), Kalecik Mahallesi Cami (1910 civ.) duvar resimlerinde Süleymaniye Cami tasviri yer almıştır. Minare sayıları Selimiye Cami ile benzerlik taşısa da bu tasvirlerin şerefe sayıları incelendiğinde Süleymaniye olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu'da ise Amasya Gümüşlü Cami (1326), Denizli Baklan Boğaziçi Kasabası Eski Cami (1774-75 civ.), Kütahya Kurşunlu Cami'de (1813) Süleymaniye Cami tasviri 19. yüzyılda tasvir edilmiştir.

Tanımlanabilen camilerin yanı sıra minarelerinden cami olduğu bilinen fakat nereye ait olduğu anlaşılmayan yapılarda mevcuttur. Bu yapılar ikişer veya tek şerefeli iki

[61] Sultanahmet Cami, I. Ahmet tarafından 1609-1620 yılları arasında Sedef Mehmet Ağa'ya yaptırılmıştır. Altı Minareye sahip tek selatin camisi olan yapı, klasik Osmanlı mimarisinin revaklı avlu planına sahiptir. (Çobanoğlu, 2009, s. 497-501).

[62] Klasik Osmanlı mimarisinin revaklı planına sahiptir (Mülayim, 2010, s. 115; 2011, s. 30-31)

minareye sahip cami tasvirleridir. Çifte minare sultan camilerine verilen bir ayrıcalıktır (Aksel, 2015, s. 15). Bu sebepten bu cami tasvirleri selatin camilerini temsilen yapılmış olmalıdır. İki boyutlu ve yazı-resim olarak karşımıza çıkan bu betimlemeler genellikle benzer şekilde betimlenmiştir. Osmanlı dönemi duvar resimli camilerde betimlenen bu yazı-resimlerde istisnalar olsa da Sülüs yazı stili ile"وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ"(O'nun her şeye gücü yeter)(Mülk, 67/1) (Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meali, 2004, s. 563) oluşturulmuştur. Bu yapılar da İstanbul'a öykünmek ve Allah'ı hatırlatmak maksadı ile yapılmış olmalıdır. Trabzon'da duvar resmi 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Kabataş Köyü Merkez Cami (1811), Turnalı Mahalle Cami (1841), Gültepe Mahallesi Kefeli Cami (1867), Karacakaya Mahallesi Cami (1879), Güneyce Köyü Büyük Cami (1882), 20. yüzyılın ilk yıllarına tarihlenen Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami (1898) Gültepe Mahallesi II. Abdülhamit Cami (1901) duvar resimlerinde tanımlanamayan bu camiler bulunmaktadır. Bu tasvirler genellikle iki minareye sahip camilerdir. Buna benzer Anadolu'da ise Tokat Tekke Köyü Şeyh Nusret Tekkesi (1858), Tokat Latifoğlu Konağı'nda (19. yy.) bu cami tasviri, 19. yüzyıla tarihlenen duvar resimlerinde konu edinilen tasvirlerden biri olmuştur.

Camiler dışında Ayasofya'da[63] yapıların duvarlarına betimlenmiştir. Ayasofya, I.Konstantinos döneminde yapılmış ve Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethi ile camiye dönüştürülmüştür. Yapıya, Fatih Sultan Mehmet döneminde bir minare eklenmiş, ikinci minare ise Kanuni Sultan Süleyman döneminde inşa edilmiştir. III. Murad döneminde ise iki minare daha eklenen yapı dört minareye sahip olmuştur (Eyice S. , 1991, s. 208). Yapı duvar resimlerinde de birer şerefeye sahip dört minaresi ile tanınmaktadır. Çifte minarenin sultan camilerine verilen bir ayrıcalık olması yapının selatin camilerine benzetilmeye çalışıldığını göstermektedir. Ayrıca yapı bu özellikleriyle İstanbul'a öykünmek maksadı ile yapılmış olmalıdır. Trabzon'da duvar resmi 19. yüzyılın son çeyreğinde eklenen Karşular Mahallesi Cami (1862) ile 20. yüzyılda eklenen Şahinkaya Köyü Gülveren Cami (1876) duvar resimleri içerisinde Ayasofya konu edinilmiştir. Benzer şekilde ise Anadolu'da Nevşehir Göreme Mehmet Paşa Konağı (1825), Kocaeli Beş Divanlı Ali Rıza Bey Konağı (1892-93) duvarlarına 19. yüzyılda eklenen duvar resimlerinde Ayasofya tasviri mevcuttur.

[63] I.Konstantinos döneminde inşa edilen Ayasofya, ilk olarak Megale Ekklesia (Büyük Kilise), 5. yüzyılda Theia Sophia (Kutsal Hikmet) ve 1453 İstanbul'un fethinden sonra Ayasofya adı ile anılmıştır.

İstanbul dışında Müslümanların kutsal mekanları olan Mekke ve Medine yapıları da duvar resimlerinde betimlenmiştir. Çini, minyatür, tekstil, madeni eşyalarda da örnekleri mevcut olan Mekke ve Medine yapıları, Müslümanların kutsal mekanları olması ve Allah'ı hatırlatmaları bakımından İslam kültüründe önemli bir yere sahiptir (Erbaş, 2002, s. 99). Trabzon yapılarında tasvir edilen Mekke ve Medine yapıları Mescid-i Haram ve Mescid'i Nebevi'dir. Mescid-i Haram, Kâbe'nin etrafında ibadet edilen alan olarak ifade edilir. Yapı, 17/638 yılı civarında inşa edilmiştir. Bilinen en eski mescid olan yapıya zaman içerisinde yedi minare eklenmiştir (Bozkurt & Küçükaşçı, Mescid-i Haram, 2004, s. 273). Merkezinde Kabe'nin yer alması ve yedi minareli olması yapının ayır edici özellikleridir. Mescid-i Haram dışında duvar resimlerinde Mescid-i Nebevi betimlemeleri mevcuttur. İslam dünyasının ilk cami ve mescidi olan Mescid'i Nebevi[64] (Peygammer'in mescidi), sahabeler ve Hz. Muhammed tarafından inşa edilmiştir. Yapının farklı biçimsel özelliklere sahip beş minaresi bulunmaktadır. Bu da yapının tanınmasına olanak sağlayan özelliğidir. Trabzon kentinde Mekke ve Medine konulu tasvirler ise duvar resimleri 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Kaynarca Merkez Cami'de (1848), Güneyce Köyü Büyük Cami (1882), 20. yüzyılın ilk yıllarına tarihlenen Sayraç Mahallesi Cami (1906), Yukarı Kumlu Köyü Cami (1914) duvar resimlerine konu edinilmiştir. Anadolu'da İzmir Ödemiş Bademli Kılcızade Mehmet Ağa Cami (1811), Konya Hisarlık Kasabası Eski Cami (1865), Manisa Kula Kurşunlu Cami (1496), Manisa Soma Hızır Bey Cami (1791-92), Muğla Kurşunlu Cami (1853), Denizli Belenardıç Köyü Cami (1885-86), Denizli Baklan Boğaziçi Kasabası Eski Cami (1774-75 civ.), Denizli Bayat Köyü Eski Cami (1881), Gaziantep Güllüoğulları'nın Evi (1909), Konya Advancık Köyü Cami (19. yy.), Tokat Şeyh Edhem Çelebi Tekkesi (19. yy.), Tokat Tekke Köyü Şeyh Nusret Tekkesi (1858) duvarlarına 19. yüzyılda eklenen duvar resimlerinde Mekke ve Medine konulu tasvirler mevcuttur.

Cami ve Mekke ve Medine yapılarının dışında kentteki duvar resimlerinde türbe tasviri ile karşılaşılmaktadır. Trabzon duvar resminde konu edinilen Mevlâna Türbesi[65]

[64] Yıllar içinde yapı, hizmetine uygun şekilde genişletilmiştir. Konumu, biçimi ve özü itibariyle Mescid-i Nebevi, ilerleyen yıllarda yapılan cami ve mescitlere örnek teşkil etmiştir (Ateş, 1994, s. 5; Bozkurt & Küçükaşçı, 2004, s. 281).

[65] Mevlâna Türbesi, diğer bir adıyla Kubbe-i Hadrâ, Alaeddin Keykubat tarafından Mevlana'nın babası Sultanülulema Bahaeddin Veled'e hibe edilmiştir. 628/1231 tarihinde Bahaeddin Veled vefat ettikten sonra buraya gömülmüş, 672/1273 yılında Mevlâna da vefatı sonrası babasını yanına defnedilmiştir (Özönder, 1987, s. 16-17; Karpuz, 2004, s. 449). 673 civarında Yeşil kubbeli alan olarak adlandırılan

kentte tasvir edilen tek türbedir. Yapı, yeşil kubbesi ve tek minaresi ile tanınmaktadır. Trabzon'da Mevlâna Türbesi tasviri, Güneyce Köyü Büyük Cami'sinde (1882)19. yüzyılın son çeyreğinde yapıya eklene duvar resmi konuları arasındadır. Bu tasvirde yapının fiziki özellikleri yapıyı tanımlamaya yardımcı olsa da kubbenin hemen altındaki taşıyıcı kemerlerin başlıklarında "Mevlâna" yazısı tespit edilen yapıyı doğrulamaktadır. 16-17. yüzyıllarda Mevlevileri ve Mevlana'yı konu edinen minyatürlerde Mevlana Türbesi tasvir edilmiştir. Nusretname (TSM. H. 1365, 36a)'de, Mevlevilerin konu edinilen minyatürde Mevlana Türbesi olayın geçtiği mekan olarak tasvir edilmiştir (Atasoy, 2019, s. 43-44). Bu sebepten Mevlana Türbesi, Mevlevi tarikatının bir yansıması olarak tasvir edilmiş olabilir.

Dini yapıların yanı sıra sivil yapılar da duvar resimlerinde betimlenmiştir. Bu yapılar İstanbul'da yer alan Fenerbahçe Feneri, Anadolu Hisarı benzeri yapılardır. Fenerbahçe Feneri[66], deniz kıyısında olması ile tanınırken duvar resminde yer alan fenerin tasvirleri birbirine benzemektedir. Bu durum yapının duvar resimlerinde tanınmasını kolaylaştırmaktadır. İstanbul'un diğer bir yapısı olan Anadolu Hisarı[67] da betimlenen yapılar arasındadır. Yapı, İstanbul boğazında olması ve fiziki özelleri ile tanınmaktadır. Söz konusu bu tasvirler ise Trabzon Kostaki Konağına (1898-1913) 1913 civarında eklenen duvar resimlerine konu edinilmiştir. İstanbul yapıları olan bu yapı tasvirleri muhtemelen başkente öykünmek maksadı ile yapılmıştır. Anadolu'da ise birçok yapıda rastlanmaktadır. Örneğin, Fenerbahçe Feneri, Gaziantep Abdülkadir Kimya Evi (1856-59), Bursa Özalp Evi/ Sümbüllü Bahçe Konağı (1921), Edirne Devlet Güzel Sanatlar Galerisi (-), Kocaeli Atatürk ve Redif Dairesi (1863), Sakarya Kadirler Konağı/Çakırağa Konağı'nda (1905) bu yapı tasviri yer alır. Anadolu Hisarı'da Anadolu yapılarında sıklıkla betimlenen konular arasındadır. Edirne Sırlı Konakta bu tasvir yer almaktadır. Bu durum söz konusu tasvirlerin Anadolu'da 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk yıllarında yapılara uygulandığını göstermektedir. Söz konusu İstanbul yapılarının

yapının planı, Mimar Tebrizli(Azerili Türk) Bedreddin'e verilmiştir (Uzluk, 1987, s. 59; Özönder, 1987, s. 17). Türbe, Mevlâna Külliyesinin içinde yer almaktadır. Külliyede mescid ve minare 16. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaptırılmıştır (Karpuz, 2004, s. 450).

[66] İstanbul'un yarımadanın batı kesimine uzanan burnunda kalan fener, Bizans dönemi yapısıdır. Fenerin ilk kullanım amacının deniz feneri olmayıp farklı amaçlar için kullanılmıştır. Kitabesi yer almayan Fenerbahçe Fenerinin günümüzdeki haline II. Mahmut döneninde getirilmiştir (Koçu, -, 55).

[67] Osmanlı kaynaklarında "Güzelcehisar" olarak geçen yapı, Yıldırım Beyazıd tarafından yaptırılmıştır. Anadoluhisarı, İstanbul'u fethetmek maksadıyla yapılmış, fetihten önce Karadeniz boğazında Osmanlı'nın ilk ve en eski izidir (Eyice, 1991, s. 147-149).

duvarlarda yer alması İstanbul'a öykünme maksadı taşıyor olmalıdır. Ayrıca sivil mimari olarak Trabzon yapılarından Nedimoğlu/Nemlizade Köprüsü[68] de betimlenmiştir. Kostaki Konağı'nda bulunan bu yapı ise üç kemerli olmasından ve çevresel faktörlerden tanımlanabilmiştir. Tasvir edilen bu yapı 1891 yılında ulaşımı kolaylaştırmak için inşa edilmiş olmasıyla kentte önemli bir yere sahiptir. Trabzon kenti için dönemin önemli yapıları arasında yer alan bu köprü, belgelemek maksadı ile konağın duvarlarında betimlenmiş olmalıdır.

Cennet ve Cehennem tasvirleri de duvar resimlerinde sıklıkla betimlenen konulardır. Bu konularda tasavvufta yer aldıkları özellikleri ile tanınmaktadır. Cennet, sekiz katlı ve sekiz kapılı olup katlar yükseldikçe daralmaktadır. Bu durum kutsal olanın en üstte bulunmasına yönelik bir oluşumdur. Katların her biri farklı renklerde olup zümrüt, yakut, zemberek, inci benzeri değerli mücevherlerin rengine sahiptir (Beykal, 1996, s. 55; Aksel, 2015, s. 138-139). Cehennemin ise yedi kapısı bulunmaktadır. Kapıların her birinde günahkarlardan bir bölümü yer alır (Hicr Suresi 15/44)[69]. Katların sıcak olduğu ifade edilir. Cennet betimlemesinde olduğu gibi katlar farklı ve değerli taşların rengindedir (Beykal, 1996, s. 56; And, 2007, s. 257; Aksel, 2015, s. 138-139; Kaplan, 2011, s. 181-182). Cennet-Cehennem tasvirleri Trabzon kentinde bulunan yapılarda da işlenen konular arasındadır. Kentin Sayraç Mahallesi Cami'sine (1906) 1907-1920 yılları arasında eklendiği düşünülen duvar resminde bu tasvirlere yer verilmiştir. Anadolu'da da sıklıkla betimlenen Cennet-Cehennem, Denizli Baklan Boğaziçi Kasabası Eski Cami (1774-75 civ.), Fethiye Seki Yaylası Fethiye Cami (1846), Denizli Akköy Belenardıç Köyü Cami'de (1885-86) bu konulara betimlenmiştir. Söz konusu tasvirler Anadolu'da 19. yüzyıl duvar resimlerinde konu edinilmiştir. Bu camilerin yanı sıra Şefaatli, Paşa Köy Tokmak Hasan Paşa Cami'sinde (1773) yer alan cennet tasviri ise "Marifetnâme[70]"de bulunan "Uluhiyet Âlemi" betimlemesiyle oldukça benzerdir (Harman, 2015a, s. 354-363). Benzer şekilde Sayraç Mahallesi Cami'de yer alan cennet-cehennem tasvirleri de resimli "Muhammediye" nüshalarında yer alan betimlemeler ile oldukça benzerdir. Bu durum söz konusu tasvirlerin 19. yüzyılın son döneminde üretilen matbu eserlerden yararlanılarak tasvir edilmiş olabileceğini

[68] Trabzon'da Nemlizadeler tarafından 1891 yılında yaptırılmıştır (Karpuz, 1990, s. 31).
[69] Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meali, 2004, s. 265.
[70] Marifname, -, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Özel Koleksiyon, 00237.

göstermektedir. Bu tasvirler Allah'ı ve cenneti hatırlatmak maksadı ile yapılmış olmalıdır. Nitekim bu tasvirlerin camilerde betimlenmiş olması bu durumu pekiştirmektedir.

4.2.2. Sembolik Tasvirler

Osmanlı duvar resimlerinde tasavvuf konulu eşyalar ve Sanayi Devrimi ile kullanılmaya başlayan araç ve gereçlerin betimlemeleri mevcuttur. Bunlar terazi-mizan, kandil, Mushaf kabı, alem, tuğra, sancak, ibrik, Zülfikar, kılıç-bıçak, saat, gemi, perde, sandık –divit-sehpa ve trendir. Tasvirlerden terazi-mizan, kandil, Mushaf kabı, alem, sancak, ibrik, Zülfikar, kılıç-bıçak tasavvuf konulu betimlemelerdir. Saat, gemi, perde, sandık-divit-sehpa ve tren betimlemeleri ise Sanayi Devrimi ile kullanılmaya başlanan eşyalardır. Bunların yanı sıra tuğra da duvar resmi olarak betimlenmiştir. Tasavvuf konulu sembolik tasvirler Allah'ı ve ahiret hayatını hatırlatmak maksadı ile yapılmış olmalıdır. Bu tasvirlerin özellikle dönemin kamuya açık alanlar olan camilerde tasvir edilmiş olması bu durumu pekiştirmektedir. Sanayi Devrimi'nin yansımaları olan sembolik tasvirler ise dönemin araç ve gereçlerini tanıtmak ve belgelemek maksadı ile yapılmış olabilirler.

Sembolik tasvirler, Trabzon kentinin Ortahisar, Sürmene, Araklı, Arsin, Çaykara, Maçka, Akçaabat, Tonya, Hayrat, Beşikdüzü ve Şalpazarı ilçelerinde yer alan yapıların duvarlarına betimlenmiştir.

Terazi-Mizan: Bir şeyin ağırlığını tartmak, ölçek anlamına gelen terazi-mizan kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de iki anlamda kullanılmıştır. İlki Allah'ın kâinatı yönetmesindeki uyumu vurgulamak, ikincisi ise insanların hak, hukuk gibi olgularda dürüst ve haktanır davranmasıdır. Kıyamet günü kimseye haksızlık yapılmaması adına adil terazisinin kurulacağı ifadesi (el-Enbiya 21/47)[71] Kur'an-ı Kerim'de geçmektedir (Toprak, 2005, s. 211). Trabzon kentinde duvar resmi 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Turnalı Mahalle Cami (1841), 20. yüzyıla tarihlenen Çatak Köyü Cami (1899), Sayraç Mahallesi Cami'de (1906), Kalecik Mahallesi Cami (1910 civ.) duvar resimlerinde yer alan betimlemeler arasında terazi-mizan mevcuttur. Bu betimlemeler Şeftali Paşa Köy Tokmak Hasan Paşa Cami'de (1773) yer alan terazi betimlemesi ile oldukça benzer bir

[71] Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meali, 2004, s. 327.

örnektir. Söz konusu tasvir dönemin matbu ürün ve el yazmalarında da yer almıştır. Bunlardan bir tanesi 1884 tarihli Mesûd bin Ethem'in yazdığı Paris Sergi-yi Umumi'sinin (Milli Saraylar Abdülmecid Efendi Kütüphanesi) giriş sayfasında bulunmaktadır. Bu tasvirde terazinin bir kolunda dünya diğer kolunda bir kütle yer almaktadır. Dünya, fani hayatı yansıtırken kütle ahiret hayatının yansıması olmalıdır. Terazi ile bu ikisinin tartıldığı görülmektedir. Duvar resimlerindeki terazi tasviri de bu maksatla yapılmış olmalıdır.

Kandil: İçerisinde fitil ve yağ konulan kandil, aydınlatma aracıdır (Arseven, 1983, s. 936; Bozkurt, 2001, s. 299). Ayrıca kandil tasavvufta da ruhların etrafında dolandığı nur-ışık anlamında kullanılmaktadır (Yahya, Âğah Bin Sâlih el-İstanbılî, 2005, s. 64). Cami, kilise gibi dini yapıların kubbelerine kandiller asılarak aydınlatma sağlanmıştır (Arseven, 1983, s. 937). Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın nuruna benzetilen kandil, birçok surede geçmektedir[72]. Nûr Suresi'nde kandille ilgili şu ifadeler yer alır;

اَللهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ مَثَلُ نُورِهٖ كَمِشْكٰوةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ اَلْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ اَلزُّجَاجَةُ كَاَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ
يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلٰى نُورٍ يَهْدِي
اللهُ لِنُورِهٖ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

> Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciyi andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir (Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meali, 2004, s. 355).

Tarikatlarda da manevi anlama sahip olan kandil, kutsal hediyeler arasında görülürken Cem ayinlerinde "çerağ[73]"ı ifade etmek için tek bir kandil veya mum yakılmaktadır (Göktaş Kaya, 2006, s. 213). Ayrıca kandil, Nakşî ve Kâdirî tarikatı taç ve sikkelerinde yer alan motifler arasındadır (Atasoy, 2019, s. 242-243). Duvar resimlerinde de sıklıkla betimlenen kandil Trabzon'da duvar resimleri 19. yüzyılın ikinci

[72] Kandil, Kur'an-ı Kerim'de 5 surede yer alır. Bunlar; Fussilet Suresi 41/12, Mülk Suresi 67/5, Nuh Suresi 71/16, Nebe Suresi 78/13.

[73] Kur'an-ı Kerim'de "Sirâcen Müniâ"nın geçtiği Ahzap Suresi (33(45-46)'nde ye alan Hz. Peygamber, çerağ olarak görülmektedir. O olmazsa bütün varlıklar karanlıkta kalır, "nur" doğmaz (Aksel, 2015, s. 33).

yarısına tarihlenen Gülbahar Hatun Cami (1514), Kabataş Köyü Merkez Cami (1811), Aşağı Ovalı Mahallesi Cami (1845-49), Kozluca Cami (1861) ve Doğancı Mahallesi Merkez Cami (1871 civ.) Karacakaya Mahallesi Cami (1879), Güneyce Köyü Büyük Cami (1882), Gültepe Mahallesi Kefeli Cami (1867 civ.), 20. Yüzyılın ilk yıllarına tarihlenen Çatak Köyü Cami (1899), Gültepe Mahallesi II. Abdülhamit Cami (1901), Sayraç Mahallesi Cami (1906) duvar resimlerinde kandil tasviri mevcuttur. Kent yapılarında yer alan kandil betimlemeleri genellikle tavan eteklerini dolanmaktadır. Tasvirlerin konumu eskiden camileri aydınlatmak maksadı ile kandil kullanımını anımsatmaktadır. Bunun yanı sıra Müslümanların ibadet mekanları olan camilerin nur ile aydınlandığı anlamını da yansıtması muhtemeldir. Anadolu'da ise Kütahya Tavşanlı Kurşunlu Cami (1813), Denizli Acıpayam Yazır Köyü Cami (1802), Denizli Akköy Belenardıç Köyü Cami (1885-86), Denizli Künar Köyü Cami (1842-43), Denizli Akköy Yukarı Cami (1909-10), İzmir Kılcızade Mehmet Ağa Cami (1811), Konya Bozkır Aydın Kuyucak Kayran Köyü Cami (1811) kandil betimlemeleri bulunmaktadır. Bu durum 19. yüzyıl akabinde 20. yüzyılın ilk yılları olan 1900-1920 yılları arasında duvar resimlerine kandilin konu edinildiği göstermektedir.

Mushaf Kabı: Mushaf, Kur'an anlamında kullanılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in sayfalarının birleştirilmiş hali ve kapağını ifade eden bu kelime diğer kutsal kitaplar için de kullanılmıştır (Maşalı, 2006, s. 242). Mushaf Kabı ise Kur'an-ı Kerim'in muhafaza edildiği kabı ifade etmektedir. Trabzon'da duvar resmi 19. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen Güneyce Köyü Büyük Cami (1882), Çatak Köyü Cami (1899), 20. yüzyıla tarihlenen Işıklı Köyü Merkez Cami (1899-1900), Karşular Mahallesi Cami'ne (1862) duvar resimlerinde Mushaf kabı tasvirine yer verilmiştir. Anadolu'da ise Bayburt Dağçatı Köyü Cami'de (1806) Trabzon örneklerine benzer Mushaf kabı betimlemesi yer alır. Bu durum 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk yıllarında yapılara eklenen duvar resimlerinde Mushaf kabının konu edinildiğini göstermektedir. Kur'an-ı Kerim, kutsal kitaplardan biri olması sebebiyle özellikle Müslümanlar tarafından önem verilmiştir. Evlerde muhafaza edilmiş, özel kap ve kılıflara konularak saklanmıştır. Müslümanların ibadet yeri olan camilerde de yer alan Kur'an-ı Kerim'in bir yansıması olarak duvarlara Mushaf Kabı tasvir edilmiş olmalıdır.

Alem: Alem, Arapça ilm kelimesinden türemiş olup "iz, alamet, belli eden, işaret, nişan" anlamlarında kullanılmaktadır. Bu anlamlar neticesinde lider, bayrak, sancak, imam gibi

manalarını içermektedir (Erdem, 1989, s. 352; Arseven, 1998, s. 39; Gündüzöz, 2015, s. 126). Yapıların külah, çatı ve kubbelerinde yer alan alem, dini inancı pekiştirmek ve inancı yüceltmek için kullanılmıştır (Cantay, 1989, s. 354-355). Trabzon yapılarının duvarlarına betimlenen alem, 19. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen Gültepe Mahallesi Kefeli Cami (1867 civ.), Güneyce Köyü Büyük Cami (1882), Karşular Mahallesi Cami (1862), Doğancı Mahallesi Merkez Cami'ne (1871 civ.), 20. yüzyıla tarihlenen Şahinkaya Köyü Gülveren Cami (1876) duvar resimlerinin konuları arasında aleminde yer aldığı görülmüştür. Trabzon yapıları dışında Giresun Tekke Köyü Hacı Abdullah Halife Cami (19.yy.) ve Aydın Cincin Cihanoğlu Cami'de (1785) de alem betimlemeleri mevcuttur.

Tuğra: Hükümdarın imzası, mührü olan tuğra, padişahı temsil eden işaret ve alametlerdir. (Dermen, 2012, s. 336-338). Resimle yazı arasında olan tuğra (Aksel, 2015, s. 116-117), Osmanlıda kâğıt ve madeni paraların dışında taş, kitabe ve duvarlara işlenmiştir. Genellikle camilerde mihrabın üstüne betimlenen tuğra, Trabzon'da duvar resmi 19. Yüzyılın son çeyreğine tarihlenen Gültepe Mahallesi Kefeli Cami (1867 civ.), Karacakaya Mahallesi Cami'ne (1879), Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami (1898) duvar resimlerinde tuğra betimlemesi mevcuttur.

Sancak: Zemine saplanarak dikilen alem ya da bayrak, sancak olarak adlandırılmaktadır. Her devletin kendine özgü bir sancağı mevcut olup, zaman içerisinde bu sancaklarda da değişikler yapılmıştır (Arseven, 1993, s. 1760-1762).

Duvar resimlerinde Osmanlı sancağı ve bunun yanı sıra Livâü'l-hamd görülmektedir. Osmanlı sancağında çeşitli renkler kullanılmıştır. Bunlardan bazıları kırmızı, sarı, yeşil ve beyazdır. Bunun yanı sıra sancağın ucunda yaldızlı top ve onun da üstünde ay (hilal) mevcuttur (Arseven, 1993, s. 1760). Livâü'l-hamd, methetmek anlamına gelen *hamd* kelimesi ile sancak, bayrak manasında gelen *livâ* kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. İslam literatüründe ise kıyamet gününde Hz. Muhammed'e inananların yani müminlerin altında toplanacağı sancak olarak bilinmektedir (Yavuz, 2003, s. 200). Osmanlı duvar resimlerinde de tasvir edilen sancak, Trabzon'un duvar resmi 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Turnalı Mahalle Cami (1841), Gültepe Mahallesi Kefeli Cami (1867 civ.), Karacakaya Mahallesi Cami (1879), 20. Yüzyılın ilk yıllarına tarihlenen Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami (1898), Çatak Köyü Cami (1899),

Işıklı Köyü Merkez Cami (1899-1900), Sayraç Mahallesi Cami'ne (1906) duvar resimlerinde sancak betimlemesi yer alır. Bu tasvirlerden Sayraç Mahallesi Cami'sinde yer alan diğerlerinden farklıdır. Bu sancak Livâü'l-hamd'dır. Anadolu'da ise Denizli Baklan Boğaziçi Kasabası Eski Cami (1774-75 civ.), Denizli Akköy Belenardıç Köyü Cami (1885-86), Aydın Kuyucak Kayran Köyü Cami'sine (19. yy.) sancak betimlenmiştir. Bu durum 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk yıllarında özellikle Anadolu örneklerinde sancak betimlemelerine yer verilmiştir.

İbrik: Farsçada âbrîz "su döken" kelimesinden gelen ibrik, sıvıların muhafaza edildiği, emziği olan kulplu bir kaptır (Bozkurt ve Ertuğrul, 2000, s. 372; Altıer, 2019, s. 151). Günlük hayatta ve dini ritüellerde sıklıkla kullanılan ibrik, İslami bağlamda çeşitli anlamları içermektedir. İbrik, Kur'an-ı Kerim'de sadece bir yerde "ebârik"[74] olarak geçmekte ve cennet şarabının konulduğu kabı ifade etmektedir. İslami tarikatlarda da çeşitli anlamları barındıran ibrik; sufilerin yolculuklarda yanlarında taşıdıkları bir eşyadır. Alevi-Bektaşi'nin ayin-i cem ritüellerinde ise ibrik (selman suyu) kullanılmaktadır. Cem ayinlerinde ise abdest alınması için ibrikçiler ibrik tutmaktadır. Bunların dışında Anadolu kültüründe nazarlık olarak da kullanılmıştır (Altıer, 2019, s. 153-156). Duvar resimlerinde ibrik tek başına ya da içerisinde çiçek demetleri ile betimlenmiştir. Trabzon yapılarında da yer alan bu tasvirler, duvar resmi 19. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen Güneyce Köyü Büyük Cami (1898), 20. yüzyılın ilk yıllarına tarihlenen Çatak Köyü Cami (1899), Işıklı Köyü Merkez Cami (1899-1900), Yukarı Kumlu Köyü Cami'ne (1914) duvar resimlerinde ibriğin konu edinildiği görülmektedir. Trabzon'un dışında Anadolu'da Denizli Acıpayan Yazı Köyü Cami, Denizli Akköy Belenardıç Köyü Cami(1885-86), Manisa Emre Köyü Cami (1547-48), Giresun Tekke Köyü Abdullah Halife Cami'de (19. yy.) de İbrik tasvirleri mevcuttur.

Zülfikar: Zülfikar, Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye hediye verdiği, ortası yivli, iki tarafı keskin kılıçtır (Öz, 2013, s. 553). Farklı anlamların yüklendiği bu kılıç, Alevi-Bektaşi'de Hz. Ali'yle bağlantılı olarak ifade edilir. Bunun yanı sıra Zülfikar, Düldül ile Hz. Ali'ye Allah tarafından bağışlanmış bir kılıçtır. Kılıcın iki ucundan biri ilmi diğeri imanı simgelerken kabzası adaleti temsil eder. Kılıç iki uçlu olması sebebiyle darbelere karşı dayanıklı değildir bu sebepten kılıç merasimlerde kullanılmıştır. Osmanlı

[74]el-Vâkıa Suresi 56/18 "بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقَ وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ" (Küpler ve ibriklerle, cennet şarabından bir kadeh) Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meali, 2004, s.536).

döneminde bu sembolleri ile genellikle dini yapıların duvarlarında betimlenen Zülfikar, taşların ve el sanatları ürünlerinin üzerine betimlenmiştir (Öz, 2013, s. 554; Güneş, 2018, s. 9-10). Duvar resimlerinde işlenen konulardan biri olan Zülfikar, Trabzon'un duvar resimleri 20. Yüzyılın ilk yıllarına tarihlenen Balaban Mahallesi Cami (19. yy.), Işıklı Köyü Merkez Cami (1899-1900) duvar resimlerine konu edinilmiştir. Kentte yer alan Zülfikar betimlemesi, yapının banisinin Bektaşiliğe mensup olması muhtemeldir.

Kılıç-Bıçak: Kılıç, düz, uzun ya da eğri, ucu sivri olan iki ya da tek yüzü keskin, kını ile bele takılabilen silah anlamını taşımaktadır (Bozkurt, 2002, s. 405; Çolak, 2018, s. 2155). Ateşli silahların kullanılmasına kadar olan sürede savunmada önemli rol oynarken sonrasında rütbe göstergesi haline gelmiştir. Rütbeye göre üzerine süsleme yapılan kılıçlar hediye olarak verilmiştir. Kılıçların üzerinde süslemelerin yanı sıra ayet ya da Kelime-i Tevhid'e yer verilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de demirden yapılan savunma araçlarının üzerinde ayetlere yer vermesi bu silahları kutsal olarak gördüklerini göstermektedir (Çolak, 2018, s. 2157). Ayrıca kabzası olmayan kılıç, dervişlerin hatıra eşyaları arasında yer alır. İslam kültüründe bu eşyaları duvara asılma geleneği bulunmaktadır (Arseven, 1983, s.1066; Atasoy, 2019, s. 66). Bu durum söz konusu tasvirlerin duvara betimlemesini açıklar niteliktedir. Trabzon'un duvar resimleri 20. Yüzyılın ilk yıllarına tarihlenen Çatak Köyü Cami (1899), Sayraç Mahallesi Cami'ne (1906) duvar resimlerinde kılıç-bıçak konu edinilmiştir. Anadolu'da ise Konya Avdancık Köyü Cami (19. yy.), Konya Deşdiğin Ulu Cami (1871), Konya Hüyük Çavuş Köyü Cami (16-17. yy.), Konya Bozkır Hisarlık Köyü Cami'de (1865-66) kılıç tasvirleri yer alır.

Saat: Zamanı ölçmek için kullanılan makine olan saat, teknolojiyle beraber gelişmiştir. 1550 yılında ilk defa Avrupa'da dakika ve saniye kavramları oluşmuştur. (Unat, 2003, s. 93). Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk mekanik saatlere olan ilgi Kanuni Sultan Süleyman döneminde oluşsa da Fatih Sultan Mehmet dönemi itibariyle saatlere yönelik çalışmalar yapılmıştır[75]. Saat, aynı zamanda siyasi ilişkilerde hediyeleşme aracı olarak kullanılmıştır (Göksel, 2003, s. 114). 17. yüzyıl itibariyle Osmanlıda Avrupa tarzı saatler

[75] Uluğ Bey'in Semerkand'da kurduğu rasathanenin astronom müdürü Ali Kuçcu elçi olarak İstanbul'a, padişah padişah kendisini ikna etmiş, Kuşçu 1472'de yeniden İstanbul'a dönmüştür. O zamana kadar eşi görülmemiş bir mevla ile Ayasofya Medresesine müderris tayin olunmuş ve ilk Osmanlı Güneş Saatini yapmıştır (Göksel, 2003, s. 114).

üreten ustalar yer almıştır (Gürbüz, 2011, s. 42). 18. yüzyıla gelindiğinde sarkaçlı, çalar saatler Osmanlı toplumunda önemli araçlar arasında yer almıştır. Sanayi devrimi ile demiryolu taşımacılığı gibi zamanın önem arz ettiği alanlar özellikle cep saati kullanımını yaygınlaştırmış olmalıdır (Uzun, 2017, s. 852). Osmanlı toplumunda da büyük öneme sahip olan saat vasıtasıyla ibadet saatleri takip edilebilmiştir (Yılmaz, 2011, s. 41). Bu durum neticesinde özellikle İstanbul camilerinde saatlere rastlamak mümkündür. Anadolu'da camilerinde ise durum biraz daha farklıdır. Burada genellikle saat bulunmamaktadır. Onun yerine duvarlarda saat betimlemeleri yer alır. Osmanlı duvar resimlerinde özellikle camilerde sıklıkla tasvir edilen saat, Trabzon'da ise duvar resmi 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Kabataş Köyü Merkez Cami (1811), Turnalı Mahalle Cami (1841), Kozluca Cami (1861), Karşular Mahallesi Cami (1862), Doğancı Mahallesi Merkez Cami'ne (1871 civ.), Karacakaya Mahallesi Cami (1879), 20. yüzyılın ilk yıllarına tarihlenen Gültepe Mahallesi Kefeli Cami (1898), Gültepe Mahallesi II. Abdülhamit Cami (1901), Sayraç Mahallesi Cami (1906), Kalecik Mahallesi Cami (1910 civ.) duvar resimlerinde saat tasvirine yer verilmiştir. Osmanlı'da Trabzon dışında Arnavutlık Berat Bekarlar Cami (1827-28), Tokat Şeyh Nasreddin Türbesi (1350 civ.), Giresun Tekke Köyü Hacı Abdullah Halide Cami (1522 civ.), Denizli Bulgurlar Köyü Cami'de saat tasvirleri yer alan yapılardan bazılarıdır. 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk yıllarında özellikle Anadolu yapılarında saat tasvirleri konu edinilmiştir.

Gemi: Gemi, Osmanlı resim sanatında genellikle ayet ve yazılarla oluşturulmuştur. Tek başına bir kompozisyon oluşturan bu tasvir manevi huzura varmayı ve bu isteği temsil ederken (Aksel 2015, s. 56), buharlı gemi tasvirleri 18 ve 19. yüzyılda kullanılmaya başlanan batılılaşmanın sembolüdür. Ayet ve dualarla oluşturulan gemiler temennilerin birer yansıması veya tılsım olarak da görülmüştür (Aksel, 2015, s. 55). Ayrıca gemi, Kur'an-ı Kerim'de birçok ayet ve surede geçmektedir[76]. Duvar resimlerinde de yer alan gemi tasviri, Trabzon'un duvar resmi 20. yüzyılın ilk yıllarına tarihlenen Balaban Mahallesi Cami'ne (19. yy.), Gültepe Mahallesi II. Abdülhamit Cami (1901) duvar resmine gemi tasvirine yer verilmiştir.

[76] Gemi, Kur'an-ı Kerim'de 24 sure geçmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir; Araf Suresi 7/64, Hac Suresi 22/65, Yasin Suresi 36/41, Mü'min Suresi 40/80, Rahman Suresi 55/24, Hud Suresi, 11/37, 11/38, 11/ 42, 11/44, Şuara Suresi 26/119, Lokman Suresi, 31/31, Saffat Suresi 37/140, Hakka Suresi 69/11.

Perde: Gizlemek, örtmek için kullanılan perde, Kur'an-ı Kerim'de "hicâp" olarak geçmektedir[77] (Çelebi, 1998, s. 429). Kafirlerin gözlerinde gerçeği görmelerini engelleyen olarak Kur'an'da Hicâp kelimesi sıklıkla kullanılmıştır (Uludağ, 1998, s. 430). Bu durum genellikle dini yapıların mihraplarında perde motifinin kullanılma amacını açıklar niteliktedir. Genellikle iki tarafa açık şekilde betimlenen perde, Allah yolunun bir göstergesidir. Duvar resimlerinde tek başına bir kompozisyon oluşturmasa da yapıların duvarlarına sıklıkla betimlenmektedir. Trabzon'un duvar resmi 19. Yüzyılın ikinci arısına tarihlenen Büyük Fatih Cami (914), Gülbahar Hatun Cami (1514), Turnalı Mahalle Cami (1841), Doğancı Mahallesi Merkez Cami'ne (1871 civ.), Akmescid Zonal Cami (1973), Güneyce Köyü Büyük Cami (1882), 20. Yüzyılın ilk yıllarına tarihlenen Hızırbey Cami (1798), Hacı Kasım Cami (1820), Gültepe Mahallesi II. Abdülhamit Cami (1901), Işıklı Köyü Merkez Cami (1899-1900), Sayraç Mahallesi Cami (1906), Yeni Cami (1908), Kalecik Mahallesi Cami (1910 civ.) duvar resimlerinde perde betimlemeleri mevcuttur. Kent yapılarında perde, genellikle kubbe ve tavan eteklerini dolanmaktadır. Bu durum Allah yolunun göstergesi ya da 19-20. yüzyılın modası olan perde kullanımının birer yansıması olabilir. Anadolu'da ise Kütahya Tavşanlı Kurşunlu Cami (1813), Denizli Acıpayam Yazır Köyü Cami (1802), Denizli Akköy Belenardıç Köyü Cami(1885-86), Denizli Künar Köyü Cami (1842-43), Denizli Akköy Yukarı Cami (1909-1910), İzmir Kılcızade Mehmet Ağa Cami (1811), Aydın Kuyucak Kayran Köyü Cami (1811), Konya Bozkır Hisarlık Köyü Cami'de (1865-66) perde arasında kandil betimleme örnekleri mevcuttur. Bu durum 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk yıllarında yapılara eklenen duvar resimlerinde perde tasvirinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

Sandık –Divit-Sehpa: Sandık, küçük eşyaların saklandığı ev eşyasıdır. Avrupa kültüründe kullanılan sandık, 19. yüzyıl itibariyle Osmanlı-Avrupa ilişkilerinin ilerlemesi ile Osmanlı toplumu tarafından da kullanımı yaygınlaşmıştır. Değerli eşyaların saklandığı bu eşya aynı zamanda kilitlenebilmektedir. Öte yandan Osmanlı'da çeyiz kültüründe eşyalar da sandık içerisinde taşınmaktadır. Sandığa verilen değer ise

[77] Kur'an-ı Kerim'de perde, 10 surede geçmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir; Meryem Suresi 19/17, Sebe Suresi 34/54, Casiye Suresi 45/23, Bakara Suresi 2/7, Kehf Suresi 18/101, Ahzab Suresi 33/53.

süslemeleri ile anlaşılmaktadır (Yalçın Usal, 2010, s. 158-161). Sandık duvar resimlerinde genellikle üzerinde divit ile betimlenmiştir.

Divit, Arapçada "mürekkep hokkası" olarak kullanılan devat sözcüğünün Türkçe karşılığıdır (Dermen, 1994, s. 450; Memiş, 2017, s. 558). Yazmak için kullanılan divit, hokkasıyla beraber tasvir edilir.

Osmanlı duvar resimlerinde rahle betimlemeleri de yer alır. Rahle, bağdaş kurarak önüne oturulan, üzerinde yazı yazılan veya kitap okunan eşyadır. Kur'an-ı Kerim'i de yüksekte okuma olanağı sağlayan rahle, İslam kültüründe önemli eşyalar arasındadır (Bozkurt, 2007, s. 413-414). Bu önem rahle üzerine yapılan işlemelerle anlaşılmaktadır. Duvar resimlerinde de konu edinilen tasvirler Trabzon kentinde duvar resmi 19. Yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Kabataş Köyü Merkez Cami (1811), Doğancı Mahallesi Merkez Cami (1871 civ.) duvar resimlerinde sandık-divit ve sehpanın konu edinildiği görülmektedir. Duvar resimlerinde sandık, Avrupa ile oluşan etkileşimlerin birer yansımaktadır. Divit, muhtemelen okuma ve yazma ile eğitimi temsil ederken rahlede benzer şekilde eğitimi temsilen betimlenmiş olmalıdır.

Tren: Tren, Endüstri Devrimi'nden sonra kullanılmaya başlanan araçlar arasındadır. Ulaşım aracı olan trenin toplum hayatına girmesi ile yolculukların süresi kısalmış ve bu anlamda olanakların çoğalmasına imkân sağlamıştır. 1804 yılında ilk tren üretilirken buharlı gemi, 1825 tarihinde İngiltere'de çalıştırılmaya başlanmıştır. Osmanlı'da ilk demir yolu yapımı İngiliz şirketine verilirmiştir (Uzun, 2017, s. 854). Demir yolu ile işletilmeye başlanan tren, toplumun bir parçalı olmuş bu durum duvar resimleri repertuarlarını da etkilemiştir. Duvar resimlerinde de betimlenen tren, genellikle buharlı trenlerdir. Bu durum Sanayi Devrimi ile Osmanlı'da kullanılmaya başlanan araç ve gereçlerin duvar resimleri ile belgelendiğini göstermektedir. Trabzon'da bu tasvir Kostaki Konağı'nda (1898-1913) 1913 civarında eklenen duvar resminde tren tasvirine yer verilmiştir. Anadolu'nun birçok bölgesinde tasvir edilen buharlı tren, Merzifon Kara Mustafa Paşa Cami (1666), Gaziantep Abdülkadir Kimya Evi (1856-59), Nevşehir Ürgüp Sucuoğlu Konağı'nda (1904) yer alır. Bu durum 19. yüzyılın son yıllarında ve 20. yüzyılın ilk yıllarında yapılara eklenen duvar resimlerine tren tasvirinin konu edinildiğini göstermektedir.

4.2.3. Bitkisel Tasvirleri

4.2.3.1. Ağaç ve Meyve Tasvirleri

Dinler arasında tek tanrılı olanların kitaplarında yer alan "tekvin-yaratılış"ta Hz. Adem ve Havva ile bir ağaç yer almaktadır. Yaratılıştan itibaren hayatın temellerinden biri olan ağaç (Oğuz, 1983, s. 15), Tanrı'yı simgelemektedir. Türk kültüründe de ağaç, insan hayatının evrelerini içermesi bakımından insanlarla ağaç arasında bağ kurulmuş olmalıdır. Ölümsüzlüğüm sembolü, şans, bereket, sağlık ve kişileri koruyacağına olan inançlar ağaç dikmeyi ve yetiştirmeyi kutsallaştırmıştır (Arslan, 2014, s. 60-63; Ağaç ve Sakarya, 2015, s. 1). Aynı zamanda Türk kültüründe iki ırmağın buluştuğu bölgede yetişen ağacın ve ırmağın cennetten beslendiği düşüncesi ile kutsallığı pekiştirilmiştir (Işık, 2004, s. 92). Türk kültürünün ağaca verdikleri bu anlamlar süsleme alanında sıklıkla kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Toplumlar ağacı, süsleme unsur olarak kullanarak eşyalara da o anlamı yüklemişlerdir. Eşyalar dışında taş işçiliği, minyatürler, küçük el sanatları ürünleri ve duvar resimleri alanlarında da bitkisel tasvirlere rastlanmaktadır (Oğuz, 1983, s. 21).

Meyve veren ağaçlar ve genellikle çekirdekli meyveler de İslam kültüründe kutsal sayılmaktadır. Çekirdeklerin tohum olması ve neslin devamlılığını sağlaması sebebiyle meyve bereketi sembollemektedir. Ayrıca meyve tasvirleri resim sanatı içerisinde natürmort[78] grubunda yer alır. Bereket sembolü olarak kabul edilen meyveler şunlardır; üzüm, nar, hurma, incir, buğday başağı, zeytin, dut, karpuz, kavun. Bu meyvelerden zeytin, üzüm, incir, hurma, nar, muz, kiraz ve buğday başağı Kur'na-ı Kerim'de adı geçen meyvelerdir (Naskali ve Herkmen, 2006, s. 73; Gültekin, 2008, s. 11-12). Meyveler ile insanlar arasında bağ kurularak her ikisi de dörder gruba ayrılmıştır. 1. Grup; yemiş ve tohum aynıdır. Örneğin nohut ve arpa gibi. İnsanlarda ise 1. Grup Müslüman olmayanlardır ve bu kişiler toprağa girdikleri biçimde çıkarlar. 2. Grup; yemiş tohumun tıpkısıdır, sadece işe yaramayan kabuğa sahiptir. İnsanlarda ise ruhu günah işlediğinde pişman olanlardır. Bu kişiler pişmanlığın ardından kendini kınarlar. 3. Grup; tohumun aynısı olup ince bir dış yüzeye sahip olan yemişlerdir. Çekirdekleri ise faydası yoktur. İnsanlarda ise adil Müslümanları temsil eder. İlahi

[78] Natürmort, geleneksel kodlarla düşünülecek olursa; farklı teknik ve üslupsal özelliklerle yapılmış olsalar bile çiçek, av, yiyecek, mutfak eşyaları gibi birbiriyle mantıksal uyum içindeki nesnelerden oluşan düzenlemelerin sanatsal betimlemesidir. Natürmortlar biçim ya da içerik olarak birbiriyle bütün ve ilişki içerisindeki nesnelerin görsel gösterisidir de denilebilir (Ünay, 2015, s. 71).

ilhamlara kavuşanlardır. 4. Grup; dış yüzeyi ve tohumu faydalı olan yemişlerdir. İnsanlarda ise bu olgunluğa ulaşmış Müslümanları temsil etmektedir (Naskali ve Herkmen, 2006, s. 59-60).

Çeşitli ağaç ve meyvelerin tasvirleri dini ve sivil yapıların duvarlarına betimlenmiştir. Bu kompozisyonlar cennet bahçelerinin birer yansıması gibidir (Naskali ve Herkmen, 2006, s. 547). Ayrıca meyvelerin bir bölümü divan edebiyatında insanların fiziksel özelliklerini pekiştirmek için kullanılmıştır.

Hurma ağacı, palmiye kökenli bir ağaç olup Anadolu ve Mezopotamya kültüründe hayat ağacı olarak bilinmektedir. Hayat ağacı, etrafında dini ritüellerin yapıldığı hayatın ve bereketin sembolüdür (Naskali ve Herkmen, 2006, s. 56-57, 556; Kaynakcı Elinç ve Kaya, 2018, s. 415). İslam kültüründe ise ölümle yaşam arasında köprü görevi görmekte olup ve bu sebepten "sonsuz yaşam"ı sembolize etmektedir (Gültekin, 2008, 13). Ayrıca hurma, Kur'an-ı Kerim'de 17 surede yer almaktadır[79]. Bunun yanı sıra divan edebiyatında hurma, sevgilinin dudağına benzetilmiş bir yemiştir (Naskali ve Herkmen, 2006, s. 586; Gülhan, 2008, s. 357). Hurma aynı zamanda Trabzon ve çevresinde yetiştirilen yemişler arasındadır (Anşin ve Terzioğlu, 1998, s. 85). Trabzon yapılarından duvar resmi 19. yüzyılın ikinci yarısında eklenen Kundupoğlu Konağı (18. yy.), Memiş Ağa Konağı (1854-56), Kozluca Cami (1861), Doğancı Mahallesi Merkez Cami (1871 civ.), 20. yüzyılın ilk yıllarına tarihlenen Gültepe Mahallesi II. Abdülhamit Cami (1901) duvar resminde hurma tasvirleri yer alır.

Tropikal meyveler arasında olan muz, cennet meyveleri arasındadır. Allah'ın verdikleri yani "ashâbü'i-yemin"lerin arasında, "dakbastı kirazların, meyveleri kat kat muz ağaçlarının, çağlayan suların, bitmez tükenmez meyvelerin bulunduğu ve gölgenin yayıldığı yer" ifadeleri arasında yer alır (Aytekin, 1991, s. 472; Topaloğlu, 1993, s. 380). Muz, Kur'an-ı Kerim'de ise 1 surede geçmektedir[80]. Trabzon'da duvar resmi 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Kundupoğlu Konağı (18. yy.) ve Kabataş Köyü Merkez Cami (1811) duvar resminde muz tasvir edilmiştir.

[79] Bakara Suresi 2/266, En'am Suresi 6/99-6/141, Nahl Suresi 16/11-16/67, Kehf Suresi 18/ 32, Meryem Suresi 19/ 23-19/25, Şuara Suresi 26/148, Kaf Suresi 50/10, Rahman Suresi 55/ 11-55/68, Abese Suresi 80/29, Taha Suresi 20/71, Kamer Suresi 54/20, Hakka Suresi 69/7, Ra'd Suresi 13/ 4, Haşr Suresi 59/ 4, İsra Suresi 17/ 91, Yasin Suresi 36/ 34-36/39, Mü'minûn Suresi 40/ 19.
[80] Vakıa Suresi 56/29.

Nar, İslam kültüründe doğumu, çoğalmayı, bereketi ve mucizevi ilacı sembolü olan meyveler arasında yer alır (Şenocak, 2015, s. 2332-243). Aynı zamanda doğumu ve üremeyi temsil eden nar, Kutsal kitapların (Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim) hepsinde geçmektedir. Nar yapısı itibariyle çok taneli ve tohumlu bir meyvedir. Bu da narın dünya ve evreni temsil etmesine zemin hazırlamış olmalıdır (Naskali ve Herkmen, 2006, s. 553; Gültekin, 2008, s. 12; Çağlıtütüncigil, 2013, s. 78; Cantay, 2008, s. 35). Nar, Kur'an-ı Kerim'de 2 surede geçmektedir[81]. Bu özellikleri nar ağacının ve meyvesinin Osmanlı görsel sanatlarında sıklıkla kullanılmasına neden olmuştur. Divan edebiyatında ise bebek, dudak, ateş, ateş kıvılcımı, gönül, göz gibi insanı özellikleri pekiştirmek için kullanılmıştır (Naskali ve Herkmen, 2006, s. 590). Osmanlı resim sanatı içerisinde en sık tasvir edilen meyve olan nar, Trabzon'un duvar resimleri 19. yüzyılın ikinci arısına tarihlenen Kundupoğlu Konağı (18.yy.), Memiş Ağa Konağı (1854-56), Kabataş Köyü Merkez Cami (1811), Turnalı Mahalle Cami (1841), Kozluca Cami (1861), Karacakaya Mahallesi Cami (1879), 20. yüzyılın ilk yıllarına tarihlenen Çatak Köyü Cami (1899), Gültepe Mahallesi II. Abdülhamit Cami (1901), Kalecik Mahallesi Cami'ne (1910 civ.) duvar resminde bu tasvire yer verilmiştir.

Zeytin ağacı ve zeytin gücün, barışın ve bereketin sembolüdür. Nuh Tufanı sonrasında, Nuh peygambere bir güvercinin zeytin dalı getirmesi rahat ve huzurlu bir ortamın olacağına işaret olarak sayılmış ve zeytin dalı günahlardan arınmış olmayı temsil etmiştir. Ayrıca zeytin dalının tamamında yararlanılabiliyor olması bereket sembolü olarak kullanılmasına zemin hazırlamıştır (Gültekin, 2008, s. 13). Bu durumların yanı sıra zeytin, Kur'an-ı Kerim'de 5 surede geçmektedir[82]. Ayrıca iftarda tüketilen meyve olması nedeniyle divan şiirlerinde yer almıştır. Trabzon'da duvar resimleri 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Kozluca Cami (1861) ve Doğancı Mahallesi Merkez Cami'sine (1871 civ.) duvar resimlerinde zeytin ağacı tasviri mevcuttur.

Bolluk ve bereket anlamlarını içeren incir, aynı zamanda Hz. Adem ile Havva'nın özel bölgelerini gizlemek için incir yaprağı kullandıkları bilinmektedir. Çiçek açmadan meyve veren incir, Hz. Meryem'i de temsil etmektedir (Gültekin 2008,

[81] En'am Suresi 6/ 99-141, Rahman Suresi 55/ 68.
[82] En'am Suresi 6/99-141, Nahl Suresi 16/11-67, Abese Suresi 80/29, Tin Suresi 95/ 1, Nur Suresi 24/ 35.

s. 12; Cantay, 2008, s. 36). Kur'an-ı Kerim[83]'de de yer alan incir, divan şiirinde dudak ve yanağı pekiştirmek için kullanılmış bir yemiştir (Gülhan, 2008, s. 359). İncir, Trabzon yapılarından Doğancı Mahallesi Merkez Cami'sinin (1871 civ.) 19. yüzyılın son çeyreğinde eklenen duvar resminde incir tasvirine yer verilmiştir.

Çok taneli olan yemişlerden bir tanesi olan üzüm, doğurganlığı, bolluk ve bereketi sembolize etmektedir (Gültekin 2008, s. 13-14). Kur'an-ı Kerim'in dokuz suresinde üzüm geçmektedir[84]. Üzüm, divan edebiyatında şarapla ilişkilendirilse de insanda ben, göz, saç gibi insana özgü kavramları pekiştirmek için kullanılmıştır (Naskali ve Herkmen, 2006, s. 594; Gülhan, 2008, s. 367-368). Üzüm aynı zamanda Trabzon ve çevresinde yetişen yemişlerdendir (Anşin ve Terzioğlu, 1998, s. 80). Trabzon yapılarından duvar resmi 19. yüzyılın ikinci yarısında eklenen Kundupoğlu Konağı (18. yy.), Memiş Ağa Konağı (1854-56), Kabataş Köyü Merkez Cami (1811), Kozluca Cami (1861), Doğancı Mahallesi Merkez Cami'sine (1871 civ.), 20. yüzyılın ilk yıllarında eklenen Sayraç Mahallesi Cami (1906) duvar resminde üzüm ağacı tasvirleri yer alır.

Armut, Çerkez kültüründe sığırları koruduğuna inanılan bir meyvedir (Naskali ve Herkmen, 2006, s. 555). Ayrıca Türk kültüründe armut erkeği ve dünyayı simgelemektedir (Naskali ve Herkmen, 2006, s. 547; Gülhan, 2008, s. 350). Trabzon'da duvar resmi 19. yüzyılın ikinci yarısında eklenen Kundupoğlu Konağı (18. yy.), Memiş Ağa Konağı (1854-56), Kabataş Köyü Merkez Cami (1811), Kozluca Cami (1861), Doğancı Mahallesi Merkez Cami (1871 civ.), 20. yüzyılın ilk yıllarına tarihlenen Çatak Köyü Cami (1899) duvar resminde armut ağacı tasviri yer alır.

Kiraz, dışı kırmızı zarla örtülü olan ve çekirdekli meyvelerden biridir. Kur'an-ı Kerim'in bir suresinde kiraz geçmektedir[85]. Kiraz, divan edebiyatında sevgilinin dudağına benzetilmiştir (Naskali ve Herkmen, 2006, s. 587; Gülhan, 2008, s. 362). Trabzon'da duvar resimleri 19. yüzyılın ikinci yarısında eklenen Kundupoğlu Konağı (18. yy.), Memiş Ağa Konağı (1854-56)), Kabataş Köyü Merkez Cami (1811), Kozluca

[83] Tin Suresi 95/1.
[84] Bakara Suresi 2/266, En'am Suresi 6/ 99, Kehf Suresi 18/ 32, R'ad Suresi 13/4, İsra Suresi 17/ 91, Yasin Suresi 36/34, Mü'minûn Suresi 40/19, Nebe Suresi 78/32, Nahl Suresi 16/ 11-67,
[85] Vakıa Suresi 56/28.

Cami (1861), Doğancı Mahallesi Merkez Cami (1871 civ.), 20. yüzyılın ilk yıllarına tarihlenen Sayraç Mahallesi Cami (1906) duvar resminde kiraz ağacı tasviri yer alır.

Elma, Hz. Adem'in yediği yasaklı meyve olarak bilinmektedir (Cantay, 2008, s. 39). Divan edebiyatında ay, çene, ağız, gökyüzü, gönül, sevgilinin yanağına benzetilmiştir (Naskali ve Herkmen, 2006, s. 584, Gülhan, 2008, s. 354). Trabzon'da 19. yüzyılın ikinci yarısında duvar resmi eklnen Memiş Ağa Konağı (1854-56), Kozluca Cami (1861),Doğancı Mahallesi Merkez Cami (1871 civ.) duvar resminde elma betimlemeleri mevcuttur.

Limon, besin olarak yararlı olsa da Kur'an-ı Kerim'de fiili olarak yer almaz. Bu sebepten limon üzerine bir açıklama getirilememektedir. Bu durum yanı sıra divan edebiyatında çok fazla kullanılmasa da limon, rengi ve şekli itibariyle dilber gerdanı, aşığın benzi, Mısır güzelini pekiştirmek için kullanılmıştır (Naskali ve Herkmen, 2006, s. 589; Gülhan, 2008, s. 362). Ayrıca limon, Trabzon ve çevresinde yetiştirilen yemişler arasındadır (Anşin ve Terzioğlu, 1998, s. 69). Trabzon'un 19. yüzyılın ikinci yarısında duvar resmi ekenen Kundupoğlu Konağı (18. yy.), Kabataş Köyü Merkez Cami (1811), Turnalı Mahalle Cami (1841), Doğancı Mahallesi Merkez Cami'sine (1871 civ.) duvar resminde limon ağacı tasvirleri mevcuttur.

Ölümsüzlüğü, bolluğu ve bereketi simgeleyen servi ağacı, İslam kültüründe kutsal sayılmaktadır (Yurteri ve Ölmez, 2008, s. 1451; Kankal, 2016, s. 51; Şahbaz, 2018, s 355). Servi ağacının köklerinin toprak altından gelmesi, gövdesinin yeryüzünde olup dal ve yapraklarının yukarıya doğru uzanması insan hayatında doğum, yaşam ve cennete ulaşma isteğinin sembolize etmektedir. Her daim yeşil kalması ile ölümsüzlüğü sembolize ederken Türk Resim sanatında bir tarafa eğilmiş serviler Rahman Suresi 55/6. ayeti ile anlam kazanmaktadır (Oğuz, 1983, s. 26; Özönder, 2003, s. 175; Kankal, 2016, s. 52). Ayet şu şekildedir;

وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ

(Yıldızlar da ağaçlar da secde ederler.(Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meali, 2004, s. 532)).

Servi ağacı dik duruşu itibariyle de Kur'an-ı Kerimde " اَ" (Elif) harfine benzetilmektedir (Şahbaz, 2018, s. 355). Servi ağacı aynı zamanda Trabzon ve çevresinde yetişen ağaç çeşitlerindendir (Anşin ve Terzioğlu, 1998, s. 30). Bunun yanı

sıra servi, Nakşî ve Kâdirî tarikatlarının bazı kollarında taç ve sikkelerinde yer alan motifler arasındadır (Atasoy, 2019, s. 242-243). Duvar resimlerinde sıklıkla betimlenen ağaç türlerinden biri olan servi Trabzon'da duvar resimleri 19. yüzyılın ikinci yarısında eklenen Memiş Ağa Konağı (1854-56), Kabataş Köyü Merkez Cami (1811), Akmescid Zonal Cami (1873), Kozluca Cami (1861), Doğancı Mahallesi Merkez Cami (1871 civ.), 20. yüzyılın ilk yıllarında eklenen Karşular Mahallesi Cami (1862), Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami (1898), Çatak Köyü Cami (1899), Işıklı Köyü Merkez Cami (1899-1900), Sayraç Mahallesi Cami (1906) Kalecik Mahallesi Cami (1910 civ.) duvar resminde servi ağacı tasviri yer alır.

Çekirdeği bol olması sebebiyle bereket sembolü olarak kullanılan karpuz (Gültekin 2008, s. 14), her bir tanesi değerlendirilen besinler arasında yer alır. Karpuzun içi yenmekte çekirdekleri tohum olmakta ve kabuklar ise hayvanları beslemek için kullanılmaktadır. Karpuz, divan edebiyatında tadı acı olanlar rakip ve rakibin iğneleyici sözlerine benzetilmiştir. Bu durumun dışında karpuz, herhangi bir anlamı pekiştirmek için kullanılmamıştır (Naskali ve Herkmen, 2006, s. 588; Gülhan, 2008, s. 360). Trabzon yapılarından duvar resmi 19. yüzyılın ikinci yarısında eklenen Memiş Ağa Konağı (1854-56), Akmescid Zonal Cami'sine (1873 duvar resminde karpuz tasviri yer alır.

Kavun, tamamından yararlanılan yemişler arasındadır. Bol çekirdekli olması ile bereketi sembolize etmektedir. Ayrıca içi yemiş olarak tüketilirken kabukları ise hayvanları beslemek için kullanılmıştır. Kavunun olgunlaşması ile ahlak olgusu pekiştirilmiştir (Naskali ve Herkmen, 2006, s. 59). Duvar resminde çok sık rastlanmayan kavunun Trabzon yapıların Memiş Ağa Konağı'na (1854-56) 19. yüzyılın ikinci yarısında eklenen duvar resminde kavun tasviri yer alır.

4.2.3.2. Çiçek Tasvirleri

Natürmort grubuna giren çiçekler, Osmanlı duvar resminde ibrik, vazo, sepet, ayaklı kase içerisinde betimlenmişlerdir.

15. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinin İstanbul olmasıyla hayvan, insan ve geometrik şekillerin ağırlıklı olarak kullanıldığı sanat anlayışı değişmiştir. Bu anlayış yerini çiçek tasvirlerine bırakarak natürmort kompozisyonları yapılmaya başlanmıştır. Bu durumun başlıca sebepleri arasında dini olarak motiflere anlam yüklenmesinin önüne geçmek olmalıdır (Akar, 1969, s. 268). Çeşit çeşit çiçeklerin

oluşturduğu renkli görüntü cennet bahçelerinin anımsatması bakımından İslam kültüründe sıklıkla kullanılmıştır (Daş ve Çakmak, 2013, s. 267). Minyatürlerde, el sanatlarında, taş işçiliğinde ve duvar resimlerinde karşımıza çıkan çiçek tasvirleri genellikle birbirine benzemektedir. Vazo, ibrik veya kaseler birbirini tekrar eden niteliklere sahipken içlerinde bulunan çiçeklerde benzer nitelikler taşımaktadır. Kullanılan renklerde değişiklikler yapılsa da benzer tasvirlerin yapılması belli bir kalıbın betimlemelerde kullanıldığını göstermektedir. Trabzon yapılarından duvar resmi 19. yüzyılın ikinci yarısında eklenen Büyük Fatih Cami (914), Gülbahar Hatun Cami (1514), Kundupoğlu Konağı (18. yy.), Kabataş Köyü Merkez Cami (1811), Turnalı Mahalle Cami (1841), Aşağı Ovalı Mahallesi Cami (1845-49), Memiş Ağa Konağı (1854-56), Kozluca Cami (1861), Karşular Mahallesi Cami (1862), Yolüstü Mahallesi Cami (1864), Gültepe Mahallesi Kefeli Cami (1867 civ.), Doğancı Mahallesi Merkez Cami (1871 civ.), Akmescid Zonal Cami (1873), Karacakaya Mahallesi Cami (1879), Güneyce Köyü Büyük Cami (1882), 20. yüzyılın ilk yıllarına tarihlenen Balaban Mahallesi Cami (19. yy.), Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami (1898), Çatak Köyü Cami (1899), Işıklı Köyü Merkez Cami (1899-1900), Gültepe Mahallesi II. Abdülhamit Cami (1901), Sayraç Mahallesi Cami (1906), Yeni Cami (1908), Kalecik Mahallesi Cami (1910 civ.), Kurtuluş Mahallesi Cami (1919)duvar resimlerinde çiçek tasvirleri yer alır.

4.2.4. Diğer tasvirler

Diğer tasvirler başlığı altındaki betimlemeler genellikle Kostaki Konağı'nda yer alan betimlemelerdir. Bu tasvirler herhangi bir bölümde ele alınamadığı için ayrıca bir bölüm içerisinde açıklanmaya çalışılacaktır.

Grifon figürü: Kartal başlı, aslan gövdeli figürlerdir. Gücü ve zaferi sembolize etmektedir. Bunların yanı sıra şafağın söküşünü, göğü, güneşi temsil eden yaratıktır. Türk kültüründe erken devirlerde kullanılmaya başlanan bu figür, ilim, irfan, hikmet, uyanıklık, intikam ve kuvvet özelliklerini barındırmaktadır (Çoruhlu, 2014, s. 24).

Hermes: Yunan mitolojisinde deniz tanrısı olan Hermes (Mercure), yağmuru temsil etmektedir. Kanat ve yılanlı asa Hermes'in simgeleridir (Can, 2011, s. 35-36).

Venüs-Afrodit: Yunan mitolojisinde aşk ve sevginin tanrıçası olan Venüs (Aphrodite), güzelliği temsil etmektedir. Güvercin ise Venüs'ü simgelemektedir (Can, 2011, s. 36).

12 Burç: Mezopotamya kültüründe tanrı olarak gök cisimlerinin kabul edilmesi, bu bağlamda insanlar hangi burcun altında dünyaya gelirlerse o tanrının himayesine girmekte ve o tanrının özelliklerini yansıtmaktadır (Demirci, 1992, s. 421; Ağbal, 2012, s. 253). Burçlarda bu durumu temsil etmektedir.

4.2.5. Duvar Resimlerine Eşlik Eden Duvar Yazıları

Dini içerikli Arapça yazılar, İslam kültüründe cami, mescit, türbe gibi dini yapıların duvarlarında yer almaktadır. Hüsn-i hat[86] olarak adlandırılan bu yazılar Kur'an-ı Kerim'den ayetleri veya Hadis-i Şerifleri içermektedir. Bunun dışında başta Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Osman olmak üzere halifelerin isimleri yazılmıştır (Berk, 2018, s. 98). Yazılar harekelere sahip olması sebebiyle genel olarak celi sülüs ile yazılmıştır (Cihan Özsayıner, 1988, s. 9; Diğler ve Aydın, 2008, s. 458). Şeritler halinde cami duvarlarında ya da geometrik alanlar içerisine yazılan bu ayetler genel olarak koyu zemin üzerine yazılmıştır (Derman, 1989, s. 288).

Camilerin duvarlarında yer alan yazılar insanlara mesaj verme niteliği taşıyan ayetlerdir (Akpınar, 2017, s. 488). Yazılar genel olarak İslam ahlakına dayalı ayetlerden oluşsa da bulundukları yere göre seçilmiş olmalıdırlar. Mihrabın üstünde mihrapla alakalı ayetler seçilmiştir (Derman, 1989, s. 287; Berk, 2018, s. 100). Bunlardan bazıları Ali İmran Suresi 3/37-39, Bakara Suresi 2/149-255 ayetleridir. Camilerin kubbelerinde ise genel olarak Allah'ın kudretini ifade eden ayetler kullanılmıştır. Bunlardan biri Haşr Suresi 59/21-22-23-24 ayetleridir.

Çalışma kapsamında olan konak ve camilerin duvarları incelendiğinde camilerin duvarlarında Hüsn-i hat yazılarına rastlanmıştır. Çözümlenebilen yazılar çeşitli surelerin ayetlerini veya ayetlerin bir bölümünü içermektedir. Camilerin duvarlarında yazılı sureler şunlardır; Baraka Suresi 2/149-158-183-255, Ali İmran Suresi 3/37-39-74, Nisa Suresi 4/80, En'am Suresi 6/58, A'raf Suresi 7/31, Tevbe Suresi 9/18, Hud Suresi 11/88, A'la Suresi 87/14, Enbiya Suresi 21/87, Ahzab Suresi 33/5-71, Sad Suresi 38/31-50, Zümer Suresi 39/73, Mü'min 40/14, Duhan Suresi 44/9, Haşr Suresi 59/21-22-23-24, Kalem Suresi 68/4, Cin Suresi 72/18, İnfitar Suresi 82/11-12, İhlas Suresi 112.

[86] Güzel yazı. Güzel sanatların "Güzel Yazı"nın kurallı, özellikli ve sanatlı şekli (Özönder, 2003, s. 76)

Trabzon yapılarında yer alan duvar resimleri üç grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar yapı, sembolik ve bitkisel tasvirlerdir. Bu tasvirler kentte cami ve konaklarda yer alsa da büyük çoğunluğu camilerde bulunmaktadır.

Yapı tasvirleri, kimi zaman öykünmek kimi zamanda yapıyı tanıtmak ve belgelemek maksadı ile yapılmaktadır. Kentte yer alan yapı tasvirleri genellikle selatin camilerinden oluşmakta ve bu camiler İstanbul'a öykünmek maksadı ile yapılmış olmalıdır. Mekke ve Medine yapıları da duvar resimlerine konu edinilmiş, söz konusu betimlemelerin kamuya açık alanlar olan camilerde yer almış olması olası konu edilen yapıları tanıtmak veya belgelemek maksadı ile yapılmış olduğunu göstermektedir. Diğer tasvir edilen yapılardan ayrılan Mevlana Türbesi ise Mevleviliğin bir yansıması olması muhtemeldir. Bu durum tasvirin yer aldığı caminin banisinin Mevleviliğe mensup olabileceğini akıllara getirmektedir. Diğer yapı tasvirleri ise genellikle İstanbul yapıları olup bunlarda başkente öykünmek maksadı ile yapılmış olmalıdır.

Kent yapılarında yer alan sembolik tasvirler tasavvufun yansımaları ve Endüstri Devriminin yansımaları olarak iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Tasavvufun yansıması olan tasvirler Allah'ı hatırlatmak amacı ile yapılmıştır. Öte yandan Sanayi Devriminin yansımaları olan araç ve gereçlerde dönemi belgelemek amacı gütmektedir.

Trabzon yapılarında bulunan bitkisel tasvirler ise ağaç, meyve ve çiçekler olarak üç şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ağaç tasvirleri genellikle bolluk ve bereketin sembolleri olan meyve veren ağaçlardan oluşmaktadır. Söz konusu tasvirler cami ve konaklarda yer almıştır. Bu ağaçlar çoğu zaman bir arada ve dallarında bol meyve ile betimlenmiştir. Ağaç tasvirleri, Kur'an-ı Kerim'de geçen ağaçlar olması sebebiyle bu tasvirler muhtemelen cennet bahçelerini temsilen yapılmış olmalıdır. Aynı şekilde meyve tasvirleri de Kur'an-ı Kerim'de geçen, bolluk ve bereketin simgeleri olan meyvelerdir. Çiçek tasvirleri ise İslam kültüründe cennet bahçelerini anımsatması bakımından en sık tasvir edilen kompozisyonlar olmuşlardır. Bu durum bitkisel tasvirlerin cennet bahçelerini temsilen yapılmış olduğunu göstermektedir.

Kent yapılarında yer alan duvar resimlere çeşitli yazılar eşlik etmektedir. Bu yazılar, Kur'an-ı Kerim'den ayetler ve Hadis-i Şeriflerden oluşmaktadır. Bu yazılar hattatlar tarafından yazılmış ve üslup olarak farklılık göstermektedir. Bu durum hattatların kendilerine göre bir üslubu olduğunu ve birçok hattatın kentte yazı yazmış

olabileceğini göstermektedir. Söz konusu yazılar, bulundukları yere göre seçilmiş ve anlamları bu şekilde pekiştirilmiştir. Camilerin duvarlarında yer alan bu yazılar genellikle ibadetin önemini, ahiret hayatının ve Allah'a yönelmenin önemini vurgulayan ayetler olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyıl ve sonrasında Avrupa devletleriyle oluşan siyasi, askeri ve sosyal ilişkileri neticesinde sanat alanları da kültürlerin etkileşiminden yaralanarak değişim ve gelişim göstermiştir. Lale Devri sonrası artan bu etkileşimlerle 18. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı resim sanatında yeni bir tür olan duvar resmi, ilk olarak başkent İstanbul yapılarında görülmeye başlamış ve kısa sürede imparatorluk topraklarına zengin tüccar ve ayanlar vasıtasıyla yayılmıştır. Başkentte genellikle konak, köşk ve saray gibi sivil yapılarda uygulanan duvar resmi, Anadolu, Balkanlar ve Ortadoğu'da sivil yapıların dışında cami, türbe, tekke gibi dini yapıların duvarlarına da uygulanmıştır. Osmanlı duvar resminde manzara, yapı, bitkisel ve sembolik tasvirler kompozisyonların konularını oluşturmuştur. Bu betimlemelerin bir bölümü batı teknikleri olan ışık gölge ve perspektif kurallarına göre tasvir edilirken bir bölümü iki boyutla sınırlı kalmıştır. Anadolu örneklerinde bunların yanı sıra yazı-resim tasvirleri de mevcuttur. Bazı duvar resimlerinde batı tekniklerinin yanı sıra batılı kompozisyonlar ve figürler kullanılmış, bu örnekler ise genellikle azınlık evlerinde yer almıştır. Osmanlı duvar resmi örnekleri, başkentte tarihsel olarak değişim ve gelişim gösterirken Anadolu, Balkanlar ve Ortadoğu'da kronolojik bir farklılık göstermemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'na yayılan duvar resmi, Trabzon'da yer alan konak ve camilerin duvarlarında da yer bulmuştur. Kentte otuz üç duvar resimli yapı mevcuttur. Bu yapılar konak ve camilerden oluşmaktadır. Söz konusu yapıların ilçelere dağılımı şu şekildedir; kent merkezi Ortahisar'da iki konak ile dört cami, Sürmene ilçesinde bir konak beş cami, Araklı'da dört cami, Arsin'de dört cami, Çaykara'da üç cami, Maçka'da üç cami, Tonya'da iki cami, Hayrat'ta iki cami, Akçaabat, Beşikdüzü ve Şalpazarı'nda birer tane duvar resimli cami bulunmaktadır. Bu yapıların hepsi günümüze ulaşmış fakat bir bölümünün duvar resimleri yapıların zarar görmesinin ardından yok olmuş ve duvarları beyaza boyanmıştır. Araklı'da iki, Maçka'da bir olmak üzere toplamda üç caminin duvar resimleri bu sebepten günümüze ulaşamamıştır.

Trabzon'un Osmanlı dönemi yapılarında bulunan duvar resimlerinde yapı, bitkisel ve sembolik tasvirlere yer verilmiştir. Bitkisel tasvirler kent yapılarında yer alan duvar resimlerinde işlenen konuların başında gelmektedir. Söz konusu betimlemeleri yapı tasvirleri takip etmiş ve bunlar genellikle selatin camilerinden oluşmuştur. Sembolik ve endüstri devrimi sonrası kullanılanlar olarak nitelendirebileceğimiz

tasvirler de kent yapılarında uygulanan duvar resimlerinin konuları arasında yer almıştır. Trabzon'daki duvar resimli yapıların resim programından oldukça farklı olan Kostaki Konağı'nda ise mitolojik karakter ve yaratıklar, melekler, doğa kesitleri, bu kesitler içerisinde hayvan betimlemeleri, meyve ya da hayvanlardan oluşturulan kompozisyonlar, burçlar gibi sembolik tasvirlere yer verilmiştir. Bu yapıda ayrıca vazo içerisinde çiçekler de tasvir edilmiştir. Bahsi geçen kent yapılarına uygulanan duvar resimlerini yapan sanatçılar hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamasına karşın üslup olarak benzerlik taşıyan yapıların olması birkaç sanatçı veya sanatçı grubunun kentte duvar resmi yaptığını göstermiştir.

Trabzon kentinde yer alan duvar resimleri üslup ve ikonografik olarak birbirleriyle benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda Hacı Kasım Camisi'nin kubbesinde yer alan perde ve bitkisel betimlemeler Akçaabat Yeni Cami'nin son cemaat yeri kubbelerinde bulunan betimlemelerle aynıdır. Sürmene ilçesindeki Petekli Köyü Mehmet Çelebi Cami, Gültepe Mahallesi Kefeli Cami, Gültepe Mahallesi II. Abdülhamit Cami ve Karacakaya Mahallesi Cami'nin harim duvarlarındaki resim programı ve bunun yanı sıra duvarlarda yazan ayetler birbirine benzerdir. Bu dört yapının duvarlarına tasvir edilen kompozisyonlarda farklılıklar görülse de genel olarak aynı tasvirler konu edinilmiştir. Sürmene'nin Aşağı Ovalı Mahalle Camisi'nin duvarları ise genellikle boştur, sadece mihrabın üzerinde çiçek betimlemesi yer almıştır. Bu tasvir ise Araklı'nın Turnalı Mahalle Cami'nin çiçek betimlemeleri ile benzerlik göstermiştir. Fakat ikisinde aynı resim programı kullanılmamıştır. Turnalı Mahalle Camisi resim programı açısından oldukça zengindir. Yapı, bitkisel ve sembolik tasvirleri içerisinde barındıran bu duvar resimli cami gibi Arsin Atayurt-Çatak Mahalle Cami ve Güneyce Köyü Büyük Cami, Çaykara Kabataş Köyü Merkez Cami ve Araklı Kalecik Cami'de zengin resim programına sahiptir, fakat bu duvar resimlerinde üsluplar genel olarak farklıdır. Hayrat'ta ise iki duvar resimli yapı mevcuttur. Bu iki camideki tasvir ve üsluplarda oldukça benzerdir. Hayrat'ın Kurtuluş Mahalle Cami'sinin inşa tarihi 1919 olarak kabul edilmektedir. Caminin kubbe içerisindeki betimlemeleri Hayrat'ın Balaban Mahallesi Cami'si ile oldukça benzerdir. Bu sebepten Balaban Mahallesi Cami'ninde 1919 yılları civarında yapılmış olması muhtemeldir. Öte yandan yapı önceden yapılıp duvar resmi bu yıllarda yapılmış da olabilir. Çaykara'nın Şahinkaya Köyü Gülveren Cami ile Yukarı Kumlu Köyü Cami'nin de resim programları benzerlik gösterir. Her iki

yapıda yazı-resim olarak bazı tasvirlere yer verilmiştir. Bu durum yapıların harim duvarlarındaki tasvirlerin aynı dönemde yapılmış olabileceğini akla getirmiştir. Geriye kalan camilerdeki resim programları ise oldukça farklıdır. Birbirleri ile benzerlik göstermemekle beraber muhtemelen farklı ikonografiler içermektedirler. Kullanılan teknik ve tasvirlerin biçim özellikleri birkaç sanatçı veya sanatçı grubunun kentte duvar resmi yaptığını kanıtlar niteliktedir. Kentte diğer yapılardan ayrılan Kostaki Konağı'nda ise batı teknikleri ve konularının kullanılmış olması batılı sanatçı veya sanatçılar tarafından yapılmış olduğunu kanıtlamaktadır. Yazı-resim örnekleri ise muhtemelen Müslüman hattatlar tarafından yapılmış olabilir, çünkü hattatlık Müslümanlara mahsus bir sanat dalı olarak bilinmektedir (Aksel, 2015, s. 3-5). Bu durum yazı-resim örneklerinin hattatlar tarafından yapılmış olabileceğini akıllara getirmektedir.

Kent yapılarında yer alan duvar resimleri, genel olarak 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk yıllarına tarihlenmiştir. Trabzon yapılarının duvar resimleri bu tarihte yapılsa da yapıların hepsi bu tarihlere yakın zamanda inşa edilmemiştir. Ortahisar'da bulunan Büyük Fatih Cami bir Roma yapısıdır. Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon'u fethetmesinin ardından bu yapı, camiye dönüştürülmüştür. 1877 ve 1901 yıllarında çeşitli restorasyonlar geçirmiş ve muhtemelen kubbe ve son cemaat yerindeki resimler o dönemde yapılmıştır. Buna benzer olarak Gülbahar Hatun Cami'de Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırmış olup mihrapta bulunan duvar resimleri muhtemelen 1883-1884 yıllarında geçirmiş olduğu onarım da yapılmış olmalıdır.

Trabzon, Osmanlı döneminde Kaynarca ve Ticaret Antlaşmaları sonucunda uluslararası ticarete açılan Karadeniz ile dönemin transit ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Batılılar tarafından ziyaret edilmiş ve İstanbul'da yapılmaya başlanan endüstri ve sanat alanlarındaki yenilikler kısa sürede kentte yaygınlaşmıştır. Bu durum kentin "Küçük İstanbul" olarak anılmasına zemin hazırlamıştır. Sosyal ve kültürel olarak gelişmiş olan kentte sanatsal faaliyetlerden biri olan duvar resmi ise yeteri kadar kendini gösterememiştir. İstanbul ve levanten kentleri başta olmak üzere duvar resimleri batı resim teknik ve konularından etkilenirken Trabzon kenti bu anlamda geri planda kalmıştır. Kentte duvar resimli yapı oldukça fazla olmasına karşın büyük çoğunluğu taşra örnekleri ile benzerlik göstermiştir. Kent yapılarında uygulanan duvar resimlerinde üslup birliği bulunmamaktadır. Tasvir edilen kompozisyonlar ise benzerlik göstermektedir. Kentte, Rum ve Ermeni bireylerin yaşıyor olması duvar resimlerinin bir

bölümünün bu azınlık kökenli sanatçılar tarafından yapılmış olabileceğini akıllara getirirken, yazı-resim örnekleri hattatların da yapılarda faaliyet gösterdiğini kanıtlar niteliktedir. Batılı teknik ve konuların uygulandığı duvar resimlerini içerisinde barındıran Kostaki Konağında ise duvar resm batılı sanatçı veya sanatçılar tarafından yapılmış olmalıdır.

Sonuç olarak Trabzon, 18-20. yüzyıllar arasında batıya açılan uluslararası bir liman, farklı etnik kökenlere sahip bireylerin yaşam sürdüğü ve sanatsal faaliyetlerin sıklıkla yapıldığı bir kent olmuştur. Bu özellikleriyle İstanbul ile aynı zamanlarda benzer faaliyetleri barındırıyor olmasıyla kentteki duvar resimlerinde de başkent örneklerine yakınlık beklenmiştir. Başkent batı teknik ve kompozisyonların işlendiği örneklere sahiptir, fakat araştırma sonucunda elde edilen veriler Trabzon'da bulunan duvar resimlerinde bu örneklerin sınırlı kaldığını göstermiştir. Duvar resimli yapıların büyük çoğunluğunun Anadolu örnekleriyle benzer üslup ve ikonografiyi barındırıyor olması kenttin gelişimi ile duvar resminin doğru orantılı olarak ilerlemediğini göstermiştir.

KAYNAKÇA

Ağaç, S., & Sakarya, M. (2015). Hayat Ağacı Sembolizmi. *International Journal of Cultural and Social Studies, 1*, s. 1-12-4.

Ağbal, D. (2012). Kur'an'da Burçlar Mahiyeti ve İnsana Etkisi Bağlamında,. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(38), s. 249-276.

Akar, A. (1969). Tezyini Sanatlarımızda Vazo Motifleri.

Akkaş, M. (1990). *Trabzon İklim Etüdü.* Ankara: Başbakanlık Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Akok, M. (1951). Trabzon'un Eski Evleri. *ARKİTEKT, 5*(8), 103-114.

Akpınar, A. (2017). Hat Levhalarındaki Mesajlar. *Osmanlı'dan Günümüze Kur'an ve Hüsn-i Hat Sempozyum Bildirisi (01-03 Kasım 2013)* (s. 487-524). Amasya.: DİP Yayınları.

Aksel, M. (2015). *Türklerde Dini Resimler.* İstanbul: Kapı Yayınları.

Albayrak, H. (1994). *Trabzon Basın Tarihi ve Batum-Gümüşhane-Rize-Giresun-Ordu-Samsun Basını 1 1869-1928.* Ankara: Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık.

Albayrak, H. (2005). Doğu Karadeniz Bölgesinde İlk Matbaa,İlk Gazete ve İlk Salname. *Karadeniz Araştırmaları*(4), s. 39-52.

Alşan, H., & Duran, Z. (2017). *Trabzon Seyahatnamesi –Fragmanlar*. İstanbul: Heyamola Yayınları.

Altıer, S. (2019)). Osmanlı Sanatı'nda İbrik Tasvirleri ve İkonografisi. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, 17*(26), s. 149-202.

And, M. (1983). *Türk Tiyatrosunda Evreler.* Ankara: Turhan Kitapevi.

And, M. (2002). *Osmanlı Tasvir Sanatları: 1 Minyatür.* İstanbul: İş Bankası Yayınları.

And, M. (2007). *Münyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası.* İstanbul: YKM Yayınları.

Anonim. (1869). *Trabzon Vilayeti Salnamesi.* Trabzon: Trabzon Vilayet Matbaası.

Anşin, R., & Terzioğlu, S. (1998). *Doğu Karadeniz Bölgesinin Özellikle Trabzon Yöresinin Egzotik Ağaç ve Çalıları.* Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası.

Arık, R. (1974). Camide Resim. *Türkiyemiz, 14*, 2-9.

Arık, R. (1976). *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı.* Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Arık, R. (1999). Osmanlı Sanatında Duvar Resimleri. *11*, s. 423-436.

Arseven, C. (1983). Kandil. *Sanat Ansiklopedisi*, s. 936-937.

Arseven, C. (1983). Kılıç. *Sanat Ansiklopedisi, 2*, s. 1064-1066.

Arseven, C. (1993). Sancak. *Sanat Ansiklopedisi, 4*, s. 1760-1762.

Arseven, C. (1998). Alem. *Sanat Ansiklopedisi, 1*, s. 39-44.

Arslan, S. (2014). Türklerde Ağaç Kültü ve "Hayat Ağacı". *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 1*(1), 59-71.

Asasoğlu, A., Kuloğlu, N., Öztürk, A., Bayrak, D., & Öztürk, A. (2017). Bir Tüketim Nesnesi Olarak Mekan: Trabzon'da Üç Yer. *Tranzition ,(3-10 Ekim 2016 Trabzon)*, s. 126-138.

Atasoy, N. (2019). *Derviş Çeyizi-Türkiye'de Tarikat giyim-Kumaş Tarihi.* İstanbul: Büyük Şehir Belediyesi Kültür Aş Yayınları.

Ateş, i. (1994). Mescid-i Nebevi'nin Yapıldığ Günden Bu Yana Geçirdiği Genişletme Girişimler. *Vakıflar Dergisi*(XXIV), 5-50.

Aydın, B. (2012). XVI. Yüzyıl Osmanlı Seyahatnameleri Hakkında Bir Değerlendirme. *Osmanlı Araştırmaları*(XI), s. 435-451.

Aydın, N. (2019). Trabzon'da Yok Olan Dokuma Sanatı: "Ketan". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*(26), 577-622.

Aygün, N. (2005). *Onsekizci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret.* Trabzon: Serander Yayıncılık.

Aygün, N. (2008). XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Yapı. *Karadeniz Araştırmaları, 5*(17), s. 75-111.

Aytekin, A. (1991). Ashâbü'i-Yemîn. *TDK İslam Ansiklopedisi, 3*, s. 472.

Bağcı, S., Çağman, F., Günsel, R., & Tanındı, Z. (2006). *Osmanlı Resim Sanatı.* İstanbul: Kütür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Baykal, B. (1964). Fatih Sultan Mehmet-Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi. *Tarih Araştırma Dergisi, 2*(2), 67-81.

Berk, S. (2018). Eski Camilerin Kaybolan Güzelliklerinden Biri: Hüsn-i Hat Levhaları. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD), 3*(1), 97-123.

Beykal, F. (1996). Denizli İlinde 19. Yüzyılda Yapılan Duvar Resimleri. *(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim İş Eğitimi Anabilim Dalı.

Bilgin, M. (1996). *Trabzon Tarihi.* (H. Saltık, Dü.) İstanbul: Omaş Basım.

Birinci, A. (1989). Trabzon'da Matbuat ve Neşriyat Hayatı (1865-1928). *Trabzon 88-89 Kültür Yıllığı-2*, s. 173-188.

Bostan, M. (2016). XVII. Yüzyılda Trabzon Şehri. *1. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, s. 661-686.

Bozkurt, N. (2001). Kandil. *TDK İslam Ansiklopedisi, 24*, s. 299-300.

Bozkurt, N. (2002)). Kılıç. *TDK İslam Ansiklopedisi, 25*, s. 405-408.

Bozkurt, N., & Küçükaşçı, M. (2004). Mescid-i Haram. *TDV İslam Ansiklopedisi, 29*, 273-277.

Bozkurt, N., & Küçükaşçı, M. (2004). Mescid-i Nebevî. *TDV İslam Ansiklopedidi, 29*, s. 281-290.

Can, Ş. (2011). *Klasik Yunan Mitolojisi.* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Cansever, A. (2012). Trabzon Kenti Geleneksel Konut Mimarisi: Sürmene Konakları. *(Uzmanlık Tezi)*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Trabzon RÖlüöve ve Anıtlar Müdürlüğü).

Cantay, G. (2008). Türk Süsleme Sanatında Meyve. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 3*(5), s. 32-64.

Cantay, T. (1989). Alem. *TDK İslam Ansiklopedisi, 2*, s. 354-356.

Cihan Özsayıner, Z. (tarih yok). Selimiye Camii Yazıları. *İlgi, 55*, 9-14.

Çağlıtütüncigil, E. (2013). Türk Süsüleme Sanatında Nar: "Form, Köken ve İkonografik Anlamı". *TÜBAR, XXXIII*, s. 61-92.

Çalık, İ., Alemdar, B., Temel, T., Emin, H., & Ayan, A. (2017). Trabzon Ortahisar Fatih Camii Restorasyonuna Yönelik Onarım ve Güçlendidrme Çalışmaları. *Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Koruması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu (2-3-4 Kasın 2017)*, s. 169-178.

Çalka, M. (2018a). Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye'sinde Dini ve Edebi Kaynaklar. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, 5*(12), 33-43.

Çalka, M. (2018b). Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye'sine Yazılmış bir Nazire: Yûsuf Bir Sultan Şah'ın Muhammesiye'si. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, 4*(8), 65-83.

Çelebi, İ. (1998). Hicâp. *TDK İslam Ansiklopedisi, 17*, s. 429-430.

Çiçek, F. (tarih yok). XVIII. Yüzyılda Trabzon Şehri (1700-1725). *(Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi.

Çiçek, R. (2011). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Trabzon-Tebriz Yolu. *CIEPO 6. Ara Dönem Sempozyumu (14-17 Nisan 2011)*, s. 431-454.

Çıtırık, A. (2019). Osmanlı Dönemi Halk Din Anlayışının Olumasını Etkileyen Kaynaklar. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 19*(2), 861-883.

Çobanoğlu, A. (2009). Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 497-503.

Çolak, M. (2018). Türkçenin Söz Varlığında "Kılıç". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 7*(4), 2154-2188.

Çoruhlu, Y. (2014). *Kozmik, Mitolojik, Astrolojik, Dini ve Edebi Tasavvurlara Göre Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi.* İstanbul: Ötüken Yayınları.

D'Ohssos. (1791). *Tableou general de I'Empire Othoman* (Cilt 4). Paris,.

Dağlı, Y., & Kahraman, S. (2011). *Evliya Çelebi Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa, Bolu, Trabzon, Erzurum, Azerbaycan, Kafkasya, Kırım, Girit.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Daniels, S. (2004). "Landscape and Art". *Companion to Cultural Geography Blackwell Publishing*, 430-446.

Daş, E., & Şakir, Ç. (2013). *Karşıyaka'nın Taş Çiçekleri.* İzmir: Cihangir Çınar Ajans Matbaacılık.

Demirci, K. (1992). Burç. *TDK İslam Ansiklopedisi, 6*, s. 421-422.

Derman, M. (1989). Mimar Sinan'ın Eserlerinde Hat San'atı. *VI. Vakıf Haftası*, s. 287-300.

Derman, U. (1994). Divit. *TDK İslam Ansiklopedisi*, s. 450-451.

Derman, U. (2012). Tuğra. *TDK İslam Ansiklopedisi, 41*, s. 336-339.

Diğler, M., & Aydın, S. (2008). Hüsn-i Hat ve Mimarimizdeki Yeri. *38. ICANAS Kongre Bildiri Kitabı* (s. 449-465). içinde Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

Doğancı, K., & Altın, R. (2018). Strabon'a Göre Antikçağda Amaseia ve Çevresi. *Karadeniz Araştırmaları, XV*(58), s. 1-25.

Duymaz, Ş., & Demirci, D. (2014)). Antalya Kaleiçi Hanımağa Konağı Kalemişi Süslemeleri Üzerine Bir İnceleme. *Turkish Studies- International Peridical For The Languages- Literature and History of Turkishor Turkic, 9*(10), s. 503-530.

Erbaş, A. (2002). İslam Dışı Dinlerde Hac. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(5), 97-120.

Erbil, Ö. (2020). 500 Yıllık Süsleme Beton Sıva Çekmiş. *Hürriyet Gazetesi,*, 5.

Erdem, S. (1989). Alem. *TDK İslam Ansiklopedisi, 2*, s. 352-354.

Ersoy Kuyulu, İ. (2000). Anatolian Wall Painting and Cultural Traditions. *EJOS (Elektronic Journal of Oriental Studies) Utrectht,*, s. 1-27.

Ersoy, A. (1991). 18. Yüzyılın Minyatürleri ve 19. Yüzyılda Batı Tarzı Resme Geçiş. *İlgi, 25*(64), 12–17.

Ertuğrul, S., & Bozkurt, N. (2000). İbrik. *TDK İslam Ansiklopedisi, 21*, s. 172-176.

Eyice, S. (1991). Anadoluhisarı. *TDK İslam Ansiklopedisi, 3*, s. 147-149.

Eyice, S. (1991). Ayasofya. *TDV İslam Ansiklopedisi, 4*, 206-210.

Eyice, S. (2002). Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı. *Türkler, 15,* 284-308.

Fallmerayer, J. (2011). *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi.* (A. Eren, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Gologlu, M. (2013). *Trabzon Tarihi Fetihten Kurtuluşa Kadar.* Trabzon: Serander Yayıncılık.

Gouffier, C. (1842). *Voyage Pittorsque Dans L'Empire Ottoman* (Cilt 4). Paris.

Göksel, A. (2003). Topkapı Sarayı Müzesi Saat Koleksiyonu Zamane Bir Şark Masalı. *P. Sanat-Kültür-Antika,, 28,* s. 98-117.

Göktaş Kaya, L. (2006). Alevi Bektaşi Kültüründe "Kırkbudak" Üzerine. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, 40,* 211-229.

Gülhan, A. (2008)). ivan Şiirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar. *Turkish Studies Internation Peridical Fort he Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 3*(5), s. 345-375.

Gültekin,, R. (2008). Türklerde Bereket Sembolü Olarak Kullanılan Meyve Motifleri ve Mimaride Değerlendirilmesi. *Turkish Studies Internation Peridical Fort he Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 3*(5), s. 9-31.

Gündüzöz, G. (2015). Sembolizm ve Mitoloji Bağlamında Tasavvuf Kültüründe Hırka, Alem ve Seccade. *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı IV* (s. 123-136). içinde

Güneş, H. (2018). Zülfikar: Efsanevi Bir Kılıcın Tarihi Serüveni. *Türk Kültür ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*(89), 9-20.

Gürbüz, Ş. (2011). *Saat Kitabı.* İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları.

Harman, M. (2015). Geç Devir Osmanlı Resim Sanatında Cennet İmgesi: Duvar ve Kitaplarda Yer Alan Şematize Cennet Tasvirleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8*(39), 354-363.

Horuluoğlu, Ş. (2004). *Trabzon ve Çevresinin Tarihi Eserleri.* Ankara: Er Ofset Matbaacılık.

İnan, K. (2003). Trabzon'un Osmanlılar Tarafından Fethi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14*(1), 71-84.

İnce, K. (2004). Kabataş Köyü Merkez Camii/Çaykara/Trabzon. *Vakıflar Dergisi, 28,* 226-236.

İrteş, S. (1985). Kalem İşlerimizin Bugünü ve Yarını. *Türkiye'de Sanatın Bugünü ve Yarını Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi 1. Ulusal Sanat*

Sempozyumu 17-19 Nisan 1985 Tebliğler, 425-432. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi.

Işı, R. (2004). Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültler. *İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9*(2), 89-106.

Kadıoğlu, Y. (2006). Zigana (Kalkanlı) Geçidi'nin Karayolu Ulaşımındaki Rolü ve Önemi. *Türk Coğrafya Dergisi*(44), 45-60.

Kalender, E. (1999). *Gaziantep Abdullah Kimya Evi Duvar Resimleri.* Ankara: Dumat Ofset.

Kankal, R. (2016). Türk Kültüründe Servi Ağacı. *TR Dergisi*(11), 50-57.

Kaplan, N. (2011). Osmanlı Resim Sanatında Cehennem Tasviri. *Mukaddima*(4), 175-195.

Karpuz, H. (1990). *Trabzon.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Karpuz, H. (1993). Geleneksel Trabzon Evleri. *Kültür ve Sanat*(18 (Trabzon ÖZel Sayı)), 19-22.

Karpuz, H. (2004). Mevlana Külliyesi. *TDV İslam Ansiklopedisi, 29*, s. 448-452.

Karpuz, H. (2015). Trabzon'un İlk Anıt Fotoğraflarının Değeri. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*(18), 113-130.

Kaynakcı Elinç, Z., & Kaya, L. (2018). Mitoloji ve İnanışlar Işığında Türk Kültüründe Hurma Ağacı (Phoeniz Dactylifera L.) ve Sembolleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5*(2), 413-424.

Keskin, Ö. (2007). Osmanlı Devleti'nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madenciliğine Hizmetleri. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*(11), s. 79-92.

Kısa, A. (2020). I. Dünya Savaşı Yıllarında Trabzon Vilayetinde Yolların Durumu ve Askeri Nakliyat Üzerine Etkileri. (M. Okur, Ü. Köksal, & V. Aksoy, Dü) *Geçmişten Günümüze Karadeniz'de Ulaşım,*, s. 401-438.

Koçu, R. (tarih yok). Tarihte Fenerbahçe. s. 53-58.

Ksenophon. (2014). *Anabasis On Binlerin Dönüşü.* (S. Ceviz, Dü.) İstanbul: Parola Yayınları.

Kuleli, A. (2018). Kostaki Konağının Mimari Özellikleri ve Günümüzdeki Kullanımı Üzerine Bir Araştırma. *TÜBA-KED*(18), 147-190.

Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meali. (2004). (A. Kaşeli, Çev.) İstanbul: Sarmaşık Yayınları.

Kuş, A. (2016). *atılı Seyyah ve Araştırmacılara Göre 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Karadeniz Bölgesi.* Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.

Lowry, H. (2010). *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583.* İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Maşalı, M. (2006). Mushaf. *TDK İslam Ansiklopedisi, 31*, s. 242-248.

Memiş, M. (2017). Hat sanatına Terminolojik Bir Yaklaşım. *XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri. 2*, s. 554-565. Sakarya:: Sakarya Üniversitesi Yayınları.

Mülayim, S. (1994). *Sanat Tarihi Metodu.* İstanbul: Bilim Teknik Yayınları.

Mülayim, S. (1996). Fresk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesdisi, 13*, 199-200. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Mülayim, S. (2010). Süleymaniye Cami ve Külliyesi. *TDV İslam Ansiklopedisi, 38*, s. 114-119.

Mülayim, S. (2011). Bir Külliyenin Öyküsü. *Restorasyo Yıllığı, 3*, s. 30-36.

Naskali, E., & Herkmen, D. (2006). *Meyve Kitabı.* İstanbul: KİTABEVİ.

Nebi, N. (2007). Rahle. *TDK İslam Ansiklopedisi, 34*, s. 413-415.

Nemlioğlu Koca, Y. (2015). 19. Yüzyılda Trabzon Limanı: Seferler, Tüccarlar, Mallar,. *OÜSBAD*, 442-481.

Nemlioğlu, C. (2005). *Görsel Belgelerde Trabzon Panel ve Tablolar (Yağlıboya-Suluboya-Karakalem) Gravür ve Litografiler 1461-1914.* İstanbul: TAMEV.

Nemlioğlu, C. (2008). *Trabzon'un Abidevi Eserlerinden Kostaki Köşkü.* İstanbul: Nöbetçi Yayınevi.

Odabaşı, C. (1986). *Trabzon 1869-1933 Yılları Yaşantısı.* Ankara: İlk-San Matbaası.

Oğuz, B. (1983). *Mezar Taşında Simgeleşen İnançlar.* İstanbul: Can Matbaa.

Okçuoğlu, T. (2000). 18. Ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimlerinde Betimleme Anlayışı. *(Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Oral Patacı, Ö. (2017). Ampir Üslubu'nda Bir Sultan Camii: Nusretiye. *Akademik Bakış Dergisi*(59), 169-207.

Öksüz, M. (2005a). uruluşundan 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Tarihine Kısa bir Bakış (I). *Karadeniz Araştırmaları, 5*, s. 11-25.

Öksüz, M. (2005b). XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'da Âyân, Eşkıya ve Göç Sorunları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(1), 169-186.

Öksüz, M. (2006). *Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Toplum-Kültür-Ekonomi.* Trabzon: Serander Yayıncılık.

Öz, M. (2013). Zülfikar. *TDK İslam Ansiklopedisi, 44*, s. 553-554.

Özbek, Y. (2014). Kapadokya'da Osmanlı Dönemi Duvar Resimlerinde Kent Tasvirleri. *Mediterranean Journal of Humanities, IV*, s. 215-230.

Özdemir, Y. (201). *Fotoğraf ve Gravürlerle Trabzon Şehrengisi.* Trabzon: Mor Taka Kitaplığı.

Özen, H., Tuluk, Ö., Engin, H., Düzenli, H., Sümerkan, M., Tutkun, M., . . . Keleş, S. (2010). *Trabzon Kent İçi Kültür Varlıkları Envanteri.* Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Özhan Koçak, D. (2011). *19.Yüzyıl İstanbul'unda Kültürel Dönüşümün Sahnesi Osmanlı Tiyatrosu.* İstanbul: Parşömen Yayınları.

Özkeçeci, İ., Gül Durukan, N., & Alacalı, H. (2018). XVII-XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Dönemi Konut Mimarisinde İç Mekan Tavan Süslemelerine Bir Bakış. *İnsan&İnsan, 5*(17), s. 214-232.

Özönder, H. (1987). Mevlana Türbe ve Külliyesinin Tamir ve İlaveler Kronolojisi. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*(2), 13-75.

Özönder, H. (2003). *Ansiklopedik Hat ve Tezhio Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü.* Konya: Pre-Press.

Peew, C. (1943). *Alte Hauser in Plovdiv.* Berlin: Florian Kupferberg Verlag.

Pınar, İ. (1998). *19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri Manisa, Edirne, Kütahya, Ankara, İstanbul, Trabzon, Antalya, Diyarbakır, Konya, İzmir,.* İzmir: Akademi Kitabevi.

Renda, G. (1975). Öncelikle Tanıtılması ve Korunması Gereken Sanat Eserleri: Resimli ve Nakışlı Duvar Resimleri. *Milliyet Sanat Dergisi*(162), 18-20.

Renda, G. (1977). *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850.* Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Renda, G. (1978). Wall Paintings in Turkish Houses. *V th International Congress of Turkish Art (23-28 September 1975)*, s. 711-735.

Renda, G. (1982). Restorasyon Çalışmalarında Kalem İşleri ve Duvar Resimlerinin Yeri. *Röleve ve Restorasyon Dergisi*(I. Restorasyon Semineri Özel sayı 4), 79-90.

Renda, G. (1985). 19. Yy'da Kalemişi Nakış-Duvar Resmi. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi(6),* 1530-1535. İstanbul: İletişim Yayınları.

Renda, G. (2002). Yenileşme Döneminde Kültür ve Sanat. *Genel Türk Tarihi, 8*, s. 96-124.

Sevengil, R. (1969). *Opera San'atı ile İlk Temaslarımız.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Sönmez, Z. (2006). *Türk-İtalyan Siyaset ve Sanat İlişkileri.* İstanbul: Bağlam Yayınları.

Sözen, M., & Tanyelli, U. (2015). *Sanat KAvramları ve Sözlüğü.* İstanbul: Remzi Kitap Evi.

Sümerkan, R., & Okman, İ. (1999). *Kültür Varlıklarıyla Trabzon Cilt 1 İlçeler ve Köyler.* Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü.

Şahbaz, M. (2018). Türk İnanç ve Düşünce Sisteminde Servi/Selvi ve Kayın Ağacının Yeri ve Önemi. *II. Uluslararası El Ruha Sosyal Bilimler Kongresi (9-11 Şubat)*, (s. 349-358).

Şahin Tekinalp, A. (1999). Yıldız Sarayı Kompleksi Duvar Resimleri. *(Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı.

Şahin Tekinalp, P. (2002). Batılılaşma Dönemi Duvar Resmi. *Türkler, 15*, 440-448.

Şahin, M. (2016). Giresun ve Trabzon İllerindeki Bağdadi Kubbeli Camileri. *(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.

Şener, D. (2011). XVIII. Ve XIX Yüzyıllarda Anadolu Duvar Resimleri. *(Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.

Şenocak, E. (2015). Hak Anlatı ve İnanışlarında Mitolojik Bir Meyve: Nar. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 4*(8), 228-251.

Tepekaya, M., & Çalık, R. (2005). Türk Alman Belgeleri Işığında Trabzon'da Ermeni Tehcirinin Uygulanması. *Tarihi İncelemeleri Dergisi, XX*(1), 169-195.

Texier, C. (1864). *Byzatine Architecture: Examples of Edifices Erected in the East.* London.

Toderini, A. (1789). *De La Lİtterature Des Tucs.* Paris.

Topaloğlu, B. (1993). Cennet. *TDK İslam Ansiklopedisi, 7*, s. 376-386.

Toprak, S. (2005). Mizan. *TDK İslam Ansiklopedisi, 30*, s. 211-212.

Tozlu, S. (2002). 19. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Bakımından Trabzon Limanı. *Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (3-5 Mayıs 2001)*, s. 381-397.

Trabzon. (2007). Trabzon Belediyesi.

Tuluk, Ö., & Düzenli, H. (2010). *Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza.* İstanbul: Klasik Yayınları.

Uludağ, S. (1998). Hicâp. *TDK İslam Ansiklopedisi, 17*, s. 430-431.

Unar, Y. (2003). Takîyüddîn Al-Rasıd'ın Gözlemleriyle İstanbul Semalarında Zaman. *P. Sanat-Kültür-Antika*(28), 80-97.

Usta, V. (2016). *Yıldız Sarayı Albümü'nde Trabzon.*

Usta, V., & Tuluk, Ö. (2017). *Başlangıçtan Halkevlerine Trabzon'da Tiyatro.* Trabzon: Serander Yayıncılık.

Uzluk, Ş. (1987). Mevlana'nın Ölümü ve Yeşil Kubbe. *2. Milli Mevlana Kongresi (3-5 Mayıs 1986)* (s. 57-60). Konya: Selçuk Üniversitesi.

Uzun, T. (2017). 19. Yüzyıl Osmanlı Duvar Resimlerinde Yeniliğin ve Değişimin Sembolü Tasvirler. *XX. Uluslararası Ortaçağ Ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (2-6 Kasım 2016), 2*, s. 852-862.

Uzunaksu, C. (tarih yok). Süleymaniye Cami Tarihçe. *Yaşayan Tarih İstanbul*(17).

Ünay, S. (2015). Bugün Natürmort. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi, 1*(1), 71-78.

Ünver, G. (1971). Osmanlı Sanatında Vazolu Ve Vazosuz Çiçek Demetleri. *Vakıflar Dergisi*, 321-326.

Yahya, Â.-İ. (2005). *Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm Mecmu'âtü'z-Zarâ'if Sandukatu'l-Ma'ârif.* İstanbul: Ocak Yayınları.

Yalçın Usal, S. (2010). Türklerde Çeyiz Sandığının Kullanımı ve Geleneksel Süslemeleri. *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 1*(1), 158-167.

Yavuz, M. (2009). *Çaykara ve Dernekpazarı'nda Geleneksel Köy Camileri.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Yavuz, M. (2009a). Doğu Karadeniz Köy Camilerinde Bezemem Anlayışı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2*(6), s. 306-322.

Yavuz, M. (2009b). Oslu Nüderris Hacı Hasan Efendi Ve Onun Manevi Etkisi Alanında Oluşan Mimari Yapılaşma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2*(7), 263-305.

Yavuz, M. (2009c). Sürmene-Gültepe Köyü Yukarı Kefeli Mahallesi Camii ve Şadırvanı. *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi, 7*(31), 499-515.

Yavuz, S. (2003). Livâü'l-Hamd. *TDK İslam Ansiklopedisi, 7*, s. 200.

Yeğin, A. (2015). *Cins-i Ala Cigara Kağıdı- Sigara Ambalajları Üzerinden Osmanlı'da Grafik Sanatına Bakış.* İstanbul: İstanbul Müzayede Yayınları.

Yılmaz, F. (2012). Antik Dönem Fresk Yapım Teknikleri. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2*(4), 95-105.

Yılmaz, G. (2011). Batılılaşma Dönemi Osmanlı Sosyal Yaşamında Saatlerin Yeri. *Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu (21-22 Mayıs 2010) Bildiri Kitabı*, s. 41-50.

Yılmaz, Ö. (2006). Yabancı Kaynaklara Göre 19. Yüzyılda Trabzon Nüfusu. *Kültür ve Tarih Sempozyumu (16-18 Mayıs 2006)*.

Yılmaz, Ö. (2007). İngiliz Seyyah Frederick Walpole'un Trabzon İzlenimleri. *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*, s. 439-452.

Yılmaz, Ö. (2009). Karadeniz'in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2*(7), 359-382.

Yılmaz, Ö. (2014). Victor Fontanier'nin 1831'de Trabzon'dan Batum'a Seyahati. *Mavi Atlas*(2), 118-134.

Yılmaz, Ö. (2016). Marius Outret'in 1835 Yılında Trabzon'dan Erzurum'a Seyahati ve Erzurum Şehri Hakkında Raporu. *Mavi Atlas*(7), 150-167.

Yum, Ş. (1995). Son Dönem Osmanlı Saray Yapılarındaki Bazı Tasvirler Üzerine Gözlemler. *Dokuzuncu Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiri Özetleri (23-27 Eylül 1991), 3*, s. 543-552.

Yurteri, S., & Ölmez, F. (2008). Türk Dokumalarında Ağaç Motifi. *38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), 1*, s. 1445-1470.

Yüksekyıldız, E., Uğurlu, Ö., Yıldırım, U., & Başar, E. (2015). Trabzon Çamburnu Tersanesinin Tarihsel Gelişimi. *OÜSBAD*, s. 58-70.

Yüksel, M. (2000). *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeler Cilt 1.* Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

Zehiroğlu, A. (tarih yok). Prokop,us'un Trabzon Seyahati. *Tarih ve Toplum*(200,), 98-101.

ARŞİV BELGELERİ

BOA. H-08-12-1292

BOA. MF.İBT. 32. 136

BOA. MVL. 652. 118

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Trabzon 18. Yüzyıl tüccarların kullandığı ticaret güzergahları (Çiçek, 2020, s. 488)..... 18
Harita 2: 1913, Trabzon Vilayet Yollar (Kısa, 2020, s. 405). 43
Harita 3: Trabzon Haritası 53
Harita 4: Ortahisar Yapı Haritası 54
Harita 5: Sürmene Yapı Haritası..... 105
Harita 6: Arsin Yapı Haritası 144
Harita 7: Çaykara Yapı Haritası..... 174
Harita 8: Araklı Yapı Haritası..... 195
Harita 9: Maçka Yapı Haritası 219
Harita 10: Tonya Yapı Haritası..... 231
Harita 11: Hayrat Yapı Haritası 249
Harita 12: Akçaabat Yapı Haritası..... 261
Harita 13: Beşikdüzü Yapı Haritası 266
Harita 14: Şalpazarı Yapı Haritası 273

RESİM LİSTESİ

Resim 1: Sultan II. Selim'in Avusturya İmparatorluğu Elçisini Kabul Ediyor, Nüzhet el-esrar el ahbar der Sefer-i Sigetvar, 1568, TSM, H. 1339 (And, 2002, s. 211). 23
Resim 2: Sultan Murad'ın Kitabı İncelemesi, Mattali'ü's-sa'ade ve Yekabi'u's-siyâde, 1582, PBNF,Turc 242, y.7b (Bağcı, Çağman, Renda ve Tanındı, 2012, s. 191)..... 23
Resim 3: Sadrazamın akşam ya da iftar yemeği, Tabaka 41, 1790, Gravür, (D'Ohssos, 1790), Library of Gongress, 05007776..... 23
Resim 4: Apartman, Tabaka 62, 1790, Gravür, (D'Ohssos, 1790), Library of Gongress, 05007776 23
Resim 5: Apartman, Tabaka 83, 1790, Gravür, (D'Ohssos, 1790), Library of Gongress, 05007776 23
Resim 6: Doğuran Kadın, Zenânnâme, 1793, İÜK, T5502 (And, 2002, s. 457). 24
Resim 7: Mirasyedi Meyhanede Eğleniyor, Hûbannâme, 1793, İÜK, T5502 (And, 2002, s. 382)..... 24
Resim 8: Yıldız Sarayı Küçük Mabeyn ve kartuşu (Şahin Tekinalp 1999, s. 97). 25
Resim 9: Yıldız Sarayı Küçük Mabeyn ve kartuşu çizimi (G. Tavukcuoğlu). 25
Resim 10: Topkapı Sarayı, Harem Dairesi- Gözdeler Dairesi Üst Kat Büyük Oda tavan şeridi içerisindeki manzara (Renda, 1977, s. 83). 27
Resim 11: Topkapı Sarayı, Harem Dairesi- III. Selim Meşk ve Namaz Odası (Renda, 1977, s. 90)..... 27
Resim 12: Topkapı Sarayı, Harem Dairesi- I. Abdülhamit Yatak Odasının Üst Duvarı (Renda, 1977, s. 99). 27
Resim 13: Edirne İlhan Koman Evi (Şener, 2011, s. 644)..... 28
Resim 14: Bursa, Abdal Mahallesindeki Ev- Ocaklı Başoda (Renda, 1977, s. 125).... 29
Resim 15: Antalya, Tekelioğlu Evi (Şener, 2011, s. 652). 31
Resim 16: Antalya, Tekelioğlu Evi-Başodası (Şener, 2011, s. 653). 31
Resim 17: Muğla, Soma Hızır Bey Cami (Şener, 2011, s. 593). 32
Resim 18: Muğla, Soma Hızır Bey Cami (Şener, 2011, s. 594). 32
Resim 19: Kütahya, Tavşanlı-Kurşunlu Cami (Şener, 2011, s. 540)..... 33
Resim 20: Kütahya, Tavşanlı-Kurşunlu Cami (Şener, 2011, s. 540)..... 33
Resim 21: Filibe, Klijanti Evi (Peew, 1943). 34
Resim 22: Filibe, Atamian Evi (Peew, 1943). 34
Resim 23: Filibe, Hindlian Evi (Peew, 1943). 34
Resim 24: Filibe, Nedkovich Evi (Renda, 1977, s. 168). 34
Resim 25: Trabzon Şehir Kapıları, Bryer ve Winfield, 19. Yüzyıl, Gravür (Tuluk ve Düzenli, 2010, s. 35). 40
Resim 26: Trabzon, J. Pitton de Tournefor, 1701, Gravür (Bostan, 2016, s. 668). 42
Resim 27: Trabzon Salnamesi, 1869 47
Resim 28: Trabzon Salnamesi, 1869 47
Resim 29: Fulya ve Sümbül Sigara Kağıdı, Papdapulo ve Sandalides Biraderler, Trabzon, 19. Yy. (Yeğin, 2015, s. 197) 48

Resim 30: Tren Garı Kağıdı, G. E. Michalides, Trabzon, 1890 civ. (Yeğin, 2015, s. 124) 48
Resim 31: Trabzon Ayasofya Cami-i Şerif, Kakuli Biraderler, 1885-1890, Fotoğraf (Usta, 2016, s. 10) 48
Resim 32: Trabzon Vapur Limaıyla Çölekçi Derusu, Kakuli Biraderler, 1885-1890, Fotoğraf (Usta, 2016, s. 63) 48
Resim 33: Çolakyan Kartpostallarından, Haçil Çolakyan, 19. Yy.. Kartpostal (Karpuz, 2015, s. 122) 49
Resim 34: Çolakyan Kartpostallarından, Haçil Çolakyan, 19. Yy.. Kartpostal (Karpuz, 2015, s. 122) 49
Resim 35: “Prenses Trabzon’da” oyun afişi, 1313-1895-1896 (Özdemir, 2011, s. 300) 50
Resim 36: Trabzon, Charles Texier, 19. Yüzyıl, Gravür (Texier, 1864) 52
Resim 37: Trabzon Ayasofya, Jules Joseph Augustin Laurens, 1847, Sulu Boya, 30.5-44,8 cm, Paris Güzel Sanatlar Okulu Kitaplığı, EBA 2426 (Nemlioğlu, 2005, s. 34). 52

FOTOĞRAF LİSTESİ

Foto. 1: Kundupoğlu Konağı, Başoda (Ahsen Yılmaz). 56
Foto. 2: Kundupoğlu Konağı, Başoda-Ağaç Tasvirleri (Ahsen Yılmaz) 56
Foto. 3: Kundupoğlu Konağı, Başoda- Ağaç Tasvirleri (Ahsen Yılmaz) 57
Foto. 4: Kundupoğlu Konağı, Başoda- Elma Ağacı (Ahsen Yılmaz) 57
Foto. 5: Kundupoğlu Konağı, Başoda- Çiçek Tasviri (Ahsen Yılmaz)..... 57
Foto. 6: Kundupoğlu Konağı, Başoda-Nar Ağacı (Ahsen Yılmaz)..... 58
Foto. 7: Kundupoğlu Konağı, Başoda-Hurma Ağacı (Ahsen Yılmaz)..... 58
Foto. 8: Kundupoğlu Konağı, Başoda-Armut Ağacı (Ahsen Yılmaz) 58
Foto. 9: Kundupoğlu Konağı, Başoda-Limon Ağacı (Ahsen Yılmaz) 59
Foto. 10: Kundupoğlu Konağı, Başoda-Çiçek Tasvirleri (Ahsen Yılmaz)..... 59
Foto. 11: Kundupoğlu Konağı, Başoda- Tavan Eteği- Armut, Nar, Elma, Limon (Ahsen Yılmaz)..... 59
Foto. 12: Kundupoğlu Konağı, Başoda-Meyve Tasvirleri Genel(Ahsen Yılmaz) 60
Foto. 13: Kundupoğlu Konağı, Başoda (Ahsen Yılmaz)..... 60
Foto. 14: Kundupoğlu Konağı, Başoda-Tavan (Ahsen Yılmaz) 60
Foto. 15: Kundupoğlu Konağı, Başoda-Tavandaki Sekizgen Göbek (Ahsen Yılmaz) 61
Foto. 16: Kundupoğlu Konağı, Başoda-Tavandaki Sekizgen Göbek Ayrıntı (Ahsen Yılmaz) 61
Foto. 17: Kostaki Konağı, Dış Görünüş 67
Foto. 18: Kostaki Konağı, Dış Görünüş 67
Foto. 19: Kostaki Konağı, Dış Görünüş 67
Foto. 20: Kostaki Konağı, Dış Görünüş 67
Foto. 21: Kostaki Konağı, Zemin kat 01 nolu alan-Giriş Kapı Ve Güvenlik Bölümü 67
Foto. 22: Kostaki Konağı, Zemin kat 01 nolu alan-Giriş Kapı Ve Güvenlik Bölümü-Grifon Tasviri 68
Foto. 23: Kostaki Konağı, Zemin kat 01 nolu alan -Giriş Kapı Ve Güvenlik Bölümü-Grifon Tasviri 68
Foto. 24: Kostaki Konağı, Zemin kat 01 nolu alan -Giriş Kapı Ve Güvenlik Bölümü-Tavan 68
Foto. 25: Kostaki Konağı, Zemin kat 01 nolu alan -Giriş Kapı Ve Güvenlik Bölümü-Tavan-Hermes Portresi 69
Foto. 26: Kostaki Konağı, Zemin kat 01 nolu alan -Giriş Kapı Ve Güvenlik Bölümü-Tavan-Hermes Portresi 69
Foto. 27: Kostaki Konağı, Zemin kat 02 nolu alan -İç Avlu-Tavan Geyik Tasviri.... 69
Foto. 28: Kostaki Konağı, Zemin kat 02 nolu alan - İç Avlu -Tavan Venüs..... 70
Foto. 29: Kostaki Konağı, Zemin kat 02 nolu alan - İç Avlu -Tavan Geyik Tasviri.. 70
Foto. 30: Kostaki Konağı, Zemin kat 02 nolu alan - İç Avlu -Tavan Venüs..... 70
Foto. 31: Kostaki Konağı, Zemin kat 02 nolu alan - İç Avlu -Tavan Kır Manzarası Tasviri 71

Foto. 32: Kostaki Konağı, Zemin kat 02 nolu alan - İç Avlu -Tavan Kır Manzarası İçerisinde Köprü Tasviri 71
Foto. 33: Kostaki Konağı, Zemin kat 02 nolu alan - İç Avlu -Tavan Afrodit 71
Foto. 34: Kostaki Konağı, Dua Odası (Nemlioğlu, 2008, s. 66) 72
Foto. 35: Kostaki Konağı, Dua Odası-Detay (Nemlioğlu, 2008, s. 67)..... 72
Foto. 36: Kostaki Konağı, Dua Odası-Detay (Nemlioğlu, 2008, s. 69)..... 72
Foto. 37: Kostaki Konağı, Konuk Odası-Detay (Nemlioğlu, 2008, s. 72) 73
Foto. 38: Kostaki Konağı, Konuk Odası-Deta (Nemlioğlu, 2008, s. 74) 73
Foto. 39: Kostaki Konağı, Yemek Odası-Detay (Nemlioğlu, 2008, s. 77)..... 73
Foto. 40: Kostaki Konağı, Yemek Odası-Detay (Nemlioğlu, 2008, s. 78)..... 74
Foto. 41: Kostaki Konağı, Yemek Odası-Detay (Nemlioğlu, 2008, s. 79)..... 74
Foto. 42: Kostaki Konağı, Yemek Odası-Detay (Nemlioğlu, 2008, s. 80)..... 74
Foto. 43: Kostaki Konağı, Yemek Odası-Detay (Nemlioğlu, 2008, s. 81)..... 75
Foto. 44: Kostaki Konağı, Zemin kat 17 nolu alan-Koridor..... 75
Foto. 45: Kostaki Konağı, Zemin kat 18 nolu alan-Yemek Odası -Detay..... 75
Foto. 46: Kostaki Konağı, Zemin kat 16 nolu alan-Merdiven..... 76
Foto. 47: Kostaki Konağı, Zemin kat 16 nolu alan-Merdiven..... 76
Foto. 48: Kostaki Konağı, Zemin kat 16 nolu alan-Merdiven..... 76
Foto. 49: Kostaki Konağı, 1. Kat 01 nolu alan Merdiven Hol..... 77
Foto. 50: Kostaki Konağı, 1. Kat 01 nolu alan Merdiven Hol-Detay..... 77
Foto. 51: Kostaki Konağı, 1. Kat 03 nolu alan - Koridor 77
Foto. 52: Kostaki Konağı, 1. Kat 05 nolu oda -Gardırop Odası 78
Foto. 53: Kostaki Konağı, 1. Kat 05 nolu oda -Gardırop Odası-Detay 78
Foto. 54: Kostaki Konağı, 1. Kat 06 nolu oda -Sergi Odası 78
Foto. 55: Kostaki Konağı, 1. Kat 06 nolu oda -Sergi Odası 79
Foto. 56: Kostaki Konağı, 1. Kat 06 nolu oda -Sergi Odası 79
Foto. 57: Kostaki Konağı, 1. Kat 06 nolu oda -Sergi Odası-Detay 79
Foto. 58: Kostaki Konağı, 1. Kat 06 nolu oda -Sergi Odası-Detay 79
Foto. 59: Kostaki Konağı, 1. Kat 07 nolu oda -Sergi Odası 80
Foto. 60: Kostaki Konağı, 1. Kat 07 nolu oda -Sergi Odası-Detay 80
Foto. 61: Kostaki Konağı, 1. Kat 06 nolu oda -Sergi Odası-Detay 80
Foto. 62: Kostaki Konağı, 1. Kat 07 nolu oda -Sergi Odası-Detay 80
Foto. 63: Kostaki Konağı, 1. Kat 08 nolu oda -Sergi Odası 81
Foto. 64: Kostaki Konağı, 1. Kat 08 nolu oda -Sergi Odası-Detay 81
Foto. 65: Kostaki Konağı, 1. Kat 09 nolu oda -Sergi Odası 81
Foto. 66: Kostaki Konağı, 1. Kat 08 nolu oda -Sergi Odası- Detay 82
Foto. 67: Kostaki Konağı, 1. Kat 10 nolu oda 82
Foto. 68: Kostaki Konağı, 1. Kat 10 nolu oda -Detay 82
Foto. 69: Kostaki Konağı, 1. Kat 10 nolu oda -Detay 83
Foto. 70: Kostaki Konağı, 1. Kat 11 nolu alan -Koridor 83
Foto. 71: Kostaki Konağı, 1. Kat 12 nolu oda - Sergi Salonu 83
Foto. 72: Kostaki Konağı, 1. Kat 12 nolu oda - Sergi Salonu 83

Foto. 73: Kostaki Konağı, 1. Kat 12 nolu oda - Sergi Salonu -Detay 84
Foto. 74: Kostaki Konağı, 1. Kat 12 nolu oda - Sergi Salonu -Detay 84
Foto. 75: Kostaki Konağı, 1. Kat 19 nolu oda -Oda 84
Foto. 76: Kostaki Konağı, 1. Kat 19 nolu oda -Oda-Detay 85
Foto. 77: Kostaki Konağı, Koridor 85
Foto. 78: Kostaki Konağı, 2. Kat 01 nolu alan -Merdiven 85
Foto. 79: Kostaki Konağı, 2. Kat 02 nolu alan -Koridor 86
Foto. 80: Kostaki Konağı, 2. Kat 04 nolu oda -Müdür Odası 86
Foto. 81: Kostaki Konağı, 2. Kat 04 nolu oda -Müdür Odası-Detay 86
Foto. 82: Kostaki Konağı, 2. Kat 16 nolu oda -Muhasebe Odası 87
Foto. 83: Kostaki Konağı, 2. Kat 16 nolu oda -Muhasebe Odası-Detay 87
Foto. 84: Kostaki Konağı, 2. Kat 16 nolu oda -Muhasebe Odası-Detay 87
Foto. 85: Kostaki Konağı, 2. Kat 17 nolu oda -Memur Odası 88
Foto. 86: Kostaki Konağı, 2. Kat 17 nolu oda -Memur Odası-Detay 88
Foto. 87: Kostaki Konağı, 2. Kat Koridor 88
Foto. 88: Kostaki Konağı, Zemin kat 4 nolu oda-Oturma Odası-Detay 89
Foto. 89: Kostaki Konağı, Zemin kat 4 nolu oda -Oturma Odası-Detay 89
Foto. 90: Kostaki Konağı, Zemin kat 4 nolu oda -Oturma Odası-Detay 89
Foto. 91: Hızır Bey Cami 92
Foto. 92: Hızır Bey Cami 92
Foto. 93: Hızır Bey Cami-Batı Duvarı 92
Foto. 94: Hızır Bey Cami-Güney Duvarı 93
Foto. 95: Hızır Bey Cami-Doğu Duvarı 93
Foto. 96: Hızır Bey Cami-Mihrap 93
Foto. 97: Hacı Kasım Cami 95
Foto. 98: Hacı Kasım Cami-Batı Duvarı 95
Foto. 99: Hacı Kasım Cami-Güney Duvarı 95
Foto. 100: Hacı Kasım Cami-Doğu Duvarı 96
Foto. 101: Hacı Kasım Cami-Kubbe 96
Foto. 102: Hacı Kasım Cami-Kubbe 96
Foto. 103: Gülbahar Hatun Cami 98
Foto. 104: Gülbahar Hatun Cami-Harim 98
Foto. 105: Gülbahar Hatun Cami-Harim 99
Foto. 106: Gülbahar Hatun Cami-Harim 99
Foto. 107: Gülbahar Hatun Cami-Harim 99
Foto. 108: Gülbahar Hatun Cami-Mihrap 100
Foto. 109: Gülbahar Hatun Cami-Mihrap-Detay 100
Foto. 110: Gülbahar Hatun Cami-Mihrap-Detay 100
Foto. 111: Büyük Fatih Cami 102
Foto. 112: Büyük Fatih Cami-Giriş 102
Foto. 113: Büyük Fatih Cami-Harim 103
Foto. 114: Büyük Fatih Cami-Harim 103

Foto. 115: Büyük Fatih Cami-Harim 103
Foto. 116: Büyük Fatih Cami-Kubbe 104
Foto. 117: Büyük Fatih Cami-Kubbe Detay 104
Foto. 118: Memiş Ağa Konağı (Trabzon Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü) 108
Foto. 119: Memiş Ağa Konağı (Trabzon Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü) 108
Foto. 120: Memiş Ağa Konağı (Trabzon Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü) 109
Foto. 121: Memiş Ağa Konağı (Trabzon Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü) 109
Foto. 122: Memiş Ağa Konağı (Trabzon Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü) 109
Foto. 123: Memiş Ağa Konağı (Trabzon Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü) 110
Foto. 124: Memiş Ağa Konağı (Trabzon Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü) 110
Foto. 125: Memiş Ağa Konağı (Trabzon Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü) 110
Foto. 126: Memiş Ağa Konağı (Trabzon Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü) 111
Foto. 127: Memiş Ağa Konağı (Trabzon Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü) 111
Foto. 128: Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami 114
Foto. 129: Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami-Batı Duvarı 114
Foto. 130: Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami-Batı Duvarı 115
Foto. 131: Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami-Güney Duvarı 115
Foto. 132: Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami-Doğu Duvarı 115
Foto. 133: Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami-Kuzey Duvarı 116
Foto. 134: Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami-Mahfil 116
Foto. 135: Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami-Mahfil 116
Foto. 136: Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami-Mahfil 117
Foto. 137: Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami-Mahfil 117
Foto. 138: Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami-Mahfil 117
Foto. 139: Gültepe Köyü Kefeli Cami 121
Foto. 140: Gültepe Köyü Kefeli Cami-Tavan 121
Foto. 141: Gültepe Köyü Kefeli Cami-Tavan-Detay 121
Foto. 142: Gültepe Köyü Kefeli Cami-Batı Duvarı 122
Foto. 143: Gültepe Köyü Kefeli Cami-Batı Duvarı 122
Foto. 144: Gültepe Köyü Kefeli Cami-Güney Duvarı 122
Foto. 145: Gültepe Köyü Kefeli Cami-Doğu Duvarı 123
Foto. 146: Gültepe Köyü Kefeli Cami-Kuzey Duvarı 123

Foto. 147: Gültepe Köyü Kefeli Cami-Mahfil 123
Foto. 148: Gültepe Köyü Kefeli Cami-Mahfil 124
Foto. 149: Gültepe Köyü Kefeli Cami-Mahfil 124
Foto. 150: Gültepe Köyü Kefeli Cami-Mahfil 124
Foto. 151: Gültepe Köyü Kefeli Cami-Mahfil Detay 125
Foto. 152: Gültepe Köyü II. Abdülhamit Cami 129
Foto. 153: Gültepe Köyü II. Abdülhamit Cami-Batı Duvarı 129
Foto. 154: Gültepe Köyü II. Abdülhamit Cami-Güney Duvarı 129
Foto. 155: Gültepe Köyü II. Abdülhamit Cami-Doğu Duvarı 130
Foto. 156: Gültepe Köyü II. Abdülhamit Cami-Kuzey Duvarı 130
Foto. 157: Gültepe Köyü II. Abdülhamit Cami-Mahfil 130
Foto. 158: Gültepe Köyü II. Abdülhamit Cami-Mahfil 131
Foto. 159: Gültepe Köyü II. Abdülhamit Cami-Mahfil 131
Foto. 160: Gültepe Köyü II. Abdülhamit Cami-Mahfil 131
Foto. 161: Karacakaya Cami 135
Foto. 162: Karacakaya Cami-Batı Duvarı 135
Foto. 163: Karacakaya Cami-Batı Duvarı 135
Foto. 164: Karacakaya Cami-Güney Duvarı 136
Foto. 165: Karacakaya Cami-Doğu Duvarı 136
Foto. 166: Karacakaya Cami-Kuzey Duvarı 136
Foto. 167: Karacakaya Cami-Mahfil 137
Foto. 168: Karacakaya Cami-Mahfil 137
Foto. 169: Karacakaya Cami-Mahfil 137
Foto. 170: Karacakaya Cami-Mahfil 138
Foto. 171: Karacakaya Cami-Mahfil 138
Foto. 172: Aşağı Ovalı Mahalle Cami 140
Foto. 173: Aşağı Ovalı Mahalle Cami- Batı Duvarı 140
Foto. 174: Aşağı Ovalı Mahalle Cami- Batı Duvarı 141
Foto. 175: Aşağı Ovalı Mahalle Cami- Güney Duvarı 141
Foto. 176: Aşağı Ovalı Mahalle Cami-Mihrap Üstü 141
Foto. 177: Aşağı Ovalı Mahalle Cami- Mahfil 142
Foto. 178: Aşağı Ovalı Mahalle Cami- Mahfil 142
Foto. 179: Aşağı Ovalı Mahalle Cami- Mahfil 142
Foto. 180: Aşağı Ovalı Mahalle Cami- Mahfil 143
Foto. 181: Yolüstü Mahallesi Cami 146
Foto. 182: Yolüstü Mahallesi Cami-Kuzey Duvarı 146
Foto. 183: Yolüstü Mahallesi Cami-Batı Duvarı 147
Foto. 184: Yolüstü Mahallesi Cami-Batı Duvarı 147
Foto. 185: Yolüstü Mahallesi Cami-Güney Duvarı 147
Foto. 186: Yolüstü Mahallesi Cami-Doğu Duvarı 148
Foto. 187: Yolüstü Mahallesi Cami-Kuzey Duvarı 148
Foto. 188: Yolüstü Mahallesi Cami-Doğu Duvarı 148

Foto. 189: Yolüstü Mahallesi Cami-Giriş Kapısı 149
Foto. 190: Yolüstü Mahallesi Cami-Giriş Kapısı 149
Foto. 191: Güneyce Köyü Büyük Cami..... 153
Foto. 192: Güneyce Köyü Büyük Cami..... 154
Foto. 193: Güneyce Köyü Büyük Cami-Batı Duvarı 154
Foto. 194: Güneyce Köyü Büyük Cami-Batı Duvarı 154
Foto. 195: Güneyce Köyü Büyük Cami-Güney Duvarı 155
Foto. 196: Güneyce Köyü Büyük Cami-Doğu Duvarı 155
Foto. 197: Güneyce Köyü Büyük Cami-Doğu Duvarı 155
Foto. 198: Güneyce Köyü Büyük Cami-Kuzey Duvarı..... 156
Foto. 199: Güneyce Köyü Büyük Cami-Mahfil 156
Foto. 200: Güneyce Köyü Büyük Cami-Mahfil 156
Foto. 201: Güneyce Köyü Büyük Cami-Mahfil 157
Foto. 202: Güneyce Köyü Büyük Cami-Mahfil 157
Foto. 203: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami..... 161
Foto. 204: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami..... 161
Foto. 205: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami-Batı Duvarı..... 162
Foto. 206: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami-Batı Duvarı..... 162
Foto. 207: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami-Güney Duvarı..... 162
Foto. 208: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami-Güney Duvarı..... 163
Foto. 209: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami-Doğu Duvarı 163
Foto. 210: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami-Doğu Duvarı 163
Foto. 211: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami-Kuzey Duvarı..... 164
Foto. 212: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami-Mahfil 164
Foto. 213: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami-Mahfil 164
Foto. 214: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami-Mahfil 165
Foto. 215: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami-Mahfil 165
Foto. 216: Atayurt-Çatak Mahallesi Cami-Tavan 165
Foto. 217: Işıklı Köyü Cami 169
Foto. 218: Işıklı Köyü Cami 169
Foto. 219: Işıklı Köyü Cami-Batı Duvarı 170
Foto. 220: Işıklı Köyü Cami-Batı Duvarı 170
Foto. 221: Işıklı Köyü Cami-Güney Duvarı 170
Foto. 222: Işıklı Köyü Cami-Doğu Duvarı..... 171
Foto. 223: Işıklı Köyü Cami-Doğu Duvarı..... 171
Foto. 224: Işıklı Köyü Cami-Kuzey Duvarı 171
Foto. 225: Işıklı Köyü Cami-Kuzey Duvarı 172
Foto. 226: Işıklı Köyü Cami-Mahfil..... 172
Foto. 227: Işıklı Köyü Cami-Mahfil..... 172
Foto. 228: Işıklı Köyü Cami-Mahfil..... 173
Foto. 229: Işıklı Köyü Cami-Mahfil..... 173
Foto. 230: Işıklı Köyü Cami-Mahfil..... 173

Foto. 231: Kabataş Köyü Merkez Cami 179
Foto. 232: Kabataş Köyü Merkez Cami-Kitabesi 179
Foto. 233: Kabataş Köyü Merkez Cami-Batı Duvarı 180
Foto. 234: Kabataş Köyü Merkez Cami-Batı Duvarı 180
Foto. 235: Kabataş Köyü Merkez Cami-Batı Duvarı 180
Foto. 236: Kabataş Köyü Merkez Cami-Güney Duvarı 181
Foto. 237: Kabataş Köyü Merkez Cami-Güney Duvarı 181
Foto. 238: Kabataş Köyü Merkez Cami-Güney Duvarı 181
Foto. 239: Kabataş Köyü Merkez Cami-Doğu Duvarı 182
Foto. 240: Kabataş Köyü Merkez Cami-Doğu Duvarı 182
Foto. 241: Kabataş Köyü Merkez Cami-Kuzey Duvarı 182
Foto. 242: Kabataş Köyü Merkez Cami-Kuzey Duvarı 183
Foto. 243: Kabataş Köyü Merkez Cami-Mahfil 183
Foto. 244: Kabataş Köyü Merkez Cami-Mahfil 183
Foto. 245: Kabataş Köyü Merkez Cami-Mahfil 184
Foto. 246: Kabataş Köyü Merkez Cami-Mahfil 184
Foto. 247: Şahinkaya Köyü Gülveren Cami 187
Foto. 248: Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-Kitabeleri 187
Foto. 249: Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-Batı Duvarı 187
Foto. 250: Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-Güney Duvarı 188
Foto. 251: Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-Doğu Duvarı 188
Foto. 252: Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-Kuzey Duvarı 188
Foto. 253: Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-Mahfil 189
Foto. 254: Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-Mahfil 189
Foto. 255: Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-Mahfil 189
Foto. 256: Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-Mahfil 190
Foto. 257: Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-Kubbe 190
Foto. 258: Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-Kubbe 190
Foto. 259: Yukarı Kumlu Köyü Cami 192
Foto. 260: Yukarı Kumlu Köyü Cami 192
Foto. 261:Yukarı Kumlu Köyü Cami-Batı Duvarı 193
Foto. 262: Yukarı Kumlu Köyü Cami-Güney Duvarı 193
Foto. 263: Yukarı Kumlu Köyü Cami-Güney Duvarı 193
Foto. 264: Yukarı Kumlu Köyü Cami-Doğu Duvarı 194
Foto. 265: Yukarı Kumlu Köyü Cami-Kuzey Duvarı 194
Foto. 266: Turnalı Mahalle Cami 199
Foto. 267: Turnalı Mahalle Cami-Kitabesi 199
Foto. 268: Turnalı Mahalle Cami-Batı Duvarı 199
Foto. 269: Turnalı Mahalle Cami-Güney Duvarı 200
Foto. 270: Turnalı Mahalle Cami-Doğu Duvarı 200
Foto. 271: Turnalı Mahalle Cami-Mahfil 200
Foto. 272: Turnalı Mahalle Cami-Mahfil 201

Foto. 273: Turnalı Mahalle Cami-Mahfil 201
Foto. 274: Turnalı Mahalle Cami-Mahfil 201
Foto. 275: Turnalı Mahalle Cami-Mahfil 202
Foto. 276: Turnalı Mahalle Cami-Mahfil 202
Foto. 277: Araklı Merkez Cami 204
Foto. 278: Araklı Merkez Cami, Batı Duvarı 204
Foto. 279: Araklı Merkez Cami, Güney Duvarı 205
Foto. 280: Araklı Merkez Cami, Doğu Duvarı 205
Foto. 281: Araklı Merkez Cami, Kadınlar Mahfili Duvarları 205
Foto. 282: Araklı Merkez Cami, Batı Duvarı (Şahin, 2016, s. 88) 206
Foto. 283: Araklı Merkez Cami Doğu Duvar (Şahin, 2016, s. 87) 206
Foto. 284: Araklı Merkez Cami Mihrabı (Şahin, 2016, s. 87) 206
Foto. 285: Konakönü Cami 208
Foto. 286: Konakönü Camileri mihrabı, 2008 (Trabzon Müzeler Müdürlüğü) 208
Foto. 287: Kalecik Cami 213
Foto. 288: Kalecik Cami, Batı Duvarı 214
Foto. 289: Kalecik Cami, Batı Duvarı 214
Foto. 290: Kalecik Cami, Güney Duvarı 214
Foto. 291: Kalecik Cami, Güney Duvarı 215
Foto. 292: Kalecik Cami, Güney Duvarı 215
Foto. 293: Kalecik Cami, Doğu Duvarı 215
Foto. 294: Kalecik Cami, Doğu Duvarı 216
Foto. 295: Kalecik Cami, Doğu Duvarı 216
Foto. 296: Kalecik Cami, Kuzey Duvarı 216
Foto. 297: Kalecik Cami, Kuzey Duvarı 217
Foto. 298: Kalecik Cami, Mahfil 217
Foto. 299: Kalecik Cami, Mahfil 217
Foto. 300: Kalecik Cami, Mahfil 218
Foto. 301: Kalecik Cami, Mahfil 218
Foto. 302: Kalecik Cami, Mahfil 218
Foto. 303: Kaynarca Merkez Cami 221
Foto. 304: Kaynarca Merkez Cami-Batı Duvarı 222
Foto. 305: Kaynarca Merkez Cami-Batı Duvarı 222
Foto. 306: Kaynarca Merkez Cami-Güney Duvarı 222
Foto. 307: Kaynarca Merkez Cami-Doğu Duvarı 223
Foto. 308: Kaynarca Merkez Cami-Doğu Duvarı 223
Foto. 309: Akmescit Köyü -Zonal- Cami 226
Foto. 310: Akmescit Köyü -Zonal- Cami-Batı Duvarı 226
Foto. 311: Akmescit Köyü -Zonal- Cami-Güney Duvarı 226
Foto. 312: Akmescit Köyü -Zonal- Cami-Doğu Duvarı 227
Foto. 313: Akmescit Köyü -Zonal- Cami-Doğu Duvarı 227
Foto. 314: Bahçekaya Merkez Cami 229

Foto. 315: Bahçekaya Merkez Cami, Batı Duvarı 229
Foto. 316: Bahçekaya Merkez Cami, Güney Duvarı 230
Foto. 317: Bahçekaya Merkez Cami, Doğu Duvarı 230
Foto. 318: Bahçekaya Merkez Cami, Güney Duvarı (Sümer ve Okman, 1999, s. 45) 230
Foto. 319: Karşular Mahalle Cami 234
Foto. 320: Karşular Mahalle Cami-Batı Duvarı 234
Foto. 321: Karşular Mahalle Cami-Batı Duvarı 235
Foto. 322: Karşular Mahalle Cami-Güney Duvarı 235
Foto. 323: Karşular Mahalle Cami-Doğu Duvarı 235
Foto. 324: Karşular Mahalle Cami-Doğu Duvarı 236
Foto. 325: Karşular Mahalle Cami-Kuzey Duvarı 236
Foto. 326: Karşular Mahalle Cami-Mahfil 236
Foto. 327: Karşular Mahalle Cami-Mahfil 237
Foto. 328: Karşular Mahalle Cami-Mahfil 237
Foto. 329: Karşular Mahalle Cami-Mahfil 237
Foto. 330: Sayraç Köyü Cami 243
Foto. 331: Sayraç Köyü Cami 243
Foto. 332: Sayraç Köyü Cami-Kitabesi 243
Foto. 333: Sayraç Köyü Cami-Kuzey Duvarı 244
Foto. 334: Sayraç Köyü Cami-Batı Duvarı 244
Foto. 335: Sayraç Köyü Cami-Batı Duvarı 244
Foto. 336: Sayraç Köyü Cami-Güney Duvarı 245
Foto. 337: Sayraç Köyü Cami-Doğu Duvarı 245
Foto. 338: Sayraç Köyü Cami-Doğu Duvarı 245
Foto. 339: Sayraç Köyü Cami-Kuzey Duvarı 246
Foto. 340: Sayraç Köyü Cami-Mahfil 246
Foto. 341: Sayraç Köyü Cami-Mahfil 246
Foto. 342: Sayraç Köyü Cami-Mahfil 247
Foto. 343: Sayraç Köyü Cami-Mahfil 247
Foto. 344: Sayraç Köyü Cami-Mahfil 247
Foto. 345: Sayraç Köyü Cami-Mahfil 248
Foto. 346: Sayraç Köyü Cami-Mahfil 248
Foto. 347: Balaban Mahallesi Cami 253
Foto. 348: Balaban Mahallesi Cami-Batı Duvarı 253
Foto. 349:Balaban Mahallesi Cami-Güney Duvarı 253
Foto. 350: Balaban Mahallesi Cami-Doğu Duvarı 254
Foto. 351: Balaban Mahallesi Cami-Kubbe 254
Foto. 352: Balaban Mahallesi Cami-Kubbe 254
Foto. 353: Balaban Mahallesi Cami-Mahfil 255
Foto. 354: Balaban Mahallesi Cami-Mahfil 255
Foto. 355: Balaban Mahallesi Cami-Mahfil 255

Foto. 356: Balaban Mahallesi Cami-Mahfil 256
Foto. 357:Balaban Mahallesi Cami-Mahfil 256
Foto. 358: Kurtuluş Mahallesi Cami..... 258
Foto. 359: Kurtuluş Mahallesi Cami..... 259
Foto. 360: Kurtuluş Mahallesi Cami-Kitabeleri 259
Foto. 361: Kurtuluş Mahallesi Cami-Batı Duvarı 259
Foto. 362: Kurtuluş Mahallesi Cami-Güney Duvarı 260
Foto. 363: Kurtuluş Mahallesi Cami-Doğu Duvarı 260
Foto. 364: Kurtuluş Mahallesi Cami-Kubbe..... 260
Foto. 365: Yeni Cami..... 264
Foto. 366: Yeni Cami-Son Cemaat Yeri Sol Kubbe..... 264
Foto. 367: Yeni Cami- Son Cemaat Yeri Orta Kubbe..... 264
Foto. 368: Yeni Cami- Son Cemaat Yeri Sağ Kubbe..... 265
Foto. 369: Kozluca Cami..... 269
Foto. 370:Kozluca Cami-Batı Duvarı..... 269
Foto. 371: Kozluca Cami-Batı Duvarı..... 269
Foto. 372: Kozluca Cami-Güney Duvarı..... 270
Foto. 373: Kozluca Cami-Doğu Duvarı..... 270
Foto. 374: Kozluca Cami-Doğu Duvarı..... 270
Foto. 375: Kozluca Cami-Kuzey Duvarı 271
Foto. 376: Kozluca Cami-Kuzey Duvarı 271
Foto. 377: Kozluca Cami-Mahfil..... 271
Foto. 378: Kozluca Cami-Mahfil..... 272
Foto. 379: Doğancı Mahalle Merkez Cami 277
Foto. 380: Doğancı Mahalle Merkez Cami 278
Foto. 381: Doğancı Mahalle Merkez Cami-Batı Duvarı 278
Foto. 382: Doğancı Mahalle Merkez Cami-Batı Duvarı 278
Foto. 383: Doğancı Mahalle Merkez Cami-Güney Duvarı 279
Foto. 384: Doğancı Mahalle Merkez Cami-Doğu Duvarı 279
Foto. 385: Doğancı Mahalle Merkez Cami-Doğu Duvarı 279
Foto. 386: Doğancı Mahalle Merkez Cami-Doğu Duvarı 280
Foto. 387: Doğancı Mahalle Merkez Cami-Mahfil 280
Foto. 388: Doğancı Mahalle Merkez Cami-Mahfil 280

EKLER

Ek 1: Yapı Tasvirleri

	YAPI İSİMLERİ	Cami Tasvirleri				Bilinen Diğer Yapılar	Bilinmeyen Yapı	Cennet	Cehennem	Mekke-Medine
		Sultanahmet	Selimiye	Süleymaniye	Bilinmeyen					
ORTAHİSAR	Kundupoğlu Konağı-18.yy									
	Kostaki Konağı-1898-1913									
	Hızırbey Cami-1798									
	Hacı Kasım Cami-1820									
	Gülbahar Hatun Cami-1514									
	Büyük Fatih Cami-914									
SÜRMENE	Memiş Ağa Konağı-1854-56									
	Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami-1898	H.B.			H.D.					
	Güllepe Mahallesi Kefeli Cami-1867 civ.	H.B.			H.D.					
	Güllepe Mahallesi 2. Abdülhamit Cami-1901	H.B.			H.D.					
	Karacakaya Mahallesi Cami-1879	H.G.			H.G.					
	Aşağı Ovalı Mahallesi Cami-1845-49									
ARSİN	Yoltisiti Mahallesi Cami-1864									
	Güneyce Köyü Büyük Cami-1882	H.B.		H.D.	H.G.	H.G.(Mevlana Türbesi)				H.G.
	Çatak Köyü Cami-1899	H.G.		H.G.						
	Işıklı Köyü Merkez Cami-1899-1900									
ÇAYKARA	Kabataş Köyü Merkez Cami-1811	H.B.		H.D.	H.G.(M.)					
	Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-1876		H.G. (tahmin)	H.G. (tahmin)						
	Yukarı Kumlu Köyü Cami-1914			H.G.						H.G.-H.D.
ARAKLI	Turnalı Mahalle Cami-1841	H.G.(2)			H.D.					
	Kalecik Mahallesi Cami-1910 civ.	H.G.		H.G.						

	Konakönü Cami-19.yy							M.		
	Merkez Büyük Cami-1907	H. G		H.G						
MAÇKA	Kaynarca Merkez Cami-1848									
MAÇKA	Akmescid Zonal Cami-1873									
MAÇKA	Bahçekaya Merkez Cami-1887*									
TONYA	Karşular Mahallesi Cami-1862					H.D.(Ayasofya)				
TONYA	Sayraç Mahallesi Cami-1906							H.G.	H.B.	H.D.
HAYRAT	Balaban Mahallesi Cami-19.yy									
HAYRAT	Kurtuluş Mahallesi Cami-1919									
AKÇAABAT	Yeni Cami-1908									
BEŞİKDÜZÜ	Kozluca Cami-1861									
ŞALPAZARI	Doğancı Mahallesi Merkez Cami-1871 civ.						H.D.(Tek Minare)			

Ek 1: Sembolik Tasvirler

	YAPI İSİMLERİ	Diğer Tasvirler										Endüstri Çağının Getirdikleri						
		Terazi	Kandil	Mushaf Kabı	Alem	Tuğra	Sancak-Bayrak	Tesbih	Testi-Bardak	Zülfikar	Kılıç-Bıçak	Saat	Gemi	Perde	Sehpa	Sandık	Divit
ORTAHİSAR	Kundupoğlu Konağı-18.yy																
	Kostaki Konağı-1898-1913																
	Hızırbey Cami-1798													K.			
	Hacı Kasım Cami-1820													K.			
	Gülbahar Hatun Cami-1514		H.G. M.											M.			
	Büyük Fatih Cami-914													K.-S.C.			
SÜRMENE	Memiş Ağa Konağı-1854-56																
	Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami-1898					H.G.	H.G.										
	Gültepe Mahallesi Kefeli Cami-1867 civ.		H.		H.G.	H.G.	H.G.					H.B.					
	Gültepe Mahallesi 2. Abdülhamit Cami-1901		H.K. M.									H.G.	H.B.	K.M -M.			
	Karacakaya Mahallesi Cami-1879		H.			H.G.	H.G.					H.B. H.G. H.D.					
	Aşağı Ovalı Mahallesi Cami-1845-49		K.M.														
	Yolüstü Mahallesi Cami-1864																
ARSİN	Güneyce Köyü Büyük Cami-1882		H. K.M.	H.G.	H.G.				H.G.					H.			
	Çatak Köyü Cami-1899	H.K	H.	H.G.			H.G.	H.G.	H.G.		H.G.						
	Işıklı Köyü Merkez Cami-1899-1900			H.D.			H.G.	H.D.	H.D.	H.G.				H.			
ÇAYKARA	Kabataş Köyü Merkez Cami-1811		H.									H.D.				H.D.	H.D.

	Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-1876				H.G.												
	Yukarı Kumlu Köyü Cami-1914								H.								
ARAKLI	Turnalı Mahalle Cami-1841	H.G.	H.				H.G.					H.G.		K.M.			
	Kalecik Mahallesi Cami-1910 civ.											H.G.		M.			
	Konakönü Cami-19.yy																
	Merkez Büyük Cami-1907																
MAÇKA	Kaynarca Merkez Cami-1848																
	Akmescid Zonal Cami-1873													H.			
	Bahçekaya Merkez Cami-1887																
TONYA	Karşular Mahallesi Cami-1862			H.G.2	H.G.							H.B. H.G.					
	Sayraç Mahallesi Cami-1906	H.D.	H.G.				H.G.				H.D. ×2	H.B.		H.-M.	H.D.		
HAYRAT	Balaban Mahallesi Cami-19.yy									H.D.			H.B. H.D.				
	Kurtuluş Mahallesi Cami-1919																
AKÇAABAT	Yeni Cami-1908													S.C.K.			
BEŞİKDÜZÜ	Kozluca Cami-1861		H.									H.B.					
ŞALPAZARI	Doğancı Mahallesi Merkez Cami-1871 civ.		M. H.D.		M.							H.B.		H.		H.D.	H.D.

Ek 3: Bitkisel Tasvirler

	YAPI İSİMLERİ	Ağaç Tasvirleri												Meyve Tasvirleri					Çiçek Tasvirleri
		Hurma	Muz	Nar	Limon	Kiraz	Armut	Üzüm	Servi	Elma	Zeytin	İncir	Bilinmeyen	Nar	Armut	Elma	Kavun	Karpuz	
ORTAHİSAR	Kundupoğlu Konağı-18.yy	B.	B.	B.	B.	B.	B.	B.						B.	B.	B.			B.
	Kostaki Konağı-1898-1913																		Konağın Odalarında
	Hızırbey Cami-1798																		
	Hacı Kasım Cami-1820																		
	Gülbahar Hatun Cami-1514																		M.
	Büyük Fatih Cami-914																		K.-S.C.
SÜRMENE	Memiş Ağa Konağı-1854-56.	B.		B.		B.	B.	B.	B.	B.							B.	B.	B.-Koridor pencere alınlıkları
	Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami-1898								H.B. H.G. H.D.										H.B.-H.G.-H.D.-H.K
	Gültepe Mahallesi Kefeli Cami-1867 civ.																		H.B.-H.G.-H.D.-H.K
	Gültepe Mahallesi 2. Abdülhamit Cami-1901	H.G.		H.B. H.K.															H.B.-H.G.-H.D.-H.K
	Karacakaya Mahallesi Cami-1879			H.K. H.B.															H.B.-H.G.-H.D.-H.K K.M.B.-K.M.D.-K.M.K.
	Aşağı Ovalı Mahallesi Cami-1845-49																		H.G.-Mihrabın üstünde
ARSİN	Yolüstü Mahallesi Cami- 1864																		H.K.-Giriş Kapısının Üstü
	Güneyce Köyü Büyük Cami-1882																		H.B.-H.G.-H.D.-H.K K.M.B.-K.M.D.-K.M.K.
	Çatak Köyü Cami-1899			H.K.			H.B. H.D.		H.G.										H.B.-H.G.-H.D.-H.K K.M.B.-K.M.D.-K.M.K.
	Işıklı Köyü Merkez Cami-1899-1900								K.M.										H.B.-H.G.-H.D.-H.K K.M.B.-K.M.D.-K.M.K. K.O.
ÇAYKARA	Kabataş Köyü Merkez Cami-1811		K.M. K.	K.M. K.	H.D.	K.M. K.	K.M. K.	H.B.	H.										H.B.-H.G.-H.D.-H.K K.M.B.-K.M.D.-K.M.K.
	Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-1876																		
	Yukarı Kumlu Köyü Cami-1914																		
ARAKLI	Turnalı Mahalle Cami-1841			K.M. B.	K.M. B.			K.M. B.											H.B.-H.G.-H.D.-H.K K.M.B.-K.M.D.-K.M.K.

	Kalecik Mahallesi Cami-1910 civ.								H.B. K.M.					K.M. K.					H.B.-H.G.-H.D.-H.K K.M.B.-K.M.D.-K.M.K.
	Konakönü Cami-19,yy																		
	Merkez Büyük Cami-1907																		H.B-H.G-H.D-H.K
MAÇKA	Kaynarca Merkez Cami-1848																		
MAÇKA	Akmescid Zonal Cami-1873								S.C.						S.C.			S.C.	H.B.-H.G.-H.D.-H.K
MAÇKA	Bahçekaya Merkez Cami-1887																		
TONYA	Karşular Mahallesi Cami-1862								H.K.				K.M.						H.B.-H.G.-H.D. K.M.B.-K.M.D.-K.M.K.
TONYA	Sayraç Mahallesi Cami-1906					H.K.		H.B./ H.G.	H.G. /M.- K.M. D.- K.M. B.				K.M. K. H.D. H.K.						H.B.-H.G.-H.D.-H.K K.M.B.-K.M.D.-K.M.K.
HAYRAT	Balaban Mahallesi Cami-19.yy																		H.B.-H.G.-H.D.-K.O.
HAYRAT	Kurtuluş Mahallesi Cami-1919																		K.O.
AKÇAABAT	Yeni Cami-1908																		S.C.-K.O.-K.D.-K.B.
BEŞİKDÜZÜ	Kozluca Cami-1861	H.B. (siya h)		K.M. B.		H.B. K.M. D.- K.M. B.	H.B. H.K. H.D.	H.B. H.K. K.M. D.	H.K.	H.B. H.D. H.K.	K.M. D.		H.B. K.M. B.						H.B.-H.G.-H.D. K.M.B.-K.M.D.
ŞALPAZARI	Doğancı Mahallesi Merkez Cami-1871 civ.	H.G.			H.B.	K.M. B.	H.D. K.M. B.	H.B.	H.B. H.G. M.	K.M. D.	K.M. D.	H.B..	H.G. H.D.						H.B.-H.G.-M.

Ek 4: Duvarda Yer Alan Yazılar

	YAPI İSİMLERİ	Allah' ın 99 İsmi	Hz. Muhammed	Allah	Dört Halife				Hasan Bin Ali	Hüseyin
					Hz. Ebubekir	Hz. Osman	Hz. Ömer	Hz. Ali		
ORTAHİSAR	Kundupoğlu Konağı-18.yy									
	Kostaki Konağı-1898-1913									
	Hızırbey Cami-1798		H.G.	H.G.	H.B.	H.B.	H.D.	H.D.		
	Hacı Kasım Cami-1820									
	Gülbahar Hatun Cami-1514									
	Büyük Fatih Cami-914	S.C.								
SÜRMENE	Memiş Ağa Konağı-1854-56									
	Petekli Köyü Mehmet Çebi Cami-1898	H.	H.G.	H.G.	H.B.	H.B.	H.D.	H.D.	H.D.	H.B.
	Gültepe Mahallesi Kefeli Cami-1867 civ.	H.	H.G.	H.G.	H.D.	H.D.	H.B.	H.B.	H.D.	H.B.
	Gültepe Mahallesi 2. Abdülhamit Cami-1901		H.G.	H.G.	H.B.	H.B.	H.D.	H.D.		
	Karacakaya Mahallesi Cami-1901	H.	H.G.	H.G.	H.G.	H.D.	H.G.	H.B.	H.D.	H.B.
	Aşağı Ovalı Mahallesi Cami-1845-49		H.G.	H.G.	H.B.	H.B.	H.D.	H.D.	H.B.	H.D.
ARSİN	Yolüstü Mahallesi Cami-1864		H.G.	H.G.	H.B.	H.B.	H.D.	H.D.	H.B.	H.D.
	Güneyce Köyü Büyük Cami-1882	H.	H.G.	H.G.	H.G.	H.B.	H.G.	H.D.	K.M.B.	K.M.D.
	Çatak Köyü Cami-1899	H.	H.G.	H.G.	H.B.	H.G.	H.G.	H.D.		
	Işıklı Köyü Merkez Cami-1899-1900	H.	H.G.	H.G.	H.B.	H.B.	H.D.	H.D.	H.B.	H.D.
ÇAYKARA	Kabataş Köyü Merkez Cami-1811	H.								
	Şahinkaya Köyü Gülveren Cami-1876	H.	H.G.	H.G.					H.B.	H.D.
	Yukarı Kumlu Köyü Cami-1914									
ARAKLI	Turnalı Mahalle Cami-1841	H.	H.G.	H.G.	H.B.	H.B.	H.D.	H.D.	H.B.	H.D.
	Kalecik Mahallesi Cami-1910	H.	K.O.	K.O.	K.B.	K.D.	K.B.	K.D.	K.B.	K.D.
	Konakönü Cami-19. yy									
	Merkez Büyük Cami-1907									
MAÇKA	Kaynarca Merkez Cami-1848		H.G.	H.G.	H.B.	H.B.	H.D.	H.D.	H.D.	H.B.
	Akmescid Zonal Cami-1873		H.G.	H.G.	H.G.	H.D.	H.G.	H.B.	H.D.	H.B.
	Bahçekaya Merkez Cami-1887		H.G.	H.G.	H.B.		H.D.			
TONYA	Karşular Mahallesi Cami-1862	H.-K.M.	H.G.	H.G.	H.G.	H.B.	H.G.	H.D.	H.D.	H.B.
	Sayraç Mahallesi Cami-1906		H.G.	H.G.	H.B.	H.G.	H.B.	H.G.	H.D.	H.D.
HAYRAT	Balaban Mahallesi Cami-19.yy		H.G.	H.G.	H.G.	H.B.	H.G.	H.D.	H.B.	H.D.
	Kurtuluş Mahallesi Cami-1919		H.G.	H.G.	H.G.	H.B.	H.G.	H.D.	H.B.	H.D.
AKÇAABAT	Yeni Cami-1908		K.O.	K.O.	K.B.	K.B.	K.D.	K.D.	K.B.	K.D.

BEŞİKDÜZÜ	Kozluca Cami-1861		H.G.		M.B.	H.D.	H.B.	H.D.	M.D.	M.D.
ŞALPAZARI	Doğancı Mahallesi Merkez Cami-1871 civ.		H.G.	H.G.	H.B.	H.B.	H.B.	H.D.	H.D.	H.D

ÖZGEÇMİŞ

Gülnur TAVUKCUOĞLU, 2012 yılında Safranbolu Anadolu Meslek ve Kız Meslek Lisesi'nin Grafik ve Fotoğrafçılık bölümünden mezun oldu. Aynı yıl Karabük Üniversitesi Safranbolu Fethi Toker Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Resim bölümünde lisans eğitimine başladı, 2017 yılında tamamladı. Aynı yıl Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Pedagojik Formasyon biriminden Formasyon eğitimi aldı. 2018 yılında Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalında Yüksek Lisans eğitimine başladı. 2022'de Yüksek lisans eğitiminden mezun oldu.

1. Kişisel Sergiler:

2019 Mikro Bakış Kişisel Sergi (Karabük Üniversitesi Fethi Toker Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Galerisi).

2. Karma Sergiler.

2013 Güz Dönemi Karabük Üniversitesi Resim Bölümü Temel Tasarım Sergisi
2015 Bahar Dönemi Karabük Üniversitesi Resim Bölümü Yıl Sonu Sergisi
2015 Bahar Dönemi Karabük Üniversitesi 2. Ulusal Resim Yarışması Sergileme Ödülü
2015 Güz Dönemi Karma Kişisel Resim Sergisi
2016 8 Mart Dünya Kadınlar Günü resim Sergisi
2016 Bahar Dönemi Farklılıklar Resim Sergisi
2016 Bahar Dönemi Karabük Üniversitesi Resim Bölümü Yıl Sonu Sergisi
2020 Aydın Üniversitesi Sanat ve Tasarım Sempozyumu ve Sergisi
2020 Online Sanat ve Terapi Sergisi

3. Bilimsel Araştırma Projesi:

2014 Bahar Dönemi TUBITAK 2209/A Üniversite Öğrencileri Yurt İçi Araştırma Projeleri Destek Programı 'Dokunarak Keşfet' Projesi Yürütücülüğü